

تاریخ طبری

یا
«تاریخ الرسل والملوک»

تألیف
محمد بن جریر طبری

جلد هشتم

ترجمہ

ابوالقاسم پایندہ

مکتبہ اسلامیہ

۱۵/۲

آرشیو ملی ایران

تاریخ طبیری (جلد هشتم)

تألیف محمد بن جریر طبری

ترجمه ابوالقاسم پاینده

چاپ اول: ۱۳۵۳

چاپ چهارم: ۱۳۷۵

چاپ: دیبا

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

ناشر: اساطیر: میدان فردوسی، اول ایرانشهر ساختمان ۱۰

تلفن: ۸۸۲۱۴۷۳ - ۸۸۳۶۱۹۹ فاکس: ۸۸۲۴۲۵۰

فهرست مطالب

۳۲۷۹	سخن از سبب جنگ تمیمیان خراسان با عبدالله بن خازم
۳۲۸۴	سخن از حوادث مهم سال شصت و ششم
۳۲۸۴	سخن از کار مختار و عبدالله بن مطیع و ظهور مختار در کوفه
۳۳۲۳	خبر از سبب ناخن مختار به قاتلان حسین و نام کسانی که کشته شدند و نام کسانی که گریختند
۳۳۶۵	سخن از اینکه چرا مختار سپاه به مدینه فرستاد و سرانجام آن چه شد؟
۳۳۷۱	سخن از سبب آمدن خشیان به مکه
۳۳۸۱	سخن از کرسی مختار که یاران وی به وسیله آن از خدا نصرت می خواستند
۳۳۸۲	سخن از حوادث سال شصت و هفتم
۳۳۸۲	سخن از کیفیت قتل عیدالله بن زیاد
۳۳۹۴	سخن از سبب رفتن مصعب سوی مختار و حکایت کشته شدن وی
۳۴۲۵	سخن از حوادث مهم سال شصت و هشتم
۳۴۲۵	سخن از کار ازرقه و بازگشت آنها به عراق
۳۴۳۵	سخن از خبر کشته شدن عیدالله بن حروم و سبب آن
۳۴۴۵	آنگاه سال شصت و نهم در آمد
۳۴۵۷	آنگاه سال هفتادم در آمد
۳۴۵۸	سخن از حوادث سال هفتاد و یکم
۳۴۷۷	سخن از حوادث مهم سال هفتاد و دوم

فصلی که ضمن آن کاتبان را از آغاز اسلام یاد می کنیم

۳۴۹۱

قام دبیران پیغمبر صلی الله علیه وسلم

۳۴۹۱

سخن از حوادث مهم سال هفتاد و سوم

۳۵۰۱

سخن از کیفیت کشته شدن عبدالله بن زبیر

۳۵۰۱

سخن از حوادث مهم سال هفتاد و چهارم

۳۵۱۰

سخن از کار مهلب و کار خوارج

۳۵۱۱

سخن از سبب عزل بکیر و ولایت داری امیه در خراسان

۳۵۱۵

سخن از حوادث سال هفتاد و پنجم

۳۵۱۸

سخن از سبب شورشیدن بصریان بر ضد حجاج

۳۵۲۵

سخن از یرون راندن خوارج و کار آنها در سال هفتاد و پنجم

۳۵۲۶

سخن از جنبش صالح برای قیام و اعمال وی به سال هفتاد و پنجم

۳۵۳۰

سخن از حوادث سال هفتاد و ششم

۳۵۳۰

سخن از ورود شیب به کوفه و کار وی و کار حجاج در آنجا و سبب آنکه شیب وارد کوفه شد

۳۵۴۱

آنگاه سال هفتاد و هفتم در آمد

۳۵۸۴

سخن از سبب کشته شدن عتاب بن ورقا و زهره بن حو به

۳۵۸۴

سخن از ورود شیب به کوفه و جنگجوی با حجاج

۳۵۹۸

سخن از سبب هلاکت شیب

۳۶۱۴

سخن از سبب قیام مطرف و خلق کردن عبدالملك بن مروان

۳۶۲۱

سخن از سبب وقوع اختلاف میان خوارج از ارقه که موجب هلاکتشان شد

۳۶۴۲

سخن از سبب هلاکت از ارقه

۳۶۴۶

سخن از اینکه چرا بکیر بن و شاح، امیه بن عبدالله را کشت

۳۶۵۰

سخن از حوادث مهم سال هفتاد و هشتم

۳۶۶۰

سخن از عاملانی که حجاج بر خراسان و سیستان گماشت و سبب گماشتن ایشان

۳۶۶۱

سخن از حوادث مهم سال هفتاد و نهم

۳۶۶۴

سخن از نبرد عبدالله و ربیع

۳۶۶۴

سخن از حوادث مهمی که به سال هشتم بود

۳۶۶۷

سخن از حوادث سال هشتاد و یکم

۳۶۷۳

- ۳۶۷۲ سخن از کیفیت کشته شدن بحیر بن وردق
- ۳۶۷۸ سخن از سبب مخالفت عبدالرحمان با حجاج و کار وی به سال هشتاد و یکم
- ۳۶۸۷ سخن از حوادث سال هشتاد و دوم
- ۳۶۹۱ سخن از جنگ دیرالجماجم و سبب رفتن ابن اشعث به آنجا و آنچه میان وی و حجاج چرفت
- ۳۶۹۹ سخن از سبب باز آمدن مهلب از کش
- ۳۷۰۲ سخن از سبب درگشت مهلب و جای آن
- ۳۷۰۵ سخن از حوادث سال هشتاد و سوم
- ۳۷۰۵ سخن از سبب هزیمت عبدالرحمن بن محمد اشعث
- ۳۷۱۷ سخن از سبب نبرد مسکن و کیفیت آن
- ۳۷۲۱ سخن از حوادث سال هشتاد و چهارم
- ۳۷۲۲ سخن از سبب فتح قلعه نیزک به دست یزید بن مهلب

بنام خداوند رحمان رحیم

برای گفتگو از تاریخ و طبری و ترجمه مجالی بیشتر باید که اگر خدا بخواهد پس از ختم کار که امده است دودتر از بهار آینده نباشد، شمه‌ای از این حکایت نسبتاً دراز گفته آید.

اجمال حسب حال آنکه بنیاد فرهنگ ایران از وقت بنیاد، ترجمه تاریخ طبری را در دستور کار خویش به ردیف اول داشته بود که درین بود این اثر بزرگ و مفصل و کهن که در قی زدن از انبوه مآثریکه تازان پارسی نژاد در قلمرو فرهنگ مرکب اسلامی است، و بیاری صفحات و فصول آن از تاریخ ایران سخن دارد با نکته‌های اصیل که در هیچ مرجع دیگر نیست، چنین اثری، بنام و بری از اضافات، زی تازی نگذارد و جامه پارسی نگیرد و این دور افتاده قدیم، از پس انتظار قرون، به خانه و کاشانه خویش نیاید و کتابخانه پارسی به حاصل کار و شاهکار یکی از فرزندان مخلص و پرکار ایران که به تبعیت از رسم و بنیاد رایج زمان، زبان عربی را جولانگاه تبوغ آسمان و اد خویش داشته‌اند آراسته نگردد.

سپاس خدا که از پی توفیقات مسکّر سالها، نصمت این خلعت به من داد. و علاقه اولیای بنیاد، انگیزه همت شلوکاری که در گرو سالیان دراز می نمود با کوشش پیوسته شباروز دودتر از وقت مقرر، ره چاپخانه گرفت و باز شکر خدای.

اینک شما و جلد هشتم که امده است جلد های دیگر با فواصل کوتاهتر از دنبال آن در آید ان شاء الله.

ابوجعفر گوید: در این سال عبدالله بن زبیر سالار حجاج بود ، عامل مدینه
برادرش مصعب بن زبیر بود.

عامل کوفه در آخر سال، عبدالله بن مطیع بود.

عامل بصره حارث بن عبدالله بن ابی ربیعہ مخزومی بود و همانست که او را
قباع لقب داده بودند.

قضای بصره با هشام بن هبیره بود.

عامل خراسان عبدالله بن خازم بود.

در همین سال مردم بنی تمیم که در خراسان بودند با عبدالله بن خازم مخالفت
کردند و میانشان جنگ شد.

سخن از سبب جنگ تمیمیان

خراسان با عبدالله بن خازم

سبب آن چنان که گویند این بود که تمیمان خراسان عبدالله بن خازم را برضد
مردم ربیعہ که آنجا بودند و نیز در جنگ او من بن ثعلبه کمک داده بودند تا کسانی از آنها
را بکشت و بر او من ظفر یافت و خراسان بر او صافی شد و چون صافی شد و متنازع
نماند به آنهایی اعتنایی کرد.

و چنان بود که ابن خازم هرات را به پسرش محمد داده بود و عامل آنجا کرده بود و بکیر بن وشاح را بر نگهبانی آنجا گماشته بود، شماس بن دثار عطاردی را نیز به او پیوسته بود. مادر محمد، زنی از بنی تمیم بود به نام صفیه و چون ابن خازم با بنی تمیم بی اعتنائی کرد، به هرات پیش پسرش محمد رفتند، ابن خازم به بکیر و شماس نوشت و دستور داد که بنی تمیم را از ورود به هرات منع کنند، شماس بن دثار از این کار امتناع کرد و از هرات در آمد و با بنی تمیم شد، اما بکیر آنها را از ورود منع کرد.

زهیر بن هنید گوید: وقتی بکیر بن وشاح بنی تمیم را از ورود به هرات منع کرد، در ولایت هرات بماندند شماس بن دثار نیز پیش آنها رفت، بکیر کسی پیش شماس فرستاد که سی هزار به تومی دهم و به هر یک از بنی تمیم هزار می دهم که برونند، اما نپذیرفتند و وارد هرات شدند و محمد پسر عبدالله بن خازم را کشتند.

محمد بن عزیز کنندی گوید: محمد پسر ابن خازم از هرات برای شکار برون شده بود و چون بنی تمیم را از ورود هرات منع کرده بود کمین کردند و او را بگرفتند و به بند کردند و آن شب بتوشیدند و هر کدامشان ادرار می خواست کرد بر او ادرار می کرد.

شماس بن دثار گفت: «حال که چنین کردید او را به عوض دوبارتان که به تازیانه کشته بکشید.»

گوید: چنان بود که پیش از آن محمد دو کس از بنی تمیم را گرفته بود و تازیانه زده بود تا جان داده بودند.

راوی گوید: از گفته پیران قوم که هنگام قتل محمد حضور داشته اند آورده اند که جیهان بن مشجعه ضبی از کشتن وی منعشان کرد و خویشتن را روی او افکند و ابن خازم سپاس این را بداشت و جزو کسانی که در قرئنا کشت او را نکشت.

عامر بن ابی عمر به نقل از پیران بنی تمیم گوید: قتل محمد به دست دو کس از بنی مالک بن سعد انجام گرفت که یکیشان عجله نام داشت و دیگری کسب و ابن خازم گفت: «کسب برای قوم خود کسب بدی کرد و عجله با عجله، شری برای قوم خود پدید آورد.»

زهیر بن هبید عدوی گوید: وقتی بنی تمیم محمد پسر ابن خازم را کشتند سوی مرورفتند، بکیر بن وشاح دنبالشان کرد و یکی از بنی عطارد را به نام شمیخ به دست آورد و بکشت، وقتی شماس و یاران وی به مرور رسیدند، به مسردم بنی سعد گفتند: «افتقام شما را گرفتیم محمد پسر ابن خازم را به عوض آن مرد جشمی که به مرور کشته شد کشتیم» پس بر جنگ ابن خازم همسخن شدند و حریش بن هلال قریبی را سالار خویش کردند.

طفیل بن مرداس گوید: بیشتر مردم تمیم بر جنگ عبدالله بن خازم اتفاق کردند.

گوید: همراه حریش سوارانی بودند که کس نظیرشان ندیده بود، یکیشان همسنگ گروهی سوار بود، از جمله شماس بن دثار و بجیر بن ورقاصریعی و شعبه بن ظهیر نهلی و ورد بن فلق عنبری و حجاج بن ناشب عدوی که تیراندازی بی نظیر بود و عاصم بن حبیب عدوی.

گوید: حریش بن هلال دو سال با عبدالله بن خازم نبرد کرد.

گوید: و چون جنگ و شر در میانشان به درازا کشید خسته شدند.

گوید: پس حریش پیامد و ابن خازم را بانسنگ زد که پیامد و بدو گفت:

«جنگ میان ما به درازا کشیده، برای چه قوم من و قوم خودت را به کشتن می دهی، به ماوردی من بیا هر کدامان دیگری را کشت، این سرزمین از آن وی می شود.»

ابن خازم گفت: «قسم به پدرت که انصاف دادی.»

پس به ماوردی وی آمد و مانند دو فوج به جولان آمدند و هیچیک به

دیگری دست نیافت. آنگاه ابن خازم غفلتی کرد و حریش ضربتی به سر وی زد که پوست سرش را بر صورتش افکند؛ رکاب حریش پیرید و شمشیر خویش را بر گرفت.

گوید: ابن خازم به گردن اسب خویش چسبید و پیش یارانش بازگشت، ضربتی خورده بود که پوست سرش را برده بود، پس از آن جنگ همچنان پیود و از ضربت خوردن ابن خازم روزها گذشت و دو گروه خسته شدند و سه گروه شدند: یحیر بن ورقا با جماعتی سوی ابر شهر رفت. شماس بن دثار عطاردی به جانب دیگر رفت، به قولی سوی سیستان رفت. عثمان بن بشر سوی قرتنا رفت و در قصری که آنجا بود جای گرفت. حریش به طرف مرو رود رفت و ابن خازم به تعقیب او رفت و در یکی از دهکده‌های مرو روز بنام قرية الملحمة یا قصر الملحمة بدو رسید.

حریش بن هلال دوازده کس همراه داشت که یارانش پراکنده شده بودند و در خرابه‌ای بودند. حریش چند نیزه به استر خود نصب کرده بود.

گوید: وقتی ابن خازم بدو رسید، با یاران خویش به مقابله وی آمد. ابن خازم غلامی دلیر همراه داشت که به حریش حمله برد و ضربتی بدو زد که کاری نساخت، یکی از مردم بنی ضبه به حریش گفت: «مگر نمی‌بینی این برده چه می‌کند؟»

حریش گفت: «سلاح بسیار دارد و شمشیر من در سلاح وی کارگر نیست، چوبی سنگین برای من بجوی»

گوید: پس چوب سنگینی از درخت عتاب برای وی پیرید و به قولی در قصر یافته بود و بدو داد که به کمک آن به غلام ابن خازم حمله برد و ضربتی بدو زد که بی حرکت بیفتاد. آنگاه روسوی ابن خازم کرد و گفت: «من که ولایت را به تو واگذاشتم، دیگر از من چه می‌خواهی؟»

گفت: «به ولایت باز می‌گردی.»

گفت: «باز نمی‌گردم»

گوید: پس با وی صلح کرد به شرط آنکه از خراسان برون شود و دیگر به جنگ ابن‌خازم نیاید، و چهل هزار بدود داد.

گوید: پس حریش در قصر را بر ابن‌خازم گشود که بدو چیز داد و تعهد کرد قرضش را بپردازد و مدتی دراز گفتگو کردند.

گوید: پنبه‌ای که بر سر ابن‌خازم بود و روی ضربت حریش نهاده بودیفتاد و حریش برخاست و آنرا بر گرفت و بر سر وی نهاد.

ابن‌خازم گفت: «ای ابو قدامه، این دست زدنت از دست زدن پیشین ملایم‌تر بود.»

گفت: «خدای و تراز من در گذرید، اگر دو رکابم نبریده بود شمشیر به دندان‌هایت رسیده بود.»

گوید: پس ابن‌خازم بختدید و از پیش وی برفت و جمع‌بنی تمیم پراکنده شد. یکی از شاعران بنی تمیم در این باب گوید:

«اگر مانند حریش بودند صبوری کرده بودند.

«و در قصر ملحمه سوارانی شایسته بودند.

«و با سر نیزه‌ها چندان خون به ابن‌خازم نوشانیده بودید.

«که مایه آشفته‌گی‌های فراوان شود.»

گوید: اشعث بن ذویب برادر زهیر بن ذویب عدوی در آن جنگ کشته شد، هنوز رمی داشت که برادرش پرسید: «کی ترا کشت؟»

گفت: «نمی‌دانم، کسی با نیزه مرا زد که بر یابوی زرد بود»

گوید: از آن پس زهیر هر کس را بر یابوی زرد می‌دید بر او حمله می‌برد که بعضی را می‌کشت و بعضی فرار می‌کردند و مردم اردو از یابوهای زرد چشم‌پوشیدند که در اردوگاه رها شده بود و هیچکس بر آن نمی‌نشست.

حریش دربارهٔ جنگ با ابن خازم شعری گفت به این مضمون:
 «بردن شمشیر شبانگاه و سحرگاه
 «استخوان دست مرا از جای برد
 «دو سال بود که در منزلگاهی چشم برهم نهادم
 «مگر که دستم روی سنگی متکایم بود.»
 آنگاه سال شصت و ششم در آمد.

سخن از حوادث مهم
 سال شصت و ششم

از جمله حوادث سال این بود که مختار بن ابی عبید در کوفه به خونخواهی
 حسین بن علی بن ابی طالب برخاست و عبدالله بن مطیع عدوی عامل ابن زبیر را از
 آنجا بیرون کرد.

سخن از کار مختار و عبدالله بن
 مطیع و ظهور مختار در کوفه

اسماعیل بن کثیر گوید: وقتی یاران سلیمان بن صرد بیامدند، مختار به آنها
 نوشت:

«اما بعد، خدا به سبب جسدایی از ستمگران و نبرد منجران
 «پاداش شما را بزرگ کرد، گناه از شما برداشت، هر خرجی که کردید و
 «هر گردنه‌ای که پیمودید و هر قدمی که برداشتید خدا به سبب آن درجه‌تان
 «را افزود و عمل نیکی برایتان رقم زد با افزایشهایی که شمار آن را بجز
 «خدا کس نداند، خوشدل باشید که اگر من برون آیم به اذن خدای مابین
 «مشرق و مغرب شمشیر در دشمنان شما نهم و ناچیزشان کنم و بکشم خدا،

«هر کس از شما را که تقرب جوید و هدایت یابد گشایش دهد و جز
گنهکاران و منکران را دور نکند. سلام ای هدایت یافتگان.»

گوید: سیحان بن عمرو از مردم عبدالقیس این نامه را که در کلاه خویش
میان رویی و آستر نهاده بود بیاورد و پیش رفاعه بن شداد و مثنی بن مخزبه عبیدی و
سعد بن حذیفه و یزید بن انس و احمر بن شمیط احمسی و عبدالله بن شداد بجلي و
عبدالله بن کامل برد و نامه را بر آنها فروخواند.

گوید: پس ابن کامل را سوی مختار فرستادند و گفتند: «به او بگوی: ما نامه
را خواندیم و چنانیم که خواهی، اگر خواهی بیایم و ترا برون آریم، چنین کنیم.»
گوید: ابن کامل برفت و وارد زندان شد و پیغام خویش را بگفت، و مختار،
از اینکه شعیان بر او فراهم شده اند خرسند شد و به آنها گفت: «چنین مکنید که من
همین روزها بیرون می شوم.»

گوید: مختار غلامی را به نام زریبا پیش عبدالله عمر فرستاد و نوشت:
«اما بعد، مرا به ستم به زندان کرده اند و ولایتداران گمانهای
«بیجا به من برده اند، خدایت رحمت کند درباره من نامه ای مناسب به
«این دوستمگر بنویس شاید خدای به لطفت و برکت و منت تو مرا از
«دست آنها رهایی دهد، و سلام بر تو باد»
گوید: عبدالله به آنها نوشت:

«اما بعد، خویشاوندی مرا با مختار بن ابی عبید و دوستی مرا با
«خودتان می دانید. به حق آنچه میان من و شما هست قستان می دهم که
«وقتی در این نامه من نگریستید، او را رها کنید، و سلام بر شما با رحمت
«خدای.»

گوید: و چون نامه عبدالله بن عمر به عبدالله بن یزید و ابراهیم بن محمد رسید

برای مختار گیلانی * خواستند که ضامن ** تن وی شوند و بسیار کس از یاران وی بیامدند. حارث بن یزید به عبدالله بن یزید گفت: «ضمانت اینان را برای چه می خواهی؟ ده تن از بزرگان مشهور را ضامن او کن و بقیه را واگذار.»

عبدالله نیز چنین کرد. و چون ضامن وی شدند عبدالله بن یزید و ابراهیم بن محمد مختار را خواستند و او را به خدای بیگانه، داناتی غیب و شهود و رحمان رحیم، قسم دادند که حادثه نیانگیزد و مادام که حکومت با آنهاست برضدشان قیام نکند و اگر کرد هزار شتر به عهده دارد که بر در کعبه بکشد و همه مملوکان وی از مرد و زن آزاد باشند.

مختار به این ترتیب برای آنها قسم خورد، آنگاه برون آمد و به خانه خویش رفت.

حمید بن مسلم گوید: پس از آن از مختار شنیدم که می گفت: «خدایشان بکشد، چه احمقند که ندارند به این قسمها پای بندم. قسم خدا که برای آنها یاد کرده ام چنانست که وقتی به قید قسم نعهدی کردم و چیزی را بهتر از آن دیدم، قسم خویش را بگذارم و به چیز بهتر پردازم و قسم را کفاره کنم. قیام من برضد اینان بهتر از آنست که دست از ایشان بدارم، قسم خویش را کفاره می کنم. قربان کردن هزار شتر از آب دهان انداختن برای من آسانتر است، مگر بهای هزار شتر چقدر است که از آن بترسم. اما آزادی مملوکانم، به خدا دوست دارم کارم به سامان رسد و هرگز مملوکی نداشته باشم.»

گوید: و چون مختار از پس برون شدن از زندان در خانه خویش جای گرفت، شیعیان پیش وی آمد و وقت کردند و بر او فراهم آمدند و اتفاق کردند که بدو رضادهند. پنج کس بودند که وقتی به زندان بود از جانب وی با کسان بیعت

می کردند: سائب بن مالك اشعری و یزید بن انس و احمر بن شمیط و رفاعه بن شداد فتیانی و عبدالله بن شداد جشمی.

گوید: و همچنان یاران وی فزون می شدند و کارش نیرو می گرفت تا ابن زیبر، عبدالله بن یزید و ابراهیم بن محمد را معزول کرد و عبدالله بن مطیع را به جای آنها سوی کوفه فرستاد.

عبدالرحمان بن حارث گوید: ابن زیبر عبدالله بن مطیع را که از مردم بنی عدی بود با حارث بن عبدالله مخزومی پیش خواند، عبدالله بن مطیع را به عاملی کوفه فرستاد و حارث بن عبدالله را به عاملی بصره.

گوید: این خبر به بحیر بن ريسان حمیری رسید و آنها را بدید و گفت: «ای کسان، امشب ماه در برج ناطح است (شاخ زن) حرکت مکنید.

حارث بن عبدالله اطاعت وی کرد و اندکی بماند، آنگاه سوی عمل خویش رفت و سالم ماند، اما عبدالله بن مطیع گفت: «مگر ما بجز تصادم چیزی می خواهیم؟» گوید: به خدا تصادم و محنت دید.

گوید: عمر می گفت: «بلیه به سخن وابسته است»

عمرو بن عبدالرحمان گوید: عبدالملك بن مروان خبر یافت که ابن زیبر عاملانی به ولایات فرستاده، گفت: «کی را به بصره فرستاده؟»

گفتند: «حارث بن عبدالله را»

گفت: «در وادی عوف آزاده نیست، عوف را فرستاده و خود نشسته»

آنگاه گفت: «کی را به کوفه فرستاده؟»

گفتند: «عبدالله بن مطیع را»

گفت: «تیز بین است اما غالباً خطا می کند، دلیر است اما فرار را ناخوش

ندارد.»

آنگاه گفت: «کی را به مدینه فرستاده؟»

گفتند: «برادرش مصعب را»

گفت: «این شیر دلیر است و مرد خاندان خویش.»

ابومخنف گوید: عبدالله بن مطیع در رمضان سال شصت و پنجم به روز پنجشنبه پنج روز از رمضان مانده به کوفه رسید و به عبدالله بن یزید گفت: «اگر خواهی با من بمانی مصاحبت ترا نکودارم و حرمت کنم و اگر پیش امیرمؤمنان عبدالله بن زبیر روی بنزد وی و مسلمانانی که پیش اویند حرمت داری.»

و هم او به محمد بن طلحه گفت: «پیش امیرمؤمنان رو» و ابراهیم برفت تا به مدینه رسید و خراج ابن زبیر را کم داد و گفت: «فتنه بود» و ابن زبیر دست از او برداشت.

گوید: ابن مطیع در کوفه به کار نماز و خراج می پرداخت. ایاس بن مضارب عجلی را بر نگهبانی خویش گماشت و گفت که رفتار نکوداشته باشد و با مردم مشکوک الحال سختی کند.

عبدالله بن حارث ازدی که در آن روزگار بوده و هنگام کشته شدن مصعب حضور داشته گوید: در مسجد بودم که عبدالله بن مطیع پیامد و به منبر رفت و حمد خدا گفت و ثنای او کرد آنگاه گفت:

«اما بعد امیرمؤمنان عبدالله بن زبیر مرا عامل شهر شما و مرزهای شما کرده و گفته خراج غنایم شما را بگیرم، مازاد خراج شما را جز به رضای خودتان و طبق وصیت و سفارشی که عمر بن خطاب هنگام وفات کرده و روش عثمان بن عفان که میان مسلمانان عمل می کرده نمی فرستم از خدا بترسید و فریسن استقامت باشید و اختلاف نکنید. بیخردانتان را نگهدارید و اگر نکردید خودتان را ملامت کنید و مرا ملامت نکنید که به خدا بد دل عصیانگر را عفویت می کنم و منحرف مشکوک را به استقامت میارم.»

گوید: سائب بن مالک اشعری برخاست و گفت: «امادستور ابن زبیر که مازاد

خراج ما را جز به رضای ما نفرستی صریح میگوییم که راضی نیستیم که مازاد
خراج ما را بفروستی و میان خودمان تقسیم نکنی، میان ما نیز روشی جز روشی که
علی بن ابی طالب رحمة الله علیه تا به وقت مرگ در ولایت ماعمل می کرده نباید
داشت و حاجت نداریم که در غنیمت ما و درباره خودمان به روش عثمان عمل شود
که همه تبعیض و هوس بود. به روش عمر بن خطاب نیز اگر چه ضرر آن کمتر بود و
در خیر کسان می کوشید حاجت نداریم.»

یزید بن انس گفت: «سایب پسر مالک راست گفت و نکو گفت، رای ما نیز چون
رای اوست و گفتارمان همانند گفتار او.»
ابن مطیع گفت: «به هر روشی که دوست دارید و خشوش دارید با شما عمل
می کنیم» و فرود آمد.

یزید بن انس اسدی گفت: «ای سایب این فضیلت را خاص خویش کردی،
مسلمانان از دست ندهند، به خدا به پا خاستم می خواستم بایستم و چیزی همانند
گفتار تو بگویم که خوش نداشتم یکی از مردم شهر که از جمله شیعیان نباشد رد
سخن او را عهده کند.»

گوید: ایاس بن مضارب پیش ابن مطیع رفت و گفت: «سایب بن مالک از سران
اصحاب مختار است و من از مختار اطمینان ندارم، کس بفروست که بیاید و چون
بیامد او را در زندان بدار تا کار مردم سامان گیرد که خبر گیران من آمده اند و خبر
آورده اند که کار وی فراهم آمده و در کار قیام است.»

گوید: ابن مطیع زایده بن قدامه و حسین بن عبدالله بر سعی همدانی را سوی
مختار فرستاد که به نزد وی وارد شدند و گفتند: «پیش امیر بیا» و اوجامه های خویش
را خواست و یگفت تا مرکبش را زین کنند و برای رفتن با آنها از جای برخاست
و چون زایده بن قدامه این را بدید گفتار خدای تبارک و تعالی را بخواند که:

«و اذ یمکربک الذین کفروا لیثبتوک او یقتلوک او یخرجوک و یمکرون و یمکر»

«اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْعَاكِرِينَ»^۱

یعنی؛ و چون کسانی که کافر بودند در باره تو نیرنگ می زدند که بازت دارند یا بکشند یا بیرونست کنند. آنها نیرنگ می کردند و خدا نیرنگ (ایشان را بی اثر) میکرد و خدا در همه نیرنگبازان ماهرتر است.

مختار آنها فهمید و بنشست و جامه از خویش پنداخت و گفت: «قطیفه بر من افکنید که گویا تب کردم که لرزشی سخت احساس می کنم» و شعر عبدالعزی بن مهمل از دی را به تمثیل خواند بدین مضمون:

«وقتی گروهی جای خویش را ترک کنند

«و خوشونت نکنند

«کس از آنها نتوسد»

آنگاه گفت: «سوی ابن مطیع روید و حالت مرا با وی بگویید»

زایده بن قدامه گفت: «من چنین می کنم.»

مختار گفت: «تو نیز ای برادر همدانی عذر مرا با وی بگوی.»

حسین بن عبدالله گوید: با خویشتم گفتم: «به خدا اگر چیزی درباره او نگویم

که مایه خشنودی او باشد اطمینان ندارم که وقتی فردا غلبه یافت مرا هلاک نکند.»

گوید: پس گفتم: «بله، من پیش ابن مطیع عذر ترا می گویم و هر چه تو خوش

داری به او خبر می دهم.»

گوید: از پیش مختار در آمدم، یارانش بر در بودند، گروهی بسیار از آنها

نیز در خانه اش بودند.

گوید: سوی ابن مطیع روان شدیم. به زایده بن قدامه گفتم: «وقتی آن آیه را

خواندی سخت را فهمیدم و مقصودت را دانستم که از پس آنکه لباس پوشیده بود

و مرکبش را زین کرده بودند او را از برون شدن همراه ما باز می داشتی و وقتی آن

شعر را به تمثیل خواند بدانستم که می‌خواست به تو بگوید که آنچه را می‌خواستی به او بفهمانی دانسته و پیش این مطیع نخواهد آمد.»

گوید: اما انکار کرد که چنین مقصودی داشته است.

بدو گفتم: «قسم یاد مکن، درباره تو و درباره او چیزی که خوش نداشته باشید نخواهم گفت. معلوم شد که تو با وی وی شغفقت داری و آنچه را که انسان نسبت به عموزاده خویش به دل دارد نسبت به وی به دل داری»

گوید: پس، پیش این مطیع رفتیم و بیماری، مختار را به او خبر دادیم که باور کرد و از او غافل ماند.

گوید: مختار کس به طلب یاران خویش فرستاد و بنا کرد آنها را در خانه‌های خویش فراهم آورد که می‌خواست در ماه محرم در کوفه قیام کند.

گوید: یکی از یاران وی از طایفه شبام که مردی سخت معتبر بود به نام عبدالرحمان پسر شریح برفت و سعید بن منذ ثوری و سعید بن ابی سعید حنفی و اسود بن جراد کنندی و قدامه بن مالک چشمی را بدید که در خانه سعید حنفی فراهم آمدند آنگاه حمد خدا گفت و ثنای او کرد و سپس گفت: «اما بعد، مختار می‌خواهد ما را به قیام وادارد، با وی بیعت کرده‌ایم و نمی‌دانیم که ابن حنفیه او را سوی ما فرستاده یا نه. بیایید سوی ابن حنفیه رویم و آنچه را مختار یا ما گفته و سوی آن دعوتان کرده با وی بگوییم اگر اجازه داد که پیرو او باشیم، پیرو او می‌شویم و اگر منعمان کرد از او کناره می‌کنیم. به خدا روا نیست که چیزی از کسار دنیا را از سلامت دین خویش بیشتر بخواهیم.»

گفتند: «خدایت قرین هدایت بدارد که صواب آوردی و توفیق یافتی، اگر می‌خواهی برویم.»

گوید: پس اتفاق کردند که همان روزها بروند. پس برفتند تا پیش ابن حنفیه رسیدند. پیشواشان عبدالرحمان بن شریح بود. وقتی پیش ابن حنفیه رسیدند از حال

کسان پرسید که حال و وضع آنها را با وی بگفتند.

اسود بن جراد کندی گوید: به ابن حنفیه گفتم: «به نزد تو حاجتی داریم.»

گفت: «سری است یا علنی؟»

گفتم: «سری است.»

گفت: «پس کمی صبر کنید.»

گوید: اندکی بماند پس به یکسورفت و ما را پیش خواند که به طرف وی رفتیم. عبدالرحمان بن شریح سخن آغاز کرد. حمد خدا گفت و ستایش او کرد پس گفت: «اما بعد، شما خاندانی هستید که خدا فضیلت را خاص شما کرده و به سبب پیغمبری اعتبارتان داده و حقان را بر این امت بزرگ کرده که هر که منکر حقان باشد رای خطا دارد و نصیب ناچیز. به مصیبت حسین رحمة الله علیه دچار شدید که خاص شما بود اما مصیبت عامة مسلمانان نیز بود. مختار بن ابی عبید ثقی پیش ما آمده و می گوید از جانب شما آمده و ما را به کتاب خدا و سنت پیغمبر او صلی الله علیه و سلم و خونخواهی اهل بیت و دفاع از ضعیقان دعوت کرده که بر این قرار با وی بیعت کرده ایم و به او پیوسته ایم، اگر دستور می دهی از او پیروی کنیم، پیروی او می کنیم و اگر منعمان می کنی از او کناره می کنیم.»

گوید: یکی یکی سخنانی همانند یارمان گفتیم و او بشنید و چون سخن را به سر بردیم حمد خدا گفت و ثنای او کرد و صلوات پیغمبر گفت آنگاه گفت: «اما بعد آنچه گفتمی که خدا فضیلت را خاص ما کرده، خدا آنرا به هر که خواهد دهد، که خدا فضل بزرگ دارد، و حمد خدای. آنچه از ابتلای ما به مصیبت حسین گفتمی این در کتاب خدای بود و حادثه ای بود که بروی رقم رفته بود و کرامتی بود که خدا هدیه او کرده بود که به سبب آن منزلت گروهی به نزد خدا بالا رفت و منزلت قوم دیگر پایین رفت و فرمان خدا شدنی است که فرمان خدا به مقدار است و مقدر. آنچه گفتمی

که یکی، شما را به خونخواهی ما دعوت کرده است، به خدا دوست دارم خدا به وسیله هر کس از مخلوق خویش که خواهد انتقام ما را از دشمنان بگیرد این را می گویم و برای خودم و شما از خدا آمرزش می خواهم.»

گوید: از پیش وی برون شدیم و می گفتیم: «به ما اجازه داد که گفت: دوست دارم خدا به وسیله هر کس از مخلوق خویش که خواهد انتقام ما را از دشمنان بگیرد. اگر خوش نداشت می گفت: نکنید»

گوید: باز گشتیم، کسانی از شیعیان که از رفتن خودمان خبرشان داده بودیم و از مقصود خویش مطلعشان کرده بودیم و همرای ما بودند انتظار ما را می بردند.

و چنان بود که مختار از رفتن ما خبر یافته بود و این را خوش نداشته بود و بیم کرده بود خبری بیاریم که شیعیان را از یاری وی باز دارد. خواسته بود پیش از آمدن ما آنها را به قیام وادارد اما نتوانسته بود. مختار می گفته بود تنی چند از شما شك آورده اند و به حیرت افتاده اند و نومید شده اند اگر به صواب رسیدند بیایند و بازگردند و اگر توفیق نیابند و بیم کنند و معترض شوند و دوری کنند، مطرود شوند و بنومیدی افتند.»

یکماه و اندکی بیش نگذشت که قوم بر مرکبهای خویش بیامدند و پیش از آنکه به خانه های خویش روند به نزد مختار وارد شدند که گفت: «چه خبر دارید؟ شما به فتنه افتادید و شك آوردید.»

گفتند: «به ما دستور داده اند ترا یاری کنیم.»

گفت: «الله اکبر، مرا ابواسحاق می گویند، شیعیان را پیش من فراهم کنید.»
گوید: «پس کسانی از شیعیان را که نزدیک وی بودند فراهم آوردند که گفت: «ای گروه شیعیان. جمعی از شما خواسته بودند درستی آنچه را من آورده ام بدانند و صوی امام هدایت رفته اند که نجیب است و مسور رضایت، پسر کسی که از همه

رهروان بجز پیمبر برگزیده بهتر است، و از او درباره آنچه من سوی شما آورده‌ام پرسیده‌اند و به آنها گفته که من وزیر و پشتیبان و فرستاده و یار وی هستم. به شما فرمان داده که درباره پیکار منحرفان و خونخواهی افراد برگزیده خاندان پیمبرتان که شما را بدان دعوت کرده‌ام پیرو من شوید و از من اطاعت کنید.»

گوید: عبدالرحمان بن شریح برخاست و حمد خدا گفت و ثنای او کرد آنگاه گفت: «اما بعد، ای گروه شیعیان، ما می‌خواستیم برای خودمان به طور خاص و برای همه برادرانمان به طور عام، تحقیق کنیم. پیش مهدی پسر علی رفتیم و درباره این پیکار که مختار ما را سوی آن دعوت می‌کند پرسیدیم که به ما دستور داد پشتیبان و یار وی باشیم و دعوت وی را بپذیریم و با دلهای آرام و خاطرهای خرسند بیامدیم که خدا شك و آشفته‌گی و تردید را از آن برده و در کار نبرد دشمنان استقامت و بصیرت یافته‌ایم. باید حاضران به غایتان بگویند که مهیا شوید و آماده باشید.»

گوید: پس بنشست و ما یکایک برخاستیم و سخنانی همانند وی گفتیم و شیعیان درباره مختار هم سخن شنیدند و بدو متمایل شدند.

شعبی گوید: من و پدرم نخستین کسانی بودیم که دعوت مختار را پذیرفتیم. گوید: وقتی کار وی فراهم آمد و قیام وی نزدیک شد، احمر بن شمیط و یزید ابن انس و عبدالله بن کامل و عبدالله بن شداد بدو گفتند که بزرگان کوفه در کار نبرد تو با ابن مطیع همدلند اگر ابراهیم بن اشتر نیز با ما همدل شود امیدواریم که به اذن خدا بر دشمن غالب شویم و مخالفت مخالفان زیانمان نرزد که اوجوانی دلیر است و پسر مردی بزرگ و شهره، و عشیره‌ای نیرومند و پر شمار دارد.»

گوید: مختار به آنها گفت: «به بینیدش و دعوتش کنید و بگویند که ما ما مور خونخواهی حسین و افراد خاندان وی شده‌ایم»

شعبی گوید: پس کسانی از جمله من و پدرم، پیش وی رفتند. یزید بن انس سخن کرد و گفت: «آمده‌ایم کاری را به تو عرضه کنیم و ترا بدان دعوت کنیم،

اگر بپذیری مایهٔ خیر تو است و اگر نپذیری با تو نیکخواهی کرده‌ایم و می‌خواهیم به نزد تو مکتوم ماند.»

ابراهیم بن اشتر به آنها گفت: «بیم نباید داشت که کسی چون من فتنه‌انگیزی کند و خبر چین باشد و به وسیلهٔ غیبت مردم به حکومت تقرب جوید این کار مردم حقیر و ماجر اجود و دون همت است.»

گفت: «ترا به کاری می‌خوانیم که همه شیعیان بر آن متفق شده‌اند به کتاب خدا و سنت پیغمبر وی صلی الله علیه و خونخواهی اهل بیت و نبرد منحرفان و دفاع از ضعیفان.»

گوید: آنگاه احمر بن شعیط سخن کرد و گفت: «من نیکخواه تو ام و خواهان اقبال تو، پدرت وقتی بمرد سرور بود و تو اگر حق خدا را رعایت کنی جانشین اوئی، ترا به کاری می‌خوانیم که اگر بپذیری به نزد کمان منزلت پدرت را پیدا می‌کنی و چیزی را که از دست رفته تجدید می‌کنی، کسی همانند تو با اندک کوششی به جایی می‌رسد که بالاتر از آن جایی نیست که سلفت برای تو پاسبان نهاده، با افتخار.»

گوید: همه جماعت بدو پرداختند و وی را به کار خویش خواندند و ترغیب کردند.

گوید: ابراهیم بن اشتر به آنها گفت: «دعوت شما را در مورد خونخواهی حسین و خاندان وی می‌پذیرم به شرط آنکه کار را به من سپارید.»

گفتند: «تو شایستهٔ این کاری، ولی این کار شدنی نیست که مختار از جانب مهدی پیش ما آمده و فرستاده و مأمور نبرد است و به ما دستور داده‌اند اطاعت وی کنیم.»

گوید: پس این اشتر خاموش ماند و پاسخشان نداد و ما پیش مختار باز رفتیم و آنچه را به ما گفته بود با وی بگفتیم.

گوید: سه روز گذشت آنگاه مختار ده و چند کس از سران اصحاب خویش را پیش خواند.

شعبی گوید: من و پدرم از آن جمله بودیم.

گوید: ما را همراه برد، وی پیشاپیش ما می‌رفت و از خانه های کوفه عبور می‌کرد و ما نمی‌دانستیم آهنگ کجا دارد تا برادر ابراهیم بن اشتر بایستاد. از وی اجازه خواستیم که اجازه ورود داد و برای ما متکاها نهادند که بر آن نشستیم، مختار بر تشک وی نشست، آنگاه مختار گفت: «سپاس خدای را و شهادت می‌دهیم که خدایی جز خدای یگانه نیست. خدا بر محمد درود گوید و سلام بر او باد، اما بعد: این نامه ای است برای نواز جانب مهدی، محمد پسر امیر مؤمنان و وصی پیمبر، که اکنون بهترین مردم روی زمین است و پسر کسی که پیش از این از پس پیمبران و رسول خدای بهترین همه مردم زمین بود، وی از تومی خواهد که یار و پشتیبان ما باشی که اگر چنین کنی مقبل شوی و اگر نکنی نامه بر ضد تو حجت باشد و باشد که خدا مهدی، یعنی محمد و دوستان وی را از تویی نیاز کند»

شعبی گوید: وقتی مختار از خانه خویش برون شده بود، نامه را به من داده بود و چون سخن خویش را سر برد به من گفت: «نامه را به وی بده من نامه را به اودادم که چراغ خواست و مهر از نامه برگرفت و بخواند که چنین بود:

به نام خدای رحمان رحیم

«از محمد مهدی به ابراهیم بن مالک اشتر، درود بر تو، و من «حمد خدایی می‌کنم که خدایی جز او نیست. اما بعد، من وزیر و امین و منتخب خویش را که برای خویشتن پسندیده‌ام سوی شما فرستاده‌ام و به او گفته‌ام که با دشمن من نبرد کند و به خونخواهی خاندان من قیام کند، «خودت و عشیره ات و مطیعانت با وی به پا خیزید که اگر مرا یاری کنی و «دعوت مرا بپذیری و با وزیر من کمک کنی، نبرد من مایه برتری تو شود

«وسالاری سواران و همه سپاهیان عازم تبرد و هر شهر و هر منبر و مرزی که
 «بر آن تسلط یابی، از کوفه تا اقصای شام، از آن تو خواهد بود و بنا پیمان
 «مؤکد به قسم، انجام این به عهده من است. اگر چنین کنی به وسیله
 «آن به نزد خدای حرمت و الایابی و اگر دریغ کنی به هلاکت سخت
 «افتی که هرگز از آن رها نشوی»

گوید: و چون ابراهیم خواندن نامه را به سر برد گفت: «پیش از این ابن
 حنفیه به من نامه نوشته و من نیز به او نامه نوشته‌ام و همیشه نامه را به نام خودش و
 نام پدرش می نوشت.»

مختار گفت: «اینگ روزگار دیگر است و آن روزگار دیگر بوده»

ابراهیم گفت: «کی می داند که این نامه را ابن حنفیه برای من نوشته؟»

گوید: یزید بن انس و احمر بن شیط و عبدالله بن کامل و همه جمع (شعبی
 گوید: بجز من و پدرم.) گفتند: شهادت می دهیم که این نامه محمد بن علی است که
 برای تو نوشته»

گوید: در این هنگام ابراهیم از صدر نشک کنار رفت و مختار را بر آن نشانید
 و گفت: «دست پیش آر تا با تو بیعت کنم.»

گوید: مختار دست پیش برد و ابراهیم با وی بیعت کرد، آنگاه میوه خواست
 که از آن بخوردیم و شربت عسل خواست که بنوشیدیم، سپس سرخاستیم، ابن
 اشتر نیز با ما برون آمد و با مختار بر نشست تا وی به خانه رسید و چون ابراهیم باز
 می گشت دست مرا گرفت و گفت: «ای شعبی با ما بیا.»

گوید: با وی برفتم و ما را برد تا وارد خانه وی شدیم. آنگاه گفت: «ای
 شعبی به باد دارم که نه تو شهادت دادی نه پدرت. به نظر تو اینان طبق واقع شهادت
 دادند؟»

گوید: گفتمش: «شهادت ایشان را شنیدی، اینان سروران قاریان و مشایخ شهر

یکه سواران عربند و دانم که چنین کسان جز حق نگویند.»

گوید: این سخن را با وی گفتم اما به خدا از شهادت آنها بدگمان بودم اما به قیام دل بسته بودم و همراهی جماعت بودم و دوست داشتم که کار سرانجام گیرد و آنچه را درباره شهادت به خاطر داشتم با وی نگفتم.

ابن اشتر به من گفت: «نام آنها را برای من بنویس که همه شان را می شناسم.»
آنگاه صفحه ای و دواتی خواست و در آن نوشت:

بنام خدای رحمن رحیم

«این چیزی است که سایب بن مالک اشعری و یزید بن انس اسدی
«واحر بن شمیط احمسی و مالک بن عمرو نهدی - و همه نامهایشان را
«بنوشت - بر آن شهادت داده اند. شهادت داده اند که محمّد بن علی به
«ابراهیم بن اشتر نوشته و دستور داده که در نبرد منحرقان و خونخواهی
«اهل بیت از مختار پشتیبانی کند و او را یاری کند و نیز شراحیل بن عبد و
«ابو عامر شعبی ققیه، و عبدالله بن عبدالرحمان نخعی و عامر بن شراحیل
«شعبی درباره شهادت این شاهدان شهادت داده اند.»

گفتم: «خدایت قرین رحمت بدارد، با این چه می کنی؟»

گفت: «بگذار باشد»

گوید: پس از آن ابراهیم، عشیره و برادران و پیروان خویش را دعوت کرد
و رفت و آمد به نزد مختار آغاز کرد.

یحیی بن ابی عیسی از دی گوید: حمید بن مسلم از دی دوست ابراهیم بن اشتر
بود که پیش وی رفت و آمد داشت و او را با خود به نزد مختار می برد. و چنان بود
که ابراهیم هر شامگاه پیش مختار می رفت و پیش وی می ماند تا ستارگان روبه زوال
می رفت آنگاه می رفت. بدینسان بودند و تدبیر کارهای خویش می کردند تا ایشان
براین قرار گرفت که شب پنج شنبه چهاردهم ربیع الاول سال شصت و ششم قیام

کنند. پیروان و همدلانشان بر این قرار بودند و چون هنگام غروب شد ابراهیم بن اشتر به پاخواست و اذان گفت آنگاه پیش ایستاد و با ما نماز مغرب بکرد. آنگاه پس از مغرب که هنوز هوا گرگ و میش* بود با ما روان شد و آهنگ مختار داشت که بر قیم و همه مسلح بودیم.

گوید: ایاس بن مضارب پیش عبدالله بن مطیع رفته بود و گفته بود که مختار همین دوروزه بر ضد تو قیام می کند.

گوید: پس ایاس با نگهبانان برون شد و پسر خویش، راشد، را سوی بازار فرستاد که با نگهبانان اطراف بازار می گشت. پس از آن ایاس پیش ابن مطیع رفت و گفت: «پسر مرا سوی بازار فرستاده ام بهتر است که به هر يك از میدانهای بزرگ کوفه یکی از یاران خویش را یا گروهی از مردم مطیع روانه کنی تا بددل از قیام بر ضد تو بترسد.»

گوید: ابن مطیع عبدالرحمان بن سعید بن قیس را سوی میدان سیع فرستاد و گفت: «به کار قوم خویش پرداز که از جانب آنها خطری نباشد و کار میدانی را که سوی آن می روی سامان بده که حادثه ای آنجا رخ ندهد تا ترا به عجز و سستی متسوب ندارم.» کعب بن ابی کعب خثعمی را نیز به میدان بشر فرستاد. زهر بن قیس را به میدان کننده فرستاد، شمر بن ذی الجوشن را به میدان سالم فرستاد، عبدالرحمان ابن مخنف بن سلیم را به میدان صابدین فرستاد، ابو حوشب، یزید بن حارث بن رویم، را به میدان مراد فرستاد و به هر يك از آنها سفارش کرد که به کار قوم خویش پردازند که از طرف آنها خطری نباشد و طرفی را که سوی آن فرستاده می شود محکم کنند. شبت بن ربیع را به شوره زار فرستاد و گفت: «وقتی صدای قیام کنندگان را شنیدی سوی آنها رو»

گوید: و چنان بود که این کسان به روز دوشنبه رفته بودند و در این میدانها

جای گرفته بودند. ابراهیم بن اشتر نیز پس از مغرب از خانه خویش در آمد که آهنگه مختار داشت. شنیده بود که میدانها از مردان پر شده و نگهبانان، بازار و قصر را در میان گرفته اند.

حمید بن مسلم گوید: شبانگاه سه شنبه از پس مغرب با ابراهیم از خانه اش بر رفتیم تا به خانه عمرو بن حرث رسیدیم.

گوید: ما با ابن اشتر یکدسته سوار بودیم در حدود یکصد که همه زره داشتیم و آنرا زیر قبا مسنور داشته بودیم، شمشیرها را آویخته بودیم و سلاحی جز شمشیر نداشتیم که به خانه همام آویخته بود و زره ها که با قباها مسنور شده بود. و چون از خانه سعید بن قیس گذشتیم و به خانه اسامه رسیدیم گفتیم: «از طرف خانه خالد این عرقه گذر کنیم. آنگاه ما را به طرف محله نخيله ببر که از خانه هاشان بگذریم تا به خانه مختار برسیم.»

گوید: ابراهیم که جوانی نورس و دلیر بود و تلاقی با آن قوم را ناخوش نمی داشت گفت: «به خدا پر خانه عمرو بن حرث و کنار قصر و وسط بازار می گذرم تا دشمن را بترسانم و به آنها بفهمانم که به نزد ما چیزی نیستند.»

گوید: راه باب الفیل گرفتیم که از خانه هبار می گذشت آنگاه به طرف راست پیچید که از خانه عمرو بن حرث می گذشت. وقتی از آن گذشت ایاس بن مضارب را دیدیم که با نگهبانان مسلح همراه بود به ما گفت: «شما کیستید؟ چکاره اید؟»

ابراهیم گفت: «من ابراهیم پسر اشترم.»

ابن مضارب گفت: «این جماعت چیست که همراه تو است و چه می خواهی؟ به خدا کار تو گمان آور است، شنیده ام هر شب از اینجا می گذری، ترا رها نمی کنم تا پیش امیر بیرم و رای خویش را درباره تو بگویند.»

ابراهیم گفت: «بی پدر نباشی، بگذار برویم.»

گفت: «نه به خدا چنین نمی‌کنم.»

گوید: یکی از مردم همدان به نام ابو قطن. با ایاس بود که غالباً با سالاران ننگهبانی همراه بود و او را حرمت می‌داشتند. با ابراهیم نیز دوستی داشت. ابراهیم بدو گفت: «ای ابو قطن نزدیک من آی» وی نیزه‌درازی همراه داشت. نزدیک ابراهیم شد و نیزه همچنان باوی بود، پنداشت که این اشتر می‌خواهد از او بخواهد که پیش این مضارب وساطت کند که بگذارد برود.

گوید: ابراهیم نیزه او را بگرفت و گفت: «این نیزه خیلی دراز است» و با آن به ابن مضارب حمله برد و نیزه را به گلوگاه وی فروبرد که از پای درآمد و به یکی از قوم خویش گفت: «بیاده شو و سرش را جدا کن.»

گوید: پس او پیاده شد و سر ابن مضارب را جدا کرد و یاران وی پراکنده شدند و پیش ابن مطیع رفتند. ابن مطیع را شد پسر ایاس را به جای پدرش به سالاری ننگهبانان گماشت و به جای راشد سوید بن عبدالرحمان منفری پدر قعقاع را شبانه سوی بازار فرستاد.

گوید: ابراهیم بن اشتر سوی مختار رفت؛ و این به شب چهارشنبه بود و چون به نزد وی وارد شد گفت: «ما برای قیام، شب پنجشنبه را وعده نهاده‌ایم اما حادثه‌ای شد که باید همین امشب قیام کرد.» مختار گفت: «حادثه چیست؟»

گفت: «ایاس بن مضارب راه مرا گرفت که به پندار خویش به زندانم کند، من نیز او را کشتم و اینک سر او همراه یاران من بر در است»

مختار گفت: «خدایت مژده نیک دهد، این قال نیک است و ان شاء الله این آغاز فتح است.»

آنگاه گفت: «ای سعید پسر منقذ برخیز و آتش درنی‌ها بیفروز و آنرا برای مسلمانان بلند کن. تو نیز ای عبدالله بن شداد برخیز و بانگ بزن: «ای منصور بیا.»

تو نیز ای سفیان پسر فیل و توتیز ای قدامه پسر مالک برخیزید و بانگ بزنید: «ای خونیهای حسین!»

آنگاه گفت: «زره و سلاح مرا بیارید» و همچنان که سلاح می پوشید شعری به این مضمون می خواند:

«سپیدروی زیبا پیکر

که گونه های روشن دارد و سرین درشت

داند که من به صبحگاه خطر

دلیرم و پیشرو.»

آنگاه ابراهیم به مختار گفت: «این سران که ابن مطیع در میدانها نهاده برادرانمان را نمی گذارند که سوی ما آیند و با آنها سخت می گیرند. بهتر است من با همراهانم پیش قوم روم و هر کس از قوم که با من بیعت کرده باشد و با آنها در اطراف کوفه بگردم و شعار خویش را بگویم و هر که می خواهد سوی ما آید بیاید و هر که تواند سوی تو آید وی را با کسانی که پیش تو هستند نگهداری و پراکنده شان نکنی و اگر حریفان شتاب کنند و سوی تو آیند کسانی باشند که از تو دفاع کنند و من چون از این کار فراغت یافتم با سوار و پیاده به شتاب پیش تو آیم.»

مختار گفت: «با شتاب پیش من بازگرد مبادا به طرف امیرشان روی و با وی نبرد کنی، اگر نبرد نکردن مبسر باشد با هیچکس نبرد مکن این سفارش را که به تو کرده ام رعایت کن، مگر آنکه کسی با تو نبرد آغازد.»

گوید: ابراهیم بن اشتر با گروه سوارانی که آمده بود از پیش مختار برفت تا پیش قوم خویش رسید و بیشتر کسانی که با وی بیعت کرده بودند و دعوتش را پذیرفته بودند با وی فراهم شدند و تا دیروقت شب در کوچه های کوفه راه پیمود که از کوچه هایی که امیران در آن بودند اجتناب داشت و از مردمی که گروه های ابن مطیع در میدانها و دهانه بزرگ راهها مراقب آنها بودند گذر کرد و به مسجد سکون رسید و

دسته‌ای از سواران زحربن قیس جمع می‌بنا شتاب سوی وی آمدند که فرمانده نداشتند و کس سالارشان نبود. ابراهیم بن اشتر و یارانش بر آنها حمله بردند و هزیمتشان کردند که به میدان کنده برگشتند.

ابراهیم گفت: «سالار سواران کنده کیست؟» و سوی آنها حمله برد و می‌گفت: «خدایا تو می‌دانی که ما به خاطر خاندان پیمبر تو خشم آورده‌ایم و به سبب آنها شوریده‌ایم ما را بر حریفان غلبه ده و دعوت ما را به کمال رسان.»

و چون با یاران خویش به آنها رسید که با هم در آویختند و هزیمتشان کردند به ابراهیم گفتند: «سالار این گروه زحربن قیس است.» گفت: «پس از آنها جدا شویم»

گوید آن جماعت از پی هم افتادند و به هر کویچه‌ای می‌رسیدند گروه‌هایشان داخل آن می‌شدند و به راه خویش رفتند.

گوید: ابراهیم همچنان می‌رفت تا به میدان اثیر رسید و آنجا دیر بماند و یارانش بانگ زدند و شعار خویش یگفتند. سوید بن عبدالله بن منقری از بودنشان در میدان اثیر خبر یافت و امیدوار شد آسیبی به آنها برسد و به سبب آن به نزد عبدالله ابن مطیع منزلی یابد. ناگهان ابن اشتر دید که جمع سوید در میدان به نزد وی رسیده بودند و چون ابن اشتر چنین دید به یاران خویش گفت: «ای نگهبانان خدای پیاده شوید که شما به نصرت خدا از این بدکارانی که در خون اهل بیت پیمبر غوطه زده‌اند شایسته‌ترید.» و چون پیاده شدند ابراهیم سوی حریفان حمله برد و چندان ضربتشان زد که از صحرا بیرونشان کرد که هزیمت شدند و از دنبال هم برفتند و همدیگر را به ملامت گرفتند. یکیشان گفت: «این کار مقدر است که اینان با هر جمعی از ما مقابل می‌شوند هزیمتشان می‌کنند.»

گوید: ابراهیم همچنان آنها را عقب راند تا وارد بازار شدند.

گوید: یاران ابراهیم به وی گفتند: «دنیا لشان کن و این ترس را که در آنها

افتاده غنیمت دان. که خدا میداند ما به سوی کی دعوت می کنیم و آنها به سوی کی دعوت می کنند و چه می جویند.»

ابراهیم گفت: «نه، سوی یارمان رویم که خدا به وسیله ما وحشت وی را به اطمینان بدل کند و وضع وی را بدانیم و او نیز از تلاش ما خبردار شود و بصیرت و نیروی وی و یارانش بیفزاید. بعلاوه بیم دارم دشمن سوی وی رفته باشد.»
گوید: پس ابراهیم و یارانش برفتند تا به مسجد اشعث رسیدند و لختی آنجا توقف کرد، آنگاه سوی خانه مختار رفت و دید که فریادها بلند است و قوم به جنگ اشتغال دارند.

گوید: شبث بن ربیع از جانب شوره زار آمده بود و مختار، یزید بن انس را مقابل وی فرستاده بود، حجار بن ابجر بجلی نیز آمده بود و مختار احمر بن شمیط را مقابل وی نهاده بود. گروهها به جنگ بودند که ابراهیم از جانب قصر بیامد و حجار و یارانش خبر یافتند که ابراهیم از پشت سرشان در آمده و پیش از آنکه برسد پراکنده شدند و به کوچه ها و گذرها رفتند.

گوید: قیس بن طهفه با حدود یکصد کس از بنی نهد که یاران مختار بودند بیامد و به شبث بن ربیع که با یزید بن انس به جنگ بود حمله بردند که راه را بر آنها گشود که همه با هم شدند. آنگاه شبث بن ربیع کوچه ها را به آنها وا گذاشت و پیش ابن مطیع رفت و گفت: «کس پیش امیران میدانند آنها فرست و دستور بده سوی تو آیند و همه کسان را به نزد خویش فراهم آر، آنگاه به این جماعت حمله کن و با آنها نبرد کن و معتمدان خویش را به مقابله آنها فرست که کار نبردشان را عهده کنند که کار این قوم نیرو گرفته و مختار قیام کرده و تسلط یافته و کارش سامان یافته.»

و چون مختار از مشورتی که شبث بن ربیع به ابن مطیع داده بود خبر یافت با جمعی از یاران خویش برون شد و در شوره زار پشت دیرهند مجاورستان زایده

جای گرفت.

گوید: ابو عثمان نهدي برون شد و مردم شاكر را بانگ زد، آنها در خانه‌های خویش فراهم بودند و جرئت نداشتند در میدان آشكار شوند که كعب بن ابی كعب نزدیشان بود. كعب در میدان بشر بود و چون خبر یافت که مردم شاكر برون می‌شوند پیامد تا در میدان جای گرفت و دهانه كوچه‌ها و راههای آنها را گرفت.

گوید: وقتی ابو عثمان نهدي با گروهی از یساران خویش پیش وی رسید بانگ زد: «ای خونیه‌های حسین، ای منصور بیا، ای طایفه هدایت یافتگان، بدانید که امیر آل محمد و وزیرشان قیام کرده و در دیر هند جای گرفته و مرا به دعوت و بشارت پیش شما فرستاده، سوی وی روید که خدایتان رحمت کند.»

گوید: پس کسان از خانه‌ها روان شدند و بانگ می‌زد: «ای خونیه‌های حسین!» آنگاه با كعب بن ابی كعب در آویختند تا راهشان را گشود و سوی مختار آمدند و با وی در اردویش جای گرفتند.

گوید: عبدالله بن فراد خثعمی با جمعی از مردم خثعم در حدود دویست کس پیامد و به مختار پیوست که با وی در اردویش جای گرفتند. كعب بن ابی كعب متعرض او شده بود، اما عبدالله در مقابل وی صف بست و چون بشناختشان و بدانست که آنها از قوم وی هستند راهشان را باز کرد و با آنها جنگ نکرد.

گوید: طایفه شام آخر شب برون شدند و در میدان مراد فراهم آمدند و چون عبدالرحمان بن سعید خبر یافت کس پیش آنها فرستاد که اگر قصد پیوستن به مختار دارید از میدان سبیع گذر نکنید آنها نیز به مختار پیوستند.

گوید: سه هزار و هشتصد کس از دوازده هزار کس که با مختار بیعت کرده بودند بدو پیوستند و پیش از صبحدم بنزد وی فراهم شدند و صبحگاه از آراستن سپاه فراغت یافته بود.

والهی گوید: شبی که مختار قیام کرد من و حمید بن مسلم و نعمان بن ابی الجعد

پیش وی رفتیم، به خانه اش رفتیم و با وی به اردوگاهش رفتیم.

گوید: به خدا هنوز صبح ندیده بود که از آراستن سپاه فراغت یافته بود، و چون صبح دید پیش ایستاد و در تاربت و روشنی با نماز صبح کرد آنگاه سوره و التازعات و سوره عیس و تولی را خواند و نشنیده بودیم که پیشوای نمازی فصیحتر از او باشد. حصیرة بن عبدالله گوید: ابن مطیع کس پیش مردم میدانها فرستاد و دستور داد سوی مسجد آیند، بهراشد بن ایاس بن مضارب نیز گفت: «به مردم بانگ زن که سوی مسجد آیند.» و بانگ زن بانگ زد: «بدانید که هر که امشب به مسجد نیاید حرمت از او برداشته شود.» و مردم سوی مسجد آمدند و چون فراهم شدند، ابن مطیع شبت بن ربیع را با حدود سه هزار کس به مقابله مختار فرستاد، راشد بن ایاس را نیز با چهار هزار کس از نگهبانان فرستاد.

ابو سعید صیقل گوید: وقتی مختار نماز صبح بکرد و پس آمد از پایین محله بنی سلیم و کوچه برید سر و صدای بلندی شنیدیم مختار گفت: «کی برای ما خبر میاورد که اینان کیانند؟»

بدو گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد، من»

گفت: «اگر این کار را خواهی کرد سلاح خویش را بگذار و برو که به صورت تماشایی میان آنها روی و خیرشان را برای من بیاوری.»

گوید: چنان کردم و چون نزدیکشان رسیدم اذانگوییشان اقامه نماز می گفت، برفتم تا پیش آنها رسیدم شبت بن ربیع را دیدم که سپاهی انبوه همراه داشت، شبیان بن حربث ضبی سالار سوارانش بود و او با پیادگان بود که جمعی بسیار بودند، و چون اذانگوی، اقامه بگفت پیش رفت و با یاران خویش نماز کرد و سوره اذ-زلزلت الارض زلزالها را بخواند و من با خویش گفتم: «به خدا امیدوارم خدا شما را متزلزل کند.» آنگاه سوره و العاديات ضبحارا بخواند، کسانی گفتند: «بهر بسود دوسوره درازتر از این خوانده بودی»

گوید: شبث گفت: «دیلمان به شما هجوم آورده اند و شما می گویند بهتر بود
سوره بقره و آل عمران را می خواندی.»

گوید: جمعشان سه هزار کس بود.

گوید: پس شنایان پیامدم تا پیش مختار رسیدم و خیر شبث و یسارانش را با
وی بگفتم. وقتی پیش وی رسیدم سر بن ابی سر حنفی از جانب محله مراد شتایان
پیامد، وی از کسانی بود که با مختار بیعت کرده بودند و شبی که مختار قیام کرده
بود از بیم مراقبان پیش وی آمدن نتوانسته بود و چون صبح شد بر اسب خویش
پیامد و از میدان طایفه مراد گذشت که ایاس بن راشد آنجا بود. بدو گفتند: «به جای
خویش باش، تو کیستی؟»

و او بتاخت پیش مختار آمد و خبر راشد را با وی بگفت. من نیز خبر شبث را
با وی بگفتم.

گوید: پس مختار ابراهیم بن اشتر را با نهصد و به قوی ششصد پیاده
سوی راشد بن ایاس فرستاد. نعیم بن هبیره برادر مصقلة بن حبیره را نیز با سیصد
سوار و ششصد پیاده فرستاد و به آنها گفت: «بروید تا با دشمن مقابل شوید، و چون
مقابل شدید با پیادگان موضع گیرید و شتاب کنید و حمله آغازید و هدف نیراندازان
متوید که آنها از شما بیشتند و پیش من نیایید مگر غلبه یافته باشید یا کشته شوید.»
گوید: ابراهیم سوی راشد رفت.

گوید: مختار، یزید بن انس را پیش از او با نهصد کس به محل مسجد شبث
فرستاده بود. نعیم بن هبیره نیز سوی شبث رفت.

ابو سعید صیقل گوید: من جزو کسانی بودم که با نعیم بن هبیره سوی شبث
رفتم، سر بن ابی سر حنفی نیز با من بود و چون پیش وی رسیدیم، با وی تبری
سخت کردیم. نعیم بن هبیره سر بن ابی سر حنفی را بر سواران گماشت و او با
پیادگان رفت و با آنها نبرد کرد تا آفتاب بر آمد و پهن شد، آنها را چندان زدیم تا

وارد خانہ ہا کر دیم۔ آنگاہ شبث بن ربیع با نگشان زد کہ ای بد محافظان! برای حق
چہ بد سوارانید، از بند گانتان می گریزید!

گوید: پس جماعتی از آنها سوی وی آمدند کہ بہ ما حملہ آورد کہ پراکنده
شدیم و ہزیمت شدیم، نعیم بن ہبیرہ ثبات ورزید و کشتہ شد، سعد با وی پیادہ شد
واسیر شد، من و خلید و ایستہ حسان بن یخدج ذہلی نیز اسیر شدیم، حسان
مردی نکو منظر و تنومند بود، شبث بدو گفت: «ای پسر زن ختنہ تکررہ! از ماہسی
فروشی در بازار دست برداشتی، پاداش کسی کہ ترا آزاد کرد این بود کہ با شمشیرت
بدو حملہ پری و گردنش را یزنی، گردنش را بزنید»

گوید: پس او را کشتند.

گوید: آنگاہ سحر بن حنفی را بدید و او را بشناخت و گفت: «برادر حنفی؟»
گفت: «آری»

گفت: «وای تو، از پیروی این سبائیہاں چہ می خواستی؟ خدا رای ترا زشت
بدارد، این را ول کنید»

گوید: با خویشش گفتم: «آزاد شدہ را کشت و عرب را رہا کرد، بہ خدا اگر
بداند من نیز آزاد شدہ ہستم مرا می کشد» و چون مرا از پیش وی گذرانیدند گفت:
«کیستی؟»

گفتم: «از بنی تیم اللہ»

گفت: «عربی یا آزاد شدہ؟»

گفتم: «عربم، از خاندان زیاد بن خصفہ»

گفت: «بہ بہ از معتبر معروف سخن آوردی، پیش کسان خود برو»

گوید: برفتم تا پیش عجمان رسیدم کہ بہ نبرد با قوم دلبستہ ہسودم، آنگاہ
سوی مختار رفتم و با خویشش گفتم: «بیش یارانم می روم و بہ جان با آنها کمک
می کنم کہ خدا زندگی پس از آنها را زشت بدارد»

گوید: پیش آنها رفتم، سر حنفی زودتر از من رسیده بود، سپاه شبث سوی وی آمده بود، خبر کشته شدن نعیم بن هبیره نیز رسید و یاران مختار از این سخت غمین شدند.

گوید: نزدیک مختار رفتم و قصه خویش را با وی بگفتم.
گفت: «خاموش که اکنون وقت سخن کردن نیست.»

گوید: شبث بن ربیع پیامد و مختار و یزید بن انس را در میان گرفت. ابن مطیع، یزید بن حارث را نیز با دوهزار کس از جانب کوچه لحام جریر فرستاد که بر در کوچه‌ها بایستادند؛ مختار یزید بن انس را به سواران خویش گماشت و خود با پیادگان بماند.

حارث بن کعب و ابی گوید: سواران شبث بن ربیع دوبار به ما حمله کردند و هیچکس از ما از جای نرفت. یزید بن انس به ما گفت: «ای گروه شیعه وقتی در خانه‌هایتان مقیم بودید و اطاعت دشمن می‌کردید به سبب دوستی اهل بیت شما را می‌کشتند؛ دست و پاهایتان را می‌پریدند، چشمانتان را میل می‌کشیدند و بر تنه‌های شما می‌آویختند. پندارید اگر این قوم امروز بر شما غلبه یابند چه خواهند کرد، به خدا یکی از شما را زنده نمی‌گذارند و همه‌تان را دست بسته می‌کشند و با فرزندان و زنان و اموال شما کاری می‌کنند که مرگ از آن بهتر است؛ به خدا جز به وسیله اخلاص و صبوری و ضربت رسا به چشمانشان و ضربت کاری به سرهاشان از دست آنها نجات نخواهید یافت. برای سختی آماده شوید و برای حمله مهیا باشید و چون دیدید من پرچم خویش را دوبار تکان دادم حمله کنید.»

حارث گوید: آماده شدیم و زانو زده بودیم و در انتظار فرمان وی بودیم.
فضل بن خدیج کندی گوید: وقتی ابراهیم بن اشتر سوی راشد بن ایاس روانه شد در محله مراد با وی مقابل شد که چهار هزار کس با وی بود. ابراهیم به یاران خویش گفت: «از فزونی اینان بیم نکنید به خدا یسایک کسی که بهتر از ده کس است

وہ ساگروہ اندک کہ یہ اذن خدا بر گروہ بسیار غلبہ یافتہ و خدا با صابران است»^۱
 آنگاہ گفت: «ای خزیمہ پسر نصر با سواران سوی آنها رو» و خود وی ہما
 پیادگان روان شد، دیدمش کہ با مزاحم بن طفیل بود و بدومی گفت: «پرچمت را
 پیش ببر، قدم بہ قدم ببر.» کسان نبرد کردند و نبردشان سخت شد. خزیمہ بن نصر عبسی،
 راشد بن اباس را بدید و بدو حملہ برد و ہا نیزہ یزد و او را بکشت و بانگ زد:
 «قسم بہ پروردگار کہ، راشد را کشتم» و یاران راشد ہزیمت شدند.

از پس کشتہ شدن راشد ابراہیم بن اشتر با خزیمہ بن نصر و ہمراہان خویش
 سوی مختار روان شد و نعمان بن ابی الجعد را پیش فرستاد کہ مژدہ فتح را بہ مختار
 برساند. وقتی مژدہ رسان باخبر بہ نزد آنها رسید، تکبیر گفتند و جانہا شان نیرو گرفت
 و یاران ابن مطیع بہ نومیدی افتادند.

گوید: پس ابن مطیع حسان بن فاید عبسی را با سپاہ بسیار در حدود دوحزار
 فرستاد کہ بالا دست عجمان راہ ابراہیم را بیند و او را از وصول بہ یاران ابن مطیع
 کہ در شورہ زار بودند بازدارد.

ابراہیم نیز خزیمہ بن نصر را با سواران بہ مقابلہ حسان بن فاید فرستاد و خود
 او با پیادگان سوی وی روان شد.

گوید: بہ خدا نیزہ ای نزدیم و شمشیری بہ کار نبردیم کہ ہزیمت شدند. حسان
 ابن فاید بادنبالہ گروہ بہ جای مانده بود، خزیمہ بن نصر بدو حملہ برد و چون او را
 بدید شناختش و گفت: «ای حسان پسر فاید، بہ خدا اگر خویشاوندی نبود می دیدی
 کہ برای کشتن تومی کوشیدیم، اما فرا کن»

گوید: اسب حسان بسر در آمد و او را اینداخت و گفت: «تیرہ روز باشی ای ابو عبد اللہ
 کسان سوی وی دویدند و در میانش گرفتند کہ لختی با شمشیر آنها را بزد.
 خزیمہ بن نصر بانگ زد کہ: ای ابو عبد اللہ امان داری حویشن را بہ کشتن مده و

بیامد و کنار او بایستاد و کسان را از او بداشت.

گوید: ابراهیم بن اشتر بر او گذشت، خزیمه گفت: «این عموزاده من است که او را امان داده‌ام.»

ابراهیم گفت: «خوب کردی.»

گوید: آنگاه خزیمه بگفت تا اسب حسان را بیاوردند و وی را بر آن نشاند و گفت: «پیش کسان خویش رو»

گوید: ابراهیم به طرف مختار آمد که شبث او را با یزید بن انس در میان گرفته بود. یزید بن حارث بر دهانه کوچه‌های کوفه که به شوره زار می‌رسید جایی داشت و چون ابراهیم را بدید که سوی شبث می‌رود بیامد که او را از شبث و یارانش بدارد، ابراهیم گروهی از یاران خویش را با خزیمه بن نصر فرستاد و گفت: «یزید ابن حارث را از ما بدار» و خود وی با یارانش سوی شبث رُبعی رفت.

حارث بن کعب گوید: وقتی ابراهیم سوی ما آمد دیدیم که شبث و یارانش آهسته آهسته عقب می‌روند و چون ابراهیم نزدیک شبث و یاران وی رسید به آنها حمله برد. یزید بن انس نیز به ما گفت: «به آنها حمله بریم» حمله آغاز کردیم که هزیمت شدند و تا نزدیک خانه های کوفه رفتند.

گوید: خزیمه بن نصر به یزید بن حارث حمله برد و او را هزیمت کرد و بر دهانه کوچه‌ها ازدحام کردند، و چنان بود که یزید بن حارث گروهی تیرانداز بر دهانه کوچه‌ها بالای خانه‌ها نهاده بود، مختار با گروهی سوی یزید بن حارث می‌آمد و چون یاران وی به دهانه کوچه‌ها رسیدند تیراندازان به او تیر اندازی کردند و نگذاشتندشان از آن طرف وارد کوفه شوند.

گوید: کسان که از شوره زار هزیمت شده بودند، پیش ابن مطیع رسیدند، خبر کشته شدن راشد بن ایاس نیز بدو رسید و در کار خویش فروماند.

بحیب بن هانی گوید: عمرو بن حجاج زبیدی به ابن مطیع گفت: «ای مرد

خاطرت شکسته نشود و از تلاش بازمان، میان مردم برو و آنها را سوی دشمن روان کن و با آنها بجنگ که شمار مردم بسیار است و همه با تواند بجز این طغیانگر که بر ضد مردم قیام کرده و خدا او را زبون و هلاک می کند، من نخستین کسم که سوی دشمن می روم. گروهی را با من بفرست و گروهی را با دیگری بفرست.»

گوید: ابن مطیع به نزد مردم آمد و حمد خدا گفت و ثنای او کرد آنگاه گفت: «ای مردم شکفت ترین شگفتی هاست که شما در مقابل این گروه و امانده اید که شمارشان اندک است و دینشان خبیث، گمراهند و گمراه کن. سوی آنها روید، حریم خویش را از آنها مصون دارید برای حفظ شهرتان با آنها نبرد کنید و غنیمتتان را محفوظ دارید و گرنه به خدا کسانی شریک غنیمتتان می شوند که حقی بدان ندارند. به خدا شنیده ایم که پانصد کس از آزاد کردگان شما میان آنها هستند که سالاری از خودشان دارند، وقتی اینان بسیار شوند نیرو و قدرتتان برود و دینتان دیگر شود» آنگاه پایین آمد.

گوید: یزید بن حارث کسان مختار را از ورود به کوفه منع کرد.

گوید: پس، مختار از شوره زار برفت تا به میدان رسید، آنگاه سوی خانه های مزین و احسن و بارق رفت و به نزدیک مسجد و خانه هایشان جای گرفت، خانه های قوم پراکنده بود و از خانه های مردم کوفه جدا بود، پس برای وی آب آوردند که یاران خود را سیراب کرد، اما خود مختار آب ننوشید.

گوید: یاران وی پنداشتند که وی روزه دارد، احمر بن هدیج همدانی به این کامل گفت: «به نظرت امیر روزه دارد؟»

گفت: «آری»

گفت: «اگر امروز روزه نداشت بهتر بود»

گفت: «او معصوم است و بهتر می داند چه می کند»

گفت: «راست گفتی، از خدا آمرزش می خواهم»

گوید: مختار گفت: «اینجا برای جنگ جو نکو جایی است»

ابراهیم گفت: «خدا آنها را هزیمت کرد و به پراکندگی داد و ترس در دلهاشان نهاد و توانیجا می‌مانی، حرکت کنیم که به خدا در مقابل قصر کس نیست که دفاع کند و مقاومت چندانی نخواهد کرد.»

مختار گفت: «هر که پیراست و ناتوان یا آسیب دیده اینجا بماند هر چه بار و کالادارید اینجا بگذارید تا سوی دشمن رویم.»

گوید: چنان کردند. مختار، ابو عثمان تهدی را پیش آنها نهاد و ابراهیم بن اشتر را پیش فرستاد و یاران خود را به همان صورت که در شوره زار بوده بودند بیاراست.

گوید: عبدالله بن مطیع، عمرو بن حجاج را با دوهزار کس فرستاد که از کوچه ثوربان سوی آنها آمد. مختار کس پیش ابراهیم فرستاد که او را دور بزن و با وی مقابل مشو، ابراهیم او را دور زد.

مختار یزید بن انس را خواست و گفت سوی عمرو بن حجاج رود. یزید سوی او رفت و مختار از دنبال ابراهیم روان شد. همگی برفتند تا مختار به محل نمازگاه خالد بن عبدالله رسید و توقف کرد و به ابراهیم گفت که راه خویش را دنبال کند و از جانب بازار وارد کوفه شود. ابراهیم از راه کوچه ابن محرز آهنگ بازار کرد.

گوید: شمر بن ذی الجوشن با دوهزار کس بیامد و مختار، سعید بن مققه مدانی را سوی او فرستاد که با وی نبرد کرد، و کس سوی ابراهیم فرستاد که او را دور بزن و به راه خویش برو، و او برفت تا به کوچه شبث رسید. نوفل بن مساحق با حدود دوهزار کس - یا گفت پنجهزار کس و درست چنین است - آنجا بود، ابن مطیع به سوید بن عبدالرحمان گفته بود ندا دهد که سوی ابن مساحق روید.

گوید: ابن مطیع، شبث بن ربعی را در قصر نهاد و خود او برون شد و در بازار جای گرفت.

حصیرة بن عبدالله گوید: وقتی ابن اشتر با یارانش بیامدند او را می‌دیدم،

وقتی به حریفان نزدیک شد به یاران خویش گفت: «پیاده شوید»، و چون پیاده شدند گفت: «اسبان خویش را به هم نزدیک کنید و با شمشیرهای کشیده سوی آنها روید و از این بیم مکنید که گویند شبث ربیع و خاندان عتیبة بن نهاس و خاندان اشعث و خاندان فلان و خاندان یزید بن حارث و خاندانهای دیگری سوی شما آمده‌اند». سپس گفت: «به خدا اگر اینان ضربت شمشیر را بچشند، از این مطیع بگریزند، چنانکه بزغاله از گرگ می‌گریزد.»

حصیره گوید: او یارانش را می‌دیدم که اسبانشان را به هم نزدیک کردند و اشتر پایین قبای خویش را گرفت و بالا برد و زیر کمربند سرخ خویش نهاد که از کنار حله هادرست شده بود و آنرا روی قبا محکم کرد، قبا را روی زره پوشیده بود آنگاه به یاران خویش گفت: «عمه و داییم به فدایتان به آنها حمله برید.»

گوید: به خدا مهلتشان نداد و هزیمتشان کرد که برده‌خانه کوچه به دنبال هم افتادند و ازدحام کردند، این اشتر به ابن مساحق رسید و لگام مرکبش را بگرفت و شمشیر را به طرف او بلند کرد.

گوید: ابن مساحق گفت: «ای پسر اشتر، ترا به خدا، انتقامی از من می‌خواهی؟ آیا میان من و تو دشمنی بوده است؟»

گوید: اشتر راه وی را باز کرد و گفت: «این را به یاد داشته باش» و بعد از این رفتار ابن اشتر را یاد می‌کرد.

گوید: «پس برفتند تا از پی حریفان وارد بازار شدند و به مسجد درآمدند و ابن مطیع را به مدت سه روز محاصره کردند.

نضر بن صالح گوید: ابن مطیع در اثنای سه روز که در قصر محاصره بود آرد به یاران خویش خورانید، بزرگان شهر با وی بودند بجز عمرو بن حرث که به خانه خویش رفت و در بند محاصره نبود، پس از آن از خانه برون شد و سوی دشت رفت.

گوید: مختار پیامد و به يك سوی بازار جا گرفت و محاصره قصر را به ابن اشتر و یزید بن انس و احمر بن شمیط واگذاشت. ابن اشتر بر در قصر بود که مجاور مسجد بود، یزید بن انس بر قسمتی بود که مجاور بنی حذیفه و کوچه دارالرومیه بود، احمر بن شمیط بر آن قسمت بود که مجاور خانه عماره و خانه ابوموسی بود.

گوید: وقتی محاصره ابن مطیع و یاران وی سخت شد بزرگان قوم با وی سخن کردند، شب به پاخاست و گفت: «خدا امیر را قرین صلاح یار دارد در یار خویش و کسانی که با تواند بیندیش، به خدا آنها برای تو و خودشان کاری نتوانند ساخت.» ابن مطیع گفت: «رأی خویش را با من بگویند.»

شب گفت: «رأی درست این است که برای خودت و برای ما از این مرد امان بگیری و برون شوی و خویشتن و همراهانت را به هلاک ندهی» ابن مطیع گفت: «به خدا خوش ندارم که از او امان بگیرم، در صورتی که امیر مؤمنان به سرزمین حجاز و سرزمین بصره تسلط دارد.»

گفت: «پس برون شو و کسی نداند تا به کوفه پیش یکی از نبکخواهان و معتمدان خویش روی و جای ترا کسی نداند تا برون شوی و پیش یار خویش روی.»

ابن مطیع به اسماء بن خارجه و عبدالرحمان بن مخنف و عبدالرحمان بن سعید و بزرگان کوفه گفت: «در یار این رای که شب با من گفت چه نظر دارید؟» گفتند: «رأی ما همانست که شب با تو گفت.»

گفت: «پس صبر کنیم تا شب در آید.»

ابو المنسل لیشی گوید: عبدالله بن عبدالله لیشی، شبانگاه از بالای قصر بر یاران مختار نمودار شد و به آنها ناسزا گفت. مالک بن عمرو نهدی، تیری سوی وی انداخت که به گلویش خورد و پوست گلویش را برید و او کج شد و از پای بیفتاد. گوید: پس از آن از جای برخاست و بعدها پبی یافت.

گوید: وقتی تیر به او خورد نه‌دی گفت: «بگیر از مالک، کسی که فسلان و بهمان کرده»

حسان بن فایده گوید: وقتی روز سوم را در قصر به شب بردیم، این مطیع ما را خواست و از خدا پئنانکه باید یاد کرد و صلوات پیمبر گفت، صلی الله علیه وسلم، سپس گفت: «اما بعد؛ دانسته‌ام که آن کسان از مردم شما که چنین کرده‌اند کیانند، دانسته‌ام که آنها بجز يك يادو کس، اوباش و بیخردان و ففلگان و فرومایگان شمايند و بزرگان و فضیلت پیشگان شما همچنان شنوا و مطیعند و نیکخواه، که من این را به یار خودم خبر می‌دهم و می‌گویم که شما مطیع بوده‌اید و با دشمن وی نبرد کرده‌اید تا قضای خدای انجام شده، اینک سر آن دارم که برون شوم»

شبت گفت: «چه نیکوآمیزی که خدایت پاداش خبر دهد، به خدا از امسوال ما دست برداشتی و بزرگان ما را حرمت کردی و نیکخواه یار خویش بودی و تکلیف خویش را به سر بردی، به خدا بی‌اجازة تو هرگز از توجدا شدنی نبودیم.» گفت: «خدایتان پاداش نيك دهد، هر کس هر جا که خواهد رود.»

گوید: آنگاه از طرف در رومیان برون شد و به خانه ابوموسی رفت و قصر را رها کرد، پس از آن یارانش در را گشودند و گفتند: «ای پسر اشتر ما در امانیم؟» گفت: «شما در امانید»

گوید: پس برون شدند و با مختار بیعت کردند.

موسی بن عامر عدوی جهنی گوید: مختار پیامد و وارد قصر شد و شب آنجا پیود، صبحگاهان بزرگان قوم در مسجد بودند و به در قصر مختار برون شد و به منبر رفت و حمد خدای گفت و ثنای وی کرد گفت: «حمد خدایی را که به دوست خویش نصرت وعده کرد و به دشمن خویش خسارت، و او را تا آخر روز گار چنین کرد، وعده انجام شدنی و قضای مسجل، و هر که دروغ آورد به نومیدي افتاد، ای مردم پرچمی به ما داده‌اند و هدفی برای ما نهاده‌اند، گفته‌اند پرچم را برافرازید و فرو

نگذارید، سوی هدف روید و از آن مگردید. دعوت دعوتگر و سخن تیکدان را گوش گرفتیم، چه بسیار زن و مرد که از کشتگان حادثه سخن آرد، ملعون باد آنکه طغیان کند و پشت کند و خلاف فرمان کند و دروغ آرد و روی بگرداند. ای مردم در آید و بیعت هدایت کنید که قسم به آنکس که آسمان را سقفی بسته کرد و زمین را دره‌ها و راهها. از پس بیعت علی بن ابی طالب و خاندان علی، یعنی هدایت آمیزتر از این نکرده‌اید.»

گوید: آنگاه فرود آمد و وارد شد، ما نیز براو وارد شدیم، بزرگان قوم نیز آمدند، دست پیش آورد و مردم پیش رفتند و با وی بیعت کردند و او می‌گفت: «یا من بر کتاب خدای و سنت پیغمبر و خونخواهی اهل بیت و نبرد منقران و دفاع از ضعیفان و نبرد کسی که با ما نبرد کند و صلح کسی که با ما به صلح باشد و وفا به بیعتمان، بیعت می‌کنید، بیعت شمارا قسح نمی‌کنیم و فسخ آنرا از شما نمی‌خواهیم» و چون کسی می‌گفت: «خوب»، یا او بیعت می‌کرد.

گوید: به خدا گویی منذر بن حسان ضیی را می‌بینم که پیش وی آمد و سلام امارت گفت، سپس با وی بیعت کرد و بر رفت و چون از قصر برون شد به سعید بن منقذ ثوری رسید که با گروهی از شیعیان به نزد سکو ایستاده بودند و چون او را بدیدند که پسرش حیان را نیز همراه داشت، یکی از بیخردان جمع گفت: «به خدا این از سران ستمگران است» پس به او و پسرش حمله بردند و هر دو را بکشتند.

گوید: سعید بن منقذ بانگشان زد که شتاب مکنید، شتاب مکنید تا ببینیم رأی امیرقان در این باب چیست؟

گوید: مختار از این خبر یافت و آنرا ناخوش داشت چنانکه اثر آن در چهره‌اش نمودار شد.

گوید: آنگاه مختار بنا کرد به مردم وعده خوب دهد و دوستی آنها و بزرگان را جلب کند و تا آنجا که می‌توانست روش نیک پیش گرفت.

گوید: ابن کامل آمد و به مختار گفت: «دانسته‌ای که ابن مطیع در خانه ابوموسی است» اما مختار به او پاسخی نداد. این سخن را تاسه بار گفت، اما مختار به او پاسخی نداد، باز تکرار کرد و پاسخش نداد و این کامل بدانت که این را خوش ندارد.

گوید: ابن مطیع از پیش با مختار دوستی داشته بود و چون شب در آمد یکصد هزار درم برای او فرستاد و پیام داد که با این، لوازم فراهم کن و برون شو که از محل تو خبر یافته‌ام و می‌دانم که مانع رفتن جز این نبوده که چیزی که برای رفتن کم کند به دست نداری.

گوید: مختار نه هزار هزار از بیت المال کوفه به دست آورد و به یاران خویش که هنگام محاصره ابن مطیع همراه وی نبرد می‌کردند و سه هزار و هشتصد کس بودند، به هر کدام پانصد درم داد، به شش هزار از یاران خویش که پس از محاصره قصر پیش وی آمده بودند و آن شب و سه روز بعد را تا هنگام ورود به قصر با وی بودند به هر کدام دویست درم داد. با مردم به نیکی آغاز کرد و وعده‌های خوب داد و رفتار نیک پیش گرفت، بزرگان را تقرب داد که همدمان و هم صحبتان وی شدند، عبدالله بن کامل شاکری را سالار نگهبانان خویش کرد، کیسان، ابوعمره، وابسته عرینه سالار کشیکبانان وی شد. یک روز که ابوعمره در حضور وی ایستاده بود دید که بزرگان با وی سخن می‌کنند و از همه روی سخن با آنها داشت، بعضی از یاران وی که از جمله آزاد شده‌گان بودند و گفتند: «می‌بینی که ابواسحاق روسوی عربان دارد و به ما نمی‌نگرد.»

گوید: مختار ابوعمره را پیش خواند و گفت: «اینان که دیدم با تو سخن می‌کنند، چه می‌گفتند؟»

گفت و آهسته گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد برای آنها ناگوار است که روی از ایشان بگردانیده‌ای و همه روی با عربان داری.»

گفت: «به آنها بگو: این را ناگوار مدارید که شما از منیدومن از شمایم»
آنگاه مدتی خاموش ماند، سپس این آیه را خواند:

«انا من المجرمین منتقمون»^۱

یعنی: ما از قهکاران انتقام می گیریم.

ابوالاشر، موسی بن عامر، گوید: وقتی غلامان آزاد شدند این را بشنیدند با
همدیگر گفتند: «خوشدل باشید، خواهید دید که آنها را کشته است.»

نضر بن صالح عیسی گوید: نخستین کسی که مختار پرچم برای وی بست،
عبدالله بن حارث برادر اشتر بود که او را به ارمینیه فرستاد محمد بن عمیر را به
آذربایجان فرستاد، عبدالرحمان بن سعید را به موصل فرستاد، اسحاق بن مسعود را
به مداین و سرزمین جوخی فرستاد قدامة بن ابی عیسی نصری را که هم پیمان ثقیف
بود به بهقاذ بالافرستاد محمد بن کعب بن قرضه را به بهقاذ میانه فرستاد، حبیب بن منقذ
ثوری را به بهقاذ پایین فرستاد، سعد بن حذیفه پیمان را به حطوان فرستاد، در حطوان
هزار سوار با سعد بن حذیفه بود.

گوید: هر ماه یک هزار درم به او مقرری داد و گفت که با کردان نبرد کند و
آنها را سامان دهد، به عاملان خویش در جبال نوشت و دستور داد که اموال ولایت
خویش را به حطوان پیش سعد بن حذیفه فرستند.

گوید: عبدالله بن زبیر، محمد بن اشعث بن قیس را به موصل فرستاده بود و
دستور داده بود با ابن مطیع مکاتبه کند و شنوا و مطیع وی باشد، اما ابن مطیع
بی دستور ابن زبیر نتواند او را بردارد. پیش از آن در ایام امارت عبدالله بن یزید و
ابراهیم بن محمد، در امارت موصل مستقل بود و با هیچکس جز ابن زبیر مکاتبه
نمی کرد و چون عبدالرحمان بن سعید از جانب مختار به امارت پیش وی آمد کنار
گرفت و موصل را به او سپرد و به تکریت رفت و با تنی چند از بزرگان قوم خویش

و دیگران آنجا مقرر گرفت، برکنار بود و در انتظار بود که مردم چه می کنند و سرانجام کارشان چه می شود؛ پس از آن پیش مختار آمد و با وی بیعت کرد و با مردم شهر خویش هم آهنگ شد.

مسلم بن عبدالله ضبابی گوید: وقتی مختار غلبه یافت و استقرار گرفت و ابن مطیع را برون کرد و عاملان فرستاد، بنا کرد صبح و شب برای مردم می نشست و میان اهل دعوی قضاوت می کرد؛ پس از آن گفت: «به خدا آنچه می کنم و در پیش دارم، مرا از کار قضاوت میان کسان باز می دارد.»

گوید: پس شریح را بر مردم گماشت که قضاوت آغاز کرد پس از آن از مردم یمنانک شد و بیماری نمود که می گفتند: «وی طرفدار عثمان است و از جمله کسانی بوده که برضد حجر بن عدی شهادت داده اند و پیغام هانی بن عروه را نرسانیده است و علی ابن ابی طالب او را از کار قضاوت معزول کرده بود.» و چون این سخنان را بشنید و دید که مذمت او می کنند و اینگونه سخنان را به او نسبت می دهند بیماری نمود و مختار، عبدالله بن عتبّه بن مسعود را به جای او نهاد؛ پس از آن عبدالله بیمار شد و عبدالله بن مالک طائی را به جای وی به قضاوت گماشت.

مسلم بن عبدالله گوید: روزی عبدالله بن همام شنید که ابو عمره از شیعه سخن دارد و بد عثمان بن عفان می گوید و تازیانه به صورت وی زد و چون مختار غلبه یافت گوشه گیر بود تا عبدالله بن شداد برای وی امان خواست و روزی پیش مختار آمد و شعری خواند (که دراز است و به رسم شاعران عرب تشبیهی است و تذکاری از هجران یار و گریز به مختار و اعمال وی و تلاشهای سران قوم که همدلی وی کردند بودند و تخلص به ستایش مختار و ابن حنفیه) به این مضمون:

«وزیر پسر وصی به مخالفان منت نهاد

«و در میان کسان بهترین شفیع آنها شد

«حقا که هدایت به جای خویش باز گشت

«سوی هاشمی هدایتگر که هدایت از او جویند

«وما شتوا و مطیع اویم»

گوید: و چون شعر خویش را خواند مختار به یاران خود گفت: «چنانکه شنیدید ثنای شما گفتم، و نیکو گفتم، پاداش او را نیکو دهید.» آنگاه مختار برخاست و به درون رفت و به یاران خویش گفت: «مروید تا من بیایم.»

گوید: عبدالله بن شداد جشمی به ابن همام گفت: «يك اسب و يك جامه حریر پیش من داری»

قیس بن طهفه نهدی که رباب دختر اشعث زن وی بود گفت: «يك اسب و يك جامه حریر پیش من داری» که شرم داشت که یارش چیزی به او داده باشد که همانند آنرا ندهد.

به یزید بن انس گفت: «نوحه به اومی دهی؟»

یزید گفت: «اگر از گفته خویش ثواب خدا را می خواسته آنچه پیش خداست برای او بهتر است اگر از این سخن به اموال ما چشم دوخته به خدا چیزی ندارم که به او برسد، از مقرری من چیزی مانده بود که به برادرانم کمک کردم»

گوید: پیش از آنکه آنها با همام سخن کنند احمر بن شمیط پیشدستی کرد و گفت: «ای ابن همام اگر از این سخن خدا را منظور داشتی پاداش خویش را از خدا بخواه و اگر خشنودی کسان و گرفتن اموالشان را می خواستی ساق بملک (*) که به خدا هر که سخنی جز برای خدا و به منظور خدا گوید: سزاوار آن نیست که عطایش دهند و صله گیرد.»

ابن همام گفت: «بزار قدرت را کار گرفتی»

گوید: یزید بن انس تازیانه را بالا برد و به ابن همام گفت: «ای بدکار چنین می گویی؟» و به ابن شمیط گفت: «با شمشیر بزنی» ابن شمیط شمشیر بالا برد و بر-

جست، یاران آنها نیز برجستند و روضوی ابن همام کردند، اما ابراهیم بن اشتر دست او را گرفت و پشت سر خود جای داد و گفت: «من او را پناهی کرده‌ام، چرا با وی چنین می‌کنید؟ به خدا اودوستی آورده، از وضع ما خشنود است و ثنای نیک می‌گوید، اگر ثنای نیک او را عوض نمی‌دهید، به عوض او ناسزا بگویید و خونش را مریزید. مذحجیان برجستند و حایل ابن همام شدند و گفتند: «این اشتر او را پناهی کرده، نه، به خدا هیچکس به اودست نخواهد یافت.»

گوید: مختار سروصدای آنها را شنید و بیرون آمد و با دست اشاره کردند بشینند که نشستند و به آنها گفت: «وقتی سخن نیکی به شما گفتند پذیرید، اگر قدرت عوض دادن داشتید بدهید و اگر قدرت عوض دادن نداشتید ندهید، اما از زبان شاعر برسد که شروی حاضر است و سخنش تند و تیز است و کوشش وی هیچان آمیز است و فردا با شما ناجوانمردی می‌کند.»

گفتند: «بکشیمش؟»

گفت: «نه، ما امانش داده‌ایم و پناهی اش کرده‌ایم» برادرمان ابراهیم بن اشتر نیز او را پناهی کرده.» پس ابن همام با کمان بنشست.

گوید: پس از آن ابراهیم برخاست و سوی منزل خویش رفت و يك هزار و يك اسب و يك جامه حریر به او بخشید که با آن بیامد و گفت: «نه، به خدا هرگز با اینان به یکجا نباشم»

گوید: آنگاه مردم هوازن بیامدند که خشمگین بودند و در مسجد قراهم آمدند و به خاطر ابن همام خشم آورد بودند، مختار به آنها گفت: «از چیزی که به سبب آن قراهم آمده‌اید چشم بپوشید که پذیرفتند (و ابن همام شعری در ستایش ابراهیم و مدح هوازن و ذم ابن شمیط ویزید بگفت.)

گوید: روز بعد عبدالله بن شداد بیامد و در مسجد نشست و می‌گفت: «بنی اسد و احمر بر ضد ما بر می‌خیزند؟ به خدا هرگز بدین رضا ندهیم.»

گوید: مختار از این خبر یافت و کس فرستاد و او را پیش خواند و بیزید بن انس و ابن شمیط را نیز خواست و حمد خدا گفت و ثنای او کرد و گفت: «ای ابن شداد آنچه کردی از جمله وسوسه‌های شیطان بود به پیشگاه خدا توبه بر.»

گفت: «توبه کردم»

گفت: «اینان برادران تو اند پیش آنها رو، عذرشان را بپذیر و این کار را به من ببخش.»

گفت: «از آن تست.»

ابو جعفر گوید: در این سال مختار به قاتلان حسین و همدستان قتل وی که در کوفه بودند تاخت و هر کس از آنها را که به دست آورد بکشت. بعضی‌شان نیز از کوفه گریختند که به آنها دست نیافت.

خبر از سبب تاختن مختار
به قاتلان حسین و نام کسانی که
کشته شدند و نام کسانی که گریختند

سبب قضیه چنانکه در روایت هوانه بن حکم آمده این بود که وقتی شام به اطاعت مروان بن حکم آمد، دو سپاه فرستاد یکی سوی حجاز به سالاری حبیش بن دلجه قینی که کار وی و قصه هلاکتش را از پیش یاد کرده ایم، سپاه دیگر را به عراق فرستاد که سالار آن عبیدالله بن زیاد بود که از کار وی و کار توبه گران شیعه در عین-الورد سخن داشته ایم.

و چنان بود که مروان وقتی عبیدالله بن زیاد را سوی عراق می فرستاد همه جاهایی را که بر آن غلبه می یافت از آن وی کرد و دستور داد که اگر بر مردم کوفه غلبه یافت سه روز تمام شهر را به غارت دهد.

عوانه گوید: عبیدالله به مرز مین جزیره گذشت و آنجا متوقف شد که مردم

قیس عیلان آنجا بودند و بر اطاعت ابن زبیر بودند، مروان در مرج راهط از مردم قیس که همراه ضحاک بن قیس فهری بودند کسان کشته بود و آنها مخالفان مروان بودند و از پس وی مخالف پسرش عبدالملک بودند و عبیدالله یکسال به کار آنها سرگرم بود و از عراق بماند، آنگاه سوی موصل آمد و عبدالرحمان بن سعید که در موصل عامل مختار بود، به وی نوشت:

«اما بعد، ای امیر خبرت می‌دهم که عبیدالله بن زیاد وارد سرزمین موصل شده و سواران و پیادگان خویش را سوی من آورده، من سوی تکریت می‌روم تا رأی و دستور توبه من رسد والسلام.»

مختار بدو نوشت:

«اما بعد، نامه توبه من رسید و آنچه را در آن یاد کرده بودی فهمیدم، درست کردی که سوی تکریت رفتی، از آنجا که هستی مرو تا دستور من بیاید ان شاء الله و درود بر تو باد.»

موسی بن عامر گوید: وقتی نامه عبدالرحمان بن سعید به مختار رسید، کس فرستاد و یزید بن انس را پیش خواند و گفت: «ای یزید پسر انس! انا همانند نادان نیست و حق همانند باطل نباشد، به تومی گویم و تو آنی که دروغ نگفته و تکذیب ندیده، مخالفت نکرده و شک نیاورده که ما مؤمنان می‌عینیم و غالبان مسالمت جو، تو که اسبان داری که تیردات را می‌برد و دم آن یافته می‌شود و آنرا تا کشتزارهای زیتون می‌بری که آب آن فرورفته و طوایفش به هم پیوسته است، سوی موصل رو و بر کناره آن فرود آی که من مردان از پی مردان به کمک تومی فرستم.»

یزید بن انس بدو گفت: «سه هزار سوار که برمی‌گزینم همراه من بفرست و مرا با مرزی که آنجا می‌فرستی واگذار.»

مختار گفت: «برو و به نام خدای هر که را می‌خواهی برگزین.»

گوید: پس یزید برفت و سه هزار سوار برگزید. نعمان بن عوف از دی را

بر گروه مردم شهری گماشت. عاصم بن قیس همدانی را بر گروه تعیم و همدان گماشت، و رفاه بن عازب اسدی را بر مدحج و اسد گماشت، سحر بن ابی سحر حنفی را بر گروه ربیع و کنده گماشت.

گوید: آنگاه از کوفه حرکت کرد، مختار و کسان به بدرقه وی بیرون شدند و چون به دیر ابو موسی رسید، مختار با وی بدرود گفت و راه بازگشت گرفت، بدو گفت: «وقتی با دشمن تلاقی کردی مهلتشان مده و چون فرصت به دست آمد تأخیر مکن، هر روز خبر تو پیش من آید، اگر محتاج کمک شدی به من بنویس اما من برای تو کمک می فرستم و گرچه استعداد نکنی که این کار ترا دل می دهد و سپاهت را نیرو می دهد و دشمنت را می ترساند.»

یزید بن انس بدو گفت: «فقط مرا به دعای خویش کمک کن که همین کمک مرا بس.»

کسان بدو گفتند: «خدا همراهت باشد و به مقصدت برساند و تأییدت کند» آنگاه با وی بدرود گفتند.

یزید بن انس به آنها گفت: «برای من شهادت بخواهید به خدا اگر با آنها تلاقی شد و نصرت نیافتم، ان شاء الله شهادت خواهم یافت.»

گوید: مختار به عبدالرحمان بن سعید بن قیس نوشت: «اما بعد: یزید را بسا ولایت و اگذار، ان شاء الله و سلام بر تو باد»

گوید: یزید بن انس با کسان حرکت کرد و شب در سورا بیسود، روز بعد برفت و شب را در مداین بود. کسان از شتاب وی در سپردن راه شکایت آوردند و يك روز و شب آنجا بماند، سپس آنها را از سرزمین جوخی بسپرد و از راذانات گذشت و آنها را به سرزمین موصل رسانید و در بنات تلی فرود آمد.

عبید الله از آمدن وی و جای توقفش خبر یافت و از شمارشان پرسید خبر - گیرانش گفتند که سه هزار سوار از کوفه با وی برون شده اند.

عبدالله گفت: «من در مقابل هر هزار کس، دو هزار کس می فرستم، آنگاه ربیعۀ بن مخارق غنوی و عبدالله بن حملة خثعمی را خواست و هر کدامشان را با سه هزار کس فرستاد. نخست ربیعۀ بن مخارق را فرستاد و بسک روز صبر کرد آنگاه عبدالله بن حملة را فرستاد و به آنها نوشت که هر کدامتان جلو افتاد بریار خویش سالاری دارد و اگر در دو یا سه روز رسیدید آنکه کوه سائر است سالار یار خویش است و همه جماعت. گوید: ربیعۀ بن مخارق پیش افتاد و در بنات تلی پیش یزید بن انس رسید که بیمار و خسته بود.

ابو سعید صیقل گوید: یزید بن انس برون شد که بیمار بود و بسرخری بود و کسان با وی پیاده می آمدند که از چپ و راست رانها و بازوها و پهلوهایی وی را گرفته بودند و بر چهار گروه جدا جدا بایستاد و می گفت: «ای نگهبانان خدا، صبوری کنید تا پاداش یابید، در مقابل دشمن ثبات ورزید تا ظفر یابید» با دوستان شیطان نبرد کنید که کید شیطان ضعیف است. اگر من هلاک شدم سالارتان و رقاء بن عازب اسدی است، اگر او نیز هلاک شد، سالارتان عبدالله بن ضمره عذری است، اگر او نیز هلاک شد سالارتان سعربن ابی سعرحنفی است.»

گوید: به خدا من جزو کسانی بودم که با وی پیاده می رفتم و بازو و دستهای را گرفته بودم و در چهره اش می دیدم که مرگش رسیده است.

گوید: یزید بن انس، عبدالله بن ضمره عذری را بر پهلوی راست خویش نهاد و سعربن ابی سعرا بر پهلوی چپ نهاد، و رقاء بن عازب اسدی را سالار سواران کرد و خود او پیاده شد که وی را روی تختی میان پیادگان جای دادند. آنگاه گفت: «در زمین باز با آنها مقابل شوید و مرا با پیادگان پیش اندازید، پس از آن اگر خواستید از سالارتان دفاع کنید و اگر خواستید از پیش وی فرار کنید.»

گوید: به ماه ذی حجه روز عرفة سال شصت و ششم با وی برون شدیم، گاهی پشت

اورا می گرفتیم و می گفت: «چنین کنید و چنان کنید» و دستور خویش را می داد، آنگاه درد بر او چیره می شد که لحظه ای او را می خوا بایندند و کسان به نبرد می پرداختند و این به هنگام شفق(*) صبحگاهی بود و پیش از طلوع آفتاب.

گوید: پهلوی چپ دشمن به پهلوی راست ما حمله آورد و جنگشان سخت شد، پهلوی چپ ما به پهلوی راست آنها حمله برد و آنها را هزیمت کرد. و رقاء بن عازب اسدی با سواران حمله برد و آنها را منهزم کرد. هنوز روز بر نیامده بود که هزیمتشان کردیم و اردوگاهشان را به تصرف آوردیم.»

موسی بن عامر عدوی گوید: به ربیعۀ بن مخارق، سالار قوم رسیدیم، که یارانش از اطراف وی گریخته بودند. پیاده بود و بانگ می زد: «ای دوستان! ان حق، ای اهل اطاعت و شنوایی، سوی من آیید، من ابن مخارقم»

موسی گوید: من پسری نوسال بودم و از او بیم کردم و توقف کردم، عبدالله ابن ورقا اسدی و عبدالله بن ضمرة عدری بدو حمله بردند و خونش بریختند.

عمرو بن مالك قینی، ابو کبشه، گوید: جوانی نویسالخ بودم و با یکی از عموهایم در آن اردو بودم، وقتی مقابل اردوی کوفیان رسیدیم ربیعۀ بن مخارق ما را بیاراست و آرایش نکوداد، برادر زاده اش را به پهلوی راست نهاد، عبدربه سلمی را بر پهلوی چپ نهاد و خود او با سواران و پیادگان برون شد و گفت: «ای مردم شام، با بندگان فراری نبرد می کنید و با جماعتی که اسلام را رها کرده اند و از آن برون شده اند، نه تقوی دارند و نه به عربی سخن می کنند.»

گوید: به خدا پنداشتم که واقعا چنین است تا وقتی که با آنها نبرد کردیم. گوید: به خدا وقتی کسان نبرد آغاز کردند یکی از مردم عراق را دیدیم که با شمشیر خویش میان کسان افتاده بود و شعری به این مضمون می خواند:

«از دین طرفداران حکمیت بزارم

«واین به نظر ما دین بدی است.»

گوید: نبرد ما و آنها تا مدنی از روز سخت بود، و چون روز بسر آمد ما را هزیمت کردند و یارمان را بکشتند، و اردوگاهمان را تصرف کردند. ما فراری برفتیم تا عبدالله بن حمله به فاصله یکساعت راه از دهکده ای که آنرا بنات نلی می گفتند به ما رسید و با زمان گردانید. با وی بیامدیم تا در مقابل یزید بن انس فرود آمدیم و شب را به مراقبت همدیگر به سر بردیم و چون صبح شد نماز صبح بکردیم، آنگاه به آرایشی نکویرون شدیم زیرین خزیمه خثعمی را بر پهلوی راست خویش نهاد و ابن اقیصر قحافی خثعمی را بر پهلوی چپ نهاد و خود با سوارگان و پیادگان پیش ایستاد، و این به روز اضحی بود. نبردی سخت کردیم آنگاه ما را به وضعی رسوا هزیمت کردند و بسیار کس از ما بکشتند و اردوگاهمان را به تصرف آوردند و ما برفتیم تا پیش عبدالله بن زیاد رسیدیم و آنچه را دیده بودیم با وی بگفتم.

موسی بن عامر گوید: عبدالله بن حمله خثعمی سوی ما آمد و سپاهیان ربیعۀ ابن مخارق غنوی را که هزیمت شده بودند پس آورد و در بنات نلی فرود آمد و چون صبح شد بیامدند، ما نیز برفتیم و دو سپاه از آغاز روز در هم آویختند آنگاه آنها برفتند و ما نیز بیامدیم و چون نماز ظهر بکردیم باز برفتیم و نبرد کردیم و هزیمتشان کردیم.

گوید: عبدالله بن حمله پیاده شد و به یاران خویش ندا می داد که ای اهل اطاعت و شنوایی از پس فرار حمله کنید. عبدالله بن قراذ خثعمی بدو حمله برد و خویش بربخت و اردوگاهشان را با هر چه در آن بود، تصرف کردیم. یزید بن انس در حال احتضار بود که سیصد اسیر پیش وی آوردند، به دست خویش اشاره کرد که گردنهایشان را بزنید و تا به آخر کشته شدند.

یزید بن انس گفت: «اگر من هلاک شدم سالارتان و رقاء بن عازب اسدی است.» هنگام شب جان داد و ورقاء بن عازب بر او نماز کرد و به خاکش سپرد. و چون یارانش

چنین دیدند، در کار خویش فروماندند و دلهای یارانش از مرگ وی بشکست و دفن وی را آغاز کردند، و رقاء گفت: «ای قوم رأی شما چیست، خبر آمده که عبیدالله بن زیاد با هشتاد هزار از مردم شام سوی مامی آید.» که بنا کردند نهانی رفتن، و بازگشتن آغاز کردند.

گوید: آنگاه و رقا سران چهار گروه و یک سواران یاران خویش را پیش خواند و گفت: «ای کسان درباره آنچه به شما خبر دادم چه رای دارید؟ من یکی از شما هستم و رأی من برتر از رأی شما نیست، رأی خویش را بگویید. ابن زیاد با سپاه بزرگ شام و جماعت و یک سواران و بزرگان شام سوی شما می آید و ما و شما را تاب آن نیست، یزید بن انس سالار ما هلاک شده و گروهی از ما پراکنده شده اند اگر امروز پیش از آنکه با آنها تلافی کنیم و به آنها برسیم، خود به خود بازگردیم می دانند که هلاکت یارمان ما را از مقابل آنها پس برده است و همچنان از ما یمناک باشند که سالارشان را کشته ایم و گوییم که به سبب مردن یارمان بازگشته ایم، اما اگر امروز با آنها تلافی کنیم، خطر کرده ایم و اگر هزیمت شویم، هزیمتی که پیش از این از مقابل ما داشته اند سودمان ندهد»

گفتند: «رأی نکو آوردی، بازگرد خدایت رحمت کند.»

گوید: و رقا بازگشت و مختار و مردم کوفه از بازگشتشان خبردار شدند و کسان شایعه گویی کردند و ندانستند قضیه چگونه بود که یزید بن انس هلاک شده و کسان هزیمت شده اند.

گوید: عامل مداین یکی از خبرگیران خسویش را که از نبطیان سواد بود پیش مختار فرستاد و خبر را با وی برگفت، مختار ابراهیم بن اشتر را پیش خواند و او را سالار هفت هزار کس کرد و گفت: «برو و چون به سپاه ابن انس رسیدی آنها را با خویش ببر، آنگاه برو تا با دشمن تلافی کنی.»

گوید: ابراهیم برون شد و در حمام اعین اردو زد.

ابوزهیر، نضر بن صالح، گوید: وقتی یزید بن انس بمرد، بزرگان قوم در کوفه فراهم شدند و دربارهٔ مختار شایعه‌گویی کردند، گفتند: «یزید بن انس کشته شده» و باور نکردند که وی مرده باشد، می‌گفتند: «به خدا این مرد بی‌رضایت ما امیرمان شد، آزادشدگان ما را تقرب داد و بر مرکب نشاند و غنیمت ما را به آنها داد و روزیشان کرد. غلامان ما به نافرمانی برخاسته‌اند و یتیمان و یوه زنان ما محروم مانده‌اند.»

گوید: پس منزل شبث بن ربیع را وعده‌گاه کردند و گفتند: «در منزل پیرمان فراهم می‌شویم.» که شبث به جز اسلام در جاهلیت نیز کسی بسوده بود. پس فراهم آمدند و به خانه وی رفتند و او با یاران خویش تماز کرد آنگاه در همین زمینه گفتگو کردند.

گوید: از جمله کارها که مختار کرده بود هیچیک به نظرشان بدتر از این نبود که برای آزادشدگان نیز، از غنیمت (یعنی خسراج سرزمینهایی که به غنیمت گرفته شده بودم.) سهمی نهاده بود.

شبث به آنها گفت: «بگذارید تا من اورا ببینم»

پس برفت و مختار را بدید و چیزی از اعتراضات یاران خویش را نگفته نگذاشت و هر موضوعی را یاد می‌کرد، مختار می‌گفت: «در این باب راضی‌شان می‌کنم» و هر چه را می‌خواستند پذیرفت.

گوید: از غلامان سخن آورد.

مختار گفت: «غلامان‌شان را به آنها پس می‌دهم»

گوید: از آزادشدگان سخن آورد و گفت: «آزادشدگان ما غنیمتی بودند که خدا با این ولایت به ما داد، آزادشان کردیم که از این کار امید پاداش و ثواب و سپاسگزاری داشتیم، به این مقدار برای آنها رضایت ندادی و در غنیمت ما شریکشان کردی»

مختار گفت: «اگر آزادشدگان‌تان را به شما واگذارم و غنیمتان را به خودتان

دهم، همراه من با بنی امیه نبرد می کنید و برای انجام این کار به قید قسم هایی که مایه اطمینان می شود پیمان و قرار می کنید؟»

شبث گفت: «نمی دانم تا پیش یارانم بروم و در این باب با آنها گفتگو کنم.»
گوید: پس برفت و دیگر پیش مختار نیامد.

گوید: پس، رأی بزرگان کوفه بر این قرار گرفت که با مختار نبرد کنند.

قدامة بن حوشب گوید: شبث بن ربعی و شمر بن ذی الجوشن و محمد بن اشعث و عبدالرحمان بن سعید پیش کعب بن ابی کعب خشمی رفتند، شبث سخن کسرده، حمد خدا گفت و ثنای او کرد و بدو گفت که در کار نبرد با مختار اتفاق کرده اند و از او خواست که در این باب با آنها همدلی کند و جزو اعتراضاتی که بر مختار داشت گفت: «وی بدون رضای ما امیران شد و پندارد که ابن حنفیه او را سوی ما فرستاده و ما دانسته ایم که وی چنین نکرده. غنیمت ما را به آزادشدگان مان خورانیده، غلامانمان را گرفته و یتیمان و بیوه زنان ما را محروم کرده و او و سپاهیان از اسلاف شایسته ما بیزاری می کنند.»

گوید: کعب بن ابی کعب به آنها، مرحبا گفت و دعوتشان را پذیرفت.

ابویحیی بن سعید گوید: بزرگان کوفه پیش عبدالرحمان بن مخنف رفتند و از او دعوت کردند که در کار نبرد مختار با آنها همدستی کند که گفت: «ای کسان اگر مصر باشید که قیام کنید رهاتان نمی کنم و اگر از من اطاعت کنید قیام نخواهید کرد.»

گفتند: «چرا؟»

گفت: «بیم دارم پراکنده شوید و اختلاف کنید و همدیگر را واگذارید به خدا دلبران و یکه سواران شما با این مرد هستند، مگر فلان و فلان با وی نیستند؟ علاوه غلامان و آزاد شدگان شما نیز با وی هستند. اینان با هم اتفاق دارند، آزادشدگان تن به شما از دشمنان تن کینه نوز نزنند. پس او با شجاعت عربان و کینه عجمان با

شما نبرد می‌کنند، اگر کمی منتظر بمانید با آمدن مردم شام یا مردم بصره، دیگران او را از میان برمی‌دارند و به جان همدیگر نمی‌افتید.»

گفتند: «ترا به خدا باما مخالفت مکن و رای ما و اتفاقان را به تباهی مبر.»
گفت: «من یکی از شما هستم، اگر می‌خواهید قیام کنید.»
گویند: پس آنها پیش همدیگر رفتند و گفتند: «منتظر بمانید تا ابراهیم بن اشتر از پیش او برود.»

گویند: پس صبر کردند تا وقتی که ابن اشتر به ساباط رسید برضد مختار به پا خاستند.

گوید: عبدالرحمان بن سعید همدانی، با مردم همدان به میدان سبیع آمد، زحر بن قیس جعفی و اسحاق بن محمد بن اشعث به میدان کنده آمدند.

سلیمان بن محمد حضرمی گویند: جبیر حضرمی پیشش آنها رفت و گفت: «از میدان ما بروید که نمی‌خواهیم دچار شری شویم»

اسحاق بن محمد گفت: «این میدان شماست؟»

گفت: «آری» و آنها برفتند.

گویند: کعب بن ابی کعب خثعمی به میدان پسر آمد. بشیر بن جریر نیز با مردم نخله سوی آنها رفت، عبدالرحمان بن مخنف به میدان مخنف آمد و اسحاق بن محمد و زحر بن قیس به میدان سبیع پیش عبدالرحمان بن سعید رفتند. مردم بجیله و خثعم پیش عبدالرحمان بن مخنف رفتند که با قوم ازد بود.

گویند: کسانی که در میدان سبیع بودند، خبر یافتند که مختار سپاهی آراسته که سوی آنها رود و پیایی کسان سوی مردم ازد و بجیله و خثعم فرستادند و به نام خدا و خویشاوندی از آنها خواستند که با شتاب بیایند که سوی آنها رفتند و همگان در میدان سبیع فراهم شدند و چون مختار خبر یافت از این که به یکجا فراهم آمده‌اند خرسند شد.

گوید: شمر بن ذی الجوشن برفت و بما مردم قیس در میدان بنی سلول جا گرفت. شبث بن ربیع و حسان بن فایده عسبی و ربیع بن ثروان ضبی با قوم مضر در بازار جا گرفتند. حجار بن ابجر و یزید بن حارث با قوم ربیعہ مابین نمازین و شوره زار جای گرفت. عمرو بن حجاج زبیدی با مذحجیانی که پیرو او بودند در میدان مراد جای گرفت. یمنیان کس پیش آنها فرستادند که پیش ما بیاء، اما آواز رفتن در ریخ کرد و گفت: «بکوشید، مثل اینست که من پیش شما آمده باشم»

گوید: همان روز مختار فرستاده‌ای به نام عمرو بن توبه روانه کرد که با شتاب پیش ابراهیم بن اشتر که به ساباط بود برود که این نامه مرا به زمین منه تا با همه همراهان خویش سوی من حرکت کنی.

گوید: همان روز مختار کس پیش آنها فرستاد که به من بگویند چه می‌خواهید؟ که من هر چه بخواهید می‌کنم. گفتند: «می‌خواهیم که از ما کناره‌گیری که تو پنداشته‌ای این حقیقه ترا فرستاده، اما او ترا نفرستاده.»

مختار پیغام داد که گروهی را از جانب خویش سوی او فرستید، من نیز گروهی را می‌فرستم و در این کار بنگرید تا آنرا معلوم کنید، که می‌خواست با این سخن معطلشان کند تا ابراهیم بن اشتر برسد.

گوید: مختار به یاران خود دستور داد که دست از مخالفان بدارند. مردم کوفه دهانه کوچه‌ها را بر آنها بسته بودند و آب به مختار و یارانش نمی‌رسید جز آن‌دکی ناچیز که وقتی غافل می‌شدند، به آنها می‌رسید.

گوید: عبدالله بن سیبع به طرف میدان آمد و مردم شاکر با وی نیردی سخت کردند. عقبه بن طارق جشمی بیامد و ساعتی با وی بجنگید و آنها را پس راند، سپس هر گروه با عقبداران خویش رفتند. عقبه بن طارق به نزد مردم قیس در میدان بنی سلول جا گرفت و عبدالله بن سیبع در میدان سیبع به نزد مردم یمنی جای

گرفت.

یونس بن ابی اسحاق گوید: شمر بن ذی الجوشن پیش مردم یمنی رفت و گفت: «اگر به یکجا فراهم آید که در آن دو پهلونیم و از یک سو بجنگیم من با شما هستم و گر نه، به خدا در چنین جایی، در کوچه های تنگ و بی سمت مشخص، نبرد نخواهم کرده و به میدان بنی سلول پیش قوم خویش رفت.

گوید: وقتی فرستاده مختار برون شد و سوی پسر اشتر رفت شبانگاه همانروز خبر را به اورسانید و اشتر میان مردم بانگ زد که سوی کوفه باز گردید، و همه سر شب راه پیمود و نیم شبان فرود آمد و بارانش چیزی بخوردند و مرکبان را استراحتی ناپسند دادند. آنگاه میان مردم بانگ زد و همه شب راه پیمود و نماز صبح را در سورا بکرد. آنگاه همه روز راه سپرد و نماز پسین روز بعد را بر دروازه پل کرد. آنگاه بیامد و شب را در مسجد گذرانید و همه یاران نیرومند و کوشای وی همراهش بودند. صبحگاه روز سوم حرکتشان مختار به منبر رفت.

ابو جناب کلبی گوید: شمس بن ربیع پسر خویش عبدالمؤمن را پیش مختار فرستاد و گفت: «ما عشیره توایم و کف دست راست توایم، نه، به خدا با تو جنگ نمی کنیم، از این جهت به ما اطمینان داشته باش»

گوید: وی سر جنگ داشت اما با مختار خدعه کرد.

گوید: و چون مردم یمنی در میدان سبوع فراهم آمدند به وقت نماز هیچیک از سران مردم یمنی خوش نداشتند که دیگری بر او پیشی گیرد. عبدالرحمان بن مخنف گفت: «این آغاز اختلاف است کسی را که مورد رضایت همه است پیش بیندازید که سرور قاریان مردم شهر از عشیره شماست، رفاعه بن شداد فتیانی بجلی پیشنهادتان شود.»

گوید: چنین کردند و رفاعه همچنان با مردم نماز می کرد تا وقتی که جنگ

رخ داد.

واز بن سری گوید: انس بن عمرو از دی پیش مردم یعنی رفت و شنید که می گفتند: «اگر مختار سوی برادران مضری مارود ما به کمک آنها می رویم و اگر سوی ما آید آنها به کمک ما می آیند.» یکی از آنها این سخن را بشنید و شتابان برفت و بالای منبر به نزد مختار رسید و گفته آنها را به وی خبر داد.

مختار گفت: «مردم بمنی شایسته این هستند که اگر سوی مضریان رفتم به کمک آنها آیند. اما صریح می گویم که اگر سوی مردم یعنی روم مضریان به کمک آنها نخواهند آمد»

گوید: و چنان بود که بعدها این مرد را پیش می خواند و حرمت می کرد. گوید: آنگاه مختار فرود آمد و باران خویش را در بازار آرایش داد، آنوقت در بازار این همه بنا نبود، آنگاه به ابراهیم بن اشتر گفت: «دوست داری به مقابله کدام يك از دو گروه روی؟»

گفت: «به مقابله هر گروه که تو خواهی»

گوید: مختار بیندیشید که مردی دور اندیش بود و نخواست ابراهیم به مقابله قوم خویش رود و در کار نبردشان چنانکه باید نکوشد، از اینرو گفت: «سوی مضریان رو که در بازارند و سالارشان شیب بن ربیع است با محمد بن عمیر، و من سوی مردم یعنی می روم.»

گوید: مختار به سختگیری و بی رحمی با مردم یعنی و همه کسان دیگر که بر آنها ظفر می یافت شهره بود، پس ابراهیم بن اشتر سوی بازار رفت و مختار سوی میدان سبیع رفت.

گوید: به نزد خانه عمر بن سعد بن ابی وقاص توقف کرد و احمر بن شمیط بجلی احمسی را پیش فرستاد، عبدالله بن کامل شاکری را نیز فرستاد، به ابن شمیط گفت: «از این کوچه برو تا از میان خانه های قومت پیش مردم میدان سبیع برسی»، به عبدالله بن کامل نیز گفت: «از این کوچه برو تا از خانه آل اخنس بسن شریق به

میدان صبیح برسی۔ آنگاه آنها را پیش خواند و آهسته با آنها گفت که مردم شہام کس فرستاده اند و بہ من خبر داده اند کہ از پشت سر بہ مقابلہ قوم آمدہ اند۔

گوید: ابن شعیط و عبداللہ از راہی کہ مختار گفتہ بود برفتند، مردم یمتی از آمدن آنها خبر یافتند و دو کوچہ را تقسیم کردند۔ عبدالرحمان بن سعید، ہمدانی و اسحاق بن اشعث و زحر بن قیس در کوچہ ای کہ پشت مسجد احمس بود ایستادند۔ در کوچہ ای کہ بہ سمت فرات بود عبدالرحمان بن مخنف و بشیر بن جریر و کعب بن ابی کعب ایستادند۔

گوید: آنگاه دو قوم نبردی بسیار سخت کردند کہ یاران احمربن شعیط ہزیمت شدند و یاران عبداللہ بن کامل نیز، و ناگہان ہزیمت شدگان سوی مختار آمدند کہ گفت: «چہ خبر بود؟»

گفتند: «ہزیمت شدیم»۔

گفت: «احمربن شعیط چہ شد؟»

گفتند: «بہ نزد مسجد قصہ گویان پیادہ شد، تنی چند از یارانش نیز با وی پیادہ شدند و از او جدا شدیم»۔ مقصودشان مسجد ابوداود بود دروداعہ، کہ مردم آن روزگار آنجا می رفتند و قصہ می گفتند۔ یاران ابن کامل گفتند: «نمی دانیم ابن کامل چہ کرد»۔

گوید: مختار بہ آنها بانگ زد کہ باز گردید و با آنها و پیش روی آنها بیامد تا بہ خانہ ابو عبداللہ جدلی رسید و عبداللہ بن قراذخشمی را کہ با چہار صد کس از یاران خویش بود بفرستاد و گفت: «با یارانت سوی ابن کامل رواگر ہلاک شدہ تو بجای اوئی و ہمراہ یاران خودت و یاران او یا قوم نبرد کن و اگر زندہ و آمادہ کار است با یکصد کس از یارانت، ہمہ سوار، برو و باقیماندہ یارانت را بہ او بدہ و بگو با وی بکوشند و نیکخواہی کنند کہ در واقع با من نیکخواہی می کنند و ہر کہ با من نیکخواہی کند، او را بشارت باد۔ خودت با یکصد کس از سمت حمام قطن بن عبداللہ

سوی مردم میدان سبیع برو.»

گوید: عبدالله بن قراد برفت و ابن کامل را دید که به نزد حمام عمرو بن حرث ایستاده بود و کسانی از یارانش که پایمردی کرده بودند با وی بودند و با قوم نبرد می کرد و سیصد کس از باران خویش را به اوداد و سوی میدان سبیع رفت. آنگاه در کوچه ها بر رفت تا به مسجد عبدالقیس رسید و آنجا توقف کرد و به یاران خویش گفت: «رأی شما چیست؟»

گفتند: «کار ما تابع کار تو است»

گوید: همه کسانی که با وی بودند از قوم وی بودند، در حدود یکصد کس، به آنها گفت: «به خدا دوست دارم که مختار غلبه یابد، اما به خدا خوش ندارم که بزرگان عشیرام در این نبرد به هلاکت رسند، به خدا اگر بمیرم خوشتر دارم که آنها به دست من به هلاکت رسند، کمی توقف کنید. شنیدم شبامیان گفته اند از پشت سر به مقابله آنها می آیند، شاید شبامیان چنین کنند و ما از آن معاف شویم»

یارانش گفتند: «رأی رأی تست»

گوید: «پس عبدالله همچنان به نزد مسجد عبدالقیس بماند»

گوید: مختار، مالک بن عمرو نهدی را که مردی بسیار دلیر بود بادویست پیاده و عبدالله بن شریک نهدی را نیز با دویست سوار سوی احمر بن شمیط فرستاد که در جای خویش مانده بود، وقتی بدور رسیدند که قوم براو غلبه یافته بودند و فزونی گرفته بودند و آنجا نبردی سخت کردند.

گوید: ابن اشتر برفت تا با شبت بن ربیع تلافی کرد که از مردم مضر بسیار کس و از جمله حسان بن قاید عسی با وی بودند ابراهیم به آنها گفت: «وای شما بروید که به خدا دوست ندارم یکی از مضر به دست من هلاک شود، خودتان را به هلاکت میندازید.» اما نپذیرفتند و با وی نبرد کردند که هزیمتشان کرد. حسان بن قاید

را پیش کسانش بردند که وقتی وی را آنجا رساندند بمرد. پیش از مرگ که بر بستر بود دمی به خود آمد و گفت: «به خدا خوش نداشتم که پس از این زخم بمانم همیشه می خواستم که مرگم با ضربت تیزه یا شمشیر باشد.» پس از آن دیگر چیزی نگفت تا جان داد.

گوید: از جانب ابراهیم برای مختار مژده آمد که مضریان هزیمت شدند. مختار خبر خوش را برای احمر بن شمیط و ابن کامل فرستاد، کسان به حال خویش بودند و مردم هر کوچه به مجاوران خود می پرداختند.

گوید: شبامیان فراهم آمدند و ابوالقلوص را سالار خویش کردند و همسخن شدند که از پشت سر به مردم بمنی بتازند. اما بعضی شان به بعضی دیگر گفتند: «اگر همه نیروی خویش را بر ضد مخالفان بیگانه به کار برند به صواب نزدیکتر است. سوی مضریان روید یا سوی مردم ربیع و با آنها تبرد کنید.»

گوید: پیرشان ابوالقلوص خاموش بود و سخن نمی کرد. گفتند: «ای ابوالقلوص رای تو چیست؟»

گفت: «خدا جل ثناؤه فرموده: قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً»

یعنی: با آن کسان از کافران که مجاور شمایند کمارزار کنید، باید در شما خشونت ببینند.

«پیاخیزید» پس قوم به پا خاستند و آنها را به اندازه دویا سه نیزه برد، آنگاه بنشانیدشان، آنگاه گفت: «به پا خیزید» و چیسری بیشتر از آن بردشان آنگاه بنشانیدشان سپس گفت: «به پاخیزید» و بار سوم کمی بیشتر بردشان و باز بنشانیدشان. گفتند: «ای ابوالقلوص، به خدا توبه نزد ما شجاعترین مردم عربی چرا چنین می کنی؟»

گفت: «تجربه آموخته چون تجربه نیاموخته نیست، خواستم دلپایان به جا آید و دل به نبرد دهید و نخواستم شما را به حال حیرت و بیم به جنگ یکشانم» گفتند: «تو بهتر می دانی که چه باید کرد.»

گوید: و چون به میدان سیع رسیدند اسیر شاکری بردها نه کوچه مقابل آنها آمد که جندعی و ابوالزیرین کرب بدو حمله بردند و به خاکش افکندند و وارد میدان شدند و کسان از پی آنها وارد شدند و بانگ می زدند: «ای خونیه‌های حسین» و یاران ابن شمیط پاسخشان دادند: «ای خونیه‌های حسین» گوید: یزید بن عمر بن ذی مران از مردم همدان با فگشان را بشنید و گفت: «ای خونیه‌های عثمان»

رفاعه بن شداد بدو گفت: «ما را با عثمان چکار؟ من به همراه کسانی که خون عثمان را می خواهند نبرد نمی کنم.»

کسانی از قومهش با وی گفتند: «ما را بیاوردی و اطاعت تو کردیم و چون دیدی که شمشیر در قوم ما به کار افتاد، گویی: بروید و آنها را واگذارید.» رفاعه سوی آنها رفت و رجزی می خواند به این مضمون:

«من ابن شداد و بردین علیم

«که دوستان عثمان پسر ازوی نیم»

و بجنگید تا کشته شد.

گوید: یزید بن عمر نیز کشته شد و نعمان بن صهبان جرمی راسبی نیز، وی که مردی عابد بود، با رفاعه بن شداد فتیانی که او نیز مردی عابد بود، به نزد حمام مهبذان در شوره زار کشته شدند فرات بن زحر جعفی نیز کشته شد، زحر بن قیس زخمدار شد، عبدالرحمن بن سعید نیز کشته شد، عبدالرحمان بن مخنف چندان نبرد کرد که زخمدار شد و کسان او را بردست‌ها بردند و او بیخود بود و کسانی از مردم ازد اطراف وی نبرد می کردند.

گوید: از خانه‌های وادعیان پانصد اسیر بیرون کشیدند و آنها را به نزد مختار بردند. یکی از بنی نهد که از سران اصحاب مختار بود به نام عبدالله پسر شریک به هر عربی می‌رسید آژادش می‌کرد. این را به مختار خبر دادند. مختار بدو گفت: «آنها را از جلومن بگذرانید و بنگرید هر کس از آنها موقع کشته شدن حسین حضور داشته به من بگوید.»

گوید: و چنان شد که هر کس از مقابل مختار می‌گذشت که موقع کشته شدن حسین حضور داشته بود، می‌گفتند: «این از جمله کسانی است که موقع کشته شدن وی حضور داشته» و او را پیش می‌آورد و گردنش را می‌سزد تا پیش از آنکه برود هشتاد و چهار کس از آنها را کشت و چنان شد که یارانش هر که را می‌دیدند که آژادشان می‌کرده بود یا با آنها مشاجره داشته بود یا زیانشان می‌زده بود او را به کناری می‌کشیدند و خونش را می‌ریختند تا بسیار کس از آنها کشته شد و مختار بی‌خبر بود. پس از آن به مختار خبر دادند و باقیمانده اسیران را پیش خواند و آژادشان کرد و از آنها تعهد گرفت که به نزد دشمن وی قراهم نشوند و برای وی و یارانش حادثه نخواهند، مگر سراقه بن مرداس بارق که بگفت تا او را همراه مختار به مسجد آرند.

گوید: آنگاه بانگزن مختار بانگ زد: «هر که در خویش را ببندد در امان است مگر کسی که در خون آل محمد شرکت داشته است.»

عامر شعبی گوید: یزید بن حارث و حجار بن ابجر کساتی را فرستادند و به آنها گفتند: «تزدیک مردم یعنی باشید و اگر دیدید غلبه یافتند هر کس از شما که پیش ما آمد بگوید «صرفان» و اگر هزیمت شده‌اند بگوید: «جمزان.»

گوید: و چون مردم یمنی هزیمت شدند، فرستادگان پیامدند و نخستین کسی که به آنها رسید گفت: «جمزان» پس یزید و حجار پسر خاستند و به قوم خویش گفتند: «به خانه‌های خویش روید.» و آنها برگشتند.

گوید: عمرو بن حجاج زبیدی کہ از جملہ حاضران قتل حسین بود برون شد و بر مرکب خویش نشست و برفت و راہ شراف و واقصہ گرفت و ناکنون کس او را ندیدہ، معلوم نیست زمین او را فرو بردہ یا آسمان براوسنگ باریدہ.

گوید: وقتی فرات بن زحر کشتہ شد عایشہ جعفری دختر خلیفہ کہ زن حسین ابن علی بودہ بود کس پیش مختار فرستاد و خواست کہ اجازہ دہد، پیکر او را بہ خاک کند مختار اجازہ داد و او را بہ خاک کرد.

گوید: مختار یکی از غلامان خویش را بہ نام زربی از پی شمر بن ذی الجوشن فرستاد.

مسلم بن عبداللہ ضبابی گوید: زربی غلام مختار در پی ما بود و بہ ما رسید ما بر اسبان لاغرا از کوفہ در آمدہ بودیم و او بر اسب خویش کہ تند زو بود پیش آمد و چون نزدیک ما رسید شمر بہ ما گفت: «بتازید و از من دور شوید، شاید ابن غلام طمع در من بندد»

گوید: پس بتاختیم و دور شدیم و غلام در شمر طمع بست، شمر او را بہ دنبال خود کشانید تا وقتی کہ از یاران خویش جدا شد، شمر براو حملہ برد و پشتش را در ہم شکست.

گوید: پیش مختار رفتند و خبر را با او بگفتند کہ گفت: «قبرہ روز زربی، اگر با من مشورت کردہ بود نمی گفتمش کہ بہ دنبال ابوالسایغہ برون شود.»

در روایت دیگر از مسلم بن عبداللہ ضبابی هست کہ گوید: وقتی مختار ما را از میدان صبیع ہزیمت کرد و مردم یمنی را کشت و زربی غلام خویش را از پی شمر فرستاد، شمر بن ذی الجوشن برون شد، من نیز ہمراہ وی بودم و شمر زربی را بکشت - چنانکہ گفتیم - و تا سائید ما برفت و آنجا فرود آمد، سپس از آنجا برفت و کنار دفکدہ ای بنام کلثانیہ بر ساحل رودی کہ کنار تپہ ای بود جا گرفت و آنجا کس بہ دہکدہ فرستاد و یکی از ہومیان آنجا را بگرفت و او را بزد، و بہ وی

گفت: «این نامه مرا یا شتاب پیش مصعب بن زبیر ببر» و عنوان آنرا چنین نوشت: «به مصعب بن زبیر، از شمر بن ذی الجوشن»

گوید: مرد بومی برفت تا وارد دهکده‌ای شد که چند خانه داشت و ابو عمره آنجا بود که مختار همان روزها او را به این دهکده فرستاده بود که میان وی و مردم بصره پادگان باشد. بومی مذکور یکی از بومیان دهکده را بدید و با وی از رفتاری که از شمر دیده بود شکایت کرد. در آن حال که ایستاده بود و با بومی دهکده سخن می‌کرد یکی از یاران ابو عمره براو گذشت و نامه را همراه بومی بدید که عنوان آن به مصعب از شمر بود. مکان وی را از بومی پرسیدند که با آنها بگفت. معلوم شد میان آنها و شمر بیش از سه فرسخ راه نیست.

گوید: پس به طرف وی حرکت کردند.

مسلم بن عبدالله گوید: به خدا آن شب با شمر بودم، بدو گفتم: «بهتر بود از این محل می‌رفتیم که ما اینجا در هراسیم.»

گفت: «آیا همه اینها از بیم دروغ پیشه است، به خدا من تا سه روز از اینجا نمی‌روم، خدا دل‌هاتان را از قرس آکنده است.»

گوید: جایی که ما بودیم بچه ملخ بسیار بود، من خواب و بیدار بودم که صدای پای اسبان شنیدم و با خودم گفتم: «این صدای بچه ملخ‌هاست» پس از آن صدا را واضحتر شنیدم که بیدار شدم و چشم‌هایم را مالیدم و گفتم: «نه به خدا این بچه ملخ نیست.»

گوید: خواستم برخیزم و آنها را دیدم که از تپه نمودار شدند، تکبیر گفتند و خیمه‌های ما را در میان گرفتند و ما برون شدیم و دویدن آغاز کردیم و اسبان خویش را وا گذاشتیم.

گوید: بر شمر گذشتم که حله‌ای خوشبافت به تن داشت وی ای‌رص بود و گویی سفیدی دوپهلوی او را از روی حله می‌بینم که با نیزه به آنها ضربت می‌زد

که فرصت پوشیدن لباس و برداشتن سلاح به وی نداده بودند و ما برفتم و او را رها کردیم.

گوید: لختی راه پیموده بودم که شنیدم: الله اکبر، خدا خبیث را کشت. عبدالرحمان بن عبید گوید: به خدا من بودم که نامه را با بومی دیدم و او را پیش ابو عمره بردم و من بودم که شمر را کشتم.

راوی گوید: گفتمش: «آیا آنشب شنیدی که چیزی بگوید؟» گفت: «آری، بیرون آمد و مدتی با نیزه ما را بزد، آنگاه نیزه را بینداخت و وارد خیمه شد و شمشیر خویش را برگرفت و برون آمد و رجز می خواند و می گفت:

«شیر دلیر را بیدار کردید

«که عبوس است و پشت را میزند

«هرگز از دشمنی وانمانده

«و پیوسته نبرد جوی و قاتل بوده»

یونس بن ابی اسحاق گوید: وقتی مختار از میدان سبیع در آمد و سوی قصر روان شد سراقه بن مرداس به بانگ بلند فریاد زد که ای بهترین مردم معذرم من منت گذار.

گوید: مختار او را به زندان فرستاد و يك شب او را بداشت و روز بعد کس فرستاد و او را برون آورد و پیش خواند. و چون می آمد شعری می خواند باین مضمون:

«به ابو اسحاق بگویند که ما

«تکائی خوردیم که به ضررمان تمام شد

«برون آمدیم و ضعیفان را با چیزی می دیدیم

«اما برون شدن ما غرور و خطا بود

«باگرومهایی که از قتل حسین سخن داشتند
 «پیوسته بردشمن خویش ظفر یافتی
 «چنانکه محمد در جنگ بدر ظفر یافت
 «و روز دره وقتی که به حنین رسید،
 «اکنون که تسلط یافتی مدارا کن
 «که اگر ما تسلط یافته بودیم در کار حکومت
 «ستم و تعدی می کردیم.»

و چون پیش مختار رسید گفت: «ای امیر خدایت قرین صلاح بدارد، سراقه
 ابن مرداس به خدایی که جز او خدایی نیست قسم یاد می کند که فرشتگان را دیده که
 بر آسمان ابلق میان زمین و آسمان نبرد می کرده اند.»

گوید: مختار بدو گفت: «بالای منبر برو و این را با مسلمانان بگو.»
 گوید: پس سراقه به منبر رفت و این را با کسان بگفت و فرود آمد. مختار
 او را آزاد کرد و گفت: «دانستم که فرشتگان را ندیده ای اما می خواستی مرا نکشم،
 هر جا می خواهی برو و یاران مرا به تباهی میر.»

سراقه بن مرداس گوید: به خدا ضمن هیچ قسمی چندان دروغ نگفتم چون
 آن قسم که گفتم: «فرشتگان را دیدم که نبرد می کردند»
 یونس گوید: وقتی سراقه را رها کردند یگریخت و به عبدالرحمان بن مخنف
 پیوست که در بصره نزد مصعب بن زبیر بود.

گوید: بزرگان و سران کوفه نیز برون شدند و به بصره به مصعب بن زبیر
 پیوستند.

گوید: وقتی سراقه بن مرداس از کوفه برون شد شعری می خواند به این
 مضمون:

«به ابواسحاق بگویند که من

«اسبان ابلق نبره رنگ دیدم»

«و من وحی شما را منکر می کنم»

«که تا هنگام مرگ با شما نبرد کنم»

«چشمان من چیزی دید که شما ندیدید»

«و بر دو مان دانی با و میم»

«وقتی سخن گویند من نیز گویم»

«و اگر سختی کنند سلاح برگیزم»

محمد بن براد از نسل ابو موسی شعری به قتل از پیری گوید: وقتی سرافه باری
را اسیر کردند، گفت: «مگر شما مرا اسیر کردید؟ کسانی مرا اسیر کردند که بر
مرکبان ابلق بودند و لباس سفید داشتند.»

گوید: مختار گفت: «آنها فرشتگان بودند.» و آزادش کرد، و او این شعر را
گفت که: به ابو اسحاق بگویند تا آخر.»

عمیر بن زیاد گوید: عبدالرحمان بن قیس همدانی به روز جنگ میدان صبیح
گفت: «وای شما، اینان کیانند که از پشت سر به ما تاخته اند؟»
گفتند: «شامیانند»

گفت: «شگفتا، کسی که قوم ندارد، به کمک قوم من با من نبرد می کند.»
ابوروق گوید: شرحبیل بن ذی قیلان، از ناعطیان همدان، آنروز کشته شد و
پیش از آنکه کشته شود گفت: «چه کشته شدنی است که مقتول آن گدراه است، جنگ
بی امام و جنگ بی قصد، و شتاب در جدایی از یاران. و اگر بکشیشان از آنها سلامت
نمایم، انا لله و انا الیه راجعون به خدا به کمک قوم آمده بودم، مبادا مغلوب شوند،
به خدا از مغلوب شدن نجات نیافتم و آنها را نجات ندادم، کاری برای آنها نساختم،
آنها نیز کاری نساخند.»

گوید: یکی از فایشان همدان به نام احمر پسر هدیج قیری پیداخت و او

را بکشت.

گوید: در مورد عبدالرحمان بن سعید ہمدانی سے کسی دعویٰ داشتند: سمرین اہی سمر حنفی، ابو الزبیر شامی و یکی دیسگر، سمری گفت: «نیز ای بہ اوزدم». ابو الزبیر می گفت: من دہ ضربت یا بیشتر بہ اوزدم و پسرش بہ من گفت: «ای ابو زبیر، عبدالرحمان سرور قوم خویش را می کشی و من گفتم: گروهی کہ بہ خدا و روز جزا ایمان دارند نینمی کہ یا مخالفان خدا و رسول وی و گرچہ پدران یا پسران یا برادران یا خویشاوندان شان باشند دوستی کنند!» مختار گفت: «ہمہ تان خوب کردہ اید.»

گوید: در نبرد سبیع ہفتصد و ہشتاد کس از قوم وی کشتہ شدہ بود نصر بن صالح گوید: در آنجا کشتار فراوان، از مردم یعنی بود، مضریان در بازار دہ و چند کشتہ دادند، آنگاہ رفتند تا بر مردم ربیعہ گذشتند و حجار بن ابجر و یزید بن حارث و شداد بن منذر برادر حصین و عکرمہ بن ربیع باز گشتند و بہ خانہ های خویش رفتند، عکرمہ بہ قوم تاخت و نیردی سخت کرد. آنگاہ زخم دار برفت و وارد خانہ خویش شد بدو گفتند: «سپاہی در محلہ می گذرد» کہ برون آمد و خواست از دیوار خانہ خویش بہ خانہ دیگری جستن کند کہ نتوانست و غلامش او را بلند کرد.

گوید: جنگ میدان سبیع بہ روز چہار شنبہ شش روز مانده از ذی الحجہ سال شصت و ششم بود.

گوید: بزرگان قوم برون شدند و سوی بصرہ رفتند و مختار برای پرداختن بہ قاتلان حسین آمادہ شد و گفت: «دین ما نمی گوید کسانی را کہ حسین را کشتہ اند و اگریم کہ زندہ و ایمن راہ روند، در این صورت برای آل محمد یاری کنندہ بدی ہستم و همان طور کہ گفتہ اند دروغ پیشہ ام، از خدا برضد آنها کمک می جویم، حمد

۱۔ لاتجد قوما یؤمنون بالله والیوم الآخر یوادون من حاد اللہ ورسولہ ولو کانوا آباءہم

اوتانہم، ہم اداخوانہم او عشرتہم سورہ ۵۸ آیہ ۲۲

خدای که مرا شمشیری داد و نیزه‌ای که بوسیله آن ضربتشان بزنم و انتقامجوی آنها کرد که حقشان را بگیرم که بخدا فرض است که قاتلان را بکشد و کسانی را که حق آنها را انکار کرده‌اند به ذلت افکند. قاتلان حسین را برای من نام ببرید آنگاه دنبالشان کنید تا نابودشان کنید.»

موسی بن عامر گوید: مختار گفت: «قاتلان حسین را بجوید که خوردنی و نوشیدنی بر من گوارا نباشد تا زمین را از آنها پاک کنم و شهر را از آنها پاکیزه کنم.»

مالک بن اعین جهنی گوید: عبدالله بن ریاس همان که محمد بن عمار بن یاسر را کشته بود تنی چند از قاتلان حسین را به مختار نشان داد، از جمله: عبدالله بن اسید جهنی و مالک بن نسیر بدی و حمل بن مالک محاربی.

گوید: مختار، ابونمر، مالک بن عمرو نهدی، را که از سران اصحاب وی بود سوی آنها فرستاد که برفت و آنها را که در قادیسیه بودند بگیرند و بیاورد و شامگاهی به نزد مختار آورد که به آنها گفت: «ای دشمنان خدا و دشمنان کتاب و پیمبر و خاندان پیمبر خدا، حسین بن علی کجاست؟ حسین بن علی را به من بدهید، شما کسی را که دستور داشتید در اثنای نماز صلوات او گوید کشتید»

گفتند: «خدایت قربن رحمت بدارد ما را نابه دلخواه فرستادند بر ما منت بیه وزنده‌مان بگذار.»

مختار گفت: «چرا به حسین پسر دختر پیمبرتان منت نهادید و او را زنده نگذاشتید و آتش ندادید؟»

گوید: آنگاه مختار به بدی گفت: «تو کلاهش را زوده بودی؟»

عبدالله بن کامل گفت: «بله خودش است»

مختار گفت: «دو دست و دو پای این را ببرید و بگذارید چندان غلط بزنند که

گوید: چنان کردند و او را گذاشتند و همچنان خون از او رفت تا جان داد. آنگاه بگفت تا دیگران را پیش آوردند، عبدالله بن کامل، عبدالله جهنی را کشت و سرین ابی سحر، حمل بن مالک محارب را کشت.

ابوسعید صیقل گوید: سحر حنفی کسانی از قاتلان حسین را به مختار نشان داد و مختار، عبدالله بن کامل را فرستاد که باوی برفتم تا به بنی ضبیعه رسید و یکی از آنها را به نام زیاد بن مالک گرفت.

گوید: آنگاه سوی طایفه عیزه رفت و یکی از آنها را به نام عمران بن خالد گرفت.

گوید: آنگاه مرا با چند کس از همراهان خود که آنها را دیبا به می گفتند سوی خانه ای در محل عجمان فرستاد که عبدالرحمان بن ابی خشکاره بجلی و عبدالله بن قیس خولانی آنجا بودند که آنها را بیاوردیم و به نزد وی وارد کردیم که به آنها گفت: «ای قاتلان صلحا و ای قاتلان سرور جوانان بهشتی! روناس برای شما روزی نحس پیش آورد (که آنها از روناسی که همراه حسین بود بسرگرفته بودند) سوی بازار ببریدشان و گردنهایشان را بزنند.» چنین کردند و آنها چهار کس بودند.

حمید بن مسلم گوید: سایب بن مالک اشعری با سواران مختار سوی ما آمد من سوی قبیله عبدالقیس رفتم، عبدالله و عبدالرحمان پسران صلح از پس من آمدند اما بگرفتن آنها سرگرم شده بودند و من نجات یافتم یا آنها بر خانه یکی گذر کرده بودند بنام عبدالله پسر وهب که پسر عموی اعشی همدان بود، از بنی عبید که او را نیز گرفته بودند همه را پیش مختار برده بسودند که دستور داد و آنها را در بازار بکشتند که اینان سه نفر بودند.

حمید بن مسلم در این باب اشعری گفته بود به این مضمون:

«مگر مرا ندیدی که حیرت آسا

«نجات یافتم و نزدیک بود نیایم

«امید خدا نجاتم داد

» که غیر از خدا امیدی نداشتم.»

موسی بن عامر عدوی گوید: مختار عبدالله بن کامل را سوی عثمان بن خالد دهمانی جهتی و بشر بن سوط قابضی فرستاد که در قتل حسین حضور داشته بودند و در خون عبدالرحمان بن عقیل و ربودن سلاح و لباس وی شرکت داشته بودند.

گوید: عبدالله بن کامل پسینگاهی مسجد بنی دهمان را محاصره کرد و گفت: «همه گناهان بنی دهمان از آغاز خلقتشان تا به هنگام رستاخیزشان به گردن من باشد اگر عثمان بن خالد را پیش من نیارید و گردن همه تان را نزنم.»

گوید: گفتیم: «مهلّت بده تا اورا بجوئیم» و یا سواران به طلب وی برفتند و آنها را در میدان یافتند که می خواسته بودند سوی جزیره روند و مردود را پیش عبدالله ابن کامل آوردند که گفت: «حمد خدای که نبرد را از پیش مؤمنان برداشت، اگر این یکی را با آن یکی نیافته بودند بزحمت می افتادیم و می باید به طلب به خانه اش می رفتیم حمد خدای که هلاکت را مقرر کرد و ترا به دست داد.»

گوید: پس آنها را ببرد و چون به محصل بشر الجعد رسید گردنشان را بزد و برفت و به مختار خبر داد که گفت باز گردد و آنها را به آتش بسوزد و گفت: «نباید به خاک شوند تا سوخته شوند»، اینان نیز دو کس بودند.

گوید: اعشی همدان در رثای عثمان جهنی شعری گفت به این مضمون:

«ای دیده بر عثمان، جوان جوانان، گریه کن

» که جوان آل دهمان دور مباد

» جوان بلند همت نیکو شمایل را یاد کن

» که در خاندان همدان

» همانند او بیکه سوار نیست.»

موسی بن عامر گوید: مختار، معاذ بن هانی کنندی برادر زاده حنظل بن عدی را

با ابو عمره سالار نگهبانان خویش فرستاد که برفتند و خانه خولی بن یزید اصسبحی را محاصره کردند، همو بود که سر حسین را آورده بسود، خولی در آبریزگاه نهان شد، ابو عمره به معاذ گفت: «او را در خانه بجوید.»

زنش پیش آنها آمد که گفتند: «شوهرت کجاست؟»

گفت: «نمی دانم کجاست» اما به دست خویش به طرف راه آبریزگاه اشاره کرد که وارد شدند و او را یافتند که زنبیلی بر سر خویش نهاده بود و بیرونش کشیدند.

گوید: و چنان بود که مختار در کوفه می گشت، پس از آن از پی باران خویش بیامد، ابو عمره یکی را سوی او فرستاده بود، مختار به نزد خانه ابویلال به فرستاده رسید که این کامل نیز با وی بود و خبر را با وی بگفت. مختار به طرف آنها آمد و به خولی رسید و او را پس برد و در کنار کسانش خونس را بریخت، آنگاه آتش خواست و او را بسوخت و از آنجا رفت تا خاکستر شد، آنگاه باز گشت.

گوید: زن خولی از حضر موت بود به نام عیوف دختر مالک بن نهار و وقتی سر حسین را آورده بود دشمنی وی را به دل گرفته بود.

موسی بن عامر، ابوالاشعر، گوید: روزی مختار ضمن سخن با همنشینان خویش گفت: «فردا مردی را که پاهای بزرگ دارد و چشمان فسرو رفته و ابروهای آویخته، می کشم که کشتن وی مؤمنان و فرشتگان مقرب را خرسند می کند.»

گوید: هشتم بن اسود نخعی پیش مختار بود و این سخن را بشنید و در خاطرش افتاد که منظور وی عمر بن سعد بن ابی وقاص است، و چون به خانه خویش باز گشت عربان پسر خود را خواست و گفت: «همین امشب ابن سعد را بین و با وی چنین و چنان بگوی و بگوی که احتیاط خویش بدار که منظورش جز تو نیست.»

گوید: پسر هشتم پیش عمر بن سعد رفت و خلوت خواست و حکایت را با وی بگفت. عمر گفت: «خدا پدرت را پاداش نیک دهد، از پس آن پیمانها و قرارها

که یا من نهاده، چگونه دربارهٔ من چنین قصدی دارد.» و چنان بود که مختار در آغاز تسلط رفتاری نکوداشت و مردم داری می کرد.

گوید: عبدالله بن جعد بن هبیره مخزومی پیش مختار از همه کس محترمتر بود به سبب خویشاوندی ای که با علی داشت، ابن سعد با وی سخن کرد و گفت: «من از این مرد ایمن نیستم، برای من امانی از او بگیر.» و عبدالله چنان کرد.

گوید: من امان نامه وی را دیده بودم و خوانده بودم که چنین بود:

«به نام خدای رحمان رحیم

«این امان نامه ایست از مختار بن ابی عبید برای عمر بن سعد بن ابی وقاص. توبه امان خدا، به جان و مال و کسالت و خاندانت و فرزندان و امان داری و تا وقتی شنوا باشی و اطاعت آری و به جای خویش و شهر و خویش باشی به سبب حادثه ای که سابقاً از تو سر زده مواخذه نخواهی شد. و کسانی از نگهبانان خدا و شیعیان آل محمد و دیگران که این معذرا ببینند با وی به جزئیکی نکنند. سایب بن مالک و احمر بن شمیط و عبدالله بن شداد و عبدالله بن کامل شاهد شدند و مختار از جانب خویش با خدا پیمان و قرار کرد که به امان خویش دربارهٔ ابن سعد وفا کند، مگر آنکه حادثه ای پدید آرد و خدا را بر خویشش شاهد کرد که شهادت خدای بس است.

گوید: ابو جعفر، محمد بن علی، می گفته بود: «امان مختار به عمر بن سعد تا وقتی که حادثه ای پدید آرد، چنین معنی می داد که وقتی به آبریزگاه رود و حدث کند.»

گوید: وقتی عربان برای عمر بن سعد چنان خبر آورد، شبانگاه برون شد و به حمام خویش رفت، سپس با خود گفت: «به خانهٔ خویش روم» و بازگشت و از

۱- این عنوانی است که مختار به نیروی انتظامی خویش داده بود و آنها را شرطة الله

می نامید.

روحا گذشت و صبحگاهان به خانه خویش رسید.

گوید: وقتی به حمام خویش رفته بود امان خویش را با قصدی که درباره وی داشتند با غلام خویش گفته بود. غلامش گفته بود: «چه حادثه‌ای بزرگتر از اینکه تو کرده‌ای محل و کسان خویش را رها کرده‌ای و اینجا آمده‌ای به خانه خویش بازگرد و بر ضد خویش دستاویز به این مرد مده» به همین سبب به خانه خویش باز آمد.

گوید: رفتن او را به مختار خبر داده بودند که گفته بود: «ابداً، به گردن او زنجیری هست که بازش می‌گرداند و اگر بکوشد که برود نتواند»

گوید: صبحگاهان مختار، ابوعمره را سوی ابن سعد فرستاد و دستور داد که او را بیاورد. و چون پیش وی رسید گفت: «به نزد امیر بیا»

گوید: عمر از جای برخاست و درجه خویش باغزید و بیفتاد، و ابوعمره او را با شمشیر بزد و بکشت و سر وی را در دامن قبای خویش بیاورد و پیش روی مختار نهاد، مختار به پسرش حفص بن عمر که پیش او نشسته بود گفت: «این سر را می‌شناسی؟»

حفص انالله بر زبان آورد و گفت: «آری از پس وی زندگی خوش نباشد.» مختار گفت: «راست گفتی، تو هم پس از اوزنده نخواهی ماند» و بگفت ناو را بکشتند و سرش را پهلوی سر پدرش نهادند

گوید: مختار گفت: «این به جای حسین و این یکی به جای علی بن حسین، اما همسنگی نیست، به خدا اگر سه چهارم قرشیان را به جای حسین بکشم معادل يك انگشت وی نخواهد بود.»

گوید: وقتی مختار عمر بن سعد و پسرش را کشت سرهایشان را با مسافر بن سعید بن نمران ناعطی و ظبیان بن عماره تمیمی فرستاد که پیش محمد بن حنفیه بردند و در این باب نامه‌ای برای وی نوشت.

«موسی بن عامر گوید: چیزی که مختار را به کشتن عمر بن سعد برانگیخت این بود که یزید بن شراحیل انصاری پیش محمد بن حنفیه رفت و سلام گفت و سخن در میانه رفت تا از مختار و قیام وی و دعوت او به خونخواهی اهل بیت یاد کردند.

محمد بن حنفیه گفت: «اهمیتش نده پندارد که شیعه ماست اما قاتلان حسین بر کرسی ها با وی می نشینند و صحبت می دارند.»

گوید: یزید بن شراحیل این سخن را از محمد بن حنفیه به خاطر سپرد و چون به کوفه آمد به نزد مختار آمد و سلام گفت، که پرسید: «مهدی را دیدی؟» گفت: «آری.»

گفت: «با توجه گفت و چه سخن رفت؟»

یزید، خبر را با وی برگفت.

گوید: چیزی نگذشت که مختار عمر بن سعد و پسرش را بکشت و سرهایشان را همراه کسی که نام بردیم برای محمد بن حنفیه فرستاد و همراه آنها نامه ای برای ابن حنفیه نوشت به این مضمون:

«بنام خدای رحمان رحیم

«از مختار بن ابی عبید، درود بر تو ای مهدی، و من حمد خدایی می کنم که خدایی جز او نیست. اما بعد، خدا مرا برانگیخت که عقوبت دشمنان شما باشم که یا کشته اند یا اسیر یا فراری، حمد خدای را که قاتلان شما را بکشت و یاران شما را ظفر داد، سر عمر بن سعد و پسرش را برای تو فرستادم. «از آنها که در کشتن حسین و اهل بیت وی که رحمت خدا بر آنها باد، شرکت داشته بودند هر که را به دست آوردیم بکشیم، خدا باقی مانده «را نیز به دست ما خواهد داد. من از آنها چشم نمی پوشم تا بدانم که «بر عرصه زمین هیچکس از آنها نمانده است. ای مهدی رای خود را

«برای من بنویس که پیرو آن شوم و مطابق آن عمل کنم ای مهدی سلام
 «بر توباد با رحمت و برکات خدای»

گوید: پس از آن مختار، عبدالله بن کامل را سوی حکیم بن طفیل طایسی
 سبسی فرستاد که سلاح و جامه عباس بن علی را برگرفته بود و تبری به حسین انداخته
 بود و می گفت: «تیرم به جامه زیروی خورد و زیانی نزد.»

گوید: عبدالله بن کامل برفت و او را بگرفت و بیاورد. کسانش پیش عدی بن
 حاتم رفتند و از او کمک خواستند که در راه به آنها رسید و با عبدالله بن کامل درباره
 وی سخن کرد که گفت: «کار وی به دست من نیست به دست امیر، مختار است.»
 گفت: «پیش اومی روم»
 گفت: «برو با موفقیت»

گوید: عدی سوی مختار رفت، و چنان بود که مختار درباره تنی چند از قوم
 وی که در نبرد میدان سبیع دستگیر شده بودند و درباره حسین و خاندانش کاری
 نکرده بودند و ساطت وی را پذیرفته بود. شیعیان به ابن کامل گفتند: «بیم داریم امیر
 و ساطت عدی بن حاتم را درباره این خبیث که گناه وی را دانسته ای بپذیرد، بگذار
 او را بکشیم.»

ابن کامل گفت: «در اختیار شماست.»

گوید: و چون او را به محل عزیزان رسانیدند وی را که بازوهایش بسته بود
 هدف نهادند و بدو گفتند: «جامه های پسر علی را برگرفتی، به خدا لباس ترا
 برمی گیریم که زنده باشی و بنگری پس لباس وی را برون کردند.»

آنگاه گفتند: «به حسین تیر انداختی و او را هدف تیر خویش کردی و گفتی:
 تیر من به جامه زیرش خورد و زیاتش نزد. به خدا ما نیز چنانکه تیر به او انداختی
 تیرهایی به تومی اندازیم که هر کدام به توستد برایت بس است.»

گوید: یکباره او را تیر باران کردند که تیرهای بسیار بسدو خورد و بی جان

بیفتاد.

ابوجارود به نقل از کسی که کشته‌اش را آورده بود گوید: گفتم خوارپشتی بود از بس که تیر بر او بود.

گوید: عدی بن حاتم پیش مختار رفت که وی را پهلوی خویش نشاند. عدی بدو گفت که برای چه آمده است.

مختار گفت: «ای ابو طریف روا می‌داری که درباره قاتلان حسین تقاضا کنی؟»

گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد دروغ به او بسته‌اند»
گفت: «در این صورت او را به تووامی گذاریم»

گوید: در همان وقت ابن کامل وارد شد. مختار بدو گفت: «آن مرد چه شد؟»

گفت: «شیعیان او را کشتند.»

مختار که از کشته شدن وی ناخرسند نبود گفت: «چرا شتاب کردی و او را پیش از آنکه پیش من آری کشتی؟ اینک عدی درباره وی آمده و او شایسته این هست که وساطتش را بپذیرند و هرچه را دوست دارد انجام شود.»

گفت: «شیعیان از من زور آمدند.»

عدی گفت: «ای دشمن خدا، دروغ گفتم، اما پنداشتی کسی که بهتر از تو است، وساطت مرا درباره وی می‌پذیرد، پیشدستی کردی و او را کشتی و کس نبود ترا از آنچه کردی بازدارد.»

گوید: ابن کامل او را ناسزای بسیار گفت و مختار انگشت بر دهان نهاد که به ابن کامل دستور می‌داد خاموش باشد و از عدی دست بدارد، عدی برخاست که از مختار راضی بود و از ابن کامل خشمگین، و هر کس از قوم وی را میدید از او شکایت می‌کرد.

گوید: مختار، عبداللہ بن کامل را سوی قاتل علی بن حسین فرستاد کہ یکی از قبیلۂ عبدالقیس بود بہ نام مرہ پسر منقذ عہدی و مردی دلیر بود.

گوید: ابن کامل ہرقت و خانۂ او را محاصرہ کرد و او نیزہ بہ دست ہرون شد کہ براسبی تندرہ بود، عبیداللہ بن ناجیۂ شامی را با نیزہ ہزد کہ از پای بہفتاد اما زبان ندید.

گوید: ابن کامل او را ہاشمشیر می زد اما ہا دست چپ دفاع می کرد شمشیر در آن فرو رفت سپس اسبش ہاشتاب او را ببرد کہ جان برد و بہ مصعب پیوست. بعد ہا دستش شل شد. گوید، و نیز مختار عبداللہ شاکری را سوی یکی از مردم طایفۂ جتب فرستاد بہ نام زید پسر رقاد کہ می گفتہ بود: «تیری بہ یکی از آنها زد، دستش را بہ پیشانیش گذاشتہ بود کہ از تیر مصون ماند اما دستش را بہ پیشانیش دوختم و نتوانست دست از پیشانی خویش بردارد.»

ابو عبدالاعلی زبیدی گوید: ابن جوان عبداللہ بن مسلم بن عقیل بود و وقتی دست او را بہ پیشانیش دوخت گفت: «خدایا اینان ما را اندک دیدند و بہ زبونی کشاندند، خدایا چنانکہ ما را بہ کشتن دادند آنها را بکش و چنانکہ ما را زبسون کردند زبونی نشان کن.»

گوید: آنگاہ تیر دیگری بہ آن جوان افکند و او را بکشت و می گفتہ بود: «مردہ بود کہ پیش وی رسیدم، تیری را کہ بدان کشتہ شدہ بود از شکمش در آوردم و تیری را کہ بہ پیشانی داشت چندان تکان دادم کہ بکندم اما پیکان تیر در پیشانی وی ہماند و کندن نتوانستم.»

گوید: وقتی ابن کامل بہ خانۂ اورسید آتجا را محاصرہ کرد و کسان بہ خانہ ریختند و او با شمشیر کشیدہ بیامد کہ مردی دلیر بود ابن کامل گفت: «او را ہاشمشیر و نیزہ مزیند یا تیر و سنگ بزنید.»

گوید: چنین کردند کہ از پا در آمد، ابن کامل گفت: «اگر رمقی دارد بیرونش

بیاریده هنوز رمقی داشت که بیرونش آوردند. پس آتش خواست و او را که هنوز زنده بود و جاناش بیرون نرفته بود بسوخت.

گوید: مختار از پی سنان بن انس برآمد که دعوی کشتن حسین می کرده بود، معلوم شد که سوی بصره گریخته و خانه او را ویران کرد.

گوید: و نیز مختار از پی عبدالله بن عقبه غنوی برآمد، معلوم شد که گریخته و سوی جزیره رفته و خانه او را ویران کرد. ابن غنوی یکی از جوانان خاندان حسین را کشته بود و یکی از بنی اسد به نام حرملة پسر کامل نیز یکی از جوانان آنها را کشته بود که ابن ابی عقبه لیثی درباره آنها گوید:

«به نزد خاندان غنی قطره‌ای از خون ما هست

» و به نزد اسدیان قطره‌ای دیگر که به باد است و به شمار.»

گوید: و نیز مختار از پی یکی از مردم خثعم برآمد به نام عبدالله پسر عروه خثعمی که می گفته بود: «دوازده تیر به آنها انداختم که به هدف نرسید.» اما از دست وی گریخت و به مصعب پیوست که مختار خانه او را ویران کرد.

گوید: از پی یکی از مردم صداء نیز برآمد به نام عمرو پسر صبیح که می گفته بود: «بعضی شان را با نیزه زدم و زخمی کردم اما هیچکس از آنها را نکشتم.» شب هنگام وقتی کسان آرام گرفته بودند سوی وی آمدند که برپام بود و غافل بود و شمشیر خود را زیر سر داشت که او را بگرفتند، شمشیرش را نیز برگرفتند که گفت: «خدایت لعنت کند که چه بد شمشیری، چه نزدیک بودی و چه دور.»

گوید: پس او را پیش مختار آوردند که او را در قصر بداشت و چون صبح شد یاران خویش را اجازه ورود داد و گفت: «هر که خواهد در آید.»

گوید: کسان بیامدند و عمرو بن صبیح را بیاوردند که در بند بود و می گفت: «ای گروه کافران و بدکاران، اگر شمشیرم به دستم بود می دانستید که وقتی دسته شمشیر را به دست دارم نه لرزانم نه ترسان، وقتی مردن من به کشتن باشد خوش

ندارم کسی جز شما مرا نکشد که دانسته‌ام که شما بدترین خلق خداید، اما خوش داشتم شمشیری به دستم باشد که مدتی شما را با آن ضربت بزنم»
گوید: آنگاه دست خویش را بالا برد و به ابن کامل که پهلوی وی بود سیلی زد.

گوید: ابن کامل بخندید آنگاه دست وی را بگرفت و نگهداشت سپس گفت: «او پندارد که از آل محمد کسانی را زخم‌دار کرده و یا نیزه زده و دستور خویش را درباره وی با ما بگوی.»

مختار گفت: «نیزه‌ها را بیارید» و چون نیزه‌ها را بیاوردند گفت: «با نیزه بزنیدش تا بمیرد» و او را چندان با نیزه‌ها بزدند که بمرد.

حکم بن هشام گوید: «یاران مختار برخانه ابن زرعه بن مسعود ثقفی گذشتند که از بام خانه به آنها تیر انداخت که بیامدند و وارد خانه شدند و هبیط و عبدالرحمان نوه‌های او را کشتند، اما عبدالملک پسر وی که ضربتی به سرش خورده بسود، از دست آنها گریخت و شبان برفت تا پیش مختار رسید و او به زن خویش ام ثابت دختر سمرة بن جندب بگفت تا زخم سر وی را مداوا کرد آنگاه وی را پیش خواند و گفت: «گناه من نیست که شما به قوم تیر انداخته‌اید و خشمگینشان کرده‌اید.»

گوید: محمد بن اشعث بن قیس در دهکده اشعث نزدیک قادسیه بود، مختار حوشب متولی کرمی را با یکصد کس فرستاد و گفت سوی وی برو که خواهی دید با به‌شکار سرگرم است یا به جاست و خسته است، یا ترسان و حیران، یا نهان و گوشه‌گیر است، اگر به وی دست یافتی سرش را برای من بیا.»

گوید: حوشب برفت تا به قصر وی رسید و آنجا را محاصره کرد محمد ابن اشعث از آنجا درآمد و به مصعب پیوست. آنها به دور قصر پیوندند و پنداشتند اشعث آنجا است، وقتی داخل شدند دانستند که از دستشان گریخته و سوی مختار بازگشتند. مختار کس فرستاد که خانه‌اش را ویران کردند و با خشت و گل آن خانه

حجر بن عدی کندی را که زباده بن سمیه ویران کرده بود بنیان کرد.

ابوجعفر گوید: در این سال مثنی بن مخربه عبیدی در بصره مردم را به بیعت مختار خواند.

عامر بن اسود گوید: مثنی بن مخربه عبیدی از جمله کسانی بود که همراه سلیمان بن صرد در عین الورد حضور داشته بود، پس از آن با بقیه توبه گران به کوفه بازگشت، در آن وقت مختار به زندان بود آنجا پیوست تا مختار از زندان در آمد و نهانی با وی بیعت کرد.

گوید: آنگاه مختار بدو گفت: «به ولایت خویش بصره رو و مردم را دعوت کن اما کار خویش را نهان دار.» وی سوی بصره رفت و دعوت کرد و کسانی از قومه و دیگران پذیرفتند. وقتی این مطیع از کوفه برون شد و عمرو بن عبدالرحمان را از ورود کوفه منع کردند مثنی بن مخربه به پناخت و در مسجدی نشست و قومه را بر او فراهم شدند و کسان را سوی مختار خواند، پس از آن سوی مدینه الرزق رفت و نزدیک آن اردوزد و در آنجا آذوقه فراهم آوردند و شتر گشتند. قباع، عباد بن حصین را که سالار نگهبانان وی بود با قیس بن هبشم و گروهی از نگهبانان و جنگ آوران فرستاد که از کوچه موالی برفتند تا به شوره زار رسیدند و آنجا توقف کردند، مردم در خانه های خویش بماندند و هیچکس برون نیامد، عباد به هر سو نگرست مگر کسی را ببیند که از او پرسش کند، اما کس را ندید و گفت: «کسی از بنی تمیم اینجا نیست؟»

حنیفة الأعور وابسته بنی عدی، عدی الرباب، گفت: «اینک خانه وراد وابسته بنی عبد شمس است.»

گفت: «در را بکوب»

گوید: پس در را بکوفت که وراد برون آمد و عباد وی را دشنام داد و گفت

«وای تو، من اینجا ایستاده ام و پیش من نمی آیی.»

گفت: «نمی‌دانم چه می‌خواهی»

گفت: «سلاح خویش را بگیر و بر نشین»

گوید: و راد چنان کرد، قوم همچنان توقف کردند تا یاران مثنی بیامدند و مقابل آنها متوقف شدند. عباد به راد گفت: «با قیس به جای خویش باش» پس قیس بن هیشم و راد بیامدند و عباد بازگشت و از راه ذباحان برفت تا به کلام رسید. کسان همچنان در شوره‌زار متوقف بودند. مدینه الرزق چهار در داشت: دری به سمت بصره، دری به طرف خللان (سرکه فروشان) دری به طرف مسجد و دری مجاور سمساران که دری کوچک بود. آنجا توقف کرد و نردبانی خواست و به دیوار مدینه الرزق نهاد که سی کس بسالا رفتند و به آنها گفت: «روی بام باشید، وقتی صدای تکبیر شنیدید، روی بامها تکبیر گوید.»

گوید: آنگاه عباد پیش قیس بن هیشم بازگشت و به راد گفت: «با قوم در آویز.» و راد به آنها تاخت و جنگ در گرفت و چهل کس از یاران مثنی کشته شدند. از یاران عباد نیز کسانی کشته شدند. کسانی که بر بامهای دار الرزق بودند سرو صدا و تکبیر را شنیدند و تکبیر گفتند و هر که در مدینه الرزق بود، فراری شد. مثنی و یاران وی که از پشت سر خود تکبیر شنیدند هزیمت شدند. عباد و قیس بن هیشم به یاران خویش گفتند به تعقیب آنها نروید، مدینه الرزق را با هر چه در آن بود بگرفتند. مثنی و یارانش سوی قبیله عبدالقیس رفتند عباد و قیس و همراهانشان پیش قبا ع بازگشتند که آنها را سوی قبیله عبدالقیس فرستاد. قیس بن هیشم از ناحیه پل برفت و عباد از راه مرید بیامد که با هم تلاقی کردند.

گوید: زیاد بن عمرو عتکی پیش قبا ع رفت که در مسجد بود و بر منبر نشسته بود زیاد بر اسب خویش وارد مسجد شد و گفت: «ای مرد سپاه خویش را از مقابل برادران ما پس یار و گرنه با آنها نبرد می‌کنیم.»

گوید: قبا ع احنف بن قیس و عمرو بن عبدالرحمان مخزومی را فرستاد که

کار مردم را به اصلاح آرند. سوی قبیلهٔ عبدالقیس رفتند، احنف به مردم بکروازد و همگان گفت: «مگر شما بریعت ابن زبیر نیستید؟»

گفتند: «چرا ولی برادرانمان را تسلیم نمی کنیم»

گفت: «به آنها بگویید به هر ولایتی که می خواهند بروند و این شهر را بر مردمش که اینک آسوده اند تباه نکنند، هر کجایی خواهند بروند.»

گوید: مالک بن مسمع و زیاد بن عمرو و سران اصحابشان پیش مثنی رفتند و به او و بارانش گفتند: «به خدا ما موافق عقیدهٔ شما نیستیم، اما نخواستیم سر کوب شویم، در امان هستید پیش بار خویش روید که موافقان عقیدهٔ شما کمند.»

گوید: مثنی گفته و مشورت آنها را پذیرفت و برفت، احنف نیز بازگشت و گفت: «هرگز در رأی خویش خطا نکردم جز امروز که پیش این قوم رفتم و بکروازد را پشت سر خویش نهادم.»

گوید: عباد و قیس پیش قبایع بازگشتند و مثنی با تعداد کمی از یاران خود به کوفه پیش مختار رفت. در این جنگ سدید بن رثاب و عقبه بن ربیع، هردو انشنی، کشته شدند، قاتل عقبه یکی از مردم بنی تمیم بود پس از آن مرد تمیمی کشته شد و برادر عقبه خون وی را زبان زد و گفت: «خونی من!»

گوید: وقتی مثنی پیش مختار رسید کار مالک بن مسمع و زیاد بن عمرو را که سوی وی آمده بودند و تابه وقت برون شدن از بصره از وی دفاع کرده بودند با مختار بگفت و مختار طمع در آنها بست و به آنها نوشت:

«اما بعد، بشنوید و اطاعت کنید، تا از دنیا هر چه خواهید به شما دهم و بهشت را برای شما تعهد کنم»

گوید: مالک به زیاد گفت: «ایو اسحاق بخشش بسیار می کند که دنیا و آخرت را با هم به ما می دهد.»

زیاد به شوخی گفت: «ای ابو غسان ولی من نسیه نبرد نمی کنم، هر که به ما

درهم دهد همراه وی نبرد می کنیم.»

گوید: «و نیز مختار به احنف بن قیس نوشت:

«از مختار به احنف بن قیس و کسانی که پیش ویند.

«شما به صلحید. اما بعد، وای ما در ریمه از دست مضرا!

«احنف قوم خویش را به جهنم می برد که بیرون آوردن نتواند. من بر رقم

«تقدیر تسلط ندارم، شنیده‌ام مرا دروغ پیشه می‌نامید، پیمبران را نیز

«پیش از من دروغ‌زن گفتند و من از بسیاری از آنها بهتر نیستم»

شعبی گوید: وارد بصره شدم و در حلقه‌ای نشستم که احنف بن قیس نیز آنجا

بود، یکی از آنها گفت: «نوکبستی؟»

گفتم: «یکی از مردم کوفه.»

گفت: «شما آزادشدگان مایید.»

گفتم: «چگونه؟»

گفت: «شما را از جنگ غلامان، از یاران مختار، نجات داده‌ایم»

گفتم: «می‌دانی پیرهمدان درباره ما و شما چه می‌گوید؟»

احنف بن قیس پرسید: «چه می‌گوید؟»

گفتم: «گوید:

«به خود می‌بالید که غلامانی را کشته‌اید

«و بیکار گروهی بی‌سلاح را هزیمت کرده‌اید

«اگر تفاخر می‌کنید به یاد بیارید

«که در جنگ جمل با شما چه کردیم

«که پیران ریش به خضاب زده

«و جوانان نکوروی گردنقرا را

«که در زره خویش موقرانه قدم برمی‌داشتند

«هنگام لیروز چون شتر کشتیم.

«ما بخشیدیم

«و شما بخشش ما را از یاد بردید

«و نعمت خدای والارا کفران کردید

«و در مقابل آنها خشیبیان را کشتید

«که برای قوم شما عوض بدی بود.»

گوید: احنف خشمگین شد و گفت: «ای غلام آن صفحه را بیا.»

گوید: پس صفحه‌ای بیاورد که در آن چنین بود:

«از مختار بن ابی عبید به احنف بن قیس. وای ما در ربیع از دست مضر...»

آخر نامه..

احنف گفت: «این از ماست یا از شما؟»

منیع بن علاء سعدی گوید: مسکین بن عامر از جمله کسانی بود که با مختار

جنگیده بودند و چون کسان هزیمت شدند، سوی آذریبجان رقت و به محمد بن عمیر-

ابن عطار دپیوست و شعری گفت که مضمون آن چنین است:

«محبوبه شگفتی کرد که دید

«پوششی از پیری به سردارم

«اگر مرا می‌یتی که جوانیم برفته

«و از مولدم روز گاران گذشته

«دو سال و پنجاه سال دارم

«و پیش از هر روز گاری روزگارهاست.

«ای کاش از این پیش مرده بودیم

«یا چنان کرده بودیم که آرادگان کنند.

«ای دریغا از ستاره قریش

«آنروز که سروی را پیش مختار آوردند.»
و نیز متوکل گوید:

«حسین را کشته اند و ناله می کنند
«که روزگار و مردمش را اطوارهاست
«نگهبانان دجال زیر پرچم وی
«گمراهتر از فریب خوردگان مختارینند
«ای بنی قسی، دجالتان را به بند کنید
«که غبار برخیزد و آزادگان باشید
«اگر برادر شما علم غیب داشت
«احبار از آن سخن کرده بودند
«و از پیش چیزی روشن بود
«که از آن خبرها آمده بود
«ایمیدوارم وحی شما در آید
«و کسانی سوی شما آیند
«که شمشیرهایشان به دستهایشان در غبار
«همانند آتش باشد.»

ابوجعفر گوید: در این سال مختار سپاهی به مدینه فرستاد که با ابن زبیر خدعه کند و چنین وانمود که آنها را به یاری وی فرستاده. برای جنگ با سپاهی که مروان به جنگ ابن زبیر فرستاده بود و در وادی القری جای گرفته بود.

سخن از اینکه چرا مختار
این سپاه را فرستاد و
سرانجام آن چه شد؟

موسی بن عامر گوید: وقتی مختار، این مطیع را از کوفه برون کرد وی سوی
بصره رفت و خوش نداشت که هزیمت شده و شکست خورده پیش ابن زبیر برود و
همچنان در بصره بود تا عمر بن عبدالرحمان پیامد و هر دو در بصره پیوندند. سبب
آمدن عمر به بصره چنان بود که وقتی مختار در کوفه غلبه یافت و کارش استقرار
گرفت، به نزد شیعیان برای ابن حنفیه و خونخواهی اهل بیت دعوت می کرد اما بنا
به ابن زبیر خدعه آغاز کرد و به وی نامه می نوشت.

بدو نوشت:

«اما بعد، از نیکخواهی من و کوششی که بر ضد دشمنان داشته-
»ام و تعهدی که در صورت انجام این کار نسبت به من کرده ای خبرداری،
»اما چون تعهد خویش را انجام دادم و تکلیف خویش را به سر بردم، یا
»من نخست کردی و تعهدی را که با من کرده بودی انجام ندادی، در
»صورتیکه عمل مرا دیده بودی، اگرخواهی از سرگیری از سر گیرم، اگر به
»نیکخواهی من راغبی، نیکخواهی کنم.»

گوید: منظور مختار این بود که ابن زبیر از اودست بدارد تا کارش سامان
گیرد اما شیعیان را از این قضیه مطلع نمی کرد و اگر چیزی از این باب به آنها
می رسید چنان می نمود که اصلاً از این قضایا خبر ندارد.

گوید: ابن زبیر خواست بداند که مختار به صلح است یا به جنگ، پس عمر
ابن عبدالرحمان مخزومی را خواست و گفت: «برای رفتن به کوفه آماده شو، ترا
ولايتدار آنجا می کنم»

گفت: «چطور؟ در صورتی که مختار آنجاست»

گفت: «وی می گوید که شنواست و مطیع.»

گوید: پس اوسی تا چهل هزار درهم لوازم آماده کرد و سوی کوفه حرکت کرد.

گوید: خبرگیر مختار از مکه بیامد و خبر را با وی بگفت.

مختار بدو گفت: «چه مبلغ لوازم فراهم کرد؟»

گفت: «سی تا چهل هزار»

گوید: پس مختار زاید بن قدامه را پیش خواند و گفت: «هفتاد هزار درهم با خویش ببر، دو برابر آنچه برای حرکت خویش خرج کرده، و در بیابانها با وی تلافی کن، مسافر بن سعید ناعمطی را نیز با پانصد سوار زره دار نیزه دار خود به سر همراه ببر و به او بگو: این خرج را بگیر که دو برابر خرج تو است که شنیده ایم این مقدار لوازم فراهم کرده ای و به خرج افتاده ای و نخواهیم ضرر کرده باشی، بگیر و برو، اگر چنین کرد که بهتر و گرنه سواران را به او نشان بده و بگو صد دسته از اینان پشت سرند.»

گوید: زاید مال را برگرفت و سواران را با خویش برد و در بیابانهای با وی تلافی کرد و مال را به او عرضه کرد و گفت باز گردد.

گوید: اما عمر گفت: «امیر مومنان مرا ولایتدار کوفه کرده و ناچار باید دستور وی اجرا شود.»

گوید: پس زاید سواران را که در يك سونهان کرده بود خواست و چون عمر آنها را بدید گفت: «اینك عدری نکودارم مال را ببار»

زاید گفت: «این مال را به سبب مناسباتی که میان تو و او بوده فرستاده است» و مال را بدو داد که بگیرد و بازگشت و سوی بصره رفت و آنجا با ابن مطیع همدم شد و این در ایام امارت حارث بن عبدالله بود و پیش از آنکه مشی بن مخربه.

عبدی در بصره قیام کند.

اسماعیل بن نعیم گوید: مختار خبر یافت که مردم شام روسوی عراق دارند و بدانست که از او آغاز می کنند و بیم کرد که مردم شام از طرف مغرب سوی وی آیند و مصعب بن زبیر از طرف بصره بیاید، پس با ابن زبیر مسالمت و مدارا و خدعه کرد.

گوید: و چنان بود که در این اثنا که مختار با ابن زبیر خدعه و مسالمت می کرد عبدالملک بن مروان، عبدالملک بن حارث را به وادی القری فرستاده بود و مختار به ابن زبیر نوشت:

«اما بعد، خبر یافته ام که عبدالملک بن مروان سپاهی سوی تو فرستاده اگر خواهی که کمکی برای تو بفرستم، بفرستم»
گوید: عبداللہ بن زبیر بدو نوشت:

«اما بعد، اگر سر اطاعت من داری، ناخوش ندارم که سپاه به ولایت من فرستی و از کسانی که پیش تو هستند برای من بیعت بگیری، و چون بیعت تو بیاید گفته ات را باور کنم و سپاه از ولایت تو بدارم، در فرستادن سپاهی که خواهی فرستاد، شتاب کن و بگوسوی سپاه پسر مروان روند که در وادی القری هستند و با آنها نبرد کنند، والسلام.»

گوید: مختار، شرحبیل بن ورس را که از مردم همدان بود خواست و او را با سه هزار کس روانه کرد که بیشترشان آزادشدگان بودند، و از عربان بیشتر از هفتصد کس در آن میان نبود و بدو گفت: «برو تا وارد مدینه شوی و چون وارد آنجا شدی به من بنویس تا دستور من بیاید.»

گوید: مختار می خواست وقتی وارد مدینه شدند، امیری از جانب خویش آنجا فرستد و به ابن ورس دستور دهد که سوی مکه رود و ابن زبیر را محاصره کند و با وی نبرد کند.

گوید: ابن ورس سوی مدینه حرکت کرد، اما ابن زبیر بیم کرد که مختار با وی خدعه کند و عباس بن سعد بن سهل را با دوهزار کس از مکه سوی مدینه فرستاد و بدو دستور داد که بدویان را برای نبرد آماده کند.

گوید: ابن زبیر به عباس گفت: «اگر قوم را در کار اطاعت من دیدی از آنها بپذیر و گرنه با آنها خدعه کن تا نابودشان کنی.»

گوید: پس چنین کردند، عباس بن سهل پیامد تا در رقیم به ابن ورس رسید، ابن ورس یاران خویش را آراسته بود: سلیمان بن حمیر ثوری را که از مردم همدان بود بر پهلوی راست خویش نهاده بود، عباس بن جعد: جدلی را بر پهلوی چپ نهاده بود. همه سواران در پهلوی راست و چپ بودند. عباس نزدیک رفت و بدو سلام گفت و پیاده شد. ابن ورس میان پیادگان راه می‌رفت. عباس و یارانش خسته و بی-آرایش بودند و ابن ورس را بر سر آب دید که آرایش جنگ گرفته بود.

گوید: پس به آنها نزدیک شد و سلامشان گفت، آنگاه به ابن ورس گفت: «در اینجا خلوت کنیم» و ابن ورس به خلوت آمد که بدو گفت: «خدایت رحمت کند مگر در کار اطاعت ابن زبیر نیستی؟»

ابن ورس بدو گفت: «چرا»

گفت: «پس سوی دشمن وی رو که در وادی القری است که ابن زبیر به من گفته که یارتان شما را سوی آنها فرستاده است.

ابن ورس گفت: «به من دستور نداده‌اند از تو اطاعت کنم، دستورم داده‌اند بروم تا به مدینه رسم و چون آنجا فرود آمدم کار خویش را بنگرم»

عباس بن سهل گفت: «اگر در کار اطاعت ابن زبیری، به من دستور داده‌اند ترا و یارانت را سوی دشمنان ببرم که در وادی القری است.»

ابن ورس گفت: «به من دستور نداده‌اند که از تو اطاعت کنم، پیرو تو نمی‌شوم، وارد مدینه می‌شوم، آنگاه به یارم می‌نویسم که دستور خویش را

بگوید:»

گوید: و چون عباس بن سهل اصرار او را بدید، مخالفت وی را بدانست اما نخواست بگوید که کارش را حدس زده و گفت: «رای تو بهتر است هر چه می خواهی بکن، اما من سوی وادی القری می روم.»

گوید: آنگاه عباس بن سهل پیامد و بر سر آب فرود آمد و تعدادی گوسفند را که همراه داشت برای ابن ورس فرستاد و هدیه او کرد، مقداری آرد و گوسفند کشته نیز برای او فرستاد که ابن ورس و یارانش از گرسنگی بیتاب بودند، عباس بن سهل برای هرده کس از آنها يك گوسفند فرستاد که بکشتند و بدان مشغول شدند. دو گروه بر آب در هم شدند و یاران ابن ورس آرایش خود را رها کردند و کسان از همدیگر ایمن بودند.

گوید: و چون عباس بن سهل آنها را سرگرم دید در حدود يك هزار کس از دلیران و نیرومندان سپاه خویش را فراهم آورد و رو سوی خیمه گاه شرحبیل بن ورس کرد، و چون ابن ورس آمدن آنها را بدید یاران خویش را بانگ زد، اما صد کس سوی وی نیامده بود که عباس بن سهل بدو رسید و می گفت: «ای نگهبانان خدا، سوی من آیید، با منحرفان و دوستان شیطان رجیم بجنگید که شما بر حقیق و هدایت، آنها خیانت آورده اند و بدکاری کرده اند.»

ابن یوسف گوید: به خدا نبردی کردیم که ناچیز بود، ابن ورس با هفتاد کس از محافظان کشته شد، عباس بن سهل پرچم امانی برای یاران ابن ورس بر افراشت که سوی آن آمدند بجز سیصد کس که با سلمان بن حمیر همدانی و عیاش بن جمعه جدلی باز گشتند و چون به دست عباس بن سهل افتادند به دستور وی کشته شدند مگر در حدود دویست کس که مردم مأمور قتل، کشتن آنها را خموش نداشته بودند و رهانشان کرده بودند که باز گشتند و بیشترشان در راه جان دادند.

گوید: و چون مختار از کارشان خبر یافت و کسانی از آنها باز گشتند به سخن

ایستاد و گفت: «بدانید که بدکاران شرور، اختیار نیکوکار را کشته‌اند، این کار شدنی بود و قضای مقرر.»

گوید: آنگاه مختار همراه صالح بن مسعود خثعمی برای ابن حنفیه نوشت:

«بنام خدای رحمان رحیم

«اما بعد، من سپاهی سوی تو فرستاده بودم که دشمنان را زبون
 «ترکنند، و ولایت را برای توبه تصرف آرند، سوی تو آمدند و چسبون
 «فزدیک مدینه رسیدند سپاه آن بی‌دین با آنها تلافی کرد و به نام خدا یا
 «آنها خلع کردند و با پیمان خدا فریشان دادند و چون اطمینان یافتند
 «بر آنها تاختند و خونشان بریختند، اگر رای تو چنان باشد که از جانب
 «خویش سپاهی انبوه سوی مدینه فرستم و تو نیز از جانب خویش رسولان
 «سوی آنها فرستی تا مردم مدینه بدانند که من در اطاعت توام و سپاه را
 «به دستور تو سوی آنها فرستادم چنین کن که خواهی دید که غالبشان
 «حق شما را بهتر می‌شناسند و با شما اهل بیت بیشتر از آن رأفت دارند
 «که با خاندان زبیر که همه ستمگرانند و بدینان، و سلام بر تو باد.»

گوید: ابن حنفیه به مختار نوشت:

«اما بعد، نامه توبه من رسید، آنرا خواندم و دانستم که حق
 «مرا بزرگ می‌داری و قصد خرسند کردن من داری، از همه کارها چیزی
 «را بیشتر دوست دارم که به وسیله آن خدا را اطاعت کنند، تا آنجا که
 «توانی در عیان و نهان خدا را اطاعت کن و بدان اگر من سر نبرد داشتم
 «کسان با شتاب سوی من می‌آمدند و یاران بسیار داشتم ولی از آنها
 «کناره می‌گیرم و صبری می‌کنم تا خدا برای من حکم کند که اواز همه
 «حاکمان بهتر است.»

گوید: صالح بن مسعود پیش ابن حنفیه آمد و بدوود کرد و سلام گفت و نامه را

بدو داد و گفت: «به مختار بگو از خدا بترسد و از خو نریزی دست بدارد.»

صالح بن مسعود گوید: گفتمش: «خدایت قرین صلاح بدارد، مگر این را برای او ننوشته‌ای؟»

ابن حنفیه گفت: «به او دستور داده‌ام اطاعت خدا کند که اطاعت خدا همه نیکی‌ها را فراهم دارد و از همه بدیها باز می‌دارد.»

گوید: چون نامه‌ی وی به مختار رسید به مردم چنین وانمود که مرا به کساری دستور داده‌اند که مایه‌ی خیر و گشایش است و کفر و خیانت را از میان برمی‌دارد. ابو جعفر گوید: در این سال خشبیان به مکه آمدند و موسم حج آنجا بودند و سالارشان ابو عبدالله جدلی بود.

سخن از سبب آمدن

خشبیان به مکه *

سبب قضیه چنانکه در روایت مسلمة بن محارب آمده این بود که عبدالله بن زبیر محمد بن حنفیه و کسانی از خاندانش را که با وی بودند با هفده کس از سران کوفه را که نخواستند با کسی که امت بر او اتفاق نکرده بود بیعت کنند و سوی حرم گریخته بودند در زمزم بداشت و به کشتن و سوختن تهدید کرد و بسا خدا پیمان کرد که اگر بیعت نکردند تهدید را عملی کند و برای این کار مدتی نهاده بود.

گوید: بعضی از کسانی که با محمد بن حنفیه بودند بدو گفتند که کسی پیش مختار و مردم کوفه فرستد و حال خویش و کسانی را که با وی بودند با تهدید این زبیر به آنها خبر دهد.

* خشبیان عنوانی بود که به یاران مختار داده بودند، از اینرو که مختار يك كرمی را نمود از مسلك خویش کرده بود. م.

گوید: وقتی کشیک بانان بر در زمزم به خواب رفتند، ابن حنفیه سه کس از مردم کوفه را فرستاد و همراه آنها به مختار و مردم کوفه نامه نوشت و حال خویش را با حال کسانی که با وی بودند و تهدید ابن زبیر به کشتن و سوختن به آتش به آنها خبر داد و خواست که چنانکه از یاری حسین و خاندان وی بازماندند، از یاری وی باز نمانند.

گوید: آن سه کس به نزد مختار آمدند و نامه را به وی دادند که میان مردم بانگ زدن نامه را برای آنها خواند و گفت: «این نامه مهدی شما و باقیمانده خاندان پیمبرتان است: آنها را ممنوع نداشته‌اند چنانکه گوسفندان را ممنوع می‌دارند و در انتظارند که هنگام شب یا به روز کشته شوند یا به آتش سوخته شوند، ابواسحاق نیستم اگر آنها را چنانکه باید یاری نکنم و اگر سیاه از پی سپاه چون سیل از پی سیل سوبشان نفرستم، تا پسر زن کاهلی دچار وای شود.»

گوید: مختار، ابوعبدالله جدلی را با هفتاد سوار از مردم نیرومند، روانه کرد. ظبیان بن عثمان تمیمی را نیز با چهار صد کس روانه کرد، ابوالمعتز را با یکصد کس، هانی بن قیس را با یکصد کس، عمر بن طارق را با چهل کس، یونس بن عمران را با چهل کس.

گوید: همراه طفیل بن عامر و محمد بن قیس، به محمد بن علی نوشت که سپاهیان سوی او فرستاده است و کسان از پی همدیگر روان شدند.

ابوعبدالله برفت تا با هفتاد کس در ذات عرق فرود آمد، پس از آن عمیر بن طارق با چهل سوار بدویو سستیو بن عمران نیز با چهل سوار، که همگی یکصد و پنجاه کس شدند که با آنها برفت تا وارد مسجد الحرام شدند، کافر کوبها^۱

۱ - کلمه متن کافر کوبات. کافر کوب یا جمع عربی چوبهای مخصوصی بوده به این نام که گویی خاص ایرانیان بوده. در نهضت ابومسلم نیز مردم روستاهای خراسان با کافر کوبها به جان عربان مخالف افتادند.

به همراه داشتند و بانگ می‌زدند: «ای خونیه‌های حسین»، تا به زمزم رسیدند، ابن‌زبیر هم‌زمان آماده کرده بود که آنها را بسوزانند که دو روز از مهلت مانده بود، کشیک باقان را برانند و چوبهای زمزم را شکستند و پیش ابن‌حنفیه رفتند و گفتند: ما را با دشمن خدا ابن‌زبیر واگذار.»

ابن‌حنفیه گفت: «جنگ در حرم خدا را روانمی‌دارم»
ابن‌زبیر گفت: «پنداشته‌اید پیش از آنکه بیعت کند و کسانش بیعت کنند ره‌اشان می‌کنم؟»

ابو عبدالله جدلی گفت: «بله، به خدا یا ره‌اشان می‌کنی، یا با شمشیرهای خویش چنان با تو فرود کنیم که ابطال‌گران از آن به تردید افتند.»
ابن‌زبیر گفت: «به خدا اینان خوراک یک کس بیشتر نیستند، به خدا اگر به یارانم اجازه دهم چیزی نگذرد که سرهاشان چیده شود.»

قیس بن مالک بدو گفت: «به خدا امیدوارم اگر چنین قصدی کنی پیش از آنکه به ما دست یابی کاری به سرت بیاید که خوش نداشته باشی.»
گوید: ابن‌حنفیه یاران خویش را از تعرض بداشت و از فتنه بیم داد. پس از آن ابوالمعتز پیامد با یکصد کس، وهانی بن قیس با یکصد وظیفیان بن عماره با دویست، مال نیز همراه آنها بود و رفتند تا وارد مسجد الحرام شدند و بانگ برآوردند: «ای خونیه‌های حسین»

گوید: و چون ابن‌زبیر آنها را بدید برسید و ابن‌حنفیه و همراهانش برون شدند و سوی دره‌ای رفتند. کوفیان ابن‌زبیر را دشنام می‌دادند و از ابن‌حنفیه در مورد وی اجازه می‌خواستند، اما اجازه نمی‌داد. در دره‌ای چهار هزار کس بر ابن‌حنفیه فراهم شد که مال را بر آنها تقسیم کرد.

ابوجعفر گوید: در این سال عبدالله بن خازم مردم بنی تمیم را که در خراسان بودند محاصره کرد از آنرو که کسانی از آنها پسرش محمد را کشته بودند.

طقیل بن مرداس عمی گوید: وقتی در ایام ابن خازم تمیمیان در خراسان
پراکنده شدند گروهی از یکه سواران آنها، هفتاد یا هشتاد کس، به قصر قرنا رفتند
و عثمان بن بشر مزنی را سالار خویش کردند شعبه بن ظهیر نهشلی و ورد بن فلسق
عنبری و زهیر بن ذویب عدوی و جیهان بن مشجعه ضبی و حجاج بن ناشب عدوی و
رقبه بن حر، نیز جزو سواران بنی تمیم با وی بودند.

گوید: ابن خازم بیامد و آنها را محاصره کرد و خندق محکم زد.

گوید: و چنان بود که به مقابله ابن خازم بیرون می شدند و با وی نبردمی کردند
سپس سوی قصر باز می گشتند.

گوید: يك روز ابن خازم با شش هزار کس با آرایش از خندق خویش بیرون
شد و مردم قصر به مقابله وی رفتند. عثمان بن بشر گفت: «امروز از مقابل ابن خازم
باز گردید که گمان ندارم تاب وی داشته باشید.»

گوید: زهیر بن ذویب عدوی گفت که زنش طسلاقی باشد اگر باز گردد و
صفهای حریفان را نشکسته باشد. کنار آنها رودی بود که زمستان آب داشت و
آنوقت آب در آن نبود، زهیر وارد آن شد و برفت، از یاران ابن خازم کسی متوجه
نشد تا وقتی به آنها حمله برد و قلمه را به هم ریخت که به دور هم آمدند و او شتابان
باز گشت که از دو طرف رود او را تعقیب کردند و بر او بانگ می زدند اما کس به
طرف او نرفت تا به جایی رسید که پایین رفته بود و بیرون آمد و به آنها حمله برد که
راه گشودند و باز گشت.

گوید: ابن خازم به یاران خویش گفت: «وقتی می خواهید با نیزه به زهیر
ضربت بزنید قلاب به نیزه های خود بیندیک و اگر به اودست یافتید قلابها را به
لوازم او بزنید. روزی زهیر به مقابله آنها آمد که قلاب به نیزه ها آویخته بودند و
برای او آماده کرده بودند و چون به او ضربت زدند چهار نیزه به زره او آویختند،
زهیر بدانها نگرست و می خواست به آنها حمله برد که دستهایشان بلرزید و نیزه های

خویش را رها کردند و او چهار نیزه را با خود می کشید تا وارد قصر شد.

گوید: ابن خازم، غزوان بن حرعدوی را پیش زهیر فرستاد و گفت با وی بگو: «اگر امانت دهم و یکصد هزار بدهم و ملک باسان را طعمه تو کنم، نیکخواه من می شوی؟»

زهیر به غزوان گفت: «وای تو! چگونه نیکخواه قومی شوم که اشعث بن ذویب را کشته اند؟»

گوید: و چون محاصره آنها به درازا کشید کس پیش ابن خازم فرستادند که بگذار برون آییم و پراکنده شویم.

ابن خازم گفت: «نه، مگر اینکه به حکم من تسلیم شوید»

گفتند: «به حکم تو تسلیم می شویم»

زهیر به آنها گفت: «مادران عزاداران شود، به خدا همه تان رامی کشند، اگر دل به مرگ داده اید محترمانه بمیرید، همگی برون می شویم یا همه می میرید یا بعضی تان نجات می یابند و بعضی هلاک می شوند، به خدا اگر چنانکه باید به آنها حمله برید راهی به وسعت راه مرید برای شما خواهند گشود، اگر خواهید من پیش روی شما باشم و اگر خواهید پشت سر شما باشم»

گوید: اما گفته او را نپذیرفتند که گفت به شما نشان می دهم آنگاه با رقه بن حر و غلام ترك وی و شعبه بن ظهیر برون شدند.

گوید: پس به قوم حمله ای سخت بردند که راه گشودند که برفتند اما زهیر سوی یاران خویش بازگشت و وارد قصر شد و گفت: «دیدید که رقه و غلامش با شعبه برفتند، اکنون اطاعت من کنید.»

گفتند: «بعضی از ما تاب این کار ندارند و امید زندگی دارند»

گفت: «خدایتان لعنت کند، می خواهید یارانتان را رها کنید به خدا من آن نیستم که هنگام مرگ بیشتر از شما بنالم.»

گوید: پس در قصر را گشودند و فرود آمدند و ابن خازم کس فرستاد و در بندشان کرد، سپس آنها را یکی یکی پیش وی بردند که می خواست بر آنها منت نهد اما پسرش موسی مخالفت کرد و گفت: «اگر آنها را ببخشی بر شمشیرم تکیه می کنم تا از پشتم در آید.»

عبدالله گفت: «به خدا می دانم که آنچه به من می گویی مایه گمراهیست» آنگاه بگفت تا همه را کشتند مگر سه کس را.

گوید: یکی از آن سه کس حجاج بن ناسب عدوی بود که به وقت محاصره تیری به ابن خازم زده بود و دندان وی را شکسته بود و ابن خازم قسم یاد کرده بود که اگر بدودست یافت خونش را بریزد یا دستش را قطع کند، وی جوان بود و کسانی از مردم بنی تمیم از نیره بنی حنظله که کناره گیر بودند با ابن خازم سخن کردند یکیشان گفت: «عموزاده منست، جوانی است نوری و نادان، او را به من ببخش.»

گوید: پس حجاج را بدو بخشید و گفت: «زود برو که دیگر نبینمت.»
گوید: دیگری جیهان بن مشجعه ضبی بود که هنگام کشته شدن محمد، پسر ابن خازم، خویشان را روی او افکنده بود و ابن خازم گفت: «این استر دوپا را رها کنید.» یکی دیگر از بنی سعد بود و همو بود که وقتی به ابن خازم پیوسته بودند، گفته بود از یکه سوار مضر جدا شوید.

گوید: زهیر بن ذویب را نیز پیش ابن خازم آوردند، وی در بست بود و می خواستند بردارندش، اما نپذیرفت و بر یکپا بیامد تا پیش روی ابن خازم نشست که بدو گفت: «اگر آزادت کنم و باسان را طعمه تو کنم چگونه سپاس خواهی داشت؟»

گفت: «اگر فقط خون مرا نریزی سپاسدار تو خواهم بود.»
موسی پسر ابن خازم گفت: «کفتار را می کشی و بزرا نگاه می داری، بچه

شیر را می کشی و شیر را نگه می داری.»

ابن خازم گفت: «وای تو، کسی همانند زهیر را بکشیم؟ پس کی برای نبرد دشمن مسلمانان به جا ماند، کی برای زنان عرب بماند؟»

گفت: «به خدا اگر تو نیز در خون برادر من شرکت کرده بودی می کشتت.»

گوید: یکی از مردم بنی سلیم به پانخاست و به ابن خازم گفت: «در مورد زهیر خدا را به یاد نومی آورم»

موسی بدو گفت: «اورا نر دخترانت کن»

گوید: ابن خازم خشمگین شد و دستور داد اورا بکشند.

گوید: زهیر گفت: «مرا حاجتی هست»

گفت: «چیست؟»

گفت: «مرا جداگانه بکش و خون مرا با خون این سفلیگان آمیخته مکن که گفتمشان تسلیم نشوند و محترمانه بمیرند و با شمشیر کشیده سوی شما آیند. به خدا اگر چنین کرده بودند شرکت را می ترسانیدند و او را چنان به خود مشغول می داشتند که از خونخواهی برادرش غافل ماند اما نپذیرفتند. اگر چنان کرده بودند هیچیک از آنها کشته نمی شد تا چند کس را بکشد.»

گوید: پس یگفت تا اورا به کناری بردند و خونتش بریختند.

مسلمة بن محارب گوید: احنف بن قیس، وقتی از آنها یاد می کرد می گفت: «خدا این خازم را لعنت کند، مردان بنی تمیم را به عوض پسرش که کودک ناچیز و احمق بود و همسنگ يك کرم نبود کشت، اگر بکیشان را به عوض او کشته بود پس بود.»

گوید: بنی عدی پنداشته اند که وقتی می خواستند زهیر بن ذویب را بردارند، نپذیرفت و بر نیزه خویش تکیه کرد و دو پای خویش را فراهم آورد و از خندق

بعثت.

گوید: و چون حریش بن هلال از کشته شدن آنها خبر یافت شغری گفت به این مضمون:

«ای ملامتگر، مرا در کار نبرد آنها

«ملامت نباید کرد

«که شمشیر من دلاورشان را گزید

«ای ملامتگر، من عقب نیامدم

«مگر وقتی که کسان پراکنده شدند

«و کس برای پیش رفتن نماند

«ای ملامتگر، سلاح، مرا نابود کرد

«و هر که دیر مدت دلبران را ضربت زند

«ز خمدار باز آید

«دیدگان من اشک خواهد ریخت

«خون بگریید که باید خون گریست

«مگر از پس زهیر و ابن بشر و ورد

«در خراسان غنیمتی امید توانم داشت

«ای ملامتگر، ای بسا که به روز جنگ

«وقتی سواران بد عقب می نشستند

«من در کار حمله بردن بودم»

ابوجعفر گوید: در این سال عبداللّه بن زبیر سالار حج بود، عامل مدینه

مصعب بن زبیر بود از جانب برادرش عبدالله، عامل بصره حارث بن عبدالله مخزومی

بود، قضای آنجا یا هشام بن عبیره بود، کارکوفه یا مختار بود که بر آنجا غلبه یافته

بود، کار خراسان با عبدالله بن خازم بود.

در این سال ابراهیم بن اشتر برای تبرد با عبیدالله بن زیاد حرکت کرد. و این هشت روز مانده از ذی حجه بود.

فضیل بن خدیج که در این جنگ حضور داشته بود گوید: «همینکه مختار از کار مردم سیع و مردم بازار فراغت یافت، ابراهیم بن اشتر بیش از دو روز قسار نگرفته بود که او را به جایی که از پیش روانه کرده بود فرستاد، یعنی به تبرد اهل شام، ابراهیم هشت روز مانده از ذی حجه سال شصت و ششم حرکت کرد، مختار سران و یکه سواران و روشن بینان اصحاب خویش را که در جنگها حضور داشته بودند و تجربه آموخته بودند با وی فرستاد، قیس بن طهفه نهدی به سالاری مردم شهر با وی برون شد، عبدالله بن حیه اسدی را سالار مردم مذحج واسد کرد. اسود ابن جراد کندی را به سالاری مردم کنده و ربیعہ گماشت حبیب بن منفذ ثوری را که از مردم همدان بود به سالاری مردم تمیم و همدان گماشت. مختار برای بدرقه ابراهیم برون شد و چون به دیر عبدالرحمان بن ام حکم رسید، یاران مختار پیش روی وی آمدند و کرسی را براستری سپید که معمولا حامل کرسی بود بار کرده بودند که آنرا برپا نگاهداشتند، عهده دار کار کرسی خوشب برسمی بود و می گفت: «بروردگارا عمر ما را در اطاعت خویش بیفزای، و بر دشمنانمان نصرت بخش، به یارمان داشته باش و قراموشمان مکن و مستورمان دار.»

گوید: و یاران وی می گفتند: «آمین، آمین»

ابن نوف همدانی گوید: شنیدم که مختار می گفت:

«قسم به خدای فرستادگان

«که صفی را از پس صفی خواهم کشت

«و از پس يك هزار ستمگر

«يك هزار دیگر»

گوید: و چون مختار با ابن اشتر به آنهار رسید، برپا از دحامی سخت کردند.

مختار با ابراهیم سوی پلهای رأس الجالوت رفت که پهلوی دیر عبدالرحمان بود و آنها که کرسی را آورده بودند بر پلهای رأس الجالوت ایستاده بودند و از خدا نصرت می خواستند و چون مختار مابین پل دیر عبدالرحمان و پلهای رأس الجالوت رسید توقف کرد که می خواست باز گردد و به ابن اشتر گفت: «سه چیز را از من فراگیر: در کارهای نهان و آشکارت از خدا بترس، در رهسپردن شتاب کن، و وقتی به دشمن رسیدی هماندم که تلاقی شد با آنها درگیر شو، اگر تلاقی به هنگام شب بود و توانستی پیش از صبح با آنها درگیر شو و اگر به روز بود در انتظار شب مباش تا خدا درباره آنها حکم کند»

آنگاه گفت: «آنچه را سفارش کردم به یاد سپردی؟»

گفت: «آری»

گفت: «خدا به همراهت» آنگاه باز گشت.

گوید: جای اردوی ابراهیم در محل حمام اعین بود که با اردوی خویش از آنجا حرکت کرد.

فضیل بن خدیج گوید: «وقتی مختار باز گشت، ابراهیم با یاران خویش برفت تا پیش کرسی داران رسید که به دور آن فراهم بودند و دستها را به آسمان برداشته بودند و از خدا نصرت می خواستند. ابراهیم گفت: «خدا یا آنچه رایبخردان می کنند بر ما مگیر، به خدایی که جانم به فرمان اوست این روش بنی اسرائیل است که به دور گوساله خویش بودند.»

گوید: چون ابراهیم و یارانش از پل گذشتند، کرسی داران برفتند.

سخن از کرسی مختار
که یاران وی به وسیله آن
از خدا نصرت می خواستند

ابوجعفر گوید: آغاز کار کرسی چنان که در روایت اسحاق بن یحیی به نقل از معبد بن خالد به نقل از طفیل بن جعد بن حبیره آمده از آنجا بود که طفیل گوید: «وقتی بی نفر مانده بودم، و چنین بودم تا روزی برون شدم و روغن فروش همسایه خویش را دیدم که بر کرسی ای نشسته بود بی نهایت کثیف، به خاطر گذشت که بهتر است درباره آن چیزی به مختار بگویم، پس باز گشتم و به روغن فروش پیغام دادم که کرسی را پیش من فرست، پس او کرسی را فرستاد آنرا پیش مختار بردم و گفتم: «چیزی را از تو نهان داشته بودم که نهان داشتنش روا نبود و اینک می خواهم آنرا بگویم» گفت: «چیست؟»

گفتم: «کرسی ای بود که جعد بن حبیره بر آن می نشست گویی عقیده داشت که کرامتی از علی در آن هست.»

گفت: «سبحان الله، اینرا تا کنون تأخیر انداخته بودی، آنرا بفرست، آنرا بفرست.»

گوید: کرسی شسته شد و چوب تازه در آمد که روغن خورده بود و برق می زد پرده بر آن کشیدند و پیش مختار بردند، و بگفتم تا دوازده هزار به من دادند. آنگاه بانگ نماز جماعت داد.

معبد بن خالد گوید: من و اسماعیل بن طلحه و شیبث بن ربیع را همراه برد. مردم سوی مسجد روان بودند، مختار گفت: «هر چه در امت های گذشته بوده نظیر آن در این امت نیز هست، در بنی اسرائیل صندوق بود که باقیمانده ترکه خاندان موسی و خاندان هارون در آن بود، اینک میان ما چسبزی همانند صندوق

هست، پرده از آن بردارید» پوششهای کرسی را برداشتند. سبائیان به پاخواستند و دست برداشتند و سه بار تکبیر گفتند.

گوید: شبث بن ربعی به پاخواست و گفت: «ای گروه مضریان کافر شوید.»

گوید: اورا کنار زدند و دور کردند و مانع شدند و بیرون کردند.

اسحاق بن یحیی گوید: به خدا پندارم که این سخن از شبث بود.

طقیل گوید: چیزی نگذشت که گفتند: «اینک عید الله بن زیاد با مردم شام در

باجمیرا فرود آمده و کرسی را که بر قاطری بود بسرزدند که بر استری بود و پرده

بر آن کشیده بودند. از جانب راست هفت کس و از جانب چپ هفت کس آنرا گرفته

بودند.»

گوید: از مردم شام چندان کس کشته شد که هرگز بماند آن کشته نشده برود

و این، فتنه را یفزود و چندان در آن پیش رفتند که به کفر گراییدند.

گوید: و من انالله گفتیم و از آنچه کرده بودم پشیمان بودم، مردم در این باره

سخن کردند و کرسی را نهان کردند و دیگر آنرا ندیدم.

ابو صالح گوید: اعیی همدان در این باب شعری گفت به این مضمون:

«شهادت می دهم که شما سبائی هستید

«ای نگهبانان شرک من شما را می شناسم

«قسم یاد می کنم که کرسی شما سکنه موسی نیست

«اگر چه پرده ها بر آن پیچیده اید

«میان ما همانند صنوبر نیست

«و گرچه مردم شبام و نهد و خارف به دور آن راه روند

«من کسی هستم که آل محمد را دوست داشته ام

«و پیرو وحی هستم که در قرآنها هست

«و هنگامی که فرشیان از پیرو جوان

«پیرو عبدالله شدند»

«من نیز پیرو او شدم»

و نیز متوکل لیثی در این باب گفت:

«اگر ابواسحاق را دیدی با وی بگوی

«که من کرسی ترا باور ندارم

«شبامیان به دور چوبهای آن بر سی جهند

«و شاکیان وحی بدان می بندند

«در اطراف آن دیدگانشان قرمز است

«گویی نخودهایست که از آن آب می ریزد»

اما حکایت کرسی در روایت حکم بن هشام چنان است که گوید: مختار به

خاندان جعد بن هیره مخزومی که مادرش ام هانی دختر ابوطالب و خواهر تنی

علی بن ابی طالب بود گفت: «کرسی علی بن ابی طالب را برای من بیارید.»

گفتند: «به خدا پیش ما نیست و نمی دانیم آنرا از کجا بیاریم.»

گفت: «احمق نباشید، بروید و آنرا پیش من آرید.»

گوید: قوم بدانستند که اگر کرسی ای بیارند و بگویند، این همانست از آنها

می پذیرد، پس کرسی ای بیاوردند و گفتند: «این همانست.» که آنرا پذیرفت.

گوید: مردم شبام و شاکی و سران اصحاب مختار بیامدند و حریر و دیاج

بدان بستند.

موسی بن عامر گوید: وقتی خبر کرسی به ابن زبیر رسید گفت: «چرا بعضی

چندیان از بدان نمی پردازند؟»

گوید: وقتی کرسی را بیاوردند نخستین کسی که متولسی آن شد موسی بن

ابوموسی اشعری بود که در آغاز کار پیش مختار می آمده بود که بدو توجه داشته

بود. مادر موسی ام کلثوم دختر فضل بن عباس بود، پس از آن وی را ملامت کردند

و شرمگین شد و کرسی را به حوشب برسمی داد و متصدی کرسی بود تا مختار به هلاکت رسید.

گوید: یکی از عموهای اعشی به نام ابوامامه به انجمن یاران خویش می آمد و می گفت: «امروز وحیی برای ما ساخته اند که مردم همانند آن نشینده اند و خبر همه اتفاقات آینده در آن هست.»

موسی بن عامر گوید: این، کار عبدالله بن نوف بود، می گفت: «مختار به من دستور داده» ولی مختار از آن بیزاری می کرد. پس از آن سال شصت هفتم در آمد.

سخن از حوادث سال شصت و هفتم

از جمله حوادث این سال کشته شدن عبدالله بن زیاد بود و کسانی از مردم شام که با وی بودند.

سخن از کیفیت قتل عبدالله بن زیاد

ابوسعید صیقل گوید: با ابراهیم بن اشتر رفتیم، آهنگ عبدالله بن زیاد داشتیم و کسانی از مردم شام که با وی بودند، با شتاب رفتیم و راه کج نکردیم که می خواستیم پیش از آنکه وارد سرزمین عراق شود با وی تلافی کنیم.

گوید: خیلی پیش از او به مرزهای سرزمین عراق رسیدیم و در سرزمین موصل پیش رفتیم و با شتاب سوی وی رفتیم و در خازر برکنار دهکده ای به نام باریشا تلافی کردیم که از آنجا تا شهر موصل پنج فرسخ بود.

گوید: ابن اشتر طفیل بن لقیط را که از تیره وهیل نخیم بود بر مقدمه سپاه

نهاده بود که مردی دلیر و جنگی بود و چون به نزدیک ابن زیاد رسید حمید بن حریت را نیز به وی پیوست. ابن اشتر با آرایش جنگی حرکت می کرد و همه سواران و پیادگان را به خویش پیوسته بود که پراکنده نباشند تنها طفیل بن لقیط را با پشنانزان فرستاد تا در این دهکده فرود آید.

گوید: عبیدالله بن زیاد پیامد و نزدیک آنها بر ساحل خازر فرود آمد. عمیر بن حباب سلمی کس پیش ابن اشتر فرستاد که من با توام و می خواهم امشب ترا ببینم. ابن اشتر پیغام داد: «اگر می خواهی بیا مرا ببین»

گوید: همه قبیله قیس که مخالفان مروان و خاندان مروان بودند در جزیره بودند. در این هنگام سپاهیان مروان طایفه کلب بودند که سالارشان ابن یجندل بود. پس عمیر شبانه پیش ابراهیم آمد و با وی بیعت کرد و بدو گفت که بر بهلوی چپ سپاه ابن زیاد است و وعده کرد که کسان را به هزیمت دهد.

گوید: ابن اشتر بدو گفت: «به نظر تو چطور است که خندق بزنیم و دو یا سه روز منتظر بمانیم.»

عمیر بن حباب گفت: «چنین مکن، ما به خدا وابسته ایم، مگر این قوم جز این چیزی می خواهند؟ تعلل و طفره برای آنها بهتر است، آنها بسیارند و چند برابر شما هستند و گروه کم در مدت دراز تاب گروه بسیار ندارد، با قوم نبرد کن که از ترس شما آکنده اند به آنها حمله کن که اگر اینان با یاران تو نزدیک شوند و روزهای پیاپی با آنها بجنگند با آنها مانوس شوند و جرئت گیرند.»

ابراهیم گفت: «اکنون بدانستم که نیکخواه منی، رای درست آوردی یار من نیز چنین سفارش کرده و همین دستور داده.»

عمیر گفت: «از رای وی تجاوز مکن که پیر جنگ آزموده است و از حوادث جنگ چیزها دیده که مانند بده ایم، صیحگاهان به این مرد حمله کن.»

گوید: آنگاه عمیر برفت و ابن اشتر همه شب کشیک بانان نهاد و چشم برهم

نهاد و چون سحرگاه شد یاران خویش را بیاراست و گروههای خویش را مرتب کرد و سالاران معین کرد، سقیان بن یزید بن مغفل از دی را بر پهلوی راست خویش نهاد. علی بن مالک جشمی برادر ابوالاحوص را بر پهلوی چپ نهاد عبدالرحمان ابن عبداللہ را که برادر مادری وی بود بر سواران گماشت، شمار سوارانش اندک بود که همه را به خویش پیوست که در پهلوی چپ و در قلب بودند، فضیل بن لقبط را به پیادگان گماشت، پرچم وی به دست مزاحم بن مالک بود.

گوید: و چون صبح دید، در تاریکی با کسان نماز کرد، آنگاه بیامد و آنها را به صف کرد و سران مردم چهار ناحیه کوفه را به جای خودشان نهاد سالار پهلوی راست را به پهلوی راست فرستاد و سالار پهلوی چپ را به پهلوی چپ فرستاد سالار پیادگان را به پیادگان پیوست که در وسط سپاه بود.

گوید: آنگاه ابراهیم پیاده شد و به راه افتاد و به کسان گفت: «پیش روی کنید» و کسان با وی آهسته آهسته پیش رفتند تا بر تپه بزرگی بالا رفتند که مشرف بر سپاه حریف بود که بر آن نشست، از حریفان یکی حرکت نکرده بود، پس عبدالله بن زهیر سلولی را که بر اسب خویش بود و اسبش نا آرام بود فرستاد و گفت: «بر اسب خویش نزدیک شو و خبر اینان را برای من بیا.»

گوید: عبدالله رفت و از پس اندک مدتی بیامد و گفت: «قوم با حیرت و نومیدی برون آمده اند، یکی از آنها مرا دید و ناسزایی که به من گفت چنین بود: «آهای! شیعه! ابونر اب، شیعه مختار دروغ پیشه»

گفتمش: «آنچه میان ما و شما هست از ناسزاگویی برتر است»

گفت: «ای دشمن خدا ما را بچه می خوانید؟ شما بدون امام جنگ می کنید.»

گفتم: «نه، بلکه به طلب خونیهای حسین پسر پیمبر خدا می جنگیم عبدالله ابن زیاد را که پسر پیمبر خدا و سرور جوانان اهل بهشت را کشته به ما بدهید تا او را

به عوض یکی از آزادشدگانمان که با حسین کشته بکشیم که او را همسنگ حسین نمی‌دانیم که به فصاص وی بکشیم، وقتی او را به ما دادید و به عوض یکی از آزادشدگانمان که کشته، کشتیم کتاب خدا را هر يك از صلاحی مسلمانان را که خواهید حکم می‌کنیم.»

گفت: «یکبار دیگر در این باب، یعنی حکمان، شمارا آزموده‌ایم و خیانت کرده‌اید.»

گفتم: «چگونه؟»

گفت: «میان خودمان و شما در حکم نهادیم، اما به حکم آنها رضایت ندادید.»

گفتم: «حجت درست نیاوردی، صلح ما براین بود که وقتی حکمان بر یکی اتفاق کردند از حکمشان تبعیت کنیم و بدان رضایت دهیم و با وی بیعت کنیم، اما بر یکی اتفاق نکردند و اختلاف کردند و خدا هیچکدامشان را توفیق خیر نداد و هدایت نکرد.»

گفت: «تو کیستی؟»

با وی بگفتم: «آنگاه گفتم: «تو کیستی؟» و او استر خویش را می‌کرد.

گفتمش: «با من انصاف نکردی، این نخستین خیانت تو است.»

گوید: ابن اشتر اصب خویش را خواست و بر نشست و بر پرچمداران گذشت و چون به نزد پرچمی توقف می‌کرد می‌گفت: «ای یاران دین و شیعیان حق و نگهبانان خدا، اینک عیدالله پسر مرجانه، قاتل حسین بن علی پسر فاطمه دختر پیمبر خداست که میان وی و دختران و زنانش و شیعیانش و آب فرات حایل شد و نگذاشت از آن بنوشند و به آب می‌نگریستند و نگذاشت حسین سوی عموزاده خویش رود و با وی صلح کند و نگذاشت به جای خویش و نزد کسانش باز گردد و نگذاشت در زمین فراح برود و او را با مردم خاندانش بکشت، به خدا فرعون با

آزادگان بنی اسرائیل چنان نکرد که پسر مرجانه با خاندان پیمبر خدا کرد که خدا ناپاکی از آنها برده و پاکیزه‌شان داشته بود، اینک خدا شما را آورده و او را نیز پیش شما آورده امیدوارم شما را در اینجا فراهم آورد تا دلتان را به ریختن خون وی خنک کند، که خدا می‌دانسته که به خونخواهی خاندان پیمبرتان آمده‌اید.»

گوید: ابراهیم از پهلوی راست تا پهلوی چپ میان کسان برفت و به کار جهاد ترغیبشان کرد، آنگاه بازگشت وزیر پرچم خویش جای گرفت و حریفان سوی وی آمدند. ابن زیاد حصین بن نمیر سکونی را بر پهلوی راست خویش نهاده بود. عمیر ابن حباب سلمی را بر پهلوی چپ نهاده بود، شرحبیل بن ذی الکلاع سالار سواران بود. خود عبیدالله با پیادگان می‌رفت.

گوید: و چون دو صف نزدیک شدند، حصین بن نمیر با پهلوی راست مردم شام به پهلوی چپ مردم کوفه که علی بن مالک جشمی عهده‌دار آن بود حمله آورد. علی شخصا در مقابل وی ثبات ورزید و کشته شد. پس از آن قره‌بن علی پرچم او را گرفت که او نیز کشته شد. گروهی از محافظان نیز با وی کشته شدند و پهلوی چپ هزیمت شد.

گوید: آنگاه عبدالله بن ورقاء سلولی برادر زاده حبشی بن جناده صحابی پیمبر خدا پرچم علی بن مالک جشمی را بگرفت و پیش روی پهلوی چپ رفت که هزیمت شده بودند و گفت: «ای نگهبانان خدا سوی من آیید» و بیشترشان سوی وی آمدند که گفت: «اینک سالارتان نبرد می‌کند، بیایید سوی وی رویم» پس برفت تا پیش ابراهیم رسید و دید که او سر خویش را برهنه کرده بود و بانگ می‌زد: «ای نگهبانان خدا پیش من آیید که من پسر اشترم بهترین فراریان شما آن کسانند که باز حمله کنند کسی که باز آید بد نکرده» و یارانش سوی وی تاختند.

گوید: آنگاه ابراهیم کس پیش سالار پهلوی راست فرستاد که بر پهلوی چپ آنها حمله بر که امید داشت عمیر بن حباب چنانکه گفته بود هزیمت شود، سالار

پهلوی راست که صفیان بن یزید بن مغفل بود بر آنها حمله برد، اما عمیر بن حباب ثبات ورزید و جنگی سخت کرد.

و چون ابراهیم این را بدید به یاران خویش گفت: «آهنگ این گروه کنید که بیشتر است که به خدا اگر آنها شکستیم همگیشان چون پرندگان ترسیده فراری راه چپ و راست گیرند.»

و رقاء بن عازب گوید: سوی آنها رفتیم و چون نزدیکشان رسیدیم اندک مدتی با نیزه‌ها ضربت زدیم، آنگاه دست به شمشیرها و گرزها بردیم و مدتی از روز نبرد کردیم، به خدا تصادم آهن که در میانه بود همانند بکوب گازران سرای ولید بن عقبه بود.»

گوید: چنین بود تا خدا آنها را هزیمت کرد و به ما پشت کردند. ابوصادق گوید: ابراهیم بن اشتر به پرچمدار خویش می گفت: «پرچم خویش را میان آنها پیش ببر.»

پرچمدار می گفت: «فدایت شوم، راه پیشرفت ندارم» و او می گفت: «بله، یاران تو نبرد می کنند و ان شاء الله فراری نمی شوند.» گوید: و چون پرچمدار پرچم خویش را می برد، ابراهیم با شمشیر حمله می برد و به هر که می زد از پای در می آمد.

گوید: ابراهیم پیادگان را از پیش روی خویش می راند، گویی برگان بودند و چون همراه پرچم حمله می برد، یارانش بیکباره حمله می بردند.

مشرقی گوید: آن روز همراه عبیدالله آهنی بود که به هر چه می خورد به جای نمی ماند و چون یارانش هزیمت شدند، عینه پسر اسماء، خواهر خویش، هند دختر اسماء، را که زن عبیدالله بود برداشته بود و می برد و رجزی به این مضمون می خواند:

«اگر ریسمانهای ما بریده شد

«چه بسا که هنگام جنگ

«دلیر نشاندار را از پای در آورده‌ام.»

فضیل بن خدیج گوید: «وقتی ابراهیم به ابن زیاد و یاران وی حمله برد از پس نبردی سخت و کشتار بسیار از دوسوی، هزیمت شدند و چون عمیر بن حباب دید که یاران ابراهیم یاران عبیدالله را هزیمت کرده‌اند، کس پیش وی فرستاد که هم اکنون سوی تومی آییم.»

ابراهیم گفت: «پیش من مباد تا هبجان نگهبانان خدا آرام شود که از دست اندازی آنها بر تو بیمناکم.»

گوید: ابراهیم می گفت: «یکی را کشتم که بوی مشک می داد، دستانش به یکسو افتاده بود و پاهایش سوی دیگر، زیر پرچمی جداگانه بود بر کناره رود خازر، و چون او را بکاویدند معلوم شد عبیدالله زیاد است که کشته شده، يك ضربت نخورده بود که به دو نیمه شده بود پاهایش در سمت مشرق افتاده بود و دستانش در سمت مغرب.»

گوید: شریک بن جدیره تغلبی به حصین بن نمیر سکونی حمله برد، می پنداشت او عبیدالله بن زیاد است، در گردن همدیگر آویختند، تغلبی بانگ زد مرا بارو سپی زاده بکشید» و ابن نمیر کشته شد.

گوید: شریک بن جدیر تغلبی با علی صلی الله علیه بوده بود، و چشمش آسیب دیده بود و چون جنگ علی به سر رفت سوی بیت المقدس رفت و آنجا بود و چون قتل حسین رخ داد گفت: «با خدا پیمان می کنم که اگر فلان مقدار کس یافتم که خونخواه حسین باشند پسر مرجانه را می کشم یا در مقابل وی جان می دهم» و چون خبر یافت که مختار به خونخواهی حسین قیام کرده سوی وی آمد.

گوید: مختار شریک را با ابراهیم بن اشتر فرستاد و سالار سواران ربيعة کرد وی به یاران خویش گفت: «با خدا چنین و چنان پیمان کرده‌ام» و سیصد کس با وی

بیعت مرگ کردند و چون با دشمن تلاقی شد حمله برد و با یاران خویش صفها را یکایک می شکست تا به عبیدالله رسیدند و غیار برخاست و جز تصادم آهن و شمشیرها شنیده نمی شد و چون گروهها از هم جدا شدند، تغلبی و عبیدالله بن زیاد کشته شده بودند و کشته دیگر با آنها نبود.

گوید: تغلبی شعری گفته بود به این مضمون:

«هر عیشی را آلوده می بینم

«بجز به زمین کوفتن نیزه در سایه اسب.»

فضیل بن خدیج گوید: شرحبیل بن ذی الکلاع کشته شد و سه کس دعوی کشتن وی داشتند: سفیان بن یزید ازدی، و رقاء بن عازب اسدی و عبیدالله بن زهیر سلمی.

گوید: وقتی یاران عبیدالله بن زیاد هزیمت شدند یاران ابراهیم بن اشتر به تعقیب آنها رفتند و کسانی که غرق شدند از کشته شدگان بیشتر بود. اردوگاه آنها را به تصرف آوردند که همه چیز در آن بود.

گوید: خبر به مختار رسید، وی به یاران خویش می گفته بود: «ان شاء الله همین دو روزه از طرف ابراهیم بن اشتر و یارانش خبر فتح به شما می رسد که یاران عبیدالله بن مرجانه را هزیمت کرده اند.»

گوید: پس مختار از کوفه برون شد و سائب بن مالک اشعری را جانشین خویش کرد و با کسان پیامد و در سابط منزلگاه کرد.

شعبی گوید: «من و پدرم جزو کسانی بودیم که با وی برون شده بودند.»
گوید: وقتی از سابط گذشتیم به کسان گفت: «خوشدل باشید که نگهبانان خدا يك روز تا شب در نصیبین یا نزدیک نصیبین و نرسیده به منزلگاهشان، آنها را با شمشیر کشتند و بیشترشان در نصیبین محصور بودند.»

گوید: وقتی وارد مداین شدیم و به دور او فراهم شدیم به منبر رفت، به خدا

وی سخن می کرد و ما را به کوشش و نیک اعتقادی و تلاش و ثبات در کار اطاعت و خونخواهی اهل بیت علیهم السلام می خواند که بشارتهای پیاپی از کشته شدن عییدالله این زیاده و هزیمت یارانش و تصرف اردوگاهش و کشته شدن بزرگان شام بدورسید، و مختار گفت: «ای نگهبانان خدا، مگر پیش از آنکه چنین شود این بشارت را به شما نداده بودم؟»

گفتند: «چرا، به خدا، این را گفته بودی»

گوید: در این وقت یکی از همسایگان ما که از مردم همدان بود به من گفت: «ای شعبی، حالا دیگر ایمان می آری؟»

گوید: گفتمش: «به چه چیز ایمان بیارم؟ ایمان بیارم که مختار غیب می داند؟ هرگز به این ایمان نمی آرم.»

گفت: «مگر به ما نگفته بود که آنها هزیمت شده اند؟»

گفتمش: «وی به ما می گفت که آنها در نصیبین از سرزمین جزیره هزیمت شده اند اما هزیمت در خازر بوده، از سرزمین موصل»

گفت: «نه، به خدا ای شعبی تو ایمان نمی آری تا عذاب درد انگیز رایبینی.»

راوی گوید: بدو گفتم: «این مرد همدانی که چنین می گفت کی بود؟»

گفت: «به خدا مردی شجاع بود به نام سلمان پسر حمیر از ثوریان همدان که در جنگ حرورا با مختار کشته شد.»

گوید: مختار به کوفه بازگشت، ابن اشتر از اردوگاه خویش سوی موصل رفت و عاملان خویش را بر ولایت گماشت از جمله برادر ناتنی خویش عبدالرحمان ابن عبدالله را بر نصیبین گماشت، سنجار و دارا و تاحیه مجاور آنها از سرزمین جزیره به تصرف آورد.

گوید: آن گروه از مردم کوفه که مختار با آنها نبود کرده بود و هزیمت شده بودند برون شدند و در بصره به مصعب پیوستند. از جمله کسانی که پیش مصعب رفتند

شبث بن ربعی بود.

در همین سال عبدالله بن زبیر، قبا ع را از بصره برداشت و براندر خویش مصعب بن زبیر را آنجا فرستاد.

وافد بن ابی یاسر گوید: عمرو بن سرح، آزاد شده زبیر پیش ما می آمد و با ما سخن می کرد. می گفت: «به خدا من با کسانی بودم که با مصعب بن زبیر از مکه به بصره آمدند.»

گوید: مصعب روی بسته پیامد و شتر خویش را بر در مسجد خوابانید آنگاه وارد شد و به منبر رفت و کسان گفتند: «امیر، امیر»

گوید: حارث بن عبدالله که امیر بصره بود پیامد و مصعب چهره بگشود که او را شناختند و گفتند: «مصعب بن زبیر»

گوید: مصعب به حارث گفت: «بالا بیا، بالا بیا» و او بالا رفت و يك پله پایین تر از او بر منبر نشست.

گوید: آنگاه مصعب برخاست و حمد خدا گفت و ثنای او کرد.

گوید: به خدا بسیار سخن نکرد آنگاه این آیه را خواند:

«بسم الله الرحمن الرحيم، طسم، تلك آيات الكتاب المبين تلو عليك من نبأ موسى و فرعون بالحق لقوم يؤمنون . ان فرعون علا في الارض وجعل اهلها شيعا يستضعف طائفة منهم و يذبح ابنائهم ويستحيى نسائهم انه كان من المفسدين»^۱

یعنی: به نام خدای رحمان و رحیم، طاسین، میم، این آیه های کتاب واضح است شمه ای از خبر موسی و فرعون را درست برای قومی که باور دارند بر تو می خوانیم فرعون در آن سرزمین تفوق داشت و مردم آن را فرقه ها کرده بود، که دسته ای از ایشان را زیون می شمرد و پسرانشان را سر می برید و زنانشان را زنده نگه می داشت که وی از تبهکاران بود. در اینجا با دست سوی شام اشاره کرد.

آنگاه این آیه را خواند:

«وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ»^۱

یعنی: ولی مای خواستیم بر آن کسان که در آن سرزمین زبون به شمار رفته بودند منت نهیم و پیشوایان شان کنیم و وارثان شان کنیم. در اینجا بادست سوی حجاز اشاره کرد. و باز این آیه را خواند:

«... وَنَرَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَكَانًا يُحْذَرُونَ»^۲

یعنی: و به دست آنها به فرعون و هامان و سپاهشان حوادثی را که از آن حذر میکردند بنمایانیم.

و در اینجا باز سوی شام اشاره کرد.

عوانه گوید: وقتی مصعب به بصره آمد برای آنها سخن کرد، گفت: «ای مردم بصره، شنیده ام امیران خود را لقب می دهید. و من خویشان را قصاب نامیده ام.» در همین سال مصعب بن زبیر سوی مختار رفت و او را بکشت.

سخن از سبب رفتن
مصعب سوی مختار و
حکایت کشته شدن وی

حبیب بن بدیل گوید: وقتی شبث به نزد مصعب رسید بر اسنری بود که دم آنرا بریده بود و قسمتی از گوش آنرا نیز بریده بود. قبای خویش را نیز دریده بود و بانگ می زد: «آی کمک، آی کمک»

گوید: پیش مصعب رفتند و بدو گفتند: «بر در یکی هست که بانگ می زند:

۱ - فصل، آیه ۵.

۲ - فصل، آیه ۶.

آی کملک آی کملک. و قبایش دریده و چنین و چنان است»

مصعب گفت: «بله، این شبث بن ربعی است کمی جز او چننین نمی کند،

بیاریدش»

گوید: پس شبث را پیش وی بردند، بزرگان مردم کوفه نیز پیامدند و به نزد مصعب وارد شدند و بدو گفتند که بر مخالفت مختار اتفاق کرده اند و از بلیه خویش و اینکه غلامان و آزادشدگان شان بر آنها ناخفته بودند سخن آوردند و شکایت بدو بردند و یاری خواستند که با آنها به مقابله مختار رود.

گوید: محمد بن اشعث بن قیس نیز پیش آنها آمد، وی در جنگ کوفه حضور نداشته بود که در قصر خویش نزدیک قادسیه در طبرستان مقرر داشته بود و چون از مزیمت کسان خبر یافت برای حرکت آماده شد. در ایمن اثنا مختار دربارۀ او پرسید که جایش را خبر دادند و عید الله بن قریب خشمی را با یکصد کس سوی او فرستاد که چون روان شدند و او خبر یافت که نزدیک وی رسیده اند از راه صحرا سوی مصعب روان شد و بدو پیوست و چون به نزد مصعب رسید وی را به حرکت ترغیب کرد. مصعب او را به سبب اعتبارش تقرب داد و حرمت کرد.

گوید: مختار کس سوی خانه محمد بن اشعث فرستاد و آنرا ویران کرد. یوسف بن یزید گوید: مصعب وقتی می خواست سوی کوفه رود، کسه کسان بسیار با وی سخن کرده بودند، به محمد بن اشعث گفت: «حرکت نمی کنم تا مهلب ابن ابی صقره سوی من آید»

گوید: «آنگاه مصعب به مهلب که عامل وی بر فارس بود نوشت پیش ما بیا که در کار ما حاضر باشی که می خواهیم سوی کوفه رویم» اما مهلب و یارانش نیامدند و کار خراج را دستاویز کرد که آمدن را خوش نداشت.

گوید: مصعب به محمد بن اشعث در اثنای یکی از ترغیبه ها که از او می کرد گفت که پیش مهلب رود و او را بیاورد و بدو گفت تا مهلب نیاید حرکت نخواهد

کرد. پس محمد بن اشعث با نامه مصعب پیش مهلب رفت و چون نامه را بخواند بدو گفت: «ای ابو محمد کسی همانند تو پیک می شود! مگر مصعب پیکي جز تو نیاقت.»

محمد گفت: «به خدا من پیک کسی نیستم، اما غلامان و آزادشدگان ما بر زنان و فرزندان و حرم ما تسلط یافته اند.»

گوید: پس مهلب حرکت کرد با گروه های انبوه و اموال بسیار، به ترتیبی که هیچکس از مردم بصره پنهان نبودند.

گوید: وقتی مهلب به بصره رسید، به در مصعب رفت که پیش وی در آید که به کسان اجازه ورود داده بود اما حاجب مانع او شد که مهلب را نمی شناخت. مهلب دست در آورد و بیی او را بشکست که پیش مصعب رفت و خون از بینی اش روان بود که بدو گفت: «چه شده؟»

گفت: «پیکي که نمی شناسمش مرا زد.»

گوید: در این وقت مهلب در آمد و حاجب گفت: «همین است»

مصعب بدو گفت: «به جای خودت برو»

آنگاه مصعب کسان را گفت که به نزد یل بزرگ اردو برزند. عبدالرحمان بن مخنف را خواست و بدو گفت: «سوی کوفه رو و همه کسانی را که می توانی سوی من آر و آنها را نهانی به بیعت من دعوت کن.»

گوید: یاران مختار از او باز ماندند و از اطراف وی برفتند و در خاناهای خویش نشسته بودند و رخ نمی نمودند.

گوید: مصعب برون شد، عباد بن حصین حبیطی را که از مردم بنی تمیم بود با مقدمه خویش فرستاد. عمر بن عبیدالله را بر پهلوی راست سپاه خویش گماشت، مهلب بن ابی صفره را بر پهلوی چپ گماشت. مالک بن مسمع را بر مردم بکر بن وائل گماشت که در یکی از پنج ناحیه بصره جای داشتند، مالک بن منذر را بر مردم

عبدالقیس گماشت که از ناحیه دیگر بصره بودند احتف بن قیس را بر مردم تمسیم گماشت که از ناحیه دیگر بودند، زیاد بن عمرو از دی را بر فرزندان گماشت که از ناحیه دیگر بودند، قیس بن هیشم را نیز بر مردم بیرون شهر گماشت.

گوید: مختار خبر یافت و میان یاران خویش به پاخواست و حمد خدا گفت و ثنای او کرد و گفت: «ای مردم کوفه، ای اهل دین و یاران حق و پشتیبانان ضعیف و شیعیان پیمر و آل پیمر، فراریان شما که با شما ستم کرده بودند پیش فاسقان همانند خویش رفته‌اند و آنها را برضد شما به گمراهی کشیده‌اند تا حق محو شود و باطل جان گیرد و دوستان خدا کشته شوند. به خدا اگر شما هلاک شوید پرستش خدای بادر و غیبتن به خدای ولعن خاندان پیمر وی درآمیزد، با احمر بن شمیط حرکت کنید که اگر با آنها مقابله کنید ان شاء الله همانند مردم عاد و ارم نابودشان می‌کنید.»

گوید: احمر بن شمیط بیرون شد و در حمام اعین اردو زد. مختار نیز سران چهار ناحیه شهر را که با ابن اشتر بود بودند خواست و همراه ابن شمیط فرستاد چنانکه با ابن اشتر می‌فرستاده بود، که چون دیده بودند ابن اشتر در کار مختار مستی می‌کند از او جدا شده بودند و کناره گرفته بودند که مختار آنها را با ابن شمیط فرستاد و سپاهی انبوه همراه وی کرد.

گوید: ابن شمیط برون شد و ابن کامل شاکری را بر مقدمه سپاه خویش گماشت. آنگاه برفت تا به مذار رسید، مصعب نیز پیامد و نزدیک وی اردو زد آنگاه هر کدامشان سپاه خویش را بیاراستند و پس از آن به مقابله همدیگر رفتند.

گوید: ابن شمیط، عبدالله بن کامل شاکری را بر پهلوی راست سپاه خویش نهاد، عبدالله بن وهب جشمی را بر پهلوی چپ گماشت. رزین عبد سلولی مبالار سواران شد و کثیر بن اسماعیل کندی که در جنگ خازر همراه ابراهیم بن اشتر بوده بود سالار پیادگان. کیسان، ابو عمره، را که وابسته عربنه بود سالار آزادشدگان کرد.

گوید: عبدالله بن وهب بن انس جسمی که پهلودار چپ این شمیط بود پیش وی آمد و گفت: «آزادشدگان و غلامان به هنگام نبرد سستی می کنند بسیار کس از آنها بر اسبان سوارند و تویاده ای به آنها دستور بده مانند تویاده شوند و از تو تبعیت کنند که بیم دارم اگر لختی بجنگند و به معرض ضربات نیزه و شمشیر باشند بر- اسبان خویش بگریزند و ترا واگذارند، اگر پیاده شان کنی به ناچار ثبات ورزند.» این سخن را از روی دغلی با آزادشدگان و غلامان می گفت به سبب رفتاری که در کوفه از آنها دیده بودند و می خواست اگر جنگ به ضررشان بود غلامان و آزاد- شدگان پیاده باشند و هیچکس از آنها جان به در نبرد، اما این شمیط بدگمان نشد و پنداشت که قصد نیکخواهی دارد که آنها ثبات ورزند و بجنگند. پس گفت: «ای گروه آزادشدگان با من پیاده شوید و بجنگید»

گوید: آنها پیاده شدند و پیش روی او و برچمش جای گرفتند.

گوید: «مصعب بن زبیر بیامد، عباد بن حصین را سالار سواران کرده بود، عباد بیامد تا نزدیک ابن شمیط و یاران وی رسید و گفت: «ما شما را به کتاب خدا و سنت پیمرش و بیعت امیر مؤمنان عبدالله بن زبیر دعوت می کنیم.»

گوید: آنها نیز گفتند: «ما شما را به کتاب خدا و سنت پیمرش و بیعت امیر مختار دعوت می کنیم و اینکه کار خلافت را در خاندان پیمر به شوری واگذاریم که هر که پندارد که کسی حق دارد بر آنها خلافت کند ما از او بیزاریم و با وی نبرد می کنیم.»

گوید: عباد پیش مصعب باز گشت و بدو خبر داد.

مصعب گفت: «به آنها حمله کن»

عباد باز گشت و به ابن شمیط و یاران وی حمله برد و هیچکس از آنها از جای نرفت، آنگاه به جای خویش باز رفت. پس از آن مهلب بیامد و جای وی را گرفت آنگاه مهلب به ابن کامل و یارانش حمله برد، یاران ابن کامل نیز

حمله بردند و دو گروه درهم افتادند. ابن کامل پیاده شد پس از آن مهلب برفت و به جای خود ایستاد و لختی بیودند. آنگاه مهلب به باران خویش گفت: «ياك حمله دلیرانه کنید که این قوم با حمله‌ای که آوردند در شما طمع بسته‌اند.»

پس حمله‌ای سخت آغاز کردند که قوم پشت بکردند اما ابن کامل با کسانی از مردم همدان ثبات ورزید. مهلب شعارهایشان را می‌شنید که: «من جوان شاکریم، من جوان شبامیم، من جوان ثوریم، و طولی نکشید که هزیمت شدند. عمر بن عبیدالله بن معمر به عبدالله بن انس حمله برد و مدتی جنگ کرد آنگاه برفت پس از آن جماعت یکجا به ابن شمیط حمله بردند که نبرد کرد تا کشته شد. باران وی میان خویش بانگ می‌زدند: «ای مردم بجمله و خشم، ثبات، ثبات.» اما مهلب به آنها بانگ زد: «فرار کنید که فرار مایه نجات شماست. چرا خودتان را با این دو برده به کشتن می‌دهید، خدا کوششان را به گمراهی برد.»

گوید: آنگاه مهلب به باران خویش نگرست و گفت: «امروز کشتار بسیار از قوم من بود» آنگاه سواران به پیادگان ابن شمیط ناخندند که از هم جدا شدند و هزیمت شدند و راه صحرا گرفتند.

گوید: مصعب، عباد بن حصین را با سواران فرستاد و گفت: «هر که را به اسیری گرفتی گردنش را بزن»

محمد بن اشعث را با گروهی انبوه از سواران کوفه که مختار برونشان کرده بود فرستاد و گفت: «اینک خونیه‌های شما» و اینان نسبت به هزیمتیان سخت‌تر از مردم بصره بودند که هریک از آنها را می‌گرفتند می‌کشتند و اسیری نمی‌گرفتند که او را بیخشنند.

گوید: از این سپاه جرگروهی از سواران نجات نیافتند، پیادگان همگی بجز اندکی نابود شدند.

معاویة بن قرة مزنی گوید: به یکی از آنها رسیدم و سر نیزه را در چشمش فرو

بردم و نیزه را در چشمش تکان می‌دادم.»

راوی گوید: بدو گفتم: «چنین کردی؟»

گفت: «آری به نزد ما خون آنها از خون ترکان و دیلمان حلالتر بود.»

گوید: معاویه بن قره قاضی مردم بصره بود.

اعشی درباره این نبرد شعری دارد به این مضمون:

«آیا شنیده‌ای که مردم بجیله

در مذار چه کشیدند؟

«همه روز معرض ضربات شمشیر و نیزه بودند

«گویی ابری بر آنها صاعقه بارید

«و در آنجا همگی به هلاکت افتادند

«اگر از کوفه گذر کردی

«به یاران مختار بگوی

«که ناچیز شدند

«از کشتگان‌شان و فراریان‌شان که

«در صحراها کشته می‌شدند

«دلم خنک شد

«هلاکت قوم مرا خوشحال نکرد

«اگر چه به اختیار رفته بودند

«ولی از آن زبونی و نتنگ

«که به ابواسحاق رسید

«خرسند شدم.»

گوید: مصعب پیامد تا از مقابل واسطه نیزار گذشت، آنوقت هنوز واسطه

بنیان نگرفته بود، آنگاه راه کسکر گرفت و پیادگان را با یارهایشان وضعیفان قوم به

کشتی هانثاید که از رودی به نام رود خرشاذ برفتند و از آن رود به رود دیگر رفتند به نام قوسان و از این رود آنها را به فرات رسانید فضیل بن خدیج کندی گوید: مردم بصره بیرون می آمدند و کشتی های خویش را می کشیدند و می گفتند:

«مصعب کشیدن طناب کشتی را»

«و کشیدن کشتی های بزرگ طنابدار را»

«عادت ما کرده است.»

گوید: وقتی عجمانی که با مختار بودند از سرنوشت برادرانشان که همراه ابن شعیط رفته بودند خبر یافتند به فارسی گفتند: «این بار دروغ گفت»^۱
عبدالرحمان بن ابی عمیر ثقفی گوید: به خدا به نزد مختار نشسته بودم که خبر هزیمت قوم آمد.

گوید: روی به من کرد و گفت: «به خدا از غلامان کشتاری کرده اند که هرگز کسی مانند آن نشیده» آنگاه گفت: «ابن شعیط و ابن کامل و فلان و فلان کشته شده اند» و کسانی از مردان عرب را نام برد که در جنگ کشته شده بودند و یکی شان در جنگ از يك گروه بیشتر بود.

گوید: گفتیم: «به خدا این مصیبت است.»

گفت: «از مرگ چاره نیست، و من هیچ مرگی را همانند مرگ ابن شعیط دوست ندارم، چه خوش است مردانه کشته شدن.»
گوید: دانستم که این مرد به خاطر گرفته که اگر به مقصود نرسید چندان نبرد کند تا جان بدهد.

گوید: و چون مختار خبر یافت که از راه آب و خشکی سوی وی می آیند برفت تا با کسان خود در سلیمان فرود آید که محل تلاقی رود ها، رود حیره و رود سلیمان و رود قادسیه و رود برف، بود و فرات را به طرف رود ها بست که همه آب

آن در رود ها افتاد و کشتی های مردم بصره در گل ماند و چون این را بدیدند از کشتی ها برون شدند و به راه افتادند، سوارانشان نیز به تاخت بیامدند تا نزدیک بند رسیدند و آنرا شکستند و راه کوفه گرفتند.

گوید: و چون مختار این را بدید سوی آنها آمد و در حروراء فرود آمد و میان آنها و کوفه حایل شد، قصر خویش را با مسجد استوار کرده بود و لوازم حصار آنجا برده بود.

گوید: پس مصعب سوی وی آمد که در حروراء بود و عبدالله بن شداد را بر کوفه جانشین خویش کرده بود، مختار به مقابله مصعب رفت. سلیم بن یزید کندی را بر پهلوی راست خویش نهاده بود، سعید بن منقذ ثوری را بر پهلوی چپ نهاده بود، عبدالله بن قراد خثعمی آنروز سالار نگهبانان وی بود، عمرو بن عبدالله نهدی را بر سواران گماشته بود و مالك بن عمرو نهدی را بر پیادگان گماشته بود.

گوید: مصعب نیز مهلب بن ابی صفرة را بر پهلوی راست خویش نهاده بود. عمیر بن عیبدالله تیمی را بر پهلوی چپ نهاده بود، عباد بن حبیطی سالار سواران بود، مقاتل بن مسمع بکری سالار پیادگان بود، خود مصعب پیاده شده بود و راه می رفت و کماتی به دوش آویخته بود.

گوید: مصعب، محمد بن اشعث را سالار مردم کوفه کرد. محمد بیامد و در جانب مغرب و طرف راست، مابین مصعب و مختار، جای گرفت.

گوید: و چون مختار این را بدید برای مقابله با مردم هریک از پنج ناحیه بصره، یکی از یاران خویش را روانه کرد. سعید بن منقذ پهلودار چپ را سوی بکر بن وائل فرستاد که سالارشان مالك بن مسمع بکری بود، عبدالرحمان بن شریح شامی را که عهده دار بیت المال وی بود سوی عبدالقیس فرستاد که سالارشان مالك ابن منذر بود. عبدالله بن جعدة قرشی مخزومی را سوی مردم بیرون شهر فرستاد

که سالارشان قیس بن سهم سهی بود. مسافر بن سعید ناعطی راسوی مردم ازد فرستاد که سالارشان زیاد بن عمرو عتکی بود. سلیم بن یزید کندی پهلودار راست خویش را سوی بنی تمیم فرستاد که سالارشان احنف بن قیس بود. سایب بن مالک اشعری را نیز سوی محمد بن اشعث فرستاد و خود با بقیه یارانش بماند.

گوید: پس دو قوم پیش رفتند و به هم دیگری نزدیک شدند. سعید بن منقذ و عبدالرحمان بن شریح به مردم بکر بن وائل و عبدالقیس که در پهلوی چپ بودند و سالارشان عمرو بن عبیدالله تیمی بود حمله بردند و مردم ربیع با آنها نبردی سخت کردند و مقاومت آوردند. سعید بن منقذ و عبدالرحمان بن شریح نیز از مقابل آنها، پس نرفتند و وقتی یکیشان حمله می برد و باز می آمد دیگری حمله می برد و بسا می شد که با هم حمله می بردند.

گوید: مصعب کس پیش مهلب فرستاد که برای حمله به گروه مقابل خویش در انتظار چیستی؟ با یاران خویش حمله کن.

مهلب گفت: «به خدا تا فرصت به دست نیارم از ترس مردم کوفه مردم ازد و تمیم را به کشتن نمی دهم.»

گوید: مختار کس پیش عبدالله بن جعد فرستاد که به گسروه مقابل خویش حمله کن و او به مردم بیرون شهر حمله برد و پششان را ند تا پیش مصعب رسیدند، مصعب زانوزد که اهل قرار نبود و تیرهای خویش را بینداخت، کسان به نزد وی پیاده شدند و لختی نبرد کردند آنگاه دو گروه از هم جدا شدند.

گوید: مصعب کس پیش مهلب فرستاد که بر دو گروه از پنج گروه بصره بود همه تازه نفس با جمع انبوه و سواران بسیار، و گفت: «بی پدر برای حمله بردن بر این قوم در انتظار چیستی؟»

گوید: مهلب باز مدتی نه چندان دراز صبر کرد، آنگاه به یاران خویش گفت: «از آغاز روز کسان نبرد کردند و شما ایستاده بودید، آنها نبردی نیکو

کرده‌اند و اینک نوبت شماست حمله برید و از خدا کمک جوید و پایمردی کنید.»
 گوید: کسانی که با وی بودند حمله‌ای سخت بردند و یاران مختار را به سختی در هم شکستند و آنها را عقیق راندند. عبدالله بن عمرو نهدی که از اهل صفین بود گفت: «خدا یا من بر همانم که در شب پنجشنبه صفین بودم خدا یا از کار اینان - یعنی یارانش که هزیمت شده بودند - بیزارم و از این کسان نیز - یعنی یاران مصعب - بیزارم» آنگاه با شمشیر خویش نبرد کرد تا کشته شد.

گوید: اسب مالک بن عمرو نهدی، ابونمران، را که سالار پیادگان بود پیش وی بردند که بر نشست. یاران مختار به شدت در هم شکسته شدند، گفתי بیشه‌ای بودند که حریق در آن افتاده بود. مالک وقتی بر نشست گفت: «از بر نشستن چه سود، به خدا اگر اینجا کشته شوم بهتر از آن است که در خانه‌ام بکشم، اهل نصرت کجایند، اهل ثبات کجایند؟»

گوید: در حدود پنجاه کس سوی وی آمدند که بر یاران محمد بن اشعث حمله برد و این به هنگام شب بود. محمد بن اشعث با بیشتر یارانش در سمت وی کشته شدند، بعضی‌ها گفته‌اند او محمد بن اشعث را کشته بود، ابونمران را نیز بهلولی وی کشته یافتند، مردم کنده پندارند که عبدالملک بن اشاعة کندی او را کشت که وقتی مختار با یاران خویش بر کشته محمد بن اشعث گذشت گفت: «ای گروه یاران، برو بهان حیلہ گر حمله برید» و چون حمله بردند ابونمران کشته شد. مردم خشم پنداشته‌اند که عبدالله بن قراد او را کشته بود.

ابومخنف گوید: از عوف بن عمرو جشمی شنیدم که یکی از غلامان آنها وی را کشته بود. بدین سان چهار کس دعوی کشتن وی را داشتند و پنداشتند که هر کدام به تنهایی او را کشته‌اند.

گوید: یاران سعید بن مقدر هزیمت شدند و او با گروهی از قوم خویش، در حدود هفتاد کس، نبرد کردند تا کشته شدند. سلیم بن یزید کندی نیز

بانود کس از قوم خویش و از دیگران نبرد کرد و ضربت زد تا کشته شد.

گوید: مختار برده‌خانه کوچی شب به نبرد پرداخت، آنجا پیاده شده بود و قصد رفتن نداشت همه شب نبرد کرد تا قوم از اطراف وی برفتند. در آن شب کسانی از یاران وی و اهل ثبات کشته شدند، که عاصم بن عبدالله از دی و عیاش بن خازم همدانی ثوری و احمر بن هدیج همدانی فایسی از آن جمله بودند.

ابوالزبیر گوید: همدانیان آن شب بانگ می‌زدند که ای گروه همدان باشمشیر بزنیدشان و با آنها مردانه بجنگید.

گوید: وقتی کسان از اطراف مختار پراکنده شدند یارانش گفتند: «ای امیر، کسان برفتند و نیز به جای خویش در قصر باز گرد.»

مختار گفت: «به خدا وقتی آمدم قصد بازگشت به قصر نداشتم، اکنون که کسان رفته‌اند به نام خدای سوار شویم»

گوید: آنگاه پیامد و وارد قصر شد.

حصیرة بن عبدالله گوید افراتیان شیعه به نزد هند دختر متکلفه ناعطی فراهم می‌شدند و در خانه او و نیز در خانه لیلی دختر قمامه مزنی سخن می‌کردند.

گوید: برادر لیلی رفاعة پسر قمامه از شیعیان علی بود، اما معتدل بود و خواهرش او را دوست نداشت.

گوید: و چنان شد که ابو عبدالله جدلی و یزید بن شراحیل خبر این دو زن و افراتی بودندشان را با خبر ابی‌الاحراس مرادی و بطین لیشی و ابی‌الحارث کنندی به محمد بن حنفیه رسانیده بودند.

یحیی بن ابی عیسی گوید: ابن حنفیه همراه یزید بن شراحیل به شیعیان کوفه نامه نوشت و آنها را از این گروه بیم داد، چنین نوشت:

«از محمد بن علی به شیعیان ما که در کوفه هستند: اما بسعد، به و انجمنها و مسجدها روید و عیان و نهان یاد خدا کنید و از غیر مؤمنان همراز

«مگیرید^۱. چنان که محافظت جان خویش می کنید در کار دین خویش
 «نیز از دروغگوینان پرهیزید. نماز و روزه و دعا بسیار کنید که هیچکس از
 «مخلوق ضرر و تقع نتواند رسانید مگر آنچه خدا بخواهد. هر کسی در
 «گرو اعمال خویش است^۲ و هیچ گنهکاری بازگناه دیگری را نمی برد^۳ و
 «خدا عمل هر کسی را سزا می دهد^۴، عمل نیک کنید و برای خویش نیکی
 «از پیش فرستید و از غافلان مباشید و سلام بر شما باد.»

حصیرة بن عبدالله گوید: وقتی کسان سوی حر و را می رفتند عبدالله بن نوف
 از خانه هند دختر متکلفه در آمد و می گفت: «روز چهار شنبه آسمان بلندی گرفت و
 قضا نازل شد که دشمنان هزیمت شوند، پس به نام خدا سوی حر و را حرکت
 کنید.»

گوید: خود او نیز حرکت کرد و چون دو گروه برای قهر و مقابل شدند ضربتی
 به صورت وی خورد و کسان هزیمت شدند، عبدالله بن شریک نهدی که گفتار وی را
 شنیده بود او را بدید و گفت: «ای ابن نوف مگر نگفته بودی که ما آنها را هزیمت
 می کنیم؟»

گفت: «مگر در کتاب خدا منخواونده ای که خدا هر چه را خواهد محو می کند
 و ثبت می کند و مایه همه کتابها نزد خداست»^۵

گویند: صبحگاهان مصعب یا کسانی از مردم بصره که همراه وی بودند و
 کسانی از مردم کوفه که پیش وی رفته بودند بیامد و راه شوره زار گرفت و بر مهلب

۱- لا تتخذوا بطانة من دونكم. آل عمران آیه ۱۱۵

۲- كل نفس بما كسبت رهينة. المدثر آیه ۴۸

۳- ولا تزر وازره وزراخرى. الانعام آیه ۱۶۴

۴- هو قايम على كل نفس بما كسبت. الوعد آیه ۳۳

۵- يمحوا الله ما يشاء ويثبت وعنده ام الكتاب الرعد آیه ۳۹

گذشت که بدو گفت: «چه فتحی بود، چه شیرینی بود اگر محمد بن اشعث کشته نشده بود.»

مصعب گفت: «راست گفتی، خدا محمد را رحمت کند»

گوید: اندکی برقت آنگاه گفت: «ای مهلب!»

گفت: «ای امیر، حاضر فرمانم»

گفت: «می‌دانی که عبیدالله بن علی بن ابی طالب کشته شده»

مهلب گفت: «انا لله وانا الیه راجعون»

مصعب گفت: «وی از کسانی بود که می‌خواست این فتح را ببیند، حق وی

به وضعی که اکنون داریم کمتر از ما نبود، می‌دانی کی او را کشت؟»

مهلب گفت: «نه»

گفت: «قاتل وی کسی بود که پنداشت شیعه پدر اوست با وجود آنکه

می‌شناختندش خودش را ریختند»

گوید: آنگاه برقت تا در شوره‌زار فرود آمد و آب و آذوقه را از آنها برید،

محمد بن اشعث را نیز سوی بازار فرستاد، عبدالرحمان بن مخنف را نیز سوی میدان

سبیع فرستاد.

گوید: مصعب به عبدالرحمان بن مخنف گفته بود: «در باره کاری که به تو سپرده

بودم چه کردی؟»

گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد مردم دو دسته بودند، آنها که دل با تو

داشتند سوی تو آمدند و آنها که با مختار هم عقیده بودند او را رها نمی‌کردند و

کس را بر او مرجح نمی‌داشتند، من نیز از خانه‌ام بیرون نشدم تا پیامدی»

مصعب گفت: «راست گفتی»

گوید: عباد بن حصین را سوی میدان کننده فرستاد.

گوید: همه این فرستادگان آب و آذوقه را از مختار و یارانش که در قصر

مختار بودند بیریدند.

گوید: مصعب، زحوبن قیس را نیز سوی میدان مراد فرستاد عبدالله بن حر را نیز سوی میدان صایدین فرستاد.

فضیل بن خدیج گوید: عبدالله بن حر را دیدم که سواران مختار را در میدان صائدین دنبال می کرد و با آنها به نبرد بود، گاه می شد که سواران آنها سواران وی را می راندند و اواز پی سواران خویش بود و از آنها حفاظت می کرد تا به خانه عکرمه می رسید، آنگاه با سواران خویش باز می گشت و آنها را به طرف میدان صایدین می راند. مکرر دیدم که سواران عبدالله یک یا دو سقا را گرفته بودند و می زدند که برای آنها آب می برده بودند و آنها که سخت به زحمت بودند در مقابل هر مشک یک دینار یا دودینار می پرداخته بودند.

گوید: و چنان بود که گاهی مختار و یارانش برون می شدند و تبردی ناچیز می کردند که صدمه چندانى به حریف نمی زد. وقتی سپاهیان وی برون می شدند از بالای خانه ها سنگ به آنها می زدند و آب کثیف رویشان می ریختند، مردم بر آنها جرئت آورده بودند، لوازم معیشتشان از طرف زنانشان می رسید. زن از خانه اش برون می شد و خوردنی و تحفه و آب همراه داشت که روی آن را پوشانیده بود و چنان می نمود که می خواهد برای نماز به مسجد اعظم رود یا سوی کسان خود می رود که خویشاوندی را ببیند و چون نزدیک قصر می رسید در را می گشودند و خوردنی یا تحفه و آب را به شوهر یا خویشاوند خود می داد.

گوید: مصعب و یارانش از این، خبر یافتند و مهلب بدو گفت جاهای مراقبت معین کند و کسان و فرزندان شان را نگذارد که سوی آنها روند و بگذارندشان تا در حصار بمیرند.

گوید: و چنان بود که وقتی سخت تشنه می شدند از آب چاه می نوشیدند. مختار بگفت تا غسل در چاه ریختند که طعم آن تغییر یابد و از آن بنوشند و بیشترشان

از آب چاه سیراب می شدند.

گوید: آنگاه مصعب یاران خویش را گفت تا به قصر نزدیک شدند عباد بن حصین جمعی بیامد و به نزدیک مسجد جبهه بجای گرفت و گاه می شد تا به نزدیک مسجد بنی مخزوم پیش می رفت و یاران وی به کسانی از یاران مختار که از بالای قصر نمودار می شدند تیر می انداختند و هر زنی را نزدیک قصر می دید می گفت: «کیستی؟ از کجا آمده ای و کجا می روی؟»

گوید: به يك روز سه زن از شبامیان و شاکر گرفتند که سوی شوهران خود می رفتند که در قصر بودند و خوردنی همراه داشتند، مصعب آنها را پس فرستاد و متعرضشان نشد، آنگاه زحر بن قیس را فرستاد که در محل حدادان که چهارپا کرایه می دادند جای گرفت، عبیدالله بن حر را نیز فرستاد که به نزد خانه بلال توقف کرد، محمد بن عبدالرحمان را نیز فرستاد که به نزد خانه پدرش توقف کرد، حوشب بن یزید را نیز فرستاد که به نزد کوچه بصرین، بر دهانه کوچی بنی حذیه توقف کرد. مهلب بیامد و راه سپرد تا در چهار سوی اخیس جای گرفت. عبدالرحمان بن مخنف از طرف دارالسقا به بیامد، کسانی از جوانان کوفه و بصره که نامجرب بودند و بیخبر از کار جنگ، سوی بازار آمدند که سالاری نداشتند و بانگ می زدند: «پسر دومه، پسر دومه» مختار از بالای قصر نمودار شد و گفت: «به خدا اگر یکی از بزرگان مکه و طایف بود، انتساب به دومه را بر من عیب نمی گرفت»

گوید: و چون پراکنده گی و وضع وی نظمیشان را بدید در آنها طمع بست و به گروهی از یاران خویش گفت: «با من بیایید» در حدود دوست کس با وی برون شدند که به آنها حمله برد و نزدیک به یکصد کس را زخمی کرد و هزیمتشان کرد که از دنبال همدیگر برفتند و سمت خانه قرات بن حیان عجل می گرفتند.

گوید: آنگاه یکی از بنی ضبه، از اهل بصره، به نام یحیی پسر ضمضم که از

بس دراز قد بود هنگام سواری پاهایش به زمین می کشید و مایه وحشت کسان بود به یاران مختار حمله برد و به هر که رو می کرد مقاومت نمی یارست، مختار او را بدید و بدو حمله برد و ضربتی بزد که پیشانیش و بالای سرش را پیرد و بیجان بیفتاد . گوید: آنگاه این امیران و سران از هرسویا آمدند و یاران مختار که تاب مقاومت آنها نداشتند وارد قصر شدند و در آنجا پیوند و کار محاصره سخت شد، مختار به آنها گفت: «وای شما از محصور ماندن ضحفتان فزون می شود، برویم و نبرد کنیم تا اگر کشته شدیم محترمانه کشته شده باشیم. به خدا نوید نیستم که اگر صمیمانه بکشید، خدا پتان نصرت دهد»

گوید: اما سستی آوردند و عاجز ماندند.

گوید: مختار به آنها گفت: «اما به خدا من دست در دست آنها نمی نهم و به حکمشان تسلیم نمی شوم» و چون عبدالله بن جعد دید که مختار چه مقصود دارد با ریسمانی از قصر پایین رفت و به کسانی از یاران خویش پیوست و به نزد آنها پنهان شد.

گوید مختار وقتی سستی و نومیدی یاران خویش را بدید آهنگ برون شدن کرد و کس پیش زن خویش ام ثابت دختر سمره قزاری فرستاد که بوی خوش بسیار برای او فرستاد، پس غسل کرد و حنوط مالید و بوی خوش را به سروریش خود زد و با نوزده کس برون شد. سایب بن مالك اشعری که هر وقت مختار به مداین می رفت در کوفه جانشین وی می شد از آن جمله بود، زن سایب عمره دختر ابوموسی اشعری بود و پسری برای وی آورده بود که نام وی را محمد کرده بود و با پدرش در قصر بود و چون سایب کشته شد و همه کسانی را که در قصر بودند گرفتند، چون کودک بود رهاش کردند.

گوید: چون مختار از قصر برون شد به سایب گفت: «رای تو چیست؟»

گفت: «رای از آن تو است چه رای داری؟»

گفت: «رای من یا رای خدا؟»

گفت: «رای خدا»

گفت: «ای احمق، وای تو، من یکی از عمر باثم، دیدم ابن زبیر به حجاز تاخت و دیدم که نبیده به یمامه تاخت و مروان به شام، من نیز کمتر از دیگر مردان عرب نبودم و این ولایت را گرفتم و مانند یکی از آنها بودم جز اینکه به طلب انتقام خاندان پیمبر بودم که عربان از آن غافل مانده بودند و کسانی را که در خون آنها دستی داشته بودند کشتیم و تا امروز در این کار سخت کوشیدم، اگر همت نیست برای حفظ اعتبار خویش نبرد کن.»

سایب گفت: «انا لله وانا اليه راجعون من چه کاره بوده‌ام که برای حفظ اعتبار خویش بکوشم»

گوید: با نوزده کس برون شد و گفت: «مرا امان می‌دهید که پیش شما بایم؟»

گفتند: «نه، باید به حکم ما تسلیم شوی»

گفت: «هرگز حکم شما را درباره خودم نمی‌پذیرم» و با شمشیر خویش ضربت زد تا کشته شد.

گوید: وقتی یارانش نپذیرفتند که با وی برون شوند به آنها گفت: «وقتی من برون شدم و کشته شدم ضعف و زبونی شما بیشتر می‌شود و اگر به حکم آنها تسلیم شوید دشمنان که خونهایشان را ریخته‌اید به شما می‌تازند و هر کدامشان درباره یکی از شما گویند: این خونی من است، بعضی‌تان را یکشند و بعضی دیگران کشته شدن آنها را ببینند و گویند که ای کاش اطاعت مختار کرده بودیم و به رای او عمل کرده بودیم اما اگر با من برون شوید اگر ظفر نیابید محترمانه جان می‌دهید و اگر کسی از شما فرار کند و پیش عشیره‌اش رود و عشیره‌اش از او حمایت کنند. شما فردا در همین وقت زبون‌ترین مردم روی زمین خواهید بود.»

گوید: «وچنان شد کہ او گفته بود»

گوید: کسان پنداشته اند کہ آنروز نزدیک محل روغن کشان زباین کشته شد، دو تن از مردم بنی حنیفہ، دو برادر یکی بہ نام طرفہ و دیگری بہ نام طرفہ پسران عبداللہ ابن دجاہہ اورا کشتند.

گوید: روز پس از کشته شدن مختار، بجیر بن عبداللہ مسلی گفت: «ای قوم، دیروز یارتان رأیی درست با شما گفت کہ ای کاش اطاعتش کردہ بودید اگر بہ حکم این قوم تسلیم شوید مانند گوسفندان سرتان را می برند با شمشیر ہایتان برون شوید و نبرد کنید تا محرمانہ بمیرید»، اما اطاعت او نکردند و گفتند: «کسی کہ بیشتر از تو اطاعت اومی کردیم و اندرز اورا می پذیرفتیم بہ ما چنین دستور داد و اطاعت او نکردیم پنداری اطاعت نومی کنیم؟»

گوید: پس قوم تسلیم شدند و بہ حکم دشمن گردن نہادند. مصعب، عباد بن حصین حبطنی را سوی آنها فرستاد کہ بازو ہایشان را می بست و بیرونشان می آورد، عبداللہ بن شداد جشمی بہ عباد بن حصین وصیت کرد، عبداللہ بن قراد بہ جستجوی عصا یا آہن ناچیزی بود کہ با آن نبرد کند اما نیافت کہ وقتی پیش او رفتند و شمشیرش را گرفتند و بازوانش را بستند پشیمان شدہ بود.

گوید: عبدالرحمان بن محمد بن اشعث یراو گذشت و گفت: «این را بیارید بہ من بدہید تا گردنش را بزنم»

گفت: «بر دین جد تو باشم کہ ایمان آورد و کافر شد اگر دروغ بگویم، پدرت را با شمشیر زدم تا جان داد.»

گوید: پس عبدالرحمان پیادہ شد و گفت: «او را نزدیک من آرید» و چون نزدیک بردند خونش را بریخت و عباد خشمگین شد و گفت: «اورا کشتی، اما دستور کشتنش را نداشتی»

گوید: و نیز عبدالرحمان بہ عبداللہ بن شداد جشمی گذشت کہ مردی والافدر

بود و به عباد گفت بدادرش تا درباره‌ی وی با امیر سخن کند. پس به نزد مصعب رفت و گفت: «می‌خواهم عبدالله بن شداد را به من دهی که او را بکشم که خونی من است» مصعب دستور داد عبدالله را به او بدهند و چون بیامد او را گرفت و گردنش را بزد.

عباد می‌گفته بود: «به خدا اگر می‌دانستم که می‌خواهی او را بکشی وی را به دیگری داده بودم که بکشدش، پنداشته بودم با امیر درباره‌ی او سخن می‌کنی و آزادش می‌کنی»

گوید: پسر عبدالله بن شداد را آوردند که نامش شداد بود و مردی بالغ بود و نوره می‌کشیده بود، گفت: «ببینید بالغ شده؟» گفتند: «نه، پسر است» و آزادش کردند.

گوید: اسود بن سعید از مصعب خواسته بود که امان بر برادر خویش عرضه کند و اگر برون آمد او را به اسود واگذارد. پس به نزد برادر خویش رفت و امان بر او عرضه کرد اما نپذیرفت و برون نیامد و گفت: «با یارانم بعیرم بهتر از آنکه با شما زندگی کنم» نام وی قیس بود و او را بیاوردند و با دیگر کسان کشته شد.

گوید: بجیر بن عبدالله مسلی، و به قولی یکی از آزادشدگان، وقتی پیش مصعبش آوردند و بسیار کس از آنها همراه وی بودند به مصعب گفت: «حمد خدای که ما را به اسیری دچار کرد و ترا به معرض بخشیدن ما آورد. دو مقام است که یکی مایه‌ی رضای خداست و یکی مایه‌ی خشم وی: هر که ببخشد خدایش ببخشد و عزتش را بیفزاید و هر که عقوبت کند از قصاص در امان نماند. ای پسر زبیر، ما اهل قبله‌ی شمایم و بر ملت شما، نه ترکیم و نه دلم، اگر برادران همشهریمان بامن مخالفت کرده‌اند یا ما به صواب بوده‌ایم و آنها خطا کرده‌اند و یا ما به خطا بوده‌ایم و آنها به صواب رفته‌اند، پس نبرد کردیم چنانکه مردم شام یا همدیگر نبرد کردند که اختلاف کردند و به نبرد پرداختند سپس به اتفاق پیوستند. مردم بصره نیز با

همدیگر نبرد کردند که اختلاف کردند و نبرد کردند، سپس صلح کردند و به اتفاق پیوستند، شما که تسلط یافته اید تساهل کنید شما که قدرت یافته اید عفو کنید.»

گوید: این سخن و امثال آنرا چندان بگفت تا کسان رقت آوردند و مصعب نیز رقت کرد و خواست آنها را رها کند اما عبدالرحمان بن محمد بن اشعث به پا-
خواست و گفت: «رهاشان می کنی! ای پسر زبیر! یا ما را نگهدار یا آنها را.»

محمد بن عبدالرحمان همدانی برجست و گفت: «پدر من با پانصد کس از مردم همدان و بزرگان عشیره کشته شده اند و تو اینان را که خونهای ما در شکمهاشان موج می زند رها می کنی! یا ما را نگهدار یا آنها را.»

و هر قوم و خاندانی که یکی از آنها کشته شده بود سرجستند و سخنانی از اینگونه گفتند و چون مصعب بن زبیر این را بدید دستور کشتنشان را داد و آنها به یکجا بانگ زدند: «ای پسر زبیر ما را مکش، فردا ما را پیشروان سپاه خود کن و صوی شام فرست. به خدا فردا که تو و یارانت با دشمن مقابل شوید به ما احتیاج دارید اگر کشته شویم آنها را ضعیف کرده باشیم و اگر ظفر یابیم، از آن تو و یارانت خواهد بود.»

گوید: اما مصعب از آنها نپذیرفت و پیرو رضای عموم شد، پس بجبر مسلی بدو گفت: «تقاضای من از تو این است که با این گروه کشته نشوم که به آنها گفتم با شمشیرهایشان بیرون شوند و نبرد کنند تا محترمانه بمیرند، اما اطاعت من نکردند» پس او را پیش بردند و خونش بریختند.

ابوروق گوید: مسافرین سعید به مصعب گفت: «ای پسر زبیر، وقتی به پیشگاه خدا روی به اوچه خواهی گفت که جماعتی از مسلمانان را که حکم ترا درباره خونهای خویش پذیرفته اند دست بسته کشته ای، در صورتی که حکم حق درباره خونهایشان این بود که مسلمانان را جز به قصاص مسلمان نکشتند. اگر ما کسانی از شما را کشته ایم به شمار کسانی که از شما کشته ایم بکشید و باقیمانده را رها کنید. اکنون میان ما بسیار کسان هستند که

حتی این روز در جنگهای ما و شما حاضر نبوده‌اند، در جبال و سواد بوده‌اند، خراج می‌گرفته‌اند و راهها را امن می‌داشته‌اند»

گوید: اما سخنش را نشنید و او گفت: «خدا لعنت کند قومی را که گفتمشان شبانه سوی کشیکبانان یکی از این کوچه‌ها روند و آنها را برانیم و بیش عشا بر خویش رویم، اما اطاعت من نکردند و وادارم کردند که به خفت و پستی و زبونی تن دهم و خواستند همانند غلامان جان بدهند، از تومی خواهم که خون مرا یا خون آنها نیامیزی.»

گوید: پس او را به یکسو بردند و خونس بریختند.
گوید: آنگاه مصعب بگفت تا دست مختار را از مچ بریدند و با میخ آهنین به کنار مسجد کوفتند و همچنان بود تا وقتی که حجاج بن یوسف پیامد و آنها را بدید و گفت: «این چیست؟»

گفتند: «دست مختار است» و بگفت تا آنها را بکنند.
گوید: آنگاه مصعب عمال خویش را سوی جبال و سواد فرستاد.
گوید: پس از آن مصعب به این اشتر نامه نوشت و او را به اطاعت خویش خواند و گفت: «اگر دعوت مرا پذیری و به اطاعت من آیی مادام که خاندان زبیر قدرت داشته باشد شام و سالاری سپاهها و هر چه از سرزمین مغرب که به تصرف آری از آن تو باشد.»

عبدالمک بن مروان نیز از شام بدو نامه نوشت و وی را به اطاعت خویش خواند و گفت که اگر دعوت مرا پذیرفتی و به اطاعت من آمدی عراق از آن تست.
گوید: ابراهیم یاران خویش را خواست و گفت: «رای شما چیست؟»
بعضی از آنها گفتند: «مطیع عبدالملک شو»، بعضی دیگر گفتند: «مطیع ابن زبیر

شو.»

گوید: ابن اشتر گفت: «اگر عید الله بن زیاد و سران مردم شام را نکشته بودم

پیر و عبدالملك توانستم شد، بعلاوه خوش ندارم مردم شهر دیگری را بر مردم شهر خودم یا عشیره دیگری را بر عشیره خودم ترجیح دارم.» و به مصعب نامه نوشت و مصعب بدو نوشت که بیا و او به اطاعت پیش مصعب رفت.

ابو جناب کلیبی گوید: نامه مصعب که به ابن اشتر رسید چنین بود:

«اما بعد، خدا مختار دروغ پیشه و پیروان او را که دین کفر داشتند
«و به جادوگری گراییده بودند کشت. ما ترا به کتاب خدا و سنت پیغمبری
«و بیعت امیر مومنان می خوانیم اگر این را می پذیری پیش من آی که تا
«وقتی من زنده باشم و قدرت خاندان زبیر به جا باشد به پیمان مؤکد
«به قسم و مؤکدترین پیمان و قراری که خدا از پیمبران خویش گرفته،
«سرزمین جزیره و همه سرزمین مغرب از آن تست و السلام.»

گوید: عبدالملك بن مروان نیز به او چنین نوشته بود:

«اما بعد، خاندان زبیر بر پیشوایان هدایت تاخته اند و با اهل
«خلافت به نزاع پرداخته اند و در حرم الحاد آورده اند خدایشان رهائی کند
«و حادثه بد برایشان می آورد. من ترا به خدا و سنت پیغمبری دعوت
«می کنم، اگر قبول کردی و پذیرفتی، مادام که هستی و هستم حکومت
«عراق از آن تست، پیمان مؤکد به قسم خدای به گردن من است که بدین
«و وفا کنم.»

گوید: پس ابراهیم یاران خویش را خواست و نامه را به آنها داد که بخوانند
و از آنها مشورت خواست، یکی می گفت: «عبدالملك» و دیگری می گفت: «ابن زبیر». ابراهیم به آنها گفت: رای من نیز موافق پیروی مردم شام است اما چگونگی
این کار توانم کرد که از همه قبایل مقیم شام یکی را کشته ام. بعلاوه عشیره خودم و
مردم شهرم را رها نمی کنم» و سوی مصعب رفت.

گوید: و چون مصعب از آمدن وی خبر یافت مهلب را سوی کارش فرستاد

و همان سال بود که مهلب در قلمرو فرات جای گرفت.

ابو علقمة خثعمی گوید: مصعب ام ثابت دختر سمره بن جندب زن مختار و عمیره دختر نعمان بن بشیر انصاری را که او نیز زن مختار بود پیش خواند و به آنها گفت: «در باره مختار چه می گوید؟»

ام ثابت گفت: «در باره او چه می توانیم گفت؟ همان می گوئیم که شما درباره او می گوید»

بدو گفتند: «برو»

اما عمره گفت: «خدایش رحمت کند که بنده ای از بندگان صالح خدای بود» و مصعب او را به زندان کرد و درباره او به عبدالله بن زبیر نوشت که پندارد مختار پیمبر بوده است

گوید: «عبدالله بن زبیر بدو نوشت: او را برون آروخونش بریز»

گوید: پس عمره را شبانگاه ما بین کوفه و حیره بردند و مطربه ضربت شمشیر بدوزد، مطر وابسته خاندان قتل از بنی تیم الله بود و جزو نگهبانان بود، ام عمره گفت: «ای پدرم، ای خاندانم، ای عشیره ام»

گوید، یکی از انصار، ایان بن نعمان بن بشیر، بانگ او را بشنید و بیامد و به مطر سیلی زد و گفت: «ای زنازاده نفس او را قطع کردی، خدا دست راستت را قطع کند»

گوید: مطر او را رها نکرد و پیش مصعب بود و گفت: «ما درم مسلمان بوده» و دعوی کرد که مردم بنی قتل شهادت می دهند اما کسی برای وی شهادت نداد. مصعب گفت: جوان را رها کنید که حادثه ای وحشت آور دیده است.»

عمر بن ابی ربیع فرسنی درباره عمره دختر نعمان بن بشیر که به وسیله مصعب کشته شد شعری دارد به این مضمون:

«به نزد من از همه عجایب عجیب تر

«کشتن زن زیبای آزاده است»

«بدین گونه کشته شد و گناهی نداشت»

«و خدای داند که چه نیکو کشته‌ای بود»

«کشته شدن و بیکار کردن بر ما مقرر است»

«و کار زنان، دامن کشان رفتن است.»

محمد بن یوسف گوید: مصعب، عبدالله بن عمر را بدید و بدو سلام گفت.

ابن عمر بدو گفت: «یک صبحگاه هفت هزار کس از اهل قبله را کشتی هرچه

می خواهی زنده بمان»

مصعب بدو گفت: «آنها کافران و جادوگران بودند.»

ابن عمر گفت: «به خدا اگر به شمار آنها گوسفندان موروئی پدرت را کشته

بودی افراط کاری بود.»

سوید بن غفله گوید: «بیرون نجف راه می رفتم که یکی به من رسید و دست

به پشت من زد، بدو نگریستم گفت: «درباره پیرچه می گویی؟»

گفتم: «کدام پیر؟»

گفت: «علی بن ابی طالب»

گفتم: «ترا شاهد می گیرم که او را به گوش و چشم و دل و زبان دوست

دارم.»

گفت: «من نیز تو را شاهد می گیرم که او را به گوش و چشم و دل و زبان دشمن

دارم»

گوید: برفتم تا وارد کوفه شدیم و از هم جدا شدیم.

گوید: سالها گذشت. (باگفت: «زمانی گذشت»)

گوید: در مسجد اعظم بودم که مردی عمامه دار وارد شد و در چهره کسان

می نگریست و همچنان می نگریست و گویی ریشهایی احمقتر از ریش همدانیان ندید

که با آنها نشست. من نیز جای خودم را تغییر دادم و با آنها نشستم.
بدو گفتند: «از کجا آمده‌ای؟»

گفت: «از پیش خاندان پیمبر شعا»

گفتند: «برای ما چه آورده‌ای؟»

گفت: «اینجا محل این گفتگو نیست» و برای فردا وعده گاهی نهاد.

گوید: فردا پیامد و من نیز پیامدم و او نامه‌ای را که همراه داشت بیاورد که
زیر آن يك مهر سربی بود و آنرا به پسرى داد و گفت: «پسر، این را بخوان» که خود
وى یسواد بود و نوشتن نمى دانست. پسر چنین خواند:
«بنام خدای رحمان رحیم»

«این نامه‌ای است برای مختار بن ابی عبید که وصی آل محمد برای

«وى نوشته، اما بعد، چنین و چنان»

گوید: قوم از گریه بیتاب شدند، و او گفت: «پسر نامه را نگهدار تا قوم
آرام شوند.»

گوید: من گفتم: «ای مردم همدان، خدا را شاهد بگیرم که این شخص بیرون
نجف به من رسید.» و قصه‌وى را با آنها بگفتم.

گفتند: «همیشه مى خواهی کمان را از خاندان محمد بداری و نعل، نابود
کننده قرآن‌ها را رونق دهی؟»

گوید: گفتم: ای مردم همدان، آنچه را از علی بن ابی طالب شنیده‌ام و در
خاطر من مانده به شما مى گویم، شنیدم که مى گفت: «عثمان را نابود کننده قرآن‌ها
مگویند که به خدا نابود کردن آن به نظر ما بود اگر کار به عهده من نیز بود، مانند
وى عمل مى کردم»

گفتند: «ترا به خدا این را از علی شنیده‌ای؟»

گفتم: «به خدا خودم از او شنیدم»

گوید: پس از دور او پراکنده شدند. در این موقع به غلامان توجه کرد و از آنها کمک خواست و کرد آنچه کرد.

ابو جعفر گوید: واقدی قسمی از آنچه را که دربارهٔ مختار آورده‌ایم یاد کرده اما به خلاف کسانی رفته که حدیث از آنها گفته‌ایم. به پندار وی وقتی مصعب ابن‌زبیر به بصره آمد مختار با ابن‌زبیر مخالفت آغاز کرد و چون مصعب سوی وی رفت احمر بن شعیب بجلی را به مقابلهٔ او فرستاد و گفت در مذار با وی جنگ کند و گفت: «فتح در مذار است»

گوید: مختار این سخن از آنرومی گفت که گفته بودند یکی از مردم ثقیف در مذار فتحی بزرگ می‌کند و پنداشته بود که آنکس خود او است، اما آنکس حجاج ابن یوسف بود که در نبرد عبدالرحمان بن اشعث فتح کرد.

گوید: مصعب به مقدمه‌دار خویش عباد حبیطی دستور داد سوی جمع مختار رود، عبیدالله بن علی بن ابی‌طالب نیز با وی بود. مصعب در محل نهر بصریان بر کنار فرات جای گرفت و نهری حفر کرد که به همین سبب نهر بصریان نام گرفت. گوید: مختار با بیست هزار کس بیرون شد و در مقابل آنها فرود آمد. مصعب و یارانش پیش آمدند و هنگام شب با آرایش جنگی بدو رسیدند. مختار شبانگاه کس پیش یاران خود فرستاد و گفت: «همچکس از شما جای خویش را رها نکند تا بشنود که یکی بانگ می‌زند: ای محمد! و چون این را شنید حمله آغاز کنید.»

گوید: یکی از یاران مختار گفت: «به خدا این، به خدا دروغ می‌بندد» و با کسان خود سوی مصعب رفت. مختار صبر کرد تا مهتاب برآمد و یکی را گفت که بانگ بزند: «ای محمد»، آنگاه به مصعب و یاران وی حمله بردند و هزیمتشان کردند و او را به اردوگاهش راندند و همچنان با آنها نبرد کردند تا صبح شد. صبحگاهان کس با مختار نبود که همه یاران وی با یاران مصعب در آمیخته بودند

و مختار فراری برفت و وارد قصر کوفه شد.

صبحگاهان وقتی یاران مختار پیامدند دمی توقف کردند و او را ندیدند گفتند: «کشته شده» و هر کدامشان تاب فرار داشتند فراری شدند و در خانه های کوفه پنهان شدند. هشت هزار کس از آنها نیز سوی قصر رفتند که کس را نیافته بودند که همراه آنها نبرد کنند؛ مختار را در قصر یافتند و به نزد وی رفتند. گوید: در آن شب یاران مختار از یاران مصعب بسیار کس کشته بودند که محمد بن اشعث از آن جمله بود.

گوید: صبحگاهان مصعب پیامد و قصر را در میان گرفت، چهار ماه بماند و مختار را در محاصره داشت که هر روز مختار برون می شد و در بازار کوفه از يك سمت با آنها نبرد می کرد و بر او تسلط نمی یافتند، عاقبت مختار کشته شد و چون او کشته شد آنها که در قصر بودند کس فرستادند و امان خواستند، اما مصعب نپذیرفت تا به حکم وی تسلیم شدند، هفتصد کس یا در این حدود، از عربان را بکشت و بقیه از عجمان بودند.

گوید: وقتی آنها برون شدند مصعب می خواست عجمان را بکشد و عربان را واگذارد، اما همراهان وی گفتند: «این چه دینی است که تومی خواهی عجمان را بکشی و عربان را واگذاری در صورتی که دینشان یکی است، چگونه امید ظفر داری؟»

گوید: پس همه را پیش آورد و گردنهایشان را بزد. ابو جعفر گوید: در روایت علی بن محمد چنین آمده که وقتی مختار کشته شد مصعب درباره محصورانی که به حکم وی تسلیم شده بودند؛ یاران خویش مشورت کرد، عبدالرحمان بن محمد بن اشعث و محمد بن عبدالرحمان و کسانی همانند آنها که مختار کسی از آنها را کشته بود گفتند: «آنها را بکش.» ضبیان بن ابیالدند و گفتند: «خون منذر بن حسان چه می شود؟»

عبیدالله بن حر گفت: «ای امیر، هر که را به دست‌داری به شیرداش بده و به وسیله آنها بر عشايرشان مشت‌بنه، اگر آنها از ما کشته‌اند ما نیز از آنها کشته‌ایم و در مرزهایمان به آنها حاجت داریم. غلامان ما را نیز که به دست‌داری به صاحبانشان بده تا به کارهایشان باز برند که آنها از آن یتیمان و بیوه زنان وضعیفان مایند، اما این آزادشدگان را بکش که کفرشان نمایان شده و تکبرشان بالا گرفته و ناسپاس شده‌اند.»

گوید: مصعب بخندید و به احنف گفت: «ای ابو بحر رای تو چیست؟»
گفت: «زیاد مرا می‌خواست اما اطاعت او نکردم» و این سخن را به تعریض آن جمع می‌گفت.
گوید: آنگاه مصعب بگفت تا همه آن جمع را که شش هزار کس بودند بکشند.

گوید: عقبه اسدی در این باب شعری گفت به این مضمون:
«با وجود پیمان مؤکد

«شش هزار کس را دست بسته کشید

«تعهد حبیطی را پلى کردید

«که برای عابران آماده بود

آن صبحگاه که آنها را خواندند و فریشتان دادند

«نخستین خاینان نبودند

«گفته بودمشان اما اطاعت نکردند

«که در کوچه‌ها با شمشیر کشیده نبرد کنند.»

چنانکه گفته‌اند، مختار وقتی کشته شد شصت و سه ساله بود و این چهارده روز مانده از رمضان سال شصت و هفتم بود.

گوید: وقتی مصعب از کار مختار و یاران وی فراغت یافت و ابراهیم بن

اشتر پیش وی رفت مهلب بن ابی صفرد را به موصل و جزیره و آذربایجان و آرمینیه فرستاد و خود در کوفه اقامت گرفت.

در همین سال عبدالله بن زبیر، برادر خویش مصعب را از بصره برداشت و حمزه بن عبدالله پسر خویش را آنجا فرستاد.

در سبب برداشتن مصعب از بصره اختلاف کرده اند که چگونه بود. بعضی ها سبب را چنان گفته اند که در روایت علی بن محمد آمده که گوید: مصعب در بصره بود تا از آنجا به مقابله مختار رفت و عیدالله بن عیدالله بن معمر را در بصره جانشین خویش کرد. وقتی مختار را کشت پیش عبدالله بن زبیر رفت که او را معزول کرد و پیش خود بداشت و عذر معزولی وی را چنین گفت که به خدا می دانم که تو شایسته تر و لایق تر از حمزه ای اما رأی من درباره وی چون رأی عثمان درباره عبدالله ابن عامر است که ابوموسی را برداشت و او را ولایتدار کرد.

علی بن محمد گوید: حمزه به ولایتداری بصره آمد، گشاده دست و بخشنده بود و سبیه، گاهی چنان می بخشید که چیزی به جا نمی نهاد و گاهی چنان ممسک می شد که از چیزهای حقیر چشم نمی پوشید، در بصره ضعف و کم خردی نمود، گویند روزی برنشسته بود و سوی مرداب بصره رفته بود و چون آنرا بدید گفت: «اگر با این بر که مدارا کنند برای تابستان آنها کافی است». یکبار دیگر سواره سوی مرداب رفت که آب آن پایین رفته بود و گفت: «یکبار دیگر اینرا دیدم و گفتم که برای آنها کافی نیست».

احنف گفت: «این آبی است که بالا می آید و بعد پایین می رود».

یکبار به اهواز رفته بود و چون کوه آنجا را بدید گفت: «این قبیعان است» که نام جایی است در مکه و کوه را قبیعان نامیدند.

و هم او کس پیش مردانشاه فرستاد که خراج را زودتر بفرستد و چون تاخیر کرد با شمشیر سوی او رفت و بزد و خونش را بریخت و احنف گفت: «شمشیر امیر

خیلی تیز است:

علی بن محمد گوید: «وقتی حمزه در بصره سفاهت کرد و رفتار ناباب از او سرزد و می خواست عبدالعزیز بن بشر را بزند، احنف قضیه را به ابن زبیر نوشت و از او خواست که مصعب را پس فرستد.»

گوید: حمزه بود که عبدالله بن عمر لثی را برای نبرد خوارج نجدیه به بحرین فرستاد.

علی بن محمد گوید: وقتی ابن زبیر حمزه را از بصره برداشت مقدار فراوانی از مال بصره را همراه می برد اما مالک بن مسمع متعرض او شد و گفت: «نمی گذارم مقرریهای ما را ببری» اما عیدالله بن عبید متعهد مقرریها شد و مالک دست بداشت، حمزه مال را همراه برد و از پدر خویش جدایی گرفت و سوی مدینه رفت و مال را به کسانی سپرد که آنها را ندادند مگر يك يهودی که چیزی به او سپرده بود و پس داد و ابن زبیر از کار وی خبر یافت و گفت: «خدایش لعنت کند می خواستم به وجود وی به بنی مروان بیالم، اما لیاقت نداشت.»

اما ابی مخنف درباره مصعب که عبدالله بن زبیر او را از بصره برداشت و دوباره به آنجا فرستاد حکایتی دیگر آورده و روایتی که از او آورده اند از حدیث ابوالمخارق راسبی نیز آمده که گوید: وقتی مصعب بر کوفه تسلط یافت یکسال آنجا بود و از بصره معزول بود که عبدالله او را عزل کرده بود و پسر خویش حمزه را آنجا فرستاده بود.

بدینسان یکسال گذشت، آنگاه مصعب به مکه پیش برادر خویش رفت که او را دوباره به بصره فرستاد.

گویند: وقتی مصعب از کار مختار فراغت یافت سوی بصره رفت و حارث ابن عبدالله را به کوفه گماشت.

اما محمد بن عمر گوید: وقتی مصعب مختار را کشت ملك بصره و کوفه از-

آن وی شد.

در این سال عبدالله بن زبیر سالار حج شد، عامل وی بر کوفه مصعب بن زبیر بود. اختلاف سیرت نویسان را دربارهٔ عامل بصره یاد کرده‌ام، قضای کوفه با عبدالله بن عتبّه بن مسعود بود، قضای بصره با هشام بن هبیره بود، شام به دست عبدالملک بن مروان بود، عامل خراسان عبدالله بن خازم سلمی بود. آنگاه سال شصت و هشتم در آمد.

سخن از حوادث مهم

سال شصت و هشتم

از جمله حوادث سال این بود که عبدالله بن زبیر، برادر خویش مصعب را دوباره به امارت عراق فرستاد که سبب آنرا یاد کردیم و چون او را دوباره امارت داد، مصعب، حارث بن ابی ربیع را امیر کوفه کرد، زیرا وقتی دوباره به عراق بازگشت در بصره اقامت گرفت.

در این سال خوارج از ارقه از فارس به عراق آمدند و نزدیک کوفه رسیدند و وارد مداین شدند.

سخن از کار از ارقه

و بازگشت آنها به عراق

ابوالمخارق را سببی گوید: مصعب، عمر بن عبیدالله بن معمر را به امارت فارس فرستاد. و چنان بود که از ارقه از آن پس که مهلب در اهواز کشتارشان کرده بود سوی فارس و کرمان و اطراف اصفهان رفته بودند و چون مهلب از عراق برفت و راهی موصل و اطراف آن شد که عامل آنجا شده بود و عمر بن عبیدالله عامل فارس شد، از ارقه با زبیر بن ماحوز به طرف عمر بن عبیدالله سرازیر شدند که در شاپور با

آنها تلافی کرد و جنگی سخت کرد و بر آنها ظفری نمایان یافت؛ ولی از دو طرف کشته بسیار نبود، خوارج برفتند و کس متعرضشان نشد و نبردگاه را ترك کردند. ابو مخنف به نقل از یکی از پیران قوم مقیم بصره گوید: شنیدم که نامه عمر بن عبد الله را می خواندند:

«به نام خدای رحمان رحیم

«اما بعد، به امیر که خدایش قرین صلاح بدارد، خبر می دهم که «با ازارقه بیدین تابع هوس و از هدایت خدا به دور، تلافی کردم و همراه مسلمانان لختی از روز با آنها نیردی سخت کردم آنگاه خدا روها و پشته هاشان را بزد و شان هاشان را به دسترس ما نهاد و جمعی از آنها که «نومید و خسران زده بودند، و همگی شان خسران زده اند، کشته شدند. این نامه را وقتی به امیر می نویسم که بر پشت اسبم به تعاقب قوم می روم و «امیدوارم خدا نابودشان کند ان شاء الله والسلام»

گوید: آنگاه عمر بن عبد الله آنها را تعقیب کرد که شبان سوی استخر رفتند و عمر سوی آنها رفت و بر پل طمستان تلافی شد که با آنها نیردی سخت کرد و پسرش کشته شد. پس از آن به ازارقه ظفر یافت اما پل طمستان را بریدند و سوی اصفهان و کرمان رفتند و آنجا بیورند و تجدید قوا کردند و نیرو گرفتند و آماده شدند و فزونی گرفتند. آنگاه سوی فارس آمدند که عمر بن عبد الله آنجا بود، و سرزمین وی را از محلی که او نبود طی کردند؛ راه شاپور گرفتند و از ارگان بیرون رفتند. و چون عمر بن عبد الله دید که خوارج سرزمین وی را طی کرده و سوی بصره دارند بیم کرد که مصعب بن زبیر این را از وی تحمل نکند و با شتاب از دنبالشان برفت تا به ارگان رسید و این به وقتی بود که از آنجا بیرون شده بودند و روسوی اهواز داشتند.

گوید: مصعب از آمدن خوارج خبر یافت و بیرون شد و به نزد پل بزرگ اردو زد و گفت: «به خدا نمی دانم از اینکه عمر بن عبد الله را در فارس نهاده ام و سپاهی

با وی نهاده‌ام که هر ماعه روزیهایشان را می‌دهم و هر سال مقرریشان می‌دهم و سالانه معادل مقرریهایشان کمکشان می‌دهم، چه فایده می‌برم، که خوارج سرزمین او را طی می‌کنند و سوی من می‌آیند، در صورتی که دستاویز وی را بریده‌ام و مردان به کمک او فرستادم و نیرویشان داده‌ام، به خدا اگر با آنها نبرد کرده بود آنگاه فراری شده بود عذر وی به نزد من موجه‌تر بود. اگرچه عذر فسراری پذیرفته نیست و عملش محترمانه نیست. ۲

گوید: خوارج که سالارشان زیربن ماحوز بود بیامدند و در اهواز مقرر گشتند و خبر گیرانشان خبر آوردند که عمر بن عبدالله از پی می‌رسد و مصعب بن زبیر به آهنگ آنها از بصره برون شده، پس زبیر به پاخواست و حمد خدا گفت و ثنای او کرد و گفت: «اما بعد، بی‌تدبیری و سرگردانی است که میان این دو نیرو بمانید، سوی دشمن رویم و با آنها از يك سمت مقابله کنیم»

گوید: پس حرکت کرد و با جمع، از سرزمین جوخی گذشت و راه نهروانات گرفت و از ساحل دجله عبور کرد تا به مداین رسید که کردم بن نجبه فزاری عامل آنجا بود، به مردم مداین حمله بردند و اطفال و زنان و مردان را می‌کشتند و شکمشان را می‌دریدند، کردم فزاری شد آنگاه سوی سابط رفتند و تیغ در مردم نهادند، کنیز فرزندان ربیع بن ناجد را کشتند، بنانه دخترایی یزید ازدی را که قاری قرآن بود و زنی سخت زیبا بود کشتند. وقتی وی را با شمشیرها احاطه کرده بودند گفت: «وای شما شنیده‌اید که مردان زنان را کشته باشند، وای شما کسی را می‌کشید که دست به طرف شما نمی‌گشاید و برای خویشتن کاری نمی‌تواند کرد، کسی را می‌کشید که قرین زیور است و در نبرد ناپیدا»

گوید: یکیشان گفت: «یکشیدش»

اما یکی از آنها گفت: «بهر است او را و گذارید»

یکیشان گفت: «ای دشمن خدا فریفته جمالش شده‌ای و کافر شده‌ای و به فتنه

افتاده‌ای» پس آن شخص برفت و آنها را وا گذاشت و گمان داریم که از آنها جدا شد. پس خوارج به آن زن حمله بردند و خسونش را بریختند.

گوید: رابطه دختر یزید گفت: «سبحان الله، پندارید خدا از آنچه می‌کنید راضی است که زنان و کودکان را که نسبت به شما خطایی نکرده‌اند می‌کشید؟» این بگفت و برفت، اما بدو حمله بردند. رواع دختر ایاس بن شریح همدانی که دختر برادر مادریش بود پیش‌رویش بود و چون بدو حمله بردند و با شمشیر به سرش زدند، نوک شمشیر به سر رواع رسید و هردو به زمین افتادند.

گوید: ایاس بن شریح مدتی با آنها نبود کسر د آنگاه از پای درآمد و میان کشتگان افتاد که از او چشم پوشیدند که پنداشتند وی را کشته‌اند. یکی از مردان آنها نیز از مردم بکرین وائل به نام رزین بن متوکل از پای درآمد و چون خوارج برفتند به جز بنا نه دختر ابی یزید و کنیز فرزند دار ربیع بن ناجد کس از آنها کشته نشده بود، دیگران به پا خاستند و همدیگر را آب دادند و زخمهای خویش را بستند و چهار-پایانی به کرایه گرفتند و سوء کوفه رفتند.

ابو مخنف گوید: رواع دختر ایاس به من گفت: «ترسو ترین کسی که دیده‌ام یکی بود که با ما بود و دختر خود را همراه داشت و چون دور ما را گرفتند دختر خویش را پیش ما انداخت و فراری شد، و محترمترین کسی که دیده‌ام یکی بود که با ما بود که نه ما او را می‌شناختیم و نه او ما را می‌شناخت، وقتی دور ما را گرفتند از ما دفاع کرد تا میان ما بیفتاد، وی رزین متوکل بکری بود که پس از آن به دیدار ما می‌آمد و با ما دوستی داشت تا در ایام امارت حجاج هلاک شد. ورنه وی بدویان بودند از بندگان صالح خدای بود.»

ابو مخنف گوید: مصعب بن زبیر، ابوبکر بن مخنف را براستان^۱ عامل گماشته

بود، وقتی حارث بن ابی ربیعہ پیامد اورا برکنار کرد، پس از آن بسال دیگر او را بر عملش گماشت، و چون خوارج به مدائن آمدند جمعی از خودشان راسوی وی فرستادند کہ صالح بن مخراق از آن جملہ بود کہ در کرخ با وی مفاہلی شد و لختی نبرد کردند آنگاہ پیادہ شدند، ابوبکر پیادہ شد خوارج نیز پیادہ شدند، ابوبکر و یسار غلام وی عبدالرحمان بن ابی جعال و یکی از قوم وی کشته شدند و دیگر یارانش ہزیمت شدند.

فضیل بن خدیج گوید: مردم کوفہ پیش حارث بن ابی ربیعہ رفتند و بانگ زدند و گفتند: «ہرون شو کہ اینک دشمن ما نزدیک رسیدہ کہ کس را باقی نمی گذارد» پس او بیرون شد و سخت بی رغبت بود تا در فخیلہ فرود آمد و روزی چند آنجا بیود. ابراہیم بن اشتر بہ نزد وی بہ سخن ایستاد و حمد خدا گفت و ثنای او کرد و سپس گفت: «اما بعد، دشمنی سری ما آمدہ کہ کس را و انمی گذارد مرد وزن و کودک را می کشد و راہ را نا امن می کند و ولایت را بہ ویرانی می دہد، ما راسوی آنها بر، دستور حرکت بدہ»

گوید: پس حارث حرکت کرد و در دبر عبدالرحمن فرود آمد و آنجا بماند تا شبث بن ربیعہ پیش وی رفت و سخنانی از آن باب گفت کہ ابن اشتر گفته بود و حارث حرکت کرد اما کوشا نبود و چمن مردم، کندی وی را بدیدند شعری می خواندند بہ این مضمون:

«قباع ما را عجیب بہ راہ می برد

«بک روز می رود و یکماہ می ماند.»

گوید: پس اورا از آنجا حرکت دادند و بہ ہر، تسلی کہ می رسید مردم را نگہ می داشت تا بہ نزد اوفغان کنند و دور سراپردہ اش بانگ بر آرند. دہ و چند روز طول کشید تا بہ صراة رسید و ایمن بہ وقتی رسید کہ پیشروان دشمن و نخستین سوارانشان آنجا رسیدہ بودند و چون خبر گیرانشان گفتند کہ جمعی از اہل

شهر سوی آنها آمده اند پل را بریدند و مردم شهری می‌خواستند به این مضمون :
« قباخ آهسته می‌رود »

« از دبیری تادهای پنج روزه می‌رود. »

یونس بن ابی اسحاق به نقل از پدرش گوید: یکی از مردم سبیع که آشفته خیال بود در دهکده‌ای به نام جویر به نزدیک آبشار اقامت داشت و سماع سمک بود، وقتی خوارج به دهکده وی آمدند و او را بگرفتند، دخترش را نیز بگرفتند، دختر را پیش آوردند و بکشتند.

به گفته ابوریع سلولی نام دختر ام یزید بود و به خوارج می‌گفت: «ای مسلمانان پدر من بیمار است نکشیدش، من نیز دختری هستم که به خدا هرگز کار زشت نکرده‌ام و همایه‌ای را تیا زرده‌ام و به خانه کسی نگریسته‌ام »

گوید: پس او را پیش آوردند که بکشند و بنا کرد بانگ می‌زد که گناه من چیست؟ آنگاه از پا درآمد که بیخود شده بود یا مرده بود و او را یا شمشیرهای خویش پاره پاره کردند.

ابوالریع سلولی گوید: این حدیث را دایه نصرانی او برای من گفت که از مردم خورتق بود و وقتی کشته می‌شده بود با او بوده بود.

یونس بن ابی اسحاق به نقل از پدرش گوید: از ارقه، سماع بن یزید را همراه آوردند و تا نزدیک صراة رسیدند.

گوید: و چون نزدیک اردوگاه ما رسید و جمع کسان و انبوهی شان را بدید بنا کرد به ما بانگ می‌زد و صدای خویش را بلند کرده بود که به طرف اینان بیاید که اندکند و خبیث. در این وقت گردن او را زدند و پیکرش را پیاویختند و ما به او می‌نگریستیم.

گوید: و چون شب شد من و یکی از مردان قوم به آن سوی رفتم و او را آوردیم و به خاک کردیم.

ابومخنف به نقل از پدرش گوید: ابراهیم بن اشتر به حارث بن ابی ربیعہ گفت: «کسان را با من بفرست تا به طرف این سگان روم و همیندم سرهایشان را پیش تو آورم»

گوید: شیب بن ربیع و اسماء بن خارجه و یزید بن حارث و محمد بن حارث و محمد بن عمیر گفتند: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، بگذار بروند و با آنها جنگ آغاز مکن.»

گوید: گویی به ابراهیم بن اشتر حسد می بردند.

ابوزهر عیسی گوید: وقتی از ارقه به پل صراة رسیدند و جمع مردم شهر را که به مقابله آنها آمدد بودند دیدند، پل را بریدند و حارث این را غنیمت شمرد و همانجا بماند.

گوید: آنگاه وی برای مردم بنشست و حمد خدای و ثنای او کرد سپس گفت: «اما بعد، آغاز قتال تیراندازی است؛ سپس بلند کردن نیزه ها، آنگاه ضربت زدن و آخر همه شمشیر کشیدن است»

گوید: یکی برخاست و گفت: «امیر که خدایش قرین صلاح بدارد وصف را نیکو کرد ولی چه وقت این کار را توانیم کرد که این شط میان ما و دشمن حایل است، بگو این پل را تجدید کنند چنانکه بود، سپس ما را به طرف آنها ببر که خدا آنچه را می خواهی درباره آنها به تو خواهد نمود.»

گوید: حارث بگفت تا پل را تجدید کردند و کسان را به طرف خوارج برد که فرار کردند و به طرف مداین رفتند. مسلمانان نیز برفتند تا به مداین رسیدند، گروهی از سواران آنها بیامدند و به نزد پل با سواران مسلمانان اندکی زد و خورد کردند، سپس از مداین برفتند و حارث بن ابی ربیع، عبدالرحمان بن مخنف را با شش هزار کس فرستاد که آنها را از سرزمین بصره برون کنند و چون وارد سرزمین بصره شدند رهایشان کنند.

گوید: عبدالرحمان آنها را تعقیب کرد و چون از سرزمین کوفہ برون شدند و به طرف اصفہان رفتند باز گشت و با آنها نبرد نکرد، اصلاً میان وی و آنها نبردی رخ نداده بود۔

گوید: خوارج برفتند تا نزدیک عتاب بن ورقاء فرود آمدند کہ در جی بود، و وی را محاصره کردند، عتاب بہ مقابلہ آنها برون شد و جنگ کرد اما ناب آنها نیاورد و خوارج بہ یاران او حملہ بردند کہ سوی شہر باز رفتند۔ اصفہان در آنوقت تیول اسماعیل بن طلحہ بن مصعب بود کہ عتاب را آنجا فرستاده بود۔

گوید: عتاب با خوارج مقاومت کرد و ہر چند روز یکبار برون می شد و بر در شہر با آنها نبرد می کرد، از بالای حصار نیز تیر و سنگ بہ طرف آنها می انداختند۔

گوید: یکی از مردم حضرموت بہ نام ابوہریرہ پسر شریح ہمراہ عتاب بود و با وی برون می شد، مردی شجاع بسود و بہ خوارج حملہ می برد و شعری می خواند بہ این مضمون:

«ای سگان جہنم

«حملہ ابوہریرہ بانگزن را

«چگونه می بینید؟

«کہ شب و روز بہ شما بانگ می زند

«ای ابن ماحوز وای شرارت پیشگان

«نبرد جی را چگونه می بینید؟»

گوید: و چون ابن کار مکرر شد یکی از خوارج کہ گویند عبیدہ بن ہلال بود، در کمین وی بود، روزی ابوہریرہ برون شد و چنان کرد کہ می کردہ بسود و چنان گفت کہ می گفتہ بود۔ عبیدہ بن ہلال بدو حملہ برد و با شمشیر ضربتی بہ گردن اورد، یارانش بہ عبیدہ حملہ بردند و او را بردند و مداوا کردند۔

گوید: پس از آن از ارقه به قوم بانگ می‌زدند که ای دشمنان خدا، ابوهریره بانگ زن چه شد؟ و آنها بانگ می‌زدند که ای دشمنان خدا چیزش نیست، پس از آن ابوهریره بپی یافت و باز به نبرد خوارج برون شد که بدومی گفتند: «ای دشمن خدا امید داشتیم که ترا پیش مادرت فرستاده باشیم»

ابوهریره گفت: «ای فاسقان، چرا از مادرم سخن می‌کنید.»
خوارج می‌گفتند: «در مورد مادرش خشم می‌آورد، به زودی پیش او می‌رود»

گوید: یاران ابوهریره بدو گفتند: «وای تو، مقصودشان جهنم است» و چون متوجه شد گفت: «ای دشمنان خدا چه ناسپاسید که از مادران یزاری می‌کنید، این مادر شماست که سوی آن می‌روید»

گوید: خوارج محاصره را چند ماه ادامه دادند که چهار پایان محصوران تلف شد و آذوقه‌شان تمام شد و به سختی افتادند، پس عتاب بن ورقاء آنها را پیش خواند و حمد خدا گفت و ثنای او کرد، سپس گفت: «اما بعد، ای مردم چنانکه می‌بینید به سختی افتاده‌اید، به خدا همین مانده که یکتان بر بستر خویش بمیرد و برادرش بیاید و اگر بتواند او را به گور کند و باشد که از این کار بعاند و او نیز بمیرد و کس نباشد که او را به گور کند یا بر او نماز کند، از خدا بترسید، شما اندک نیستید که نیرویتان در مقابل دشمن سبک باشد. بکه سواران شهر باشند و شما صلحای قوم خوبشید، تا حیات و نیرو دارید از آن پیش که کسی از شما از فرط و اماندگی، سوی دشمن خویش نتواند رفت و کسی از شما در مقابل زنی که سوی وی آید و از سر جان بجنگد و صبوری کند و ثبات ورزد دفاع نتواند کرد به خدا امیدوارم اگر مردانه بجنگید خدا بر آنها ظفران دهد و غلبه یابید.»

گوید: کسان از هر سوبه وی بانگ زدند که درست گفتی و صواب آوردی ما

را سوی آنها ببر. پس عتاب، شبانه مردم را فراهم آورد و شام فراوان برایشان مهیا کرد که به نزد وی شام خوردند و صبحگاهان به ترتیب پرچمهایشان بیرونشان برد و به اردوی خوارج تاخت که انتظار نداشتند در اردوگاهشان به آنها حمله شود، برکنار اردوگاه به آنها حمله بردند و خوارج قسمتی از اردوگاه را رها کردند، مهاجمان به زبیر بن ماحوز رسیدند که با گروهی از یاران خویش پیاده شد و جنگ کرد تا کشته شد و از ارقه به طرف قطری رفتند و با وی بیعت کردند.

گوید: عتاب به شهر خویش بازگشت که از اردوگاهشان هر چه خواسته بود گرفته بود، قطری از دنبال وی بیامد، گویی میخواست با او نبرد کند اما در اردوگاه زبیر بن ماحوز بماند. به گفته خوارج یکی از خبرگیران قطری بیامد و گفت: «شنیدم عتاب می گفت: اگر این قوم بر اشران نشینند و اسبان را یدک کنند امروز به سرزمینی فرود آیند و فردا به سرزمین دیگر، نابود نخواهند شد.»

گوید: و چون قطری این بشنید برون شد و برفت و مردم شهر را وا گذاشت. ابوزهیر عصبی که با آنها بوده گوید: روز بعد پیاده با شمشیرهای کشیده به مقابله قطری رفتیم، اما به خدا حرکت کردند و دیگر آنها را ندیدیم.

گوید: آنگاه قطری به یکی از نواحی کرمان رفت و آنجا بماند تا گروههای بسیار بر او فراهم شد و سرزمین را بخورد و مال گرفت و قری شد، آنگاه بیامد و از سرزمین اصبهان عبور کرد و از دره ناشط سوی ایذه رفت و به سرزمین اهواز اقامت گرفت.

گوید: حارث بن ربیع، عامل مصعب بن زبیر در بصره، به وی نوشت و خبر داد که خوارج سوی اهواز سرازیر شده اند و جز مهلب کسی مرد میدانشان نیست. مصعب کس پیش مهلب فرستاد که عامل موصل و جزیره بود و دستور داد که آماده نبرد خوارج شود و سوی آنها حرکت کند و ابراهیم بن اشتر را به عمل وی گماشت.

گوید: مهلب به بصره آمد و کان برگزید و با کسانی که می‌خواست سوی خوارج رفت، آنها نیز بیامدند و در سولاق تلاقی شد و هشت ماه آنجا نبرد کردند نبردی که کسان به سختی آن ندیده بودند و هیچیک از دو گروه نمی‌توانستند چنان ضربتی به گروه دیگر بزنند که از نبرد بازماند.

ابوجعفر گوید: در این سال در شام قحطی سخت رخ داد که از شدت قحط امکان غزا نیافتند.

در همین سال عبدالملک بن مروان در بطنان حبیب، از سرزمین قنسرین، اردو زد و باران بارید و گل بسیار شد و آنجا را بطنان گل نام دادند. عبدالملک زمستان را آنجا به سر برد سپس به دمشق بازگشت. در همین سال عید الله بن حر کشته شد.

سخن از خبر کشته شدن
عبدالله بن حر و سبب آن

علی بن مجاهد گوید: عید الله بن حر مردی بود به پارسایی و فضیلت و نماز و کوشش از اخیار قوم خویش، و چون عثمان کشته شد و آن حادثه‌ها میان علی و معاویه رخ داد گفت: «خدایم داند که من عثمان را دوست دارم و پس از مرگ نیز او را یاری می‌کنم»، این یگفت و سوی شام رفت و با معاویه بود، مالک بن مسمع نیز پیش معاویه رفت که او نیز مسلك عثمانی داشت.

گوید: عبدالله به نزد معاویه بیود و با وی در صفین حضور داشت و همچنان با وی بود تا علی علیه السلام کشته شد، و چون علی کشته شد به کوفه آمد و پیش یاران خویش رفت که در فتنه سبک رفته بودند، و گفت: «ای کسان، کناره‌گیری، کسی را سود نمی‌دهد ما به شام بودیم و کار معاویه چنان و چنان بود»

گوید: قوم بدو گفتند: «کار علی نیز چنان و چنان بود»

عبداللہ گفت: «ای قوم، اگر فرصت به دست آمد دستاویز بگذارید و اختیار-
دار کار خویش شوید»

گفتند: «باز همدیگر را می بینیم» و همدیگر را می دیدند و از این گونه سخنان
داشتند

گوید: و چون معاویه بمرء از فتنه ابن زبیر آن حادثه ها زادگفت: «قرشیان
انصاف نمی کنند، ابنای آزادگان کجا بپند؟»

گوید: مطرودان هر قبیله (خلایع) سوی وی آمدند و هفتصد سوار براو فراهم
شد و گفتند: «دستور خویش را بگوی»

گوید: و چون عبیدالله بن زیاد بگریخت و بزید بن معاویه بمرء، عبیدالله بن
حر به جوانان خویش گفت: «اینک که وضع روشن شده، اگر خواهید کاری کنیم»
پس از آن سوی مداین رفت و اموالی را که از جبال برای حکومت می آوردند
می گرفت و مقرری خویش را با مقرری یارانش از آن بر می داشت. پس از آن به
یاران خویش گفت: «در کوفه شریکانی دارید که حقی در این مال دارند اما مقرری
سال آینده را پیشکی بردارید» آنگاه برای صاحب مال در مقابل آنسچه گرفته بسود
مفاض (برائت) نوشت و به همین ترتیب در ولایات می گشت.

راوی گوید: گفتم: «آیا اموال مردم و بازارگانان را نیز می گرفت؟»

گفت: «ابوالاشرس را شناخته ای. به خدا در همه جهان عربی نبود که در
مقابل آزاد زنی غیورتر از او باشد و از زشتی و شراب به دورتر، اما شعرش او را به
نزد مردم سبک کرد که شاعری ماهر بود.»

گوید: و چنین بود تا مختار غلبه یافت و از اعمال عبیدالله در سواد خبر یافت
و بگفت تا زن وی ام سلمه حنفی را بداشتند و گفت: «به خدا او را می کشم یا یارانش
را می کشم»

گوید: و چون خبر به عبیدالله بن حر رسید با جوانان خویش بیامد و

شبانگاه وارد کوفه شد و در زندان را شکست و زن خویش را با هر زن و مرد دیگر که به زندان بود برون آورد. مختار کسانی فرستاد که با وی نبرد کنند که با آنها نبرد کرد تا از شهر برون شد.

گوید: پس از آن عیدالله، مزاحم عاملان و باران مختار می شد همدانیان به همدلی مختار خانه او را بسوختند و ملکش را در جبه و بده غارت کردند و چون از قضیه خبر یافت سوی ماه رفت که ملک عبدالرحمان بن سعید آنجا بود و آنرا غارت کرد و همه املاک همدانیان را که آنجا بود غارت کرد سپس سوی سواد بازگشت و هر کجا مالی از همدانیان به دست آورد بگرفت.

گوید: عیدالله به مداین می رفت و بر عاملان جوخی می گذاشت و اموالی را که نزد آنها بود می گرفت، آنگاه به طرف جبل می رفت و چنین بود تا مختار کشته شد.

و چون مختار کشته شد در ولایتداری دوم مصعب مردم به او گفتند: «این حربا با این زیاد و مختار مخالفت کرد و بیم داریم به سواد نازد چنانکه از پیش می کرده» و مصعب او را به زندان کرد.

گوید: عیدالله با گروهی از مردم مذحج سخن کرد که درباره وی پیش مصعب روند و کسی پیش سران قوم فرستاد و گفت: «پیش مصعب روید و درباره من با وی سخن کنید که مرا بی گناه به زندان کرده که جمعی دروغ گویند من گفته اند و او را از کارهایی که من هرگز نخواهم کرد بیم داده اند.»

گوید: و نیز کسی پیش جوانان مذحج فرستاد و گفت: «سلاح بردارید و آماده جنگ باشید که من کسانی را پیش مصعب فرستاده ام که درباره من با وی سخن کنند، برادر بایستید و اگر قوم بیرون آمدند و مصعب و سلطت آنها را پذیرفته متعرض کسی مشوید، باید سلاحتان زیر لباس نهان باشد»

گوید: جمعی از مردم مذحج آمدند و به نزد مصعب وارد شدند و با وی سخن

کردند که وساطت آنها را پذیرفت و عیدالله را رها کرد.

گوید: ابن حر، به یاران خویش گفته بود اگر کسان بیرون آمدند و مصعب و وساطت آنها را نپذیرفته بود، به زندان بنزاید که من از درون با شما کمک می‌کنم و چون ابن حر، بیرون شد گفت: «سلاح آشکار کنید» که سلاحهای خویش را بنمودند و با آنها برفت و کسی متعرض او نشد و سوی منزل خویش رفت.

گوید: مصعب از آزاد کردن وی پشیمان شد و ابن حر، مخالفت آشکار کرد. کسان به تهنیت پیش وی رفتند و به آنها می‌گفت: «این کار جز با کسانی همانند خلیفگان گذشته شما به صلاح نیاید، اما همانند آنها کسی را میان خودمان نمی‌بایم که زمام کار را به دست وی دهیم و نیکخواه وی باشیم و اگر چنین باشد که هر که توانا شود چپاول کند، چرا بیعت آنها را به گردن گیریم. نه در نبرد از ما دلیرترند و نه از ما توانگرتر. پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم به ما گفته که اطاعت مخلوق بر معصیت خالق روانیست و ما پس از چهار خلیفه سلف، پیشوای صالح و وزیر خدا ترس نیافته ایم همگی عصیانگرند و خلافتکار، نیرومند دنیا و ضعیف آخرت. پس به چه حق حرمت ما را که جنگاوران نخیله و قادیسیه و جلولا و نهاوند بوده ایم و گلوها و پیشانی‌هایمان را مقابل نیزدها و شمشیرها برده ایم می‌شکنند و حق و فضیلت ما را نمی‌شناسند، از حریم خویش دفاع کنید که هر چه پیش آید، برتری از شماست، من اینک دشمنی نموده‌ام و خلاف آشکار کرده‌ام و نیرویی جز به تأیید خدا نیست.»

گوید: آنگاه به جنگ آنها پرداخت و تاخت و تاز کرد، مصعب، سیف پنهانی مرادی را پیش وی فرستاد که بدو گفت: «مصعب خراج بادوریا را به تومی دهد که بیعت کنی و به اطاعت وی در آیی.»

گفت: «مگر خراج بادوریا و غیر بادوریا از آن من نیست؟ من چیزی نمی‌پذیرم و از آنها ایمن نیستم ولی ای جوان - آنوقت سیف جوان بود - تو را نوجوان و عاقل می‌بینم، می‌خواهی تابع من شوی و ترا مالدار کنم؟ اما سیف

نپذیرفت.

گوید: پس از آن مصعب ابودین قره‌ریاحی را با گروهی سوی ابن حر فرستاد و با وی نبرد کرد اما ابن حر او را هزیمت کرد و ضربتی به صورتش زد.

گوید: پس از آن مصعب حریث بن زید - یا یزید - را سوی افرستاد که عبیدالله با وی هم‌وردی کرد و او را بکشت.

گوید: پس از آن مصعب، حجاج بن حارثه خثعمی و مسلم بن عمرو را سوی ابن حر فرستاد که به نزدیک رود صرصر با وی تلافی کردند، ابن حر با آنها نبرد کرد و هزیمتشان کرد.

گوید: پس از آن مصعب جمعی را پیش وی فرستاد که دعوتش کنند که امانش دهد و مال دهد و او را به هر ولایتی که می‌خواهد بگمارد، اما نپذیرفت و سوی نرسی رفت که دهقان آنجا طبرجشنس با مال فلوجه گریزان شد. ابن حر، به تعقیب وی رفت تا دهقان به عین‌التمر رسید که بسطام بن مصقله بن هبیره شیانی عامل آنجا بود و دهقان به آنها پناه برد که به مقابله ابن حر، آمدند و با وی نبرد کردند سواران بسطام یکصد و پنجاه کس بودند.

گوید: ابن حر، یونس بن هاعان همدانی را که از مردم خیوان بود به هم‌وردی طلبید و او گفت: «بدترین روزگار، آخر آنست، گمان نداشتم چندان بمانم که کسی مرا به هم‌وردی بخواند» پس به هم‌وردی وی آمد. ابن حر ضربتی بدو زد که زخمی شد، پس از آن دست و گریبان شدند و هر دو از اسب بیفتادند، ابن حر عمامه یونس را برگرفت و بازوهای وی را بیست آنگاه سوار شد.

گوید: حجاج بن حارثه خثعمی پیش آمد و به عبیدالله بن حر حمله برد که او را نیز اسیر کرد.

گوید: بسطام بن مصقله با مجشر هم‌وردی کرد و چندان ضربت به هم زدند که از یکدیگر بیزار شدند، عاقبت بسطام بر او تفوق یافت، و چون ابن حر این را

دید به بسطام حمله برد و بسطام به گردن وی آویخت که هر دو به زمین افتادند و این حر بر سینه بسطام افتاد و او را اسیر گرفت.

گوید: آن روز این حر اسیر بسیار گرفت، یکی می گفت: «من فلان روز با تو بودم.» دیگری می گفت: «به نزد شما منزل گرفته بودم» و هر کدامشان سخنی می گفت که پنداشت سود می داشت و این حر آزادش می کرد.

گوید: این حر، پیش از نبرد چند سوار از یاران خویش را به جستجوی دهقان فرستاد که او را یافتند و مال را بگرفتند.

گوید: پس از آن عیدالله بن حرسوی تکریت رفت، عامل مهلب از تکریت گریخت و عیدالله آنجا بماند و به گرفتن خراج پرداخت. مصعب، ابود بن قره ریاحی و جون بن کعب همدانی را با یک هزار کس سوی وی فرستاد، مهلب نیز یزید بن معقل را با پانصد کس به کمک آنها فرستاد یکی از مردم جعفی به عیدالله گفت: «جمع بسیار سوی تومی آید با آنها نبرد مکن و او شمیری گفت به این مضمون:

«قوم مرا از کشتن بیم می دهند

«اما چون وقت مقرر بیاید

«من خواهم مرد

«شاید نیزه توانگرمان کند

«که محترم زندگی کنیم

«یا حمله بریم و کشته شویم.»

پس مجشر را خواست و پرچم خویش را به او داد و دلهم مرادی را با وی پیش فرستاد که سیصد کس همراه داشت و دو روز با آنها نبرد کرد که جریر بن کریب زخمدار شد و عمرو بن جذب از وی با بسیار کس از سوارانش کشته شدند و هنگام شب دو گروه از هم جدا شدند.

گوید: آنگاه عیدالله از تکریت درآمد و به یاران خویش گفت: «شما را

پیش عبدالملک بن مروان می‌برم، آماده شوید» سپس گفت: «ایم دارم بمیرم و مصعب و یاران وی را نترسانیده باشم. سوی کوفه باز می‌رویم»

گوید: آنگاه سوی کسکر رفت و عامل آنجا را برون کرد و بیت المال آنجا را بگرفت. آنگاه سوی کوفه رفت و در لحام جریر فرود آمد. مصعب عمر بن عبدالله را فرستاد که با وی نبرد کرد؛ و سوی دیرا عور رفت. مصعب، حجار بن ابجر را به مقابله او فرستاد که حجار هزیمت شد و مصعب به او ناسزا گفت و پس فرستاد و چون ابن کعب همدانی و عمر بن عبدالله را نیز همراه وی کرد که همگی با ابن حرنبرد کردند و بسیار کس از یاران وی زخم‌دار شدند و اسبان‌شان سقط شد. مجشر نیز که پرچم ابن حر، با وی بود زخمی شد و پرچم را به احمر طیبی داد، عاقبت حجار بن ابجر هزیمت شد آنگاه پس آمد و نبردی سخت کردند تا شب در آمد.

گوید: پس از آن ابن حر از کوفه برفت مصعب به یزید بن حارث بن رویم شیبانی که در مداین بود نوشت و دستور داد با ابن حر نبرد کند و او پسر خویش حوشب را فرستاد که در یاجسری تلاقی شد و عبدالله وی را هزیمت کرد و از آنها کسان کشت. آنگاه ابن حر برفت که وارد مداین شود که حضاری شدند و او برفت و یزید، چون بن کعب همدانی و بشر بن عبدالله اسدی را به مقابله وی فرستاد، چون به حولا یا جای گرفت و بشر را سوی تا مرا فرستاد که با ابن حر تلاقی کرد و ابن حر او را بکشت و یارانش را هزیمت کرد، آنگاه در حولا یا با چون بن کعب تلاقی کرد و عبدالرحمان بن عبدالله سوی وی آمد که ابن حر بدو حمله برد و با نیزه یزد و خونسش بریخت و یارانش هزیمت شدند که به تعقیبشان رفت. پس از آن بشر بن عبدالرحمان عجلی سوی وی آمد که در سورا تلاقی شد و نبردی سخت کردند و بشر از وی جدا شد و سوی عمل خویش رفت و گفت: «ابن حر را هزیمت کردم».

گوید: و چون مصعب این را بشنید گفت: «این از جمله کسانی است که دوست دارند به سبب کارهایی که نکرده‌اند ستایششان کنند».

گوید: و عیدالله بن حر در سو اده اند که تاخت و تاز می کرد و خراج می گرفت.
گوید: پس از آن چنانکه گفته اند: عیدالله بن حر به عبدالملک بن مروان پیوست و چون پیش وی رسید او را با ده کس سوی کوفه فرستاد و گفت حرکت کند تا سپاه از پی برسد. پس ابن حر با آن کسان روان شد و چون به انبار رسید کس سوی کوفه فرستاد که یاران وی را از آمدنش خبردار کند و بگوید پیش وی آیند.
گوید: قیسبان از این خبر یافتند و پیش حارث بن عبدالله رفتند که عامل ابن زبیر بر کوفه بود و از او خواستند که سپاهی با آنها بفرستد که چنان کرد و چون با عیدالله بن حر تلاقی کردند لختی با آنها بجنگید آنگاه اسبش غرق شد و به گداری زد. یکی از نبطیان بر او جست و دو پایش را بگرفت و دیگران وی را با پاروها می زدند و بانگ می زدند که این فراری امیر مؤمنان است. نبطی و ابن حر درهم آویختند و غرق شدند پس از آن ابن حر را از آب در آوردند و سرش را بریدند و سوی کوفه فرستادند و پس از آن به بصره بردند.

ابو جعفر گوید: درباره کشته شدن ابن حر قول دیگری هست، گویند: سبب کشته شدن وی آن بود که در کوفه پیش مصعب می آمد و می دید که مردم بصره را براو مقدم می دارد و شعری برای عبدالله بن زبیر نوشت که ضمن آن از مصعب گله می کرد و تهدید می کرد که سوی عبدالملک بن مروان می رود و هم او در مقام گله از مصعب اشعار دیگر گفته بود، و نیز قصیده ای در هجای مردم قیس عیلان گفته بود که ضمن آن چنین آمده بود:

«مگر مردم قیس عیلان را ندیدی

«که روبنده بر ریشهای خود زده بودند

«و نبرهای خود را

«در مقابل دو کها فروخته بودند.»

و زقر بن حارث به مصعب نوشت: «زحمت جنگ ابن زرقا و عبدالملک

مروان را از تو برداشتم، اینک ابن حر قیس راهجا می گوید.»

گوید: پس از آن چنان شد که تنی چند از بنی سلیم ابن حر را گرفتند و اسیر کردند و او گفت که من در قصیده خویش درباره قیس عیلان چنین گفته ام:

«مگر مردم قیس عیلان را ندیدی

که با نیزه و تبر بسوی ما آمدند.»

و یکی از آنها به نام عیاش او را بکشت.

ابو جعفر گوید: در این سال چهار پرچم به عرفات آمد.

ابو عون گوید: به سال شصت و هشتم در عرفات چهار پرچم بود ابن حنفیه با یارانش يك پرچم داشت. ابن زبیر يك پرچم داشت و جانی ایستاده بود که اکنون جای مقدم است. آنگاه ابن حنفیه با یارانش برفتند و پهلوی ابن زبیر ایستادند، نجده حرووی پشت سر آنها بود و پرچم بنی امیه طرف چپشان بود.

گوید: نخستین پرچمی که برفت پرچم ابن حنفیه بود، آنگاه نجده از پی آن رفت پس از آن پرچم بنی امیه، پس از پرچم ابن زبیر و کسان از پی آن برفتند.

نافع گوید: ابن عمر آتش با ابن زبیر آمده بود و چون رفتن وی تأخیر شد و ابن حنفیه و نجده و بنی امیه رفته بودند، ابن عمر گفت: «ابن زبیر منتظر کار جاهلیت است» و برفت و ابن زبیر از دنبال وی برفت.

محمد بن جبیر به نقل از پدرش گوید: از فتنه بيمناك بودم، پیش همه آنها رفتم، پیش ابن حنفیه رفتم که در شعب بود گفتم: «ای ابوالقاسم از خدای بترس که مادر مشعر حرامیم و شهر حرام، و کسانی که سوی کعبه آمده اند واردان خدایند حبششان را تباه مکن»

گفت: «به خدا چنین قصدی ندارم و کسی را از خانه باز نمی دارم هیچکس از زایران از جانب من آسیب نخواهد دید، فقط در قبال ابن زبیر و نقاضایی که از

من دارد از خودم دفاع می‌کنم، خلافت را نمی‌خواهم مگر آنکه درباره‌آن، دو کس، با من مخالفت نکنند، پیش ابن زبیر برو و با او سخن کن، پیش نجده برو» گوید: «پیش ابن زبیر رفتم و سخنانی مانند آنچه با ابن حنفیه گفته بودم با وی گفتم»

گفت: «من کسی هستم که مردم بر من فراهم آمده‌اند و با من بیعت کرده‌اند و اینان مخالفتند»

گفتم: «خیر ترا در این می‌بینم که دست بداری»

گفت: «چنین می‌کنم»

گوید: آنگاه پیش نجده حروری رفتم که با یاران خویش بود، عکرمه وابسته ابن عباس نیز به نزد وی بود که بدو گفتم: «از بار خویش برای من اجازه بخواه»

گوید: پس او به درون رفت، طولی نکشید که به من اجازه داد که پیش وی رفتم و حرمت کردم و نظیر سخنانی را که با آن دو کس گفته بودم با وی نیز بگفتم. گفت: «من با هیچکس نبرد آغاز نمی‌کنم ولی هر که نبود آغاز کند با وی نبرد می‌کنم»

گفتم: «چنین دیدم که آن دو کس سر نبرد توندارند.»

گوید: آنگاه پیش پیروان بنی امیه رفتم و نظیر سخنانی را که با این کسان گفته بودم با آنها نیز بگفتم.

گفتند: «ما بر آنیم که با هیچکس نبرد آغاز نکنیم مگر با ما به نبرد آید.»

گوید: جزو این پرچمها، قومی آرام‌تر و مسالمت‌جوی‌تر از ابن حنفیه ندیدم.

ابوجعفر گوید: در این سال عامل ابن زبیر بر بصره و کوفه برادرش مصعب بود، قضای بصره با هشام بن هیره بود، قضای کوفه با عبداللّه بن عتبّه بن مسعود

بود، عامل خراسان عبدالله بن خازم سلمی بود؛ شام به دست عبدالملك بن مروان بود.

آنگاه سال شصت و نهم در آمد

در این سال چنانکه واقعی گوید: عبدالملك بن مروان سوی عین ورده رفت و عمرو بن سعید بن عاص را در دمشق نایب خویش کرد که در آنجا حصاری شد و عبدالملك خبر یافت و سوی دمشق باز گشت و او را محاصره کرد.

گزید: به قسولی عمرو بن سعید با وی برون شد و چون به بطنان حبیب رسید سوی دمشق باز گشت و آنجا حصاری شد. عبدالملك نیز سوی دمشق باز گشت.

اما عوانه بن حکم گوید: که وقتی عبدالملك بن مروان از بطنان حبیب به دمشق باز گشت چندان که خدا خواست آنجا بود آنگاه حرکت کرد و آهنگ قریما داشت که زفر بن حارث کلایی آنجا بود، عمرو بن سعید نیز با وی بود و چون به بطنان حبیب رسید عمرو بن سعید خطر کرد و شبانه با حمید بن حرث و زهیر بن ابرد، هردو آن کلایی، باز گشت و سوی دمشق رفت که عبدالرحمان بن ام حکم ثقفی به نیابت عبدالملك آنجا بود که چون از باز گشت عمرو بن سعید خبر یافت فراری شد و عمل خود را ترك کرد. عمرو وارد دمشق شد و بر آنجا و خزاین آن تسلط یافت.

دیگری گوید: این حادثه به سال هفتادم بود.

گوید: عبدالملك از دمشق سوی عراق می رفت و آهنگ مصعب بن زبیر داشت، عمرو بن سعید بن عاص بدو گفت: «تو سوی عراق می روی پدرت به من وعده کرد که از پس وی خلافت از آن من باشد و به همین قرار به همدستی وی

کوشیدم، تلاشی که با وی کردم از تونیان نیست پس خلافت را از پس خویشتن به من ۴۵۵

گویی: اما عبدالملک پاسخی بدو نداد و عمرو از او جدا شد و سوی دمشق رفت، عبدالملک نیز از پی او بازگشت و به دمشق رسید.

عوانه گوید: وقتی عمرو بر دمشق تسلط یافت، از پی عبدالرحمان بن ام‌حکم برآمد اما به اودست نیافت و بگفت تا خانه وی را ویران کنند آنگاه مردم فراهم آمدند و او به منبر رفت و حمد خدای گفت و ثنای او کرد سپس گفت: «ای مردم هیچکس از مردم قریش پیش از من بر این منبر نایستاده جز آنکه پنداشته که بهشتی دارد و جهنمی که هر که از او اطاعت کند به بهشتش می‌برد و هر که عصیان او کند به جهنمش می‌برد اما من به شما می‌گویم که بهشت و جهنم به دست خداست و چیزی از کار آن با من نیست، اما شما بر من حق برابری و مقرری دارید» آنگاه پایین آمد.

گویی: صبحگاهان عبدالملک عمرو بن سعید را ندید و چون پرسش کرد خبر وی را بگفتند. عبدالملک سوی دمشق بازگشت و دید که عمرو آنجا را به تصرف آورده و چند روزی با وی نبرد کرد.

گویی: و چنان بود که وقتی عمرو بن سعید، حمید بن حربث کلبی را با سواران می‌فرستاد، عبدالملک، سفیان بن ابرد کلبی را می‌فرستاد و چون عمرو بن سعید، زهیر ابن ابرد کلبی را می‌فرستاد عبدالملک، حسان بن مالک کلبی را به مقابله او می‌فرستاد.

عوانه گوید: روزی دو سپاه مقابل هم بودند، یکی از مردم کلب به نام رجاء پسر سراج با عمرو بن سعید بود، رجاء به عبدالرحمان بن سلیم که با عبدالملک بود گفت: «ای عبدالرحمان پسر سلیم به ماوردی بیا»

عبدالرحمان گفت: «انصاف داد» و به ماوردی وی رفت، به همدیگر ضربت

زدند، رکاب عبدالرحمان بسرید و ابن سراج از دست وی نجات یافت و عبدالرحمان گفت: «به خدا اگر رکابم نبریده بود کامهای شکمت را بیرون می‌ریختم.»

گوید: عمرو و عبدالملك صلح نمی‌کردند و چون نبردشان طول کشید زنان و کودکان کلب بیامدند و گریستند و به سفیان بن ابرو و حسان بن مالك گفتند: چرا خودتان را در راه قدرت قرشیان به کشتن می‌دهید و هر کدامشان قسم یاد کردند که باز نگردد تا حریف وی باز گردد و چون همسخن شدند که باز گردند نظر کردند و معلوم داشتند که سفیان از ابن حریث کهناتر است و از ابن حریث خواستند که باز گشت.

گوید: پس از آن عبدالملك و عمرو صلح کردند و مکتوبی در میانه نوشتند و عبدالملك عمرو را امان داد و این به شامگاه پنجشنبه بود.

عوانه گوید: عمرو بن سعید کمانی سیاه به دوش آویخته بود و با سواران برون شد و بیامد تا طنابهای خیمه گاه عبدالملك زیر پای اسب وی افتاد و خیمه گاه فروریخت، عمرو پیاده شد و بنشست. عبدالملك خشمگین بود به عمرو گفت: «ای ابوامیه با این کمان آویختن همانند مردم قیس شده‌ای»

گفت: «نه ولی همانند کسی شده‌ام که از آنها بهتر بود، همانند عاص بن امیه.» آنگاه خشمگین برخاست و با سواران برفت و وارد دمشق شد عبدالملك نیز به روز پنجشنبه وارد دمشق شد و کس پیش عمرو فرستاد که مقرریهای کسان را بده عمرو پیغام داد: «اینجا شهر تونیست، از اینجا برو.» و چون روز دوشنبه شد چهار روز پس از ورود عبدالملك به دمشق کس پیش عمرو فرستاد که پیش من آی. عمرو پیش زن کلبی خویش بود.

گوید: و چنان بود که عبدالملك کرب بن ابرهه الصباح حمیری را پیش خوانده بود و درباره عمرو بن سعید با وی مشورت کرده بود.

کریب بدو گفته بود: «مردم حمیر در این کار هلاک شدند؛ این را شایسته تو نمی‌دانم، به من ربطی ندارد»

گوید: وقتی فرستاده عبدالملک پیش عمرو آمد که او را بخواند عبدالله بن یزید بن معاویه پیش عمرو بود، عبدالله به عمرو گفت: «ای ابوامیه به خدا ترا از گوش و چشم خودم بیشتر دوست دارم، می‌بینم که این مرد کس فرستاده که پیش او بروی، رأی من اینست که چنین نکنی»

عمرو گفت: «چرا؟»

گفت: «تبیع پسر زن کعب‌الاجار گفته که بزرگی از بزرگان اولاد اسماعیل باز می‌گردد و درهای دمشق را می‌بندد، سپس از آنجا برون می‌شود و چیزی نمی‌گذرد که کشته می‌شود.»

عمرو گفت: «به خدا اگر خفته باشم بیم ندارم که ابن‌زرقا بیدارم کند. وی جرأت این کار ندارد، اما دیشب عثمان بن عفان به خواب من آمد و پیراهن خویش را به تن من کرد»

گوید: عبدالله بن یزید، شوهر ام موسی دختر عمرو بن سعید بود.

گوید: عمرو به فرستاده گفت: «سلامش برسان و بگو شبانگاه پیش تو می‌آیم ان‌شاءالله.» و چون شب شد عمرو زره محکمی مابین يك قبای قهستانی و پیراهن قهستانی به تن کرد و شمشیر خویش را بپایوخت، زن کلبی عمرو پیش وی بود و حمید بن حربث کلبی نیز بود، وقتی برخاست که برود روی فرش لغزید. حمید بدو گفت: «به خدا اگر حرف مرا می‌شنوی پیش او نرو.» زنش نیز همین سخن را با وی گفت، اما به گفته آنها اعتنا نکرد و با یکصد کس از غلامان خویش برفت.

گوید: عبدالملک کس پیش پسران مروان فرستاد بود که به نزد وی فراهم آمده بودند و چون خبر یافت که عمرو بر در است بگفت تا همراهان وی را نگهدارند و بدو اجازه داد که بیامد و به نزد هر در یاران وی را نگه می‌داشتند. عاقبت عمرو

به صحن خانه رسید که جز يك غلام بچه با وی نبود و چون سوی عبدالملك نگرست پسران مروان را به دور او دید حسان بن مالك كلبی و قبیصه بن ذویب خزاعی نیز بودند و چون جمع آنها را بدید احساس خطر کرد و به غلام بچه خویش نگرست و گفت: «وای تو! پیش یحیی بن سعید برو و بگو پیش من آید»، اما غلام بچه که گفتهٔ او را نفهمیده بود گفت: «آمادهٔ فرمانم»

سعید جلو گفت: «از پیش من دور شو و به جهنم رو»
گوید: عبدالملك به حسان و قبیصه گفت: «اگر می خواهید برخیزید و با عمرو در صحن خانه ملاقات کنید و به بینید کدامتان درازترید.» این سخن را به شوخی به آنها گفت تا عمرو بن سعید را مطمئن کند.

حسان گفت: «ای امیرمؤمنان، قبیصه از من درازتر است که منصب دارد.»
قبیصه عهده دار دیوان خاتم بود.
گوید: بار دیگر عمرو به غلام بچهٔ خویش نگرست و گفت: «پیش یحیی برو و بگو پیش من آید»

غلام بچه گفت: «آمادهٔ فرمانم» اما نفهمید که چه گفت.
عمرو گفت: «از پیش من دور شو»
گوید: و چون حسان و قبیصه بیرون شدند، عبدالملك بگفت تا درها را ببستند.
وقتی عمرو وارد شد به او خوش آمد گفت و گفت «ای ابوامیه خدایت قرین رحمت بدارد نزدیکتر بیا» و او را با خویشن بر تخت نشاند و با وی بسیار سخن کرد. آنگاه گفت: «ای غلام شمشیر او را بگیر»
عمرو گفت: «ای امیرمؤمنان انالله...»

عبدالملك گفت: «انتظار داری با من بنشینی و شمشیر خویش را آویخته باشی؟»

گوید: پس شمشیر او را بگرفت. آنگاه چندان که خدا خواست سخن کردند

پس از آن عبدالملك بدو گفت: «ای ابوامیه»

گفت: «ای امیرمؤمنان آماده فرمانم»

گفت: «وقتی مرا خلع کردی قسم یاد کردم که هر وقت چشمم به توافساد و بر توتسلط داشتم در بند آهنینت کنم»

پسران مروان گفتند: «ای امیرمؤمنان، سپس او را رها می کنی؟»

گفت: «سپس او را رها می کنم، با ابوامیه چه می توانم کرد؟»

پسران مروان گفتند: «قسم امیرمؤمنان را اجرا کن»

عمر و گفت: «ای امیرمؤمنان خدا قسمت را اجرا کند»

گوید: پس عبدالملك بندی آهنین از زیر تشك خویش در آورد و سوی وی افکند و گفت: «ای غلام بیا و او را به بند کن» غلام بیامد و عمرو را در بند کرد.

عمر و گفت: «ای امیرمؤمنان ترا به خدا مرا بابتد میان مردم میر»

عبدالملك گفت: «ای ابوامیه هنگام مرگ نیز مکاری می کنی؟ خدا نکند که ترا بابتد آهنین میان مردم بریم، بند را آسان از تو بر نمی داریم.»

گوید: آنگاه وی را به سختی کشید که دهانش به تخت خورد و دندان جلوش شکست.

عمر و گفت: «ای امیرمؤمنان ترا به خدا، شکستن يك استخوان من وادارت نکند که به کاری بزرگتر از این دست بزنی»

عبدالملك گفت: «به خدا اگر می دانستم که اگر زنده ات بگذارم زنده ام می گذاری و کار قریش به سامان می آید رهایت می کردم، اما هرگز دو کس همانند ما در شهری فراهم نیامده اند مگر اینکه یکی دیگری را بیرون کرده است.»

گوید: و چون عمرو دید که دندان جلوش شکسته و منظور عبدالملك را بدانست گفت: «ای پسر زن کبود چشم ناجوانمردی می کنی؟»

گوید: «وقتی عبدالملك عمرو را کشید و دندان جلوش بیفتاد عمرو به آن

دست می‌مالید، عبدالملك بدو گفت: «می‌بینم که دندان خود را چنان عزیز داشته‌ای که پس از آن هرگز خاطرت از من خشنود نمی‌شود.» و بگفت تا گردن او را زدند.

اما روایت عوانه چنین است که گوید: مؤذن اذان عصر گفت و عبدالملك برون شد تا با مردم نماز کند و به عبدالعزیز بن مروان گفت که او را بکشد. عبدالعزیز با شمشیر سوی وی رفت.

عمر و گفت: «ترا به خدا و حق خویشاوندی، کشتن مرا عهده مکن بگذار کسی عهده کند که چون تو خویشاوند نزدیک نباشد.»

گوید: عبدالعزیز شمشیر را بیفکند و بنشست. عبدالملك نماز را کوتاه کرد و بیامد و درها بسته شد، مردم دیده بودند که وقتی عبدالملك بیرون آمده بود عمرو با وی نبود و این را به یحیی بن سعید گفته بودند که بیامد و برادر عبدالملك ایستاد، هزار کسی از غلامان عمرو با وی بودند با بسیار کس دیگر از یاران وی.

گوید: همراهان یحیی فریاد می‌زدند: «ای ابوامیه صدایت را به گوش ما برسان.» حمید بن حریت و زهیر بن ابرد نیز با یحیی آمده بودند. در کوچه را شکستند و کسان را با شمشیر بزدند، یکی از غلامان عمرو بن سعید به نام مصقله ضربتی به سر ولید بن عبدالملك زد و ابراهیم بن عربی صاحب دیوان او را به بیت القراطیس برد.

گوید: وقتی عبدالملك نماز کرد و بیامد عمرو را زنده دید و به عبدالعزیز گفت: «چرا نکشتیش؟»

گفت: «مرا به خدا و حق خویشاوندی قسم داد.»

عبدالملك گفت: «خدا مادرت را زبون کند که به پاشنه هایش می‌شاشید تو هم مانند او شده‌ای.» مادر عبدالملك عایشه دختر معاویه بن مقبره بن ابی العاص بود و مادر عبدالعزیز لیلی بود.

گوید: پس از آن عبدالملك گفت: «غلام! نیزه کوتاه را بیاور» و چون نیزه کوتاه را بیاورد، آنرا تکان داد و به عمرو زد اما کساری نداشت تا دست به بازوی عمرو زد و متوجه زره شد و بخندید و گفت: «ای ابوامیه زره هم داری؟ غلام! صمصامه را بیاور»

گوید: غلام شمشیر را - که صمصامه نام داشت - بیاورد و بگفت تا عمرو را به زمین انداختند و بر سینه اش نشست و سرش را برید و شعری به این مضمون می خواند:

«ای عمرو، اگر از ناسزا و عیب گویی من باز نمانی

«چنانکه بزنم که مرغ جانم گوید آیم دهید»

آنگاه عبدالملك به لوزه ای سخت دچار شد و پنداشته اند که شخص، وقتی خویشاوندی را بکشد چنین می شود. او را از سینه عمرو برداشتند و بر تخت نهادند که گفت: «هرگز کسی را چون این ندیدم که يك دنیا دار او را کشت نه يك طالب آخرت»

گوید: یحیی بن سعید و همراهانش به خانه بر سر پسران مروان ریختند و آنها و غلامانشان را زخمی کردند، آنها نیز به نبرد با یحیی و یارانش پرداختند. آنگاه عبدالرحمان بن ام حکم ثقفی پیامد که سر را به او دادند که میان مردم انداخت. عبدالعزیز بن مروان برفت و کیسه های مال بیاورد و میان مردم می انداخت و چون کسان مالها را نگریستند و سر را بدیدند مالها را ربودند و پراکنده شدند.

گویند: وقتی عبدالملك به نماز می رفت به ابوزعزه غلام خویش گفت که عمرو را بکشد که وی را بکشت و سرش را میان مردم و یارانش افکند.

عوانه گوید: شنیدم عبدالملك بگفت تا مالهایی را که میان مردم افکنده بودند پس گرفتند و همه به بیت المال بازگشت.

گوید: آن روز سنگی بر سر یحیی زده بودند. عبدالملك بگفت تا تخت وی

را به مسجد بردند و برون شد و بر آن نشست و چون ولید را در میانه ندید گفت: «وای شما، ولید کجاست، به حرمت پدرشان سوگند که اگر او را کشته باشند انتقامشان را گرفته اند.»

ابراهیم بن عربی کنانی بیامد و گفت: «اینک ولید به نزد من است زخمی خورده و چیزیش نیست.»

گوید: یحیی بن سعید را پیش عبدالملک آوردند و بگفت تا او را بکشند اما عبدالعزیز به پناخت و گفت: «ای امیر مؤمنان خدا مرا به قربانت کند. می خواهی به يك روز فرزندان امیه را بکشی؟» پس عبدالملک بگفت تا یحیی را به زندان کردند.

آنگاه عیسه بن سعید را بیاوردند که گفت: «او را بکشید.» و باز عبدالعزیز به پناخت و گفت: «ای امیر مؤمنان از هلاک کردن وریشه کن کردن فرزندان امیه چشم ببوش» و عبدالملک بگفت تا عیسه را نیز به زندان کنند.

پس از آن عامر بن اسود کلبی را بیاوردند که عبدالملک با چوب خیزرانی که همراه داشت به سر او زد و گفت: «همراه عمرو با من جنگ می کنی و با او بر ضد من قیام می کنی!»

گفت: «بله، برای آنکه عمرو حرامت کرد و تو اهااتم کردی، تو بدم داد و تو دورم کردی، با من نیکی کرد و تو بدی کردی و با وی بودم و بر ضد تو»

عبدالملک بگفت تا وی را بکشند و عبدالعزیز به پناخت و گفت: «ای امیر مؤمنان، ترا به خدا دایی مرا مکش» و عبدالملک عامر را به او بخشید، آنگاه بگفت تا پسران سعید را به زندان کردند.

گوید: یحیی بن سعید یکماه یا بیشتر در زندان بود، پس از آن عبدالملک به منبر رفت و حمد خدا گفت و ثنای او کرد و از کسان درباره کشتن وی نظر خواست یکی از سخنوران قوم به پناخت و گفت: «ای امیر مؤمنان مگر ما را به جز ما می زاید؟»

به خدا رأی ما اینست که اورا بکشی که متافق است و دشمن»

پس از آن عبدالله بن مسعود فزاری برخاست و گفت: «ای امیر مؤمنان یحیی پسر عموی تو است و خویشاوندی وی چنان است که دانسته‌ای، آنها چنان کرده‌اند که کرده‌اند تو نیز با آنها چنان کرده‌ای که کرده‌ای، از آنها ایمن نیستی، اما کشتن آنها را نیز روا نمی‌دانم آنها را پیش دشمن خویش فرست اگر کشته شدند به دست دیگری از زحمتشان رهایی یافته‌ای و اگر سالم ماندند و باز آمدند در کار ایشان اندیشه می‌کنی.»

گوید: عبدالملك رای وی را کار بست و خاندان سعید را برون کرد و سوی مصعب بن زبیر فرستاد که چون پیش وی رسیدند و یحیی به نزد او وارد شد، ابن زبیر بدو گفت: «جان‌بردی و دم‌کنده شد.»

گفت: «به خدا دم چنانست که بود»

گوید: «پس از آن عبدالملك کس به نزد زن کلبی عمرو بن سعید فرستاد که مکتوب صلحی را که برای عمرو نوشته بودم برای من بفرست» زن عمرو به فرستاده گفت: «برو به او بگو مکتوب صلح را در کفهای او بپیچیدم تا به کمک آن به نزد پروردگار خویش با تو محاجه کند.»

گوید: و چنان بود که نسب عمرو بن سعید و عبدالملك بن امیه به هم می‌رسید، مادر عمرو ام البنین دختر حکم بن ابی العاص عمه عبدالملك بود.

عوانه گوید: میان عبدالملك و عمرو از روزگار دیرین کینه بوده بود، دو پسر سعید از ام البنین بودند و عبدالملك و معاویه دو پسر مروان بودند و به روزگار جوانی پیش مادر مروان بن حکم می‌رفته بودند که از قبیله کثانه بود و پیش وی به صحبت می‌نشستند. يك غلام سیاه نیز همراه عبدالملك و معاویه می‌رفت، وقتی آنجا می‌رفتند مادر مروان غذایی برایشان آماده می‌کرد و می‌آورد و بشقابی پیش هر کدامشان می‌نهاد و پیوسته معاویه بن مروان و محمد بن سعید و نیز عبدالملك و عمرو

سعید را برضد همدیگر تحریک می کرد که به جان هم می افتادند و گاهی از هم قهر می شدند که با هم سخن نمی کردند و مادر مروان می گفت: «اگر این دو تا عقل ندارند آن دو تا دارند.» و هر وقت پیش وی می رفتند رفتارش همین بود تا کینه در دلهاشان ریشه کرد.

گویند: وقتی یحیی بن سعید وارد مسجد شد و در اطاقك را شکست و با فرزندان مروان بجنگید، عبدالله بن یزید قسری همراه وی بود و چون عمرو کشته شد و سرش را میان مردم آوردند، عبدالله و برادرش خالد برنشتند و به عراق رفتند و با فرزندان سعید که به نزد مصعب بودند بماندند، تا وقتی که جماعت درباره مروان اتفاق کردند.

گوید: و چنان بود که چشم عبدالله بن یزید در جنگ مرج شکافته بود که وی با ابن زبیر بود و برضد بنی امیه نبرد می کرده بود پس از سال جماعت به نزد عبدالملك رفت که گفت: «شما خاندان یزید چگونه اید؟»
عبدالله گفت: «محروم، محروم»

عبدالملك گفت: «این به سبب اعمالی است که از پیش کرده اید و خداست مگر بندگان نیست»^۱

عوانه گوید: از پس سال جماعت، چهار پسر عمرو بن سعید، امیه و سعید و اسماعیل و محمد، پیش عبدالملك رفتند و چون آنها را بدید گفت: «شما خاندان پیوسته برای خودتان نسبت به قومتان فضیلتی قایلید که خدای به شما نداده، آنچه میان من و پدر شما بود نازه نبود بلکه از قدیم بود و در ایام جاهلیت در دل اسلاف شما برضد اسلاف ما بود.»

گوید: امیه بن عمرو که از همه بزرگتر بود فروماند و سخن نیارست گفت. سعید بن عمرو که میان سال جمع بود و از همه هوشیارتر و خردمندتر بود به پاخواست

و گفت: «ای امیر مؤمنان چیزی که در جاهلیت بوده گناه مانیت که خداوند اسلام را آورد و آنرا از میان ببرد و وعده بهشت داد و بیم جهنم، اما آنچه میان تو و عمرو بوده عمرو عموزاده ات بوده و تو بهتر می دانی که چه کرده ای، عمرو به خدا پیوسته و حسابگری خدا بس است، قسم بدینم اگر ما را به آنچه میان تو و او بوده مؤاخذه کنی شکم زمین برای ما از پشت آن بهتر است»

گوید: عبد الملك بر آنها سخت رقت آورد و گفت: «پدرتان مرا مخیر کرد که یا مرا بکشد یا من او را بکشم و من کشتن او را برگزیده شدن خودم مرجح داشتم اما شما مورد علاقه منید و خویشاوندی و حقان را رعایت می کنم» و جایزه نکوداد و رعایت کرد و تقرب داد.

گویند: روزی خالد بن یزید بن معاویه به عبد الملك گفت: «شگفتا از تو و عمرو بن سعید که چگونه غافلگیرش کردی و خویش را بریختی.»

عبد الملك شعری خواند به این مضمون:

«وی را تقرب دادم تا خاطرش آرام شود

«و به تدبیر بر او دست یابم

«از سر خشم و حفاظت دینم

«که طریقت بدکار همانند نکوکار نیست.»

عوانه گویند: یکی سعید بن عمرو را در مکه دید و بدو گفت: «قسم به خدای این بنا، در این قوم کسی همانند پدر تو نبوده، اما با قوم در سارده آنچه به دستشان بود نزاع کرد و به هلاکت افتاد»

واقعی می گفته بود، حادثه محاصره میان عبد الملك بن مسروان و عمرو بن سعید به سال شصت و نهم بود، که عمرو بن سعید در دمشق حصار می کشید و عبد الملك از بطنان حبیب بازگشت و وی را محاصره کرد اما کشتن وی به سال هفتادم بود.

در این سال یکی از خوارج در منی به نزد خیف حکیمیت خاص خدا است

گفت و به نزدیک جمره کشته شد.

سعید بن دینار گریه: او را به نزدیک جمره دیدم که شمشیر از نیام در آورده بود، جماعتی بودند که خدا دستشان را بداشته بود او در میانه پیش دوید و حکمیت خاص خداست گفت و مردم بر او تاختند و خونس بریختند.

در این سال عبدالله بن زبیر سالار حج بود. عامل وی برد و شهر کوفه و بصره برادرش مصعب بود. قضای کوفه با شریح بود. قضای بصره با هشام بن هبیره بود، عامل خراسان عبدالله بن خازم بود.

آنگاه

سال هفتادم در آمد

در این سال رومیان به جنبش آمدند و بر ضد مسلمانان شام سپاه فراهم آوردند و عبدالملك با شاه روم صلح کرد که هر جمعه یک هزار دینار به او بدهد که از او بر مسلمانان بیعت است.

در همین سال چنانکه محمد بن عمر گوید مصعب بن زبیر به مکه آمد و مال بسیار همراه آورد و میان قوم خویش و دیگران تقسیم کرد، چهار پا و مرکب و بار فراوان آورده بود. برای عبدالله بن صفوان و جبیر بن شیبه و عبدالله بن مطیع مال بسیار فرستاد و قربان بسیار گشت.

در این سال عبدالله بن زبیر سالار حج بود. عاملان وی بروایات در این سال همان عاملانی بودند که در سال پیش عهده دار کمکها و قضا بوده بودند.

پس از آن سال هفتاد و یکم در آمد.

سخن از حوادث

سال هفتاد و یکم

از جمله حوادث سال این بود که عبدالملك بن مروان برای جنگ با مصعب ابن زبیر سوی عراق رفت.

چنانکه گفته اند عبدالملك پیوسته آهنگ مصعب می کرد و تا بطنان حبیب می رسید و مصعب سوی باجمیرا می رفت آنگاه زمستان هجوم می آورد و هر کدامشان به جای خویش باز می رفتند و دوباره باز می آمدند.

علی بن محمد گوید: عبدالملك از شام بیامد که آهنگ مصعب داشت و این پیش از سال هفتاد و یکم و به سال هفتادم بود، خالد بن عبدالله نیز با وی بود که به عبدالملك گفت: «اگر مرا سوی بصره فرستی و سپاهی از دنبال من روانه کنی امیدوارم که بر بصره غلبه یابم.»

گوید: پس عبدالملك او را فرستاد که با غلامان و خاصان خویش پنهانی بر رفت تا پیش عمرو بن اصمع باهلی رسید.

مسلمه بن محارب گوید: عمرو بن اصمع، خالد را پنهانی کرد و کس پیش عباد بن حصین فرستاد که سالار نگهبانان این معمر بود و چنان بود که وقتی مصعب از بصره می رفت عبیدالله بن عبیدالله بن معمر را نایب خویش می کرد، عمرو بن اصمع امید داشت که عباد بن حصین با وی بیعت کند. به او پیغام داد که من خالد را پنهانی کرده ام خواستم این را بدانی و پشتیبان من باشی.

گوید: فرستاد عمرو بن اصمع وقتی پیش عباد رسید که از اسب خویش فرود می آمد و به فرستاده گفت بدو بگو: «نه، به خدا نمده از اسب خویش بر نمی گیرم تا با سپاه سوی تو آیم»

گوید: عمرو به خالد گفت: «فریبت نمی دهم، اینک عباد، همین دم سوی ما

می‌آید و به خدا که من تاب محافظت تو را ندارم پیش مالک بن مسمع برو.»
 ابوالحسن گوید: به قولی خالد پیش علی بن اصمغ فرود آمد و عباد خبر یافت
 و کس پیش او فرستاد که من سوی تومی آییم.

عوانه گوید: خالد از پیش این اصمغ در آمد، يك پیراهن قهستانی نازك به
 تن داشت، رانهایش نمایان بود و پاهایش از رکاب برون بود. به تاخت رفت تا به
 نزد مالک رسید و گفت: «به ناچار پیش تو آمدم مرا پناهی کن»

گفت: «خوب»، و با پسر خویش برون شد و کس پیش طایفه بکر بن وائل و
 ازد فرستاد و نخستین پرچمی که سوی وی آمد پرچم بنی یشکر بود، عباد نیز با
 سواران بیامد که مقابل هم ایستادند اما نبردی در میانه نبود.

گوید: روز بعد سوی جفره^۵ نافع بن حارث رفتند که بعدها به خالد انتساب
 یافت، کسانی از مردم بنی تمیم همراه خالد آمده بودند که صعصعه بن معاویه و
 عبدالعزیز بن بشر و مره بن محکان از آن جمله بودند. یاران خالد به انتساب جفره،
 جفری بودند، یاران ابن معمر زبیری بودند، عبدالله بن ابی بکر و حمران و مغیره
 ابن مهلب از جمله جفریان بودند قیس بن هبثم سلمی از زبیریان بود. وی کسانی
 را به مزدوری می‌گرفت که همراه وی نبرد کنند یکی از مزدوران مزد خواست
 گفت: «فردا می‌دهم و غطفان بن ایف از مردم بنی کعب شعری به این مضمون گفت:
 «ای زنگوله‌ها، چه بد داوری می‌کنی

«فقد، به قرض باشد اما نیزه زدن هم اکنون

«و تو بر در نشسته‌ای چاق و ممسك»

گوید: خطاب زنگوله‌ها از آن بود که قیس چند زنگوله به گردن اسب خویش
 می‌آویخته بود.

گوید: عمرو بن وبرة قحیفی سالار حنظله بود و غلامانی داشت که برای

هر کدام سی می گرفت و ده به آنها می داد و شعری به این مضمون درباره او گفتند:

«ای پسر و بره چه بدآوری می کنی

«سی می دهندت و ده می دهی»

گویند: مصعب، زحر بن قیس جعفی را با هزار کس به کمک ابن معمر فرستاد. عبدالملك نیز عبیدالله بن زیاد بن ظبیان را به کمک خالد فرستاد اما خالد نخواست وارد بصره شود و مطربن توأم را فرستاد که باز گشت و بدو خبر داد که کسان پراکنده شده اند و اوسوی عبدالملك باز گشت.

سکن بن قتاده گویند: بیست و چهار روز نبرد کردند، چشم مالک آسیب دید و از جنگ خسته شد، فرستادگان و از جمله یوسف بن عبدالله رفت و آمد کردند و صلح شد که خالد را روانه کند و خود او در امان باشد. پس او خالد را از قلمرو بصره برون فرستاد و چون بیم داشت مصعب امان عبیدالله را تأیید نکند سوی تاج رفت. مسلمه گویند: وقتی عبدالملك سوی دمشق باز گشت، همه توجه مصعب به بصره منحصر ماند، امید داشت خالد را بگیرد، اما معلوم شد که برفته، ابن معمر کسان را امان داده بود که بیشترشان مانده بودند و بعضی شان از بیم مصعب رفته بودند. مصعب بر این معمر خشم آورد و قسم یاد کرد که کار به او ندهد و کس پیش جفریان فرستاد و ناسزا گفت و ملامتشان کرد.

مدائنی و دیگر راویان بصری گویند: مصعب کس فرستاد که جفریان را پیش وی آوردند، روی به عبدالله بن ابی بکره کرد و گفت: «ای پسر مسروح، تو پسر سگی هستی که سگان با وی در می آمیختند و سرخ و سیاه و زرد آورد، از هر سگی همانند آن، قدرت غلامی بود که از حصار طایف به نزد پیمبر آمد آنگاه شاهد آوردید که ابوسفیان با مادران زنا کرده، به خدا اگر بماند شما را به نسبتان باز می برم»

گویند: آنگاه حمران را پیش خواند و گفت: «ای پسر زن یهودی! تو يك كافر

نبطی بودی که در عین النمر به اسیری گرفته شدی»

گوید: به حکم بن منذر بن جارود نیز گفت: «ای خبیث، می‌دانی تو کیستی و جارود کی بود؟ جارود يك کافر پارسی بود در جزیرهٔ ابن کاوان. به ساحل دریا رفت و به عبدالقیس انتساب گرفت. به خدا طایفه‌ای را نمی‌شناسم که بیشتر از آنها زشتی داشته باشد. پس از آن خواهرش را به مکبر قارسی داد و هرگز اعتباری مهمتر از آن نیافته بود. ای پسر قباد، اینان پسران خواهر وی هستند.

آنگاه عبدالله بن فضاله زهرانی را پیش وی آوردند که بدو گفت: «مگر از مردم هجر، از سماهیج، نیستی؟ به خدا ترا به نسبت باز می‌برم»
آنگاه علی بن اصمغ را پیش وی آوردند و گفت: «یکبار بنده بنی تمیم و یکبار منسوب باهله؟»

آنگاه عبدالعزیز بن بشر را پیش وی آوردند که گفت: «ای پسر مشهور مگر عمویت به روزگار عمر يك بز نذرید که دستور داد ببرند و دستش را ببرند، به خدا آن که خواهرت را به زنی گرفت به زحمت افتاد.» خواهرش زن مقاتل بن مسمع بود.

آنگاه ابی حاضر اسدی را پیش وی آوردند که گفت: «ای پسر زن استخری، ترا با مردم معتبر چه کار! نواز اهل قطری پیوسته به بنی اسد، که از آنها نه خویشاوند داری نه منسوب.»

آنگاه زیاد بن عمرو را پیش وی آوردند و گفت: «ای پسر کرمانی، تو کافری از اهل کرمان بودی، سوی فارس آمدی و ملاح شدی و را با نبرد چه کار! که در کار کشیدن طناب کشتی ماهر تری.»

آنگاه عبدالله بن عثمان بن ابی العاص را پیش وی آوردند که بدو گفت: «بر ضد من دسته بندی می‌کنی؟ تو که کافری از مردم هجر بودی و بدرت به طایف پیوست که مردمش هر که را سوی آنها آمد به خویشان پیوسته می‌کنند تا نیرومند

شوند به خدا ترا به اصلت باز می گردانم»

آنگاه شیخ بن نعمان را پیش وی آوردند که گفت: «ای خبیث زاده نوکافری از مردم زندورد بودی، مادرت فرار کرد، پدرت کشته شد و خواهرش زن یکی از مردم بنی یشکر شد و دوپسر آورد و ترا به نسب آنها پیوست.»

گوید: آنگاه به هر کدام یکصد زرد و سرها و ریشهایشان را تراشید و خانه هایشان را ویران کرد، و سه روز در آفتاب بداشت و وادارشان کرد که زنانشان را طلاق دهند و فرزندانشان را در سپاهها دیر بداشت و آنها را در اطراف بصره بگردانید و قسمشان داد که آزادگان را به زنی نگیرند.

گوید: مصعب، خداهش بن یزید اسدی را به نعقیب یاران فراری خالد فرستاد، وی مر قبن معکان را یافت و بگرفت که شعری به این مضمون گفت:

«ای بنی اسد، اگر مرا بکشید

«وقتی آتش جنگ برافروزد

«باید با تمیمیان جنگ کنید

«ای بنی اسد آیا تساهل دارید

«که اگر من لغزشی کرده ام ببخشید؟»

اما خداهش او را پیش آورد و خونس بریخت.

گوید: در آنوقت خداهش سالار نگهبانان مصعب بود.

گوید: مصعب، سنان بن ذهل یکی از بیتی عمرو بن مرثد را بگفت: تا خانه مالک این مسمع را ویران کرد و هر چه را در آن بود مصعب گرفت و از جمله دختری بود که عمرو بن مصعب را برای وی آورد.

گوید: مصعب در بصره بیود تا وقتی که سوی کوفه رفت و آنجا بیود تا برای نبرد عبدالملک برون شد، عبدالملک به مسکن آمد و به مروان بن عراق نامه نوشت که همگی دعوت او را پذیرفتند به شرط ولایتداری اصفهان که عبدالملک آنجا رابه

همگی شان داد که حجار بن ابجر و غضبان بن قبیثری و عتاب بن ورقا، و قطن بن عبدالله حارثی و محمد بن عبدالرحمان بن سعید و زحر بن قیس و محمد بن عمیر از آن جمله بودند.

گوید: مقدمه سپاه عبدالملك با محمد بن مروان بود، پهلوی راست با عبدالله ابن یزید بن معاویه بود و پهلوی چپ با خالد بن یزید بود.

گوید: مصعب به مقابله عبدالملك رفت اما مردم کوفه از یاری او دست برداشتند.

عرو بن مغیره بن شعبه گوید: مصعب برون شد و به راه افتاد برگردن اسب خویش تکیه داد بود، از چپ و راست مردم را نگریستن گرفت چشمش به من افتاد و گفت: «عروه نزدیک من آی»

گوید: نزدیک وی رفتم گفتم: «چه کار خوبی کرد حسین بن علی که به حکم ابن زیاد تسلیم نشد و تصمیم به جنگ گرفت.» آنگاه شعری خواند به این مضمون:

«هاشمیانی که در طف خفته اند

«مقتدایان مردم محترم شده اند.»

گوید: دانستم که منظوری جز کشته شدن ندارد.

رجاه بن حبوه گوید: وقتی عبدالملك، عمرو بن سعید را کشت شمشیر به کار انداخت و همه کسانی را که با وی مخالفت کرده بودند از میان برداشت و وقتی آهنگ مصعب داشت و شام و مردم آنجا برای وی صافی شده بود با مردم سخن کرد و دستور داد برای حرکت سوی مصعب آماده شوند اما سران مردم شام با وی مخالفت کردند. مخالفت با منظور وی نبود بلکه میخواستند بماند و سپاه روانه کند که اگر ظفر یافتند بهتر و گرنه سپاههای دیگر به کمکشان فرستد که درباره وضع مردم بيمتك بودند که مبادا در مقابله مصعب آسیب بیند و پشت سروی پادشاهی نباشد.

گفتند: «ای امیر مومنان بهتر است به جای بدانی و کسانی از خاندان خویش را بر این سپاهها بگماری و سوی مصعب روانه کنی»

عبدالملك گفت: «این کار از يك قرشی ساخته است که رای درست داشته باشد شاید کسی را که می فرستم دلیر باشد اما رای درست نداشته باشد خویشتن را چنان می بینم که در تدبیر جنگ بصیرم و در کار شمشیر، اگر به آن ناچارم کنند، دلیر». مصعب نیز از خاندان شجاعت است، پدرش از همه قرشیان شجاعت تر بود. مصعب شجاع است اما از تدبیر جنگ بی اطلاع، تواضع را دوست دارد و بارانش با وی مخالفت می کنند، اما یاران من نیکخواهی می کنند».

گوید: پس عبدالملك روان شد تا به مسکن فرود آمد، مصعب نیز سوی باجمیرا آمد. عبدالملك به یاران خویش از مردم عراق نامه نوشت ابراهیم بن اشتر نامه عبدالملك را همچنان مهر زده و نخوانده پیش مصعب آورد و بدو داد که پرسید: در آن چیست؟

ابراهیم گفت: «نخوانده ام»

مصعب نامه را خواند که عبدالملك ابراهیم را سوی خویش خوانده بود و ولایتداری عراق را از آن وی می کرد.

ابراهیم گفت: «به خدا از هیچکس چون من نومید نیست، به همه یاران تو نیز نامه ای همانند این نوشته، از من بشنو و گردن آنها را بزن».

گفت: «در این صورت عشایرشان نیکخواه ما نخواهند بود»

گفت: «پس آنها را در بند آهین کن و به ایض کسری فرست و آنجا یدار و کسان بر گمار که اگر مغلوب شدی گردنهایشان را بزنند و اگر غالب شدی به وسیله آنها بر عشایرشان منت نهی»

گفت: «ای ابو نعمان، به این کار نمی توانم پرداخت، خدا ابو بحر را رحمت کند که مرا از مردم عراق بیم می داد گویی وضع ما را می دید».

عبدالقاهر بن سری گوید: مردم عراق می‌خواستند با مصعب خیانت کنند اما قیس بن هیشم گفت: «وای شما، مردم شام را به نزد خودتان راه می‌دهید، به خدا اگر معیشت شما را چشیدند خانه‌هاشان را صادره می‌کنند، به خدا سرور مردم شام را بر در خلیفه دیدم که اگر او را به کاری می‌فرستادم خوشدل می‌شد. در جنگهای تابستانی، ما، هر کدام هزار شتر داشتیم اما یکی از سران آنجا بر اسب خویش بود و دوشه‌اش پشت سرش بود.»

گوید: وقتی دوسپاه در دیر جاثلیق مسکن نزدیک هم رسیدند ابراهیم بن اشتر پیش رفت و به محمد بن مروان حمله برد و او را از جایی که بود عقب راند. عبدالملک بن مروان عبدالله بن یزید را فرستاد که نزد محمد بن مروان رسید و دوسپاه مقابل شدت که مسلم بن عمرو باهلی کشته شد. بحسبی بن مبشر یکی از مردم بنی ثعلبه نیز کشته شد ابراهیم بن اشتر نیز کشته شد. عتاب بن ورقا که سالار سواران مصعب بود فراری شد. مصعب به قطن بن عبدالله جارثی، ابو عثمان، گفت: «سواران خویش را پیش ببر.»

گفت: «زای من چنین نیست، چرا پیش روم»

گفت: «نسی خواهم مذحجیان بی جهت کشته شوند.»

آنگاه به حجار بن ابجر گفت: «پرچم خویش را ببر»

گفت: «به طرف این کثافت؟»

گفت: «به خدا چیزی که به طرف آن عقب می‌روید، عفن‌تر و پست‌تر

است.»

به محمد بن عبدالرحمان نیز چنین گفت که گفت: «هیچکس دیگر چنین نکرده

که من بکنم»

مصعب گفت: «ای ابراهیم! که اکنون ابراهیم ندارم.»

محمد بن سلام گوید: وقتی این خازم خبر یافت که مصعب به مقابله عبدالملک رفته

گفت: «آیا عمر بن عبید اللہ با وی هست؟»

گفتند: «نه، اورا عامل فارس کرده»

گفت: «آیا مہلب بن ابی صفہ با وی هست؟»

گفتند: «نه اورا عامل موصل کرده»

گفت: «آیا عباد بن حصین با وی هست؟»

گفتند: «نه اورا در بصرہ نایب خویش کرده»

گفت: «من نیز بہ خراسانم» و شعری خواند بہ این مضمون:

«ای جعار، مرا بگیر و بکش و خوشدل باش

» کہ گوشت مردی کہ یاران وی حضور ندارند

«در جنگ تو است.»

گوید: «آنگاہ مصعب بہ پسرش عیسی گفت: «پسر کم، با ہمراہانت بر نشین

و بہ مکہ پیش عمرویت برو و بگو کہ مردم عراق چہ کردند مرا واگذار کہ کشتہ می شوم»

پسرش گفت: «بہ خدا ہرگز خبر ترا پیش قرشیان نمی برم، اگر خواہی

سوی بصرہ رو کہ آنها پیرو جماعتند و از آنجا پیش امیر مومنان رو»

گفت: «بہ خدا نباید قرشیان سخن کنند کہ من بہ سبب سستی مردم ربیعہ

فرار کردہ ام و وارد حرم شدہ ام۔ جنگ می کنم، اگر کشتہ شدم قسم بہ دینم،

نہ شمشیر مایہ ننگ است ونہ فرار عادت و خوی من، اگر تو می خواہی برو و نبرد کن.»

گوید: پس عیسی باز گشت و نبرد کرد تا کشتہ شد.

ابی المہاجر گوید: «عبدالملک بہ وسیلہ محمد بن مروان برادر خویش بہ مصعب

پیغام داد کہ عمو زادہ ات امانت می دہد»

اما مصعب جواب داد: «کسی همانند من از چنین جایی نمی رود مگر غالب

شود یا مغلوب.»

عیاش گوید: با عبدالملک بن مروان ایستاده بودیم که با مصعب نبرد داشت، زیاد بن عمرو بنو نزیك شد و گفت: «ای امیرمومنان! اسماعیل بن طلحه هدایه راستی پیشه من بود و هر وقت مصعب قصد بدی درباره من داشت او را بازمی داشت اگر خواهی او را از گناهِش امان بده»

گفت: «در امان است»

گوید: پس زیاد که مردی سخت تنومند بود برفت و میان دو صف ایستاد و بانگ زد: «ابوالبختری اسماعیل بن طلحه کجاست؟»

گوید: اسماعیل برون شد و به نزیك وی آمد که بدو گفت: «سختی با تو دارم» پس او نزیك شد چنانکه گردن اسبانِشان به هم رسید، کسان کمر بندهای مغزی دار می بستند، زیاد دست در کمر بند اسماعیل زد و او را از زمین بکند که مردی لاغر بود.

ابوالبختری گفت: «ای ابو مغیره، اقتضای وفاداری نسبت به مصعب چنین نیست.»

گفت: «این را خوشتر دارم از آنکه فردا ترا کشته بینم.»

گوید: وقتی مصعب از پذیرفتن امان سرباز زد، محمد بن مروان به عیسی این مصعب بانگ زد که ای برادر زاده! خویشتن را به کشتن مده که امان داری.

مصعب گفت: «عمویت امانت داد، سوی او رو»

گفت: «باید زنان قریش یگویند که ترا به کشته شدن رها کرده ام»

گفت: «جلو من پیش برو تا ترا پیش خدا ذخیره کنم»

گوید: پس عیسی نبرد کرد تا کشته شد.

گوید: مصعب تیر خورد و زخمی شد. زاید بن قدامه او را بدید و بدو حمله برد و با نیزه بزد و گفت: «ای خونبهای مختار» و او را بیفکند و عبیدالله بن زیاد بن

ظیان پیاده شد و سرش را جدا کرد و گفت: «وی برادر من نابی بن زیاد را کشته بود»، پس سر او را پیش عبدالملک بن مروان آورد که هزار دینار بدو پاداش داد اما از گرفتن آن دریغ کرد و گفت: «وی را به انگیزه اطاعت تو نکشتم، به واسطه انتقام کشتم، و برای حمل سر، چیزی نمی گیرم» پس سر را به نزد عبدالملک و گذاشت انتقامی که عیدالله بن زیاد می گفت به سبب آن مصعب را کشته از آنجا بود که مصعب در یکی از ولایت‌های خویش مطرف بن سیدان باهلی، از مردم بنی جافه را سالار نگهبانان کرده بود.

ابوالحسن مدائنی گوید: مطرف، نابی بن زیاد بن ظیان و یکی از مردم بنی نمیر را که راهزنی کرده بودند بیاورد، نابی را کشت و نمیری را تازیانه زد و رها کرد. وقتی مصعب او را از بصره برداشت و بر اهو از گماشت، عیدالله بن زیاد بن ظیان جمعی را فراهم آورد و به آهنگ وی برون شد. وقتی تلافی شد مقابل هم ایستادند و نهری در میانه بود مطرف از نهر عبور کرد و سوی وی آمد و ابن ظیان شتابان سوی وی رفت و بانیزه بزد و او را کشت.

گوید: مصعب، مکرم بن مطرف را از بی ابن ظیان فرستاد که برفت تا به عسکر مکرم رسید و آنجا به نام وی شهره شد، اما ابن ظیان را نیافت. گوید: ابن ظیان از پس کشته شدن برادرش به عبدالملک پیوسته بود. علی بن محمد گوید: ابن ظیان در بصره بر دختر مطرف گذشت، بدو گفتند: «این قاتل پدرت است»

گفت: «پدرم در راه خدا رفت» و ابن ظیان شعری گفت بدین مضمون:

«پدرت نه در راه خدا

«بلکه در راه درهم‌ها تلف شد.»

گوید: وقتی مصعب کشته شد، عبدالملک بن مروان مردم عراق را به بیعت خواند که یا وی بیعت کردند، مصعب بر کنار رودی به نام دجیل به نزدیک دیر

جائلیق کشته شده بود. و چون کشته شد عبدالملک بگفت تا او را با پسرش عیسی به خاک سپردند.

عروه گوید: ز قنی مصعب کشته شد عبدالملک گفت: «به خاکش سپارید که به خدا میان ما و او حرمت قدیم بود ولی پندشاهی نسب نمی شناسد.»
عبدالله بن شریک عامری گوید: بهلوی مصعب بن زبیر ایستاد بودم نامه ای از قبا ی خویش در آوردم و گفتم: «این نامه عبدالملک است.»
گفت: «هر چه می خواهی مکن.»

گوید: آنگاه یکی از مردم شام بیامد و وارد اردوگاه وی شد و دختری را بگرفت که بانگ بر آورد: «وای ذلیل شدم»، مصعب بدو نگرست آنگاه روی از او برگردانید.

گوید: سر مصعب را پیش عبدالملک بردند که در آن نگرست، و گفت: «کی قریش مانند توبه وجود خواهد آورد»

گوید: در مدینه یا حبی سخن می کردند گفتند: «مصعب کشته شد.»

گفت: «قاتلش تیره روز باد.»

گفتند: «عبدالملک بن مروان او را کشت.»

گفت: «پدر و مادرم فدای قاتل و مقتول باد»

گوید: پس از آن عبدالملک به حج رفت، حبی پیش وی آمد و گفت: «برادرت مصعب را کشتی؟»

عبدالملک شعری به این مضمون خواند:

«هر که جنگ را بچشد

«مزه آنرا تلخ بیند

«و او را به سختی اندازد.»

ابوجعفر گوید: به قولی واقعه قتل مصعب که یاد کردم و جنگی که میان وی

وعبدالملك رخ داد به سال هفتاد و دوم بود و قضیه خالد بن عبدالله که از جانب عبدالملك سوی بصره رفت به سال هفتاد و یکم بود، و کشته شدن مصعب به ماه جمادی الاخر بود.

به گفته واقعی در این سال عبدالملك بن مروان وارد کوفه شد و کارهای عراق و کوفه و بصره را میان عاملان خویش تقسیم کرد. اما به گفته ابوالحسن این به سال هفتاد و دوم بود.

علی بن محمد گوید: مصعب به روز سه شنبه سیزده روز گذشته از جمادی الاول یا جمادی الاخر سال هفتاد و دوم کشته شد.

چنانکه گویند وقتی عبدالملك به کوفه آمد در نخیله جا گرفت. آنگاه کسان را به بیعت خواند. مردم قضاعه پیامدند و آنها را اندک دید. گفت: «ای گروه قضاعه با وجود اندک بودنشان چگونه از مضریان به سلامت مانده‌اید؟»

عبدالله بن یعلی نهی گفت: «ما از آنها نیرومندتریم و والا تر»

گفت: «به کمک کی؟»

گفت: «ای امیرمؤمنان به کمک کسانی از ما که با توهستند»

پس از آن مذهبجیان و همداتیان پیامدند و گفت: «با وجود ایشان کسی در کوفه چیزی نخواهد شد»

آنگاه طایفه جعفری آمدند و چون عبدالملك آنها را دید گفت: «ای گروه جعفری برادر زاده‌تان میان شماست و او را نهان کرده‌اید؟»

گفتند: «آری.»

گفت: «او را بیارید»

گفتند: «در امان خواهد بود؟»

گفت: «شرط هم می‌نهد؟»

یکی از آنها گفت: «به خدا به سبب غفلت از حق تو نیست که شرط می‌نهیم

بلکه چون فرزند که به پدر می‌نازد به تومی‌نازیم.»

گفت: «به خدا نیکو قبیله‌ای هستید که در جاهلیت و اسلام سواران بوده‌اید، وی در امان است.»

پس او را بیاوردند، یحیی کنیه ابوایوب داشت و چون عبدالملک در او نگریست گفت: «ای ابو قبیح، تو مرا خلع کرده‌ای، با چه رویی به پروردگارت می‌نگری؟»

گفت: «با همان رویی که خلقم کرده است.»
یحیی بیعت کرد آنگاه برفت عبدالملک پشت سر وی نگریست و گفت: «چه مردی! چه بچه کنیزی!»

معبد بن خالد جدلی گوید: «آنگاه ما مردم عدوان پیش وی رفتیم.»
گوید: مردی نکو منظر جلومن بود ومن پشت سراویدم - معبد زشت روی بود - عبدالملک گفت: «کیان؟»
دبیر گفت: «عدوان»

عبدالملک شعری خواند به این مضمون:

«چگونه مردمند این قوم عدوان

«که گویی ما را از زمین بوده‌اند

«به همدیگر تعدی کردند

«ورعایت یکدیگر نکردند

«سروران و کسانی که ادای قرض می‌کردند

«از آنها بوده‌اند»

آنگاه روبه مرد نکو منظر کرد و گفت: «باقی را بخوان»

گفت: «نمی‌دانم»

گوید: ومن از پشت سروی باقی شعر را خواندم به این مضمون:

«داوری که حکم می کند

«و حکم خود را نمی شکند

«از آنهاست

«و کسی که مطابق سنت و رسم

«به پایان بردن حج با اوست

«از آنهاست»

گوید: عبدالملك از من بگشت و روی به مرد نکومنظر کرد و گفت: «کی

بوده؟»

گفت: «نمی دانم»

گوید: و من از پشت سر او گفتم: «ذوالاصبع»

گوید: پس روبه مرد نکومنظر کرد و گفت: «چرا او را ذوالاصبع گفته اند؟»

گفت: «نمی دانم»

من از پشت سر او گفتم: «برای آنکه ماری انگشت او را گزید و آنرا

پیرید.»

پس روی به مرد نکومنظر کرد و گفت: «نامش چه بود؟»

گفت: «نمی دانم»

من از پشت سر وی گفتم: «حرثان بن حارث»

پس روبه مرد نکومنظر کرد و گفت: «از کدام نیره؟»

گفت: «نمی دانم»

و من از پشت سر او گفتم: «از بنی ناج»

و عبدالملك شعری خواند به این مضمون:

«از پس بنی ناج و کوشش ها که میانشان کردی

«به دنبال چیزی که تلف شده چشم بینداز

«وقتی سخن نیکی گویم که میانشان اصلاح آرم

«و هیب گوید: به این ترتیب صلح نمی کنم»

گوید: آنگاه روبه مرد نکو منظر کرد و گفت: «مقرری تو چند است؟»

گفت: «هفتصد.»

به من گفت: «تو جزو چندی‌ها هستی؟»

گفتم: «جزو سیصدی‌ها.»

پس روی به دبیران کرد و گفت: «از مقرری این چهار صد کم کنید و بر مقرری

این بیفزایید» و وقتی که برگشتم من هفتصدی بودم و او سیصدی.

گوید: آنگاه مردم کنده پیامدند عبدالملک، به عبدالله بن اسحاق بن اشعث

نگریست و به برادر خود بشر، سفارش او را کرد و گفت: «وی را جزو یاران خویش

کن.»

پس از آن داود بن قحزم با دویست کس از بکرین وائل آمد که خیمه‌های

داودی داشتند و به نام داود شهره بود. وی با عبدالملک بر تخت نشست پس از آن

عبدالملک برخاست و آنها نیز با وی برخاستند عبدالملک چشم به دنبال آنها دوخت

و گفت: «اینان بدکارانند، به خدا اگر یارشان پیش من نیامده بود یکیشان از من

اطاعت نمی کرد»

پس از آن چنانکه گفته‌اند قطن بن عبدالله حارثی را به مدت چهل روز

ولایتدار کوفه کرد. سپس او را برداشت و بشرین مروان را ولایتدار کرد.

گوید: عبدالملک به منبر کوفه رفت و سخن کرد و گفت: «اگر عبدالله بن زبیر

چنانکه می‌پندارد، خلیفه بود برون می‌شد و به خویشانش می‌کوشید و دم خودش را در

حرم محکم نمی‌کرد» پس از آن گفت: «بشرین مروان را بر شما گماشتم و دستور

دادم با مردم مطیع نیکی کند و با مردم عصیانگر سختی کند، شنوای او باشید و

اطاعت کنید.»

گوید: آنگاه محمد بن عمیر را ولایتدار همدان کرد و یزید بن رویم را ولایتداری، عاملان فرستاد و به شرطی که با کسان درباره اصفهان کرده بود وفات نکرد، سپس گفت: این بدکاران را که مردم شام را به خیانت واداشتند و مردم عراق را تباہ کردند بیارید»

گفتند: «سران عشایرشان آنها را پناهی کردند اند.»

گفت: «مگر کسی برخیزد من پناه تواند داد؟»

گوید: و چنان بود که عبدالله بن یزید بن اسد به علی بن عبدالله بن عباس پناهنده شده بود، یحیی بن معیوف همدانی نیز به او پناهنده شده بود هذیل بن زفر بن حارث و عمرو بن زید حکمی به خالد بن یزید بن معاویه پناهنده شده بودند و عبدالملک آنها را امان داد که نمودار شدند.

ابو جعفر گوید: در این سال عبدالله بن ابی بکره و عمران بن ابان در بصره بر سر ریاست منازعه کردند.

علی بن محمد گوید: وقتی مصعب کشته شد حمran بن ابان و عبدالله بن ابی بکره به پا خاستند و در کار ولایتداری بصره منازعه کردند ابن ابی بکره گفت: «من از تو توانگرترم، در جنگ جفره من خرج یاران خالد را می پرداختم»

به حمran گفتند: «تأب ابن ابی بکره را تداری، از عبدالله بن اهتم کمک بخواه که اگر با تو کمک کند ابن ابی بکره از تو زور نیاید.» حمran چنان کرد و بر بصره تسلط یافت و ابن اهتم سالار نگهبانان بصره شد. حمran به نزد بنی امیه منزلتی داشت.

ابو عاصم نیل گوید: یکی به من گفت: «یک پیر بدوی بیامد و حمran را بدید و گفت: این کیست؟»

گفتند: «حمran.»

گفت: «این را دیدم که عباسی بگشته بود و مروان و سعید بن عاص پیشدستی

می کردند که کدامشان آنرا راست کند.»

ابوعاصم گوید: این را برای یکی از فرزندان عبدالله بن عامر گفتم. گفت: «پدرم می گفت که حمran پای خویش را دراز کرد و معاویه و عبدالله بن عامر پیشدستی می کردند که کدامشان آنرا بمالد.»

در همین سال عبدالملك، خالد بن عبدالله را به ولایتداری بصره فرستاد. علی بن محمد گوید: حمran اندك مدتی بر بصره بیبود، پس از کشته شدن مصعب، ابی بکره برون شد و به کوفه پیش عبدالملك رفت که عبدالله بن خالد را ولایتدار بصره و توابع آن کرد؛ خالد عییدالله بن ابی بکره را به نیابت خود به بصره فرستاد و چون پیش حمran رفت بدو گفت: «آمدی، هرگز نیایی!» و ابن ابوبکره بر - بصره بیبود تا خالد بیامد.

به گفته و اقدی در این سال عبدالملك به شام باز گشت.

گوید: در همین سال ابن زبیر، جابر بن اسود را از مدینه بکستند و طلحة بن عبدالله را عامل آنجا کرد.

گوید: این آخرین ولایتدار ابن زبیر بر مدینه بود تا وقتی که طارق بن عمرو آزاد شده عثمان به مدینه آمد و طلحة فراری شد و طارق در مدینه بیبود تا عبدالملك بدو نامه نوشت.

در این سال به گفته و اقدی عبدالله بن زبیر سالار حج بود.

مصعب بن عثمان گوید: «وقتی عبدالله بن زبیر از کشته شدن مصعب خبر یافت به سخن ایستاد و گفت:

حمد خدایی را که خلق و فرمان از اوست، ملك را به هر که خواهد دهد و از هر که خواهد ملك را بگیرد، هر که را خواهد عزت دهد و هر که را خواهد ذلیل کند، خدا کسی را که برحق باشد ذلیل نکند اگر چه تنها باشد و کسی را که شیطان و حزب شیطان دوستدار وی باشد عزت ندهد و گر چه همه خلق با وی باشند، بدانید

که خبری از عراق آمده که ما را غمین کرده و خرسند. خبر کشته شدن مصعب آمده که رحمت خدای بر او باد، خرسند شدیم از اینکه می‌دانیم کشته شدن وی شهادت است. غمین شدیم از اینرو که جدایی خویشاوند سوزشی دارد که خویش به هنگام مصیبت می‌یابد، آنگاه مردم صاحب رای از پی آن به صبر نیک و تسلی شایسته باز می‌روند، اگر به مصیبت مصعب دچار شدم، پیش از اوبه مصیبت زیر دچار شده بودم، از مصیبت عثمان نیز برکنار نبودم، مصعب بنده‌ای از بندگان خدا بود و یاری از یاران من، بدانید که مردم عراق، اهل خیانت و نفاق، او را تسلیم کردند و به قیمتی ناچیز فروختند، اگر او کشته شده به خدا ما چون پسران ابی‌العاص نیستیم که بر بسترهایمان بمیریم، به خدا در جاهلیت و اسلام یکی از آنها در نبردی کشته نشده ولی ما یا به نیزه کشته می‌شویم یا زیر سایه شمشیرها جان می‌دهیم. بدانید که دنیا عاریتی از ملک خدای والاست که قدرتش زوال نیابد و ملکش فنا نگیرد، اگر اقبال کند آنها چون سبکسر گردن‌نرازانگیرم و اگر پشت کند چون دلسوخته نوسری خورده بر آن نگیریم، این سخن را می‌گویم و برای خودم و شما از خدا آمرزش می‌خواهم.»

گویند: وقتی عبدالملک، مصعب را کشت و وارد کوفه شد بگفت تا غذای بسیار بساختند و به خورتق بردند و اجازه عام داد و کسان وارد شدند و به جاهای خویش نشستند، عمرو بن حرث مخزومی بیامد، عبدالملک گفت: «پیش من آی و بر تخت من» و او را با خویشان نشانید.

سپس گفت: «ناکنون چه غذایی خورده‌ای که بیشتر از همه دوست‌داشته‌ای و رغبت‌انگیزتر بوده؟»

گفت: «بزغاله چاقی که خوب نمک زده باشند و نیک پخته باشند.»
گفت: «کاری نساختی، چه خبر داری از بزغاله شیری که خوب پاك شده باشد و نیک پخته باشند که پایش را بکشی و دستش از پی آید که در مخلوط شیرو

روغن پخته باشند.»

گوید: آنگاه سفره‌ها را بیاوردند و غذا خوردند. عبدالملك بن مروان گفت: «چه خوش بود عیش ما اگر چیزی پاینده بود، ولی ما چنانیم که شاعر سلف گوید:

«ای امیم، هر نازه‌ای کهنه می‌شود

«و هر کسی روزی مبدل به «گویا» می‌شود.»

گوید: و چون از غذا فراغت یافتند، عبدالملك در قصر می‌گشت و به عمرو بن حرث می‌گفت: «این خانه از آن کیست؟ این خانه را کی بنیان نهاده؟» و عمرو بنو خبر می‌داد. عبدالملك باز گفت:

«ای امیم هر نازه‌ای کهنه می‌شود

«و هر کسی روزی مبدل به «گویا» می‌شود.»

آنگاه به محل خویش باز آمد و والمید و شعری به این مضمون خواند:

«آرام عمل کن که خواهی مرد

«ای انسان برای خویشتن بکوش

«که آنچه بوده وقتی برفت گویا نبود

«و آنچه وجود دارد «گویا» می‌شود.»

در این سال به گفتهٔ واقفی عبدالملك قیساریه را گشوده

آنگاه سال هفتاد و دوم در آمد.

سخن از حوادث مهم

سال هفتاد و دوم

ابو جعفر گوید: از جمله حوادث این سال قضیهٔ خوارج بود و مهلب بن اسی

صفحه و عبدالعزیز بن عبدالله.

ابوزهر عبسی گوید: از آن پس که از ارقه و مهلب هشتماه در سولاق به سختی
نبرد کردند، خبر آمد که مصعب بن زبیر کشته شد، و این خبر پیش از آنکه به مهلب و
یاران وی رسد به خوارج رسید، خوارج به آنها بانگ زدند و گفتند: «چرا به ما
نمی گوید که رای شما درباره مصعب چیست؟»
گفتند: «پیشوای هدایت است.»

گفتند: «و شما در دنیا و آخرت دوستان وی هستید؟»
گفتند: «آری، ما در زندگی و مرگ دوستان وی هستیم.»
گفتند: «درباره عبدالملک بن مروان چه می گوید؟»
گفتند: «وی پسر ملعون است و ما از او بیزاریم و به نزد ما خون وی از شما
حلالتر است.»

گفتند: «شما در دنیا و آخرت از او بیزارید؟»
گفتند: «آری، همانطور که از شما بیزاریم.»
گفتند: «شما در زندگی و مرگ دشمنان وی هستید؟»
گفتند: «آری دشمنان اویم، چنانکه دشمنان شمایم.»
گفتند: «پس عبدالملک بن مروان پیشوای شما مصعب را کشت و چنان می بینیم
که فردا عبدالملک را پیشوای خویش خواهید کرد در صورتی که اکنون از او
بیزاری می کنید و پدرش را لعنت می کنید»
گفتند: «ای دشمنان خدا دروغ می گوید.»

گوید: و چون فردا شد، کشته شدن مصعب را معلوم داشتند و مهلب با عبدالملک
ابن مروان بیعت کرد. آنگاه خوارج پیش آنها آمدند و گفتند: «شما درباره مصعب چه
می گوید؟»

گفتند: «ای دشمنان خدا گفتار خویش را درباره وی با شما نمی گویم» که
نمی خواستند خویش را پیش خوارج تکذیب کرده باشند.

اما خوارج گفتند: «دیروز به ما گفتید که اودر دنیا و آخرت دوست شماست و شما در زندگی و مرگ دوستان او بید، اینک به ما بگویید دربارهٔ عبدالملک چه می گوید؟»

گفتند: «پیشوای ماست و خلیفهٔ ما» و چون بیعت کرده بودند چاره‌ای جز این سخن نداشتند.

از ارقه گفتند: «ای دشمنان خدا شما دیروز از اودر دنیا و آخرت بی‌زاری می کردید و می گفتید که در زندگی و مرگ دشمنان او هستید و اکنون پیشوای و خلیفهٔ شماست، در صورتی که پیشوایی را که دوست وی بودید کشته است بنا بر این کدام یکیشان بر حقند و کدامشان هدایت‌گرند و کدامشان ضلالت‌گرند؟»

به آنها گفتند: «دشمنان خدا بدو رضایت داده‌ایم که کارهای ما به دست اوست و بدین خوشنودیم چنانکه بدان خوشنود بودیم»

گفتند: «نه، ولی شما برادران شیاطینید و دوست ستمگران و بت‌دگان دنیا»
گوید: عبدالملک بن مروان بشر بن مروان را بر کوفه گماشت و خالد بن عبدالله را بر بصره، و چون خالد پیامد مهلب را بر خراج و کسکهای اهواز به جا گذاشت و عامری مسمع را بر شاپور گماشت و مقاتل بن مسمع را بر اردشیر خره و مسمع بن مالک بن مسمع را بر ساودار ابگرد و مغیره بن مهلب را بر استخر.

گوید: آنگاه کس پیش مقاتل فرستاد و او را بر سپاهی گماشت و به کمک عبدالعزیز فرستاد که از پی از ارقه بر خاست که از جانب کرمان به طرف وی سرازیر شدند و به دژ ابگرد رسیدند، وی نیز آهنگ آنها کرد، قطری صالح بن محراق را با نهصد سوار فرستاد که پیامد تا مقابل عبدالعزیز رسید که شبانگاه راه می‌پیمود که کسان بی آرایش جنگی نباشند، کسان وی هزیمت شدند، مقاتل بن مسمع پیاده شد و نبرد کرد تا کشته شد، عبدالعزیز بن عبدالله هزیمت شد و زنش دختر منذر بن جارود دستگیر شد که او را به خراج گذاشتند و به یکصد هزار رسید که زنی زیبا بود یکی

از مردان قوم وی به نام ابو حدیدشنی که از خوارج بود غیرت آورد و گفت: «دور شوید، بدینسان می بینم که این زن مشرک، شمارا مفتون کرده» و گردن او را بزد گویند که پس از آن سوی بصره رفت و خاندان منذر او را بدیدند و گفتند: «به خدا نمی دانیم ترا مدح کنیم یا ذم» می گفته بود: «به خدا این کار را از روی غیرت و تعصب کردم»

گوید: عبدالعزیز پیامد تابه را مهرمز رسید. آمدن وی را به مهلب خبر دادند که یکی از مشایخ قوم خویش را که از یک سو ازان بود فرستاد و گفت: «پیش وی برو اگر به هزیمت آمده دلش بده و به او بگویی که کاری نکرده که دیگران نکرده باشند و نیز به او بگویی که به زودی سپاه بدومی رسد و خدا او را نیرو می دهد و ظفر می یابد.»

گوید: پس آن شخص پیش عبدالعزیز آمد و دید که با حدود سی کس آنجا منزل گرفته و غمین و افسرده است. از وی بدو سلام گفت و گفت که فرستاده مهلب است و پیام او را رسانید و گفت: «اگر حاجتی دارد بگوید. آنگاه پیش مهلب بازگشت و خبر را با وی بگفت.»

گوید: مهلب به ازدی گفت: «اینک به بصره پیش خالد رو و خبر را با وی بگویی»

گفت: «من پیش او روم و بگویم که برادرش هزیمت شده! به خدا پیش او نمی روم»

مهلب گفت: «نه به خدا کسی جز تو نباید برود که او را دیده ای و فرستاده من به نزد وی بوده ای.»

گفت: «ای مهلب اگر امسال پیش وی روی به تو معلوم نخواهد داشت.» و برون شد.

مهلب گفت: «به خدا تو از طرف من احساس ایمنی می کنی، اگر کسی جز

من بود و نورا پیاده می فرستاد دوان دوان می رفتی»

ازدی باز آمد و گفت: «گویی به سبب بردباری خویش بر ما منت می نهی! به خدا ما نیز به تو عوض می دهیم و بیشتر، مگر نمی دانی که ما، در مقابل تو خودمان را به خطر کشتن می دهیم و ترا از دشمنی محافظت می کنیم به خدا اگر با کسی بودیم که با ما خشونت می کرد و ما را پیاده به کارهای خویش می فرستاد آنگاه به نبرد و یاری ما نیازمند می شد، او را مابین خودمان و دشمن جای می دادیم و سپر محافظت خویش می کردیم»

مهلَب گفت: «راست گفتی، راست گفتی»

گوید: آنگاه يك جوان ازدی را که با وی بوده بود پیش خواند و سوی خالد فرستاد که خبر برادرش را با وی بگوید.

گوید: جوان ازدی پیش خالد رسید که کسان اطراف وی بودند وجبه ای سبز و روپوشی سبزه تن داشت بدو سلام گفت که جواب داد و گفت: «برای چه آمده ای؟»

گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد، مهلب مرا فرستاده تا آنچه را معاينه دیده ام با تو بگویم»

گفت: «چه دیده ای؟»

گفت: «عبدالعزيز را در رامهرمز دیدم که مزیمت شده بود»

گفت: «دروغ گفتی»

گفت: «نه به خدا دروغ نگفتم و جز حق به تو نگفتم اگر دروغ گفته بودم گردنم را بزن و اگر راست گفته بودم، خدایت قرین صلاح بدارد، جبه و روپوش خویش را به من بده»

گفت: «وای تو آنچه می خواهی آسان است که در مقابل خطر بزرگ در صورتی که دروغ گفته باشی به چیزی مختصر در صورتی که راست گفته باشی رضایت

دادی»

گوید: پس او را بداشت و بگفت تا با وی نیکی کنند تا هزیمت قوم را معلوم داشت و به عبدالملك نامه نوشت:

«اما بعد، امیرمؤمنان را که خدایش مکرم بدارد، خبردار می کنم
 «که من عبدالعزیز را از پی خوارج فرستادم که در فارس با وی برخورد
 «کردند و نبردی سخت کردند و عبدالعزیز که مردم از اطراف وی گریخته
 «بودند، منهزم شده، مقابل بن مسمع کشته شده و فرزندان به اهواز آمده اند،
 «خواستم این را به امیرمؤمنان خبر دهم که رای و دستور وی بیاید و بدان
 «کار کنم ان شاء الله و سلام برتوباد با رحمت و برکات خدای»

گوید: عبدالملك بدو نوشت:

«اما بعد: فرستاده تسونامه ای را که ضمن آن نوشته بودی که
 «برادرت را به نزد خوارج فرستاده ای و از هزیمت هزیمتیان و قتل مقتولان
 «سخن کرده بودی به نزد من آمد، از فرستاده تو درباره محل مهلب
 «پرسیدم که گفت: وی عامل تو بر اهواز است، خدا رای ترا زشت بدارد
 «که برادرت را که يك بدوی از مردم مکه است به نبود خوارج
 «می فرستی و مهلب را پهلوی خویش به وصول خراج و امی گذاری که
 «مردی است نکو رای و نیکو سیاست و جنگ آزموده و جنگ دیده، فرزند
 «جنگ فرزند جنگ زادگان، مراقبت کن که مردم حرکت کنند و با آنها
 «در اهواز و آنسوی اهواز مقابله کن. به بشر پیغام دادم که سپاهی از مردم
 «کوفه به کمک تو فرستد، وقتی با دشمن مقابل شدی بی حضور و مشورت
 «مهلب کاری مکن، ان شاء الله. سلام برتوباد با رحمت خدای»

گوید: برای خالد سخت بود که عبدالملك کار وی را در مورد فرستادن
 برادرش و وا گذاشتن مهلب نپسندیده بود و به رای وی تنها رضایت نداده بود و گفته

بود با حضور و مشورت مهلب کار کن.

گوید: عبدالملك به یشر بن مروان نوشت:

«اما بعد، به خالد بن عبدالله نوشتم و دستور دادم به مقابله
«خوارج رود، پنجهزار کس برای وی بفرست و یکی را که مورد پسند
«تو باشد بر آنها گمار و چون از این غزا فراغت یافتند آنها را بهری فرست
«که با دشمن نبرد کنند و در پادگانهای خویش باشند و خراج اراضی
«غنیمتی خویش را بگیرند تا وقت بازگردانیدنشان برسد و بازشان گردانی
«و کسان دیگر به جایشان فرستی»

گوید: یشر، پنجهزار کس از مردم کوفه را معین کرد و عبدالرحمان بن محمد بن
اشعث را بر آنها گماشت و گفت: «وقتی این غزا را به سر بردی سوی ری برو» و
فرمان آنجا را برای وی نوشت.

گوید: خالد با مردم بصره برون شد و به اهواز رفت، عبدالرحمان بن محمد
نیز با فرستادگان کوفه بیامد و در اهواز به آنها رسید، از ارقه تبر بیامدند تا نزدیک
شهر اهواز وارد و گاه قوم رسیدند.

گوید: مهلب به خالد گفت: «اینجا کشتی های بسیار می بینم آنها را تصرف کن
که خوارج آنها را آتش می زنند» و چیزی نگذشت که گروهی از سواران خوارج
سوی کشتی ها رفتند و آنها را آتش زدند.

گوید: خالد بن عبدالله، مهلب را به پهلوی راست سپاه خویش گماشت،
داود بن قحطم را که از مردم بنی قیس بن ثعلبه بود به پهلوی چپ گماشت.

گوید: مهلب بر عبدالرحمان بن محمد گذشت که خندق نزده بود بدو گفت:
«برادر زاده چرا خندق نزده ای؟»

گفت: «به خدا آنها به نظر من از باد شتر ناچیز ترند»

گفت: «ای برادر زاده آنها را ناچیز بدان که درندگان عربند. از ایتجانی روم

تا خندقی به دور خود بزنی» و او چنان کرد.

گوید: سخن عبدالرحمان که گفته بود: «آنها از باد شترناچیز ترند» به خوارج رسید و شاعرشان شعری گفت به این مضمون:

«ای طالب حق دستخوش آرزو مشو

» که تا وصول به آرزو مدتها فاصله است

» برای پروردگارت کار کن و ثواب از او بخواه

» و بدان که ترس خدای بهترین کارهاست

» با سلاح نشاندار با مخشان نبرد کن

» که صبحگاهان سوی بادشتر میروی.»

گوید: در حدود بیست روز بیودند آنگاه خالد با سپاه سوی آنها رفت که از شمار و لوازم آنها بیمناک شدند و عقب نشینی آغاز کردند، مردم بر آنها جرئت آوردند و سواران به آنها حمله بردند که برفتند، گفنی دنباله دار سپاه بودند که پشت کردند از آنرو که تاب نبرد قوم را در خویش نمی دیدند، خالد بن عبدالله، داود بن قحذم را با سپاهی از مردم بصره به تعقیب آنها فرستاد و خود او به بصره بازگشت. عبدالرحمان بن محمد سوئی ری رفت و مهلب در اهواز بماند.

گوید: خالد بن عبدالله به عبدالملک نوشت:

«اما بعد، به امیر مومنان که خدایش قرین صلاح بدارد خیر

» می دهم که سوی از ارقه بیدین خارج از خط مسلمانی رفتیم، به نزد شهر

» اهواز تلافی کردیم، به همدیگر ناختم و نبردی سخت کردیم که خدا

» نصرت خویش را بر مومنان و مسلمانان فرود آورد و چهره دشمنان خویش

» را بزد و مسلمانان به تعقیبشان رفتند و از آنها می کشتند که مقابله و مقاومتی

» نبود و خدا هر چه را در اردوگاهشان بود غنیمت مسلمانان کرد، پس از-

» آن داود بن قحذم را به دنبالشان فرستادم، خدا نابود و ریشه کنشان می کند

«ان شاء الله وسلام برتوباد»

گوید: و چون این نامه به عبدالملك رسید به بشر بن مروان نوشت:

«اما بعد، از جانب خویش یکی را که دلیر باشد و جنگ

«آزموده بفرست با چهار هزار سوار که از پی بدینان سوی فارس

روند.»

«خالد به من نوشته که داود بن قحطم را از دنیال آنها فرستاده

«به کسی که می فرستی دستور بده وقتی با داود بن قحطم تلاقی کردند با

«وی مخالفت نکند که اختلاف قوم کمکی است که بر ضد خویش به دشمن

«می کنند وسلام برتوباد»

گوید: بشر بن مروان عتاب بن ورقاء را با چهار هزار سوار از مردم کوفه

فرستاد که برفتند تا به سرزمین فارس با داود بن قحطم تلاقی کردند و از پی قوم

رفتند و جستجوی ایشان می کردند تا بیشتر اسبانشان سقط شد و دچار محنت و

گرسنگی شدند و بیشتر مردم آن دوسپاه پیاده به اهواز بازگشتند.

گوید: عبدالله بن قیس رقیات درباره هزیمت عبدالعزیز و فراری شدنش و

رها کردن زنش شعری گفت به این مضمون:

«ای عبدالعزیز، سپاه خویش را رسوا کردی

«و آنها را از پای افتاده به راهها رها کردی

«که یا تشنه بودند و جان می دادند

«یا پاره پاره میان کشتگان افتاده بودند

«چرا با شهیدان ثبات نیاوردی و نبرد نکردی

«و شامگاهان سر خویش گرفتی

«و سپاه خویش را بی سالار رها کردی

«همه عمر این ننگ را با خود داشته باش

«که زنت را که به اسیری می بردند

«و چشمان را گریان کرد، از یاد برده بودی.»

در این سال ابوفدیک خارجی که از مردم بنی قیس بن ثعلبه بود قیام کرد و بر بحرین تسلط یافت و نجدة بن عامر حنفی را بکشت و دو حادثه بر خالد بن عبدالله فراهم آمد: آمدن قطری خارجی به اهواز و کار ابوفدیک.

خالد برادر خویش امیه بن عبدالله را با سپاهی فراوان به مقابله ابوفدیک فرستاد که ابوفدیک او را هزیمت کرد و کنیزش را بگرفت و از آن خویش کرد، امیه بر اسب خویش پیامد و سه روزه به بصره رسید و خالد حکایت وی و ازارقه را برای عبدالملک نوشت.

در این سال عبدالملک، حجاج بن یوسف را برای نبرد با ابن زبیر سوی مکه فرستاد. چنانکه گفته اند سبب اینکه حجاج را فرستاد، نه دیگری را، این بود که وقتی عبدالملک می خواست سوی شام باز رود، حجاج بن یوسف به نزد وی به پا ایستاد و گفت: «ای امیر مؤمنان به خواب دیدم که عبدالله بن زبیر را گرفتم و پوست او را بکندم، مرا سوی او فرست و نبرد وی را در عهده من کن»

پس عبدالملک او را با سپاهی انبوه از مردم شام فرستاد که برفت تا به مکه رسید. عبدالملک مکتوبی برای مکیان نوشت که اگر به اطاعت وی آیند در امانند.

عیاد بن عبدالله بن زبیر گوید: وقتی مصعب بن زبیر کشته شد عبدالملک بن مروان، حجاج بن یوسف را برای مقابله ابن زبیر به مکه فرستاد که در جمادی سال هفتاد و دوم با دوهزار کس از سپاه شام برون شد، سوی مدینه نرفت، از راه عراق روان شد و در طایف فرود آمد و گروهها به عرفة خارج حرم می فرستاد، ابن زبیر نیز گروهی می فرستاد که آنجا نبرد می کردند و پیوسته سپاه ابن زبیر هزیمت می شد و سپاه حجاج با ظفر باز می گشت.

گوید: پس از آن حجاج به عبدالملك نامه نوشت و اجازه خواست وارد حرم شود و ابن زبیر را محاصره کند و به عبدالملك خبر داد که نیروی ابن زبیر کاستی گرفته و بیشتر یارانش پراکنده شده‌اند و خواست که برای او کمک فرستد. گوید: نامه عبدالملك پیش حجاج آمد که به طارق بن عمرو نوشت و دستور داد با سپاه همراه خویش به حجاج ملحق شود و او با پنجهزار کس از یاران خود برفت و به حجاج پیوست.

گوید: ورود حجاج به طایف در ماه شعبان سال هفتاد و دوم بود و چون ماه ذی قعدة در آمد حجاج از طایف حرکت کرد و در بئر ميمون جای گرفت و ابن زبیر را محاصره کرد.

گوید: در این سال، حجاج سالار حج شد که ابن زبیر در محاصره بود. گوید: طارق در اول ذی حجه وارد مکه شد، بر کعبه طواف نبرد و سوی آن رفت، اما محرم بود، سلاح می‌پوشید اما نزدیک زنان نمی‌شد و بوی خوش نمی‌زد تا وقتی که عبدالله بن زبیر کشته شد.

گوید: ابن زبیر به روز قربان در مکه چند شتر کشت، اما آن سال نه وی و نه یارانش حج نکردند که از وقوف در عرفه باز ماندند.

بابك گوید: به سال هفتاد و دوم حج کردم، سوی مکه رفتیم و از بالا وارد آن شدیم و یاران حجاج و طارق را دیدیم که مابین حجوت تا بئر ميمون بودند، بر خانه وصفا و مرود طواف بردیم، آنگاه حجاج با کسان حج کرد دیدمش که بر ارتفاعات عرفه براسی بود و زرد تن و زرد سر داشت سپس از آنجا برفت و دیدمش که راه بئر ميمون گرفت و بر خانه طواف نبرد، یارانش مسلح بودند، خوردنی بسیار به نزد آنها دیدم، کاروان از جانب شام می‌آمد و خوردنی می‌آورد؛ کیک و سویق و آرد. و یاران حجاج در رفاه بودند، از یکیشان کیکي خریدم به یکدرم که تا وقتی به جحفه رسیدیم برای ما بس بود در صورتی که ما سه نفر بودیم.

مصعب بن ثابت به نقل از نافع آزاد شده بنی اسد که از مطلقان فتنه ابن زبیر بود گوید: ابن زبیر شب اول ذی قعدة سال هفتاد و دوم محاصره شد.

در این سال عبدالملك بن مروان به عبدالله بن خازم سلمی نامه نوشت و او را به بیعت خویش دعوت کرد که خراسان را برای مدت هفت سال بدو دهد.

علی بن محمد گوید: مصعب بن زبیر به سال هفتاد و دوم کشته شد عبدالله بن خازم در ابر شهر با بجیر بن ورقای صریمی به جنگ بود. عبدالملك بن مروان همراه سوره بن اشیم نمیری به ابن خازم نوشت که خراسان به مدت هفت سال از آن تسو باشد به شرط آنکه با من بیعت کنی.

گوید: ابن خازم به سوره گفت: «اگر نبود که نمی خواهم میان بنی سلیم و بنی عامر اختلاف افتد ترا می کشتم، این نامه را بخور»

گوید: اما روایت ابوبکر بن محمد بن واسع چنین است که فرمان عبدالله بن خازم را سواده بن عبیدالله نمیری برد، بعضی ها نیز گفته اند که عبدالملك سنان بن مکمل غنوی را سوی ابن خازم فرستاد و بدو نوشت که خراسان طعمة تو باشد و ابن خازم به سنان گفت: «ابوالذبان ترا فرستاده از این رو که از طایفه غنی هستی و می دانسته که من کسی را که از قبیله قیس باشد نمی کشم، اما نامه او را بخور»

گوید: عبدالملك به بکیر بن وشاح، از مردم بنی عوف بن سعد که به مرو بود و نایب ابن خازم بود نامه نوشت با فرمان خراسان و وعده داد و امیدوار کرد و بکیر بن وشاح، عبدالله بن زبیر را خلع کرد و برای عبدالملك بن مروان دعوت کرد و مردم مرو دعوت وی را پذیرفتند، ابن خازم خبر یافت و بیم کرد که ابن بکیر با مردم مرو سوی وی آید و مردم مرو با مردم ابر شهر بر ضد وی فراهم شوند از این رو بجیر را رها کرد و راه مرو گرفت که می خواست به ترمذ به نزد پسر خویش رود. بجیر او را تعقیب کرد و در دهکده ای که آنرا به پارسی شاهمیغد می گفتند بدو رسید که از آنجا تا مرو هشت فرسخ بود.

گوید: این خازم با بجیر نبرد کرد.

يك آزاد شده بنی لیث گوید: در خانه‌ای نزدیک نبردگاه قوم بودم چون آفتاب بر آمد دوسپاه به جنبش آمدند، به هم خوردن شمشیرها را می‌شنیدم و چون روز بر آمد صداها خاموش شد به خود گفتم: «این به سبب برآمدن روز است» و چون نماز ظهر بکردم، یا پیش از ظهر، برون شدم و یکی از مردم بنی تمیم به من رسید که گفتم: «چه خبر؟»

گفت: «دشمن خدا این خازم کشته شد، همین است» و او را دیدم که بر استری بار شده بود، به ابزارهای مردانگی وی ریسمان و سنگ بسته بودند و به وسیله آن بر استر نگهش داشته بودند.»

گوید: کسی که او را کشته بود رکیع بن عمیره قریعی بود ملقب به ابن دورقیه. بجیر بن ورقا و عمار بن عبدالعزیز جشمی و رکیع به او پرداخته بودند و با نیزه زده بودند تا از پای در آمده بود، آنگاه و کیع بر سینه‌اش نشسته بود و او را کشته بود.

گوید: یکی از ولایتداران به و کیع گفت: «این خازم را چگونه کشتی؟» گفت: «به برکت نیزه بر او غلبه یافتم و چون از پا بیفتاد بر سینه‌اش نشستم، می‌خواست برخیزد اما نتوانست و گفتم: ای خونیهای دوپله» - دوپله برادر مادری و کیع بود که پیش از آن در جنگهای دیگر کشته شده بود.

و کیع گوید: به صورت من نف کرد و گفت: «خدایت لعنت کند فوج مضر را به عوض برادرت می‌کشی که يك بومی بود و به يك مشت هسته» - یا گفت خاك نمی‌ارزید.»

گوید: هیچکس را ندیدم که در این حال، به هنگام مرگ آب دهانش بیش او باشد.

گوید: ابن هبیره روزی این حدیث را نقل کرد و گفت: «به خدا دلبری این

است»

گوید: هماندم که ابن خازم کشته شد بجیر یکی از بنی غدانه را سوی عبدالملك بن مروان فرستاد که کشته شدن ابن خازم را بدو خبر دهد اما سر را نفرستاد.

گوید: بکیر بن وشاح با مردم مرو بیامد و وقتی رسید که ابن خازم کشته شده بود، خواست سر او را بگیرد اما بجیر مانع شد و بکیر او را با چماقی بزد و سر را بگرفت و بجیر را به بند کرد و بداشت آنگاه بکیر سر را سوی عبدالملك فرستاد و بدو نوشت که او ابن خازم را کشته است و چون سر را پیش عبدالملك بردند غدانی فرستاده بجیر را پیش خواند و گفت: «این چیست؟»

گفت: «نمی داتم اما وقتی از قوم جدا شدم کشته شده بود»
در این سال حجاج بن یوسف سالار حج شد، عامل مدینه طارق آزاد شده عثمان بود، از جانب عبدالملك، عامل کوفه بشر بن مروان بود، قضای آنجا با عبیدالله بن عبدالله بود، عامل بصره خالد بن عبدالله بود قضای آنجا با هشام بن هبیره بود، عامل خراسان به گفته بعضی ها عبدالله بن خازم سلمی بود و به گفته بعضی دیگر بکیر بن وشاح.

آنکه گوید: به سال هفتاد و دوم عبدالله بن خازم عامل خراسان بود گوید: که عبدالله بن خازم از پس کشته شدن عبدالله بن زبیر کشته شد و عبدالملك بن مروان پس از کشته شدن ابن زبیر به ابن خازم نامه نوشت و او را به اطاعت خویش دعوت کرد که خراسان را ده سال به وی دهد و سر ابن زبیر را برای وی فرستاد و چون سر عبدالله بن زبیر را پیش ابن خازم بردند سوگند یاد کرد که هرگز از عبدالملك اطاعت نکند و طشتی خواست و سر ابن زبیر را غسل داد و حنوط مالید و کفن کرد و بر او نماز کرد و آنرا به مدینه پیش کسان این زبیر فرستاد و نامه را به فرستاده خورانید و گفت: «اگر فرستاده نبودى گردنت را مى زدم» بعضی ها نیز گفته اند که دو

دست و دوپای او را ببرد و گردنش را بزد.

فصلی که ضمن آن کاتبان را از آغاز اسلام یاد می‌کنیم

در روایت هشام و غیر هشام هست که نخستین کس از عربان که به عربی نوشت حرب بن امیه بن عبد شمس بود و نخستین کسی که به فارسی نوشت بیور. اسب بود که به روزگار ادریس بود و نخستین کسی که طبقات کاتبان را مرتب کرد و منزلتشان را معین کرد لهراسب پسر کاوغان پسر کیموس بود.

حکایت کنند که پرویز به دبیر خویش گفت: «سخن چهار گونه است: پرسش چیزی، پرسش از چیزی، فرمان چیزی و خبر از چیزی، این اساس گفتارهاست که اگر پنجمی برای آن بجویند نیابند و اگر یکی از آن بکاهد کامل نباشد. وقتی چیزی خواستی ملائمت کن، وقتی چیزی پرسیدی توضیح کن، وقتی فرمان دادی قاطع گوی وقتی خبر دادی دقیق گوی»

ابوموسی اشعری گوید: نخستین کسی که اما بعد گفت داود بود، و فصل الخطاب که خدای درباره او یاد کرده همین بود.

هشتم بن عدی گوید: نخستین کس که اما بعد گفت قس بن ساعده آبادی بود.

نام دبیران پیامبر
صلی الله علیه و سلم

علی بن ابی طالب علیه السلام و عثمان بن عفان وحی را می‌نوشتند و اگر حضور نداشتند ابی بن کعب و زید بن ثابت آنرا می‌نوشتند. خالد بن سعید بن عاص و معاویه بن ابی سفیان در حضور وی چیزهای مورد حاجت را می‌نوشتند. عبدالله بن ارقم و علاء بن عقبه مطالب مورد نیاز ما بین قوم را می‌نوشتند. گاه می‌شد که عبدالله بن ارقم از

جانب پيمبر به شاهان مى نوشت.

ديبر ابوبكر عثمان بود و نيز زيد بن ثابت و عبدالله بن ارقم و عبدالله بن خلف خزاعى و حنظلة بن ربيع .

ديبر عمر بن خطاب زيد بن ثابت بودند عبدالله بن ارقم نيز . عبدالله خزاعى ، پدر طلحة الطلحات نيز ديبر ديوان بصره بود .

ديبر ديوان كوفه ابوجبير بن ضحاک انصارى بود .

عمر بن خطاب به ديبران و عاملان خویش مى گفت: «قدرت عمل اينست كه كار امروز را به فردا ميگنيد كه اگر چنين كنيد كارها انبوه شود و ندانيد از كدام يك آغاز كنيد و كدام يك را بگيريد.»

عمر نخستين كس بود كه در عرب و اسلام ديوانها نهاد .

ديبر عثمان ، مروان بن حكم بود . عبدالملك ديبر ديوان مدینه بود . و ابوجبير انصارى ديبر ديوان كوفه بود . ابو غطفان بن عوف بن سعد ، از مردم بنى دهمان نيز ديروى بود ، اميب و عمران كه هر دو ان غلام وى بودند نيز ديبرى مى كردند .

سعيد بن نمران همدانى ديبرى على مى كرد پس از آن از جانب ابن زبير قضای كوفه يافت . عبدالله بن مسعود نيز ديبرى وى مى كرد .

گویند: عبدالله بن جبير نيز ديبرى وى مى كرد .

عبدالله بن ابى رافع نيز ديبرى وى مى كرد . درباره نام ابى رافع اختلاف هست: گویند كه نامش ابراهيم بود ، به قولى اسلم بود و به قولى سنان و به قولى عبدالرحمان .

ديبر نامه هاى معاويه ، عبدالله بن اوس غسانی برد . ديبرى ديوان خراج وى با سر جون بن منصور رومى بود ، عبدالرحمان بن دراج غلامش نيز ديبرى او مى كرد . عبدالله بن نصر بن حجاج نيز ديبر بعضى از ديوانهاى وى بود .

ديبر معاويه بن يزيد ، ريان بن مسلم بود ، ديبر ديوان وى سر جون بود .

گویند: ابوالعزیزه نیز دبیری اومی کرد.

دبیر عبدالملک بن مروان قبیصة بن ذویب خزاعی بود که کنیه ابواسحاق داشت. دبیر دیوان رسائل وی ابوالعزیزه بود که غلامش بود.

دبیر ولید قعقاع بن خالد - یا خلیل - عسبی بود. دبیر دیوان خراج وی سلیمان بن سعید خثنی بود. دبیر دیوان خاتم، غلامش شعیب عمانی بود. دبیر دیوان رسائل غلامش جناح بود. دبیر مستغلات * غلامش نضیع بن ذویب بود. دبیر سلیمان، سلیمان بن نعیم حمیری بود.

دبیر مسلمه غلامش سمیع بود. دبیر دیوان رسائل وی لیث بن ابی رقیه غلام ام الحکم دختر ابوسفیان بود. دبیر دیوان خراج، سلیمان بن سعد خثنی بود. دبیر دیوان خاتم، نعیم بن سلامه وابسته یمنیان بود که از مردم فلسطین بود و به قولی دیوان خاتم وی در عهده رجاء بن حیوه بود.

دبیر یزید بن مهلب، مغیره بن ابی فروه بود. دبیر عسر بن عبدالعزیز، لیث بن ابی فروه غلام ام الحکم دختر ابوسفیان بود و رجاء بن حیوه، اسماعیل بن ابی حکیم، غلام زبیر نیز دبیری وی می کرد. دبیر دیوان خراج، سلیمان بن سعد خثنی بود که صالح بن جبیر غسانی و به قولی غدانی، به جای او نشست و عدی بن صباح نیز.

هشتم بن عدی گویند: وی از دبیران معتبر عمر بن عبدالعزیز بود. دبیر یزید بن عبدالملک پیش از آنکه خلیفه شود مردی بنام یزید بن عبدالله بود. پس از آن اسامة بن یزید سلیمی را به دبیری گرفت.

دبیر هشام، سعید بن ولید کلبی بود که کنیه ابومجاشع داشت نصر بن سیار دیوان خراج خراسان را عهده داشت.

از جمله دبیران هشام شعیب بن دینار بود که محل کارش رصافه بود.

دیر ولید بن یزید، بکبر بن شماخ بود. دیوان رسایل در عهده سالم، غلام سعید ابن عبدالملک بود. از جمله دیران وی، عبدالله بن ابی عمرو و به قولی عبدالاعلی بن ابی عمرو بود. دیر حضور وی عمرو بن عتبہ بود.

دیر یزید بن ولید عبدالله بن نعیم بود، عمرو بن حارث وابسته بنی جهمع عهده دار دیوان خانم وی بود. دیوان رسایل را ثابت بن سلیمان خشنی و به قولی ربیع ابن عرعره خشنی در عهده داشت.

عهده دار خراج و دیوان خاتم صغیر، نصر بن عمرو بود که از مردم یمن بود.

دیر ابراهیم بن ولید ابن ابی جهمع بود که عهده دار دیوان فلسطین نیز بود. همه مردم فلسطین یا ابراهیم پسر ولید بیعت کردند به جز مردم حمص که با مروان بن محمد جعدی بیعت کردند.

دیری مروان با عبدالحمید بن یحیی آزاد شده علاء بن وهب عامری و مصعب ابن ربیع خثعمی و زیاد بن ابی الورد بود.

عثمان بن قیس، غلام خالد قسری عهده دار دیوان رسایل وی بود. از جمله دیران مروان مقلد بن محمد بن حارث بود که کنیه ابو هاشم داشت و نیز مصعب بن ربیع خثعمی که کنیه ابو موسی داشت.

عبدالحمید بن یحیی در بلاغت مقامی والا داشت. یکی از اشعار نخبه وی به این مضمون است:

«آنچه باز آمدنی نیست برفت

«و آنچه رفتنی نیست بیامد

«دریغ از این جانشین که آمده

«و دریغ از آن که بود و برفت

«بر آن می گریم و از این می گریم

«همانند غم‌زده‌ای مصیبت دیده
 «که از غم عیبی که برفته می‌گیرد
 «و از غم عیبی که آمده می‌گیرد
 «و از اشک ریختن در خاطر و از دیده
 «یاز نمی‌ماند»

«ضلالتهای مستی و جوانی برفت
 «و ناتوانی از باطل، تقوی را پس آورد.»

دبیر ابوالعباس، خالد بن برمک بود، ابوالعباس دختر خویش ریطه را به خالد بن برمک سپرده بود و زن وی ام خالد دختر یزید، وی را از شیر دختر خالد به نام ام یحیی شیر داد. ام سلمه زن ابوالعباس نیز ام یحیی دختر خالد را از شیر دخترش ریطه شیر داد.

دیوان رسائل در عهده صالح بن هشام غلام ریطه دختر ابوالعباس بود.
 دبیر ابوجعفر منصور، عبدالملک بن حمید، آزاد شده حاتم بن نعمان باهلی بود که از مردم خراسان بود. هاشم بن سعید جعفی و عبدالاعلی بن ابی طلحة تمیمی دبیری وی را در واسط به عهده داشتند.

گویند که: سلیمان بن مخلد نیز دبیری ابوجعفر می‌کرد.
 از جمله گفته‌ها که ابوجعفر منصور بدان تمثیل می‌کرد شعری بود به این مضمون:
 «وقتی مدتی دراز تیزی به خاطر باشد
 «هیچ چیز مانند تصمیم قاطع
 «علاج آن نتواند کرد.»

ربیع نیز دبیری وی می‌کرد، و نیز عماره بن حمزه که از مردان معتبر بود.
 از جمله گفته‌های وی شعری است به این مضمون:
 «از روزگاری که در آن

» با سلامت فرینی شکایت میار

» که توانگری به سلامت تن است

» چنان پندار که پیشوا شدی

» مگر با بیماری از رفاه دنیا

» سود توانی برد؟

وی به شعر غلام بنی حسحاس تمثیل می کرد به این مضمون:

» زاری مکن که روزگار به یک حال نماید

» و باران و مؤتلفان را پراکنده کند.

دبیر مهدی، ابو عبیدالله بود، ابان بن صدقه دیوان رسایل وی را به عهده

داشت. محمد بن حمید کاتب عهده دار دیوان سپاد بود. یعقوب بن دارد را نیز به

وزارت و کار خویش گماشته بود. وی را شعری هست به این مضمون:

» شگفتا از دگرگونی کارها

» که خواد و ناخواه رخ می دهد

» مردان، بازیچه روزگارند

» که حوادث روزگار پیوسته است.

پسر وی، عبدالله بن یعقوب شعری دارد به این مضمون (وی را دو پسر بود

به نام محمد و یعقوب که هر دو ان شاعران شیرین سخن بودند) گوید:

» تندخویی و عشق مرا، پیری ببرد

» و دیدگانم را اشک آلوده کرد

» کوشیدم مگر او را از خاطر ببرم

» اما میسر نشد

» چیزی را که روزگار رنگ زده بود

» رنگ کردم اما رنگ من دوام نیافت

«که رنگ روزگار با دوام بود

«یاد جوانی دراز مدت به خیر

«که به سالهای گذشته از آن جدا شدم

«وروزهای همدمی آن

«همانند خوابها بود.»

یعقوب بن داود نیز شعری دارد به این مضمون:

«دنیا را سه طلاقه کن

«و همسری جز آن بجوی

«که دنیا همسری است بد

«که هر که یا وی درآمیزد

«احمیت ندهد.»

مهدی از پس یعقوب بن داود، فیض بن ابی صالح را به وزارت گرفت. وی

مردی بخشنده بود.

دبیرهادی، عبیدالله بن زیاد بن ابی لیلی بود و نیز محمد بن حمید،

روزی مهدی، ابو عبیدالله را از اشعار عرب پرسید که آنرا طبقه بندی کرد و

گفت: «خردمندان را از همه گفتار طرفه بن عبد است که گوید:

«کور ممسك بخیل را

«یا گور تباهاکار گمشده در ملامی

«همانند می بینم

«دو توده خاك می بینی که بر آن

«پاره های سنگ نهاده اند

«می بینم که مرگ کریمان را بر می گزیند

«و نخبه مال سختگیر بد کار را می رباید

«زندگی را گنجی می بینم که هر شب
 «چیزی از آن می کامد
 «و هر چه را که ایام و روزگار بکامد
 «عاقبت نایود شود
 «بعدینم قسم که مرگ کسی را وانمی گذارد
 «چونان ریسمانی است دراز
 «که نهایت آن را گرفته اند.»
 و شعر دیگر اوبه این مضمون:
 «هر کدامان به دیگری توانست پرداخت
 «اگر چیزی که از دست رفت باز می گشت
 «هر چه با چیز دیگری باشد
 «روزگار که کارش پراکنده کردنست
 «آنها پراکنده می کند»
 و هم گفتار لید که شعری است بدین مضمون:
 «چرا نمی پرسید که هدف مرد چیست؟
 «یا مرگ است که در آید، یا ضلالت است و بطالت
 «بدانید که همه چیز جز خدا بیهوده است
 «و هر نعمتی به ناچار زوال می پذیرد
 «کسان نمی دانند که تقدیر کارشان چیست
 «هر که صاحب خرد است به خدا راغب است»
 و گفتار نابغه جمعی که شعری است بدین مضمون:
 «روزگاری دراز با جوانی و جوانان
 «سروکار داشته ام

«و حادثه‌ها دیده‌ام که
 «بیشانی‌ها را پیر می‌کند
 «یاران، فقط هم نشیناند
 «و خواندان فقط جایست که آنجا روند
 «مگر ندانی که من به بلیه جنگ افتادم
 «و اکنون، چیزی از آن
 «نه از آن تست نه از آن من.»
 و گفتار حدیقه‌بین خشرم که شعری است به این مضمون:
 «وقنی روزگار خرسندی آرد
 «چندان خرسند نمی‌شوم
 «و از حوادث گونه‌گون روزگار
 «زاری نمی‌کنم
 «اگر شر مرا رها کند از پی آن نمی‌روم
 «اما اگر ناچار شوم
 «از شر روی بر نمی‌گردانم
 «کسان روزگار را چنان که باید شناخته‌اند
 «و روزگار از آنچه خوش ندارند چشم نمی‌پوشد
 «که روزگار از خاندان، و مال کسان
 «نصیبی دارد
 «همانند قصاب که گوشت را پاره پاره می‌کند.»

و چون گفتار زیاده‌بین زید که شریعت به این مضمون که عهده‌الملک بن مروان
 پیوسته بدان تمثیل می‌جست گوید:
 «از بس جدایی امیه را پیاد آورد

«واز بس بسیار نالیدن و گریستن

«از گمرهی باز آمد

«کسی که زمانه را تجربه کرده باشد

«واز تغییرات آن بیم نکند

«خردمند نیست

«مگر روزگار و روزها چنانکه می بینی

«به جز خسارت و مال و جدایی یار

«چیزی هست؟

«هر چه آمد نیست، بدان نزدیک می شوی

«اما آنچه رفتنی است پیوسته دور می شود

«آنچه در کار آمدن است، دور نیست

«و دلخوشیهای رفته نزدیک نیست»

و گفتار ابن مقبل که شعری است بدین مضمون

«وقتی تغییر جوانی را بدید زاری کرد

«پیری از همه تغییرها زشت تر است

«مردم به زندگانی راغبند اما

«چنان می بینم

«که عمر دراز تباهی عقل می فزاید

«اگر به ذخیره نیازمند باشی

«ذخیره ای نخواهی یافت

«که با اعمال نیک همانند باشد»

وزارت مهدی با یحیی بن خالد بود.

وزارت رشید پسر مهدی با جعفر بن یحیی بن خالد بود.

از جمله سخنان دلشین جعفر ابن است که گوید: «خط نشان حکمت است که به وسیله آن تازه‌های حکمت را مرتب کنند و پراکنده‌های آنرا به نظام آرند.» ثمامه گوید: به جعفر بن یحیی گفتم: «بیان رسا چیست؟» گفت: «اینکه کلامه، معنی را برساند و مقصود ترا روشن کند به دور از اشتراك و بی حاجت به تامل و تفکر» اصمعی گوید: یحیی بن خالد را شنیدم که می گفت: «دنیا دست به دست می رود، مال عاریت است، اسلاف ما سر مشق مایند و ما عبرت آیندگانیم» بقیة دبیران خلیفگان بنی عباس را هنگام سخن از دولت عباسی یاد می کنیم ان شاء الله تعالی.

آنگاه سال هفتاد و سوم در آمد.

سخن از حوادث مهم
سال هفتاد و سوم

از جمله حوادث این سال کشته شدن عبدالله بن زبیر بود.

سخن از کیفیت کشته شدن
عبدالله بن زبیر

عبدالله بن قبطیه گوید: جنگ میان ابن زبیر و حجاج در دل مکه شش ماه و هفده روز دوام داشت.

نافع آزاد شده بنی اسد که از مطلقان قنّه ابن زبیر بود گوید: ابن زبیر روز اول ذی قعدة سال هفتاد و دوم محاصره شد و حجاج هشت ماه و هفده روز وی را در محاصره داشت.

یوسف بن ماهک گوید: منجنیق را دیدم که به کار بود و آسمان بغرید و برق

زده صدای رعد و برق از صدای سنگها بیشتر شد و آتوا پوشانید مردم شام از این متوحش شدند و دست برداشتند، حجاج دامن قبای خویش را بلند کرد و زیر کمر بند خود محکم کرد و سنگ منجیق را برداشت و در آن نهاد و گفت: «پرتاب کنید» و خود وی با آنها در پرتاب سنگ شرکت کرد.

گوید: صبحگاهان صاعقه‌ها پیاپی آمد و دوازده کس از یاران وی را بکشت و مردم شام شکسته شدند.

حجاج گفت: «ای مردم شام از این شگفتی نکتید، من فرزند نهامه‌ام این صاعقه تهامه است، اینک نزدیک فتحیم، خوشدل باشید که آنچه به شما می‌رسد به آن قوم نیز خواهد رسید.»

فردا نیز صاعقه شد و کسانی از یاران این زیر آسیب دیدند، حجاج گفت: «مگر نمی‌بینید که آنها نیز آسیب می‌بینند و شما قرین اطاعتید و آنها به خلاف اطاعت.»

گوید: جنگ میان ابن زبیر و حجاج ادامه داشت تا به نزدیک کشته شدن وی که یاران ابن زبیر پراکنده شدند و بیشتر مردم مکه پیش حجاج رفتند و امان یافتند.

منذر بن جهم اسدی گوید: زبیر را روزی که کشته می‌شد دیدم که بارانش پراکنده شده بودند و همراهانش به وضعی حیرت‌آور او را رها کرده بودند و پیش حجاج می‌رفتند چنانکه نزدیک ده هزار کس پیش وی رفتند.

گویند: از جمله کسانی که ابن زبیر را رها کردند و پیش حجاج رفتند دو پسر حمزه و حبیب بودند که برای خویش امان گرفتند.

پس، ابن زبیر پیش مادر خویش اسما رفت. مخرمه بن سلیمان والی گوید: وقتی ابن زبیر دید که کسان او را رها کرده‌اند پیش مادر خویش رفت و گفت: «مادر جان، کسان، حتی دو پسر و خاندانم، مرا رها

کرده‌اند و اندک کسانی با من مانده‌اند که مدت کمی دفاع و مقاومت توانند کرد، این قوم آنچه را از دنیا بخواهم به من می‌دهند، رأی تو چیست؟

گفت: «به خدا، تو بهتر از کار خودت خبر داری، اگر می‌دانی که برحق و سوی حق دعوت می‌کنی در کار حق بکوش که یاران تودر این راه کشته شده‌اند و مگذار که پسرکان بنی‌امیه گردن ترا بازپچه کنند، اگر دنیا می‌خواسته‌ای بنده بدی هستی که خویشتن را به هلاکت داده‌ای و یارانت را که همراه تو کشته شده‌اند به هلاکت کشانیده‌ای. اگر گویی برحق بودم و چون یارانم سستی کردند ناتوان شدم، این کار آزادگان و مردم دیندار نیست، مگر در دنیا چه مدت میمانی؟ کشته شدن بهتر است»

گوید: ابن‌زبیر نزدیک رفت و سر مادر خویش را بوسید و گفت: «به خدا رای من نیز همین است و تاکنون نیز بدان دعوت می‌کرده‌ام به دنیا نپرداخته‌ام و زندگی دنیا را دوست نداشته‌ام، از این‌رو قیام کرده‌ام که دیده‌ام محرمات را حلال پنداشته‌اند و به خشم آمده‌ام می‌خواستم رأی ترا بدانم که بصیرت مرا افزودی، مادر جان بین من امروز کشته می‌شوم، غم بسیار مخور و به فرمان خدای تسلیم باش که پسرت از روی عمد مرتکب منکری نشده و به کار زشت دست نیازیده و از حکم خدای منحرف نشده و در کار امان خیانت نیاورده و با مسلمانی یا هم پیمانی ستم نکرده، هرگز از ستم عاملانم خبری نیافته‌ام که بدان رضایت داده باشم، بلکه بدان معترض شده‌ام. هیچ چیز به نزد من از رضای خدایم برتر نبوده، خدا یا این را به تمجید خودم نمی‌گویم، تواز کار من واقفتری این را به تسلیت مادرم می‌گویم که خاطرش از غم من بیاساید.»

مادرش گفت: «از خدا امید دارم که اگر پیش از من برفتی چنانکه باید از تو نسای خاطر یابم و اگر پیشتر از تو رفتم خاطر ام آرام باشد، برو ببینم سرانجام کارت چه می‌شود»

گفت: «مادر جان خدایت پاداش خیر دهد، پیش از مرگ و پس از مرگ از دعا درباره من فروگذار مکن»

گفت: «هرگز از دعای تو وانمی مانم که هر که در راه یاطل کشته شده باشد تو در راه حق کشته می شوی» آنگاه گفت: «خدایا بر این شب زنده داریهای طولانی و این زاری و نشنگی در گرمای مدینه و مکه و نیکیها که با پدرش و با من کرد رحمت آور، خدایا وی را تسلیم فرمان تومی کنم و به قضای تو رضا می دهم، در مورد عبدالله مرا ثواب شاگردان و صابران ده»

مصعب بن ثابت گوید: پس از آن بیشتر از ده روز و به قولی پنج روز زنده نبود.

یعقوب بن عبدالله به نقل از عمویش گوید: ابن زبیر با زره تن و زره سر پیش مادرش رفت و بایستاد و سلام گفت. آنگاه نزدیک شد و دست او را بگرفت و بیوسید.

اسما گفت: «این وداع است دور مباش»

ابن زبیر گفت: «به وداع آمده ام که پندارم این آخرین روز دنیاست که بر من می گذرد. مادر جان بدان اگر من کشته شدم، گوشنی هستم که هر چه با من بکنند زبانم نمی رساند»

اسما گفت: «پسر کم راست گفتی، مطابق بصیرت خویش کار کن و تسلیم این ابی عقیل شو. پیش بیا تا با تو وداع کنم.»

گوید: پس عبدالله به او نزدیک شد که وی را بیوسید و به برکشید و چون به زره دست زد گفت: «این رفتار کسی نیست که مانند توبه طرف مرگ می رود.»

گفت: «این زره را پوشیده ام که ترا دل بدهم.»

گفت: «این به من دل نمی دهد»

گوید: پس زره را بیرون آورد، آنگاه آستین های خود را بالا زد و پایین

پیراهن خود را بالا زد، يك جبهه حریر زیر پیراهن پوشیده بود که پایین آنرا زیر کمر بند جا داد. مادرش می گفت: «لباست را جمع کن»

گوید: آنگاه این زیر برقت و شعری می خواند به این مضمون:

«من وقتی که روز خویش را می شناسم

«صبوری می کنم

«که بعضی ها روز را می شناسند

«اما سپس منکر آن می شوند.»

گوید: پیرزن سخن او را شنید و گفت: «به خدا صبوری می کنی ان شاء الله

که بذرت ابوبکر بود وزیر و مادرت صفیه دختر عبدالمطلب.»

نورین یزید به نقل از پیری از مردم حمص که در جنگ ابن زیر با مردم

شام حضور داشته بود گوید: «روز سه شنبه او را دیدم، ما مردم حمص پانصد، پانصد،

ازدري که خاص ما بود و کسی جز ما از آن وارد نمی شد، سوی او می رفتیم و او به

تنهایی به دنبال ما می آمد که از مقابل وی هزیمت شده بودیم هرگز رجسز وی را

فراموش نمی کنم که مضمون آن چنین بود:

«وقتی روز خود را بشناسم

«صبوری می کنم

«که آزاده روزهای خویش را می شناسد

«بعضی ها آنرا می شناسند

«اما سپس منکر آن می شوند.»

و من می گفتم به خدا آزاده و شراقتمند نویی

گوید: دیدمش که در ابطح ایستاده بود و کسی به او نزدیک نمی شد چندان

که پنداشتم کشته نخواهد شد.

نافع آزاد شده بنی اسد گوید: روز سه شنبه درها را دیدم که از مردم شام

پریود. یاران ابن زبیر محله‌های کشیک را تسلیم کرده بودند و قوم بر آنها فزونی گرفته بودند و بر هر درگروهی از مردم يك شهر را نهاده بودند بایك سالار. دری که مقابل در کعبه است از آن مردم حمص بود. در بنی شیبه از آن مردم دمشق بود، در صفا از آن مردم اردن بود. در بنی جمح از آن مردم فلسطین بود. در بنی سهم از آن مردم قنسرین بود.

گوید: حجاج و طارق بن عمرو ما بین ناحیه ابطح و مروه بودند. ابن زبیر یکبار از این سوی حمله می‌برد و بار دیگر از آن سوی، گفتی شیری بود که در بیشه‌ای بود و کسان به او نزدیک نمی‌شدند، به دنبال قوم که بر در بودند می‌دوید و بیرونشان می‌کرد و می‌گفت:

«وقتی روز خود را بشناسم...» تا آخر

آنگاه بانگ می‌زد: «ای ابوصفوان چه فتحی می‌شد اگر مرد داشت اگر هم‌اوردم یکی بود از عهده او بر می‌آمدم.»

عبدالله صفوان گفت: «بله به خدا و اگر هزار بود»

نافع آزاد شده بنی اسد گوید: صبحگاه روز سه شنبه هفدهم جمادی الاول سال هفتاد و سوم حجاج درها را گرفته بود، ابن زبیر همه شب نماز می‌کرده بود، آنگاه به حمایل شمشیر خویش تکیه داد و چرتی زد، با سپیده دم بیدار شد و گفت: «ای سعد اذان بگوی» و او به نزد مقام اذان گفت، ابن زبیر وضو کرد و دو رکعت صبحگاه را بکرد، آنگاه پیش آمد، مؤذن اقامه نماز گفت و او بایاران خویش نماز کرد و سوره ن و القلم را کلمه به کلمه خواند آنگاه سلام نماز بگفت و به پا خاست و حمد خدا گفت و ثنای او کرد آنگاه گفت: «چهره‌های خود را بکشاید که بنگرم» که آنها زره‌های سرو عمامه داشتند، پس چهره‌های خویش را گشودند، و ابن زبیر گفت: «ای خاندان زبیر اگر از سر رضا با من همدلی کرده‌اید ما خاندانی از عربان بوده‌ایم که در راه خدا حادثه دیده‌ایم اما ذلت ندیده‌ایم، اما بعد، ای

خاندان زبیر، از تصادم شمشیرها بیم مدارید که من در هر جنگی بوده‌ام زخم‌دار از میان کشتگان برخاسته‌ام و علاج زخمها از زخم خوردن رنج‌آورتر نبوده، شمشیرهای خود را چنان محافظت کنید که چهره خویش را محافظت می‌کنید، کس را ندیده‌ام که شمشیر خود را شکسته باشد اما جان خویش را محفوظ داشته باشد، کسی که سلاح خویش را از دست بدهد، همانند زن بی دفاع است، از برق شمشیرها چشم بدارید، هر کدامتان به مقابل خویش پردازد، به پرسش از من مشغول مشوید و مگویید: «عبدالله بن زبیر کجاست؟» هر که از من می‌پرسد من در گروه نخستینم. و شعری به این مضمون خواند:

«من کسی نیستم که زندگی را

«به ناسزایی به‌خرم

«یا از بیم مرگ

«بر نردبانی بالاروم.»

آنگاه گفت: «به برکت خدای حمله کنید، خود او به حریفان حمله برد و آنها را تا حجون عقب راند، آجری به طرف او انداختند که به صورتش خورد و بلرزید، صورتش خونی شد و چون گرمای خون را که بر چهره و ریش وی روان بود احساس کرد شعری خواند به این مضمون:

«ما از پشت زخم نمی‌خوریم

«ولی خون بر قدمهای ما می‌ریزد»

و بر سر او ریختند.

گوید: بَلْ کُنِیز دیوانه داشتیم که بانگ زد: «وای امیر مؤمنانم»

گوید: وی را دیده بود که افتاده بود و به کسان نشانش داده بود که او را کشته بودند. جامه حریر به تن داشت. خبر به حجاج رسید که سجده کرد و برفت و

با طارق بن عمرو بر سر وی بایستاد. طارق گفت: «زنان مرد تر از این نزاده‌اند.»
حجاج گفت: «مدح کسی می‌کنی که خلاف اطاعت امیر مؤمنان کرد؟»

گفت: «آری، و از همین رومعذور خواهیم بود، اگر چنین نبود عذری نداشتیم که از هفت ماه پیش وی را محاصره کرده‌ایم و نه خندق داشته نه حصار و نه حفاظ، اما هر وقت مقابله کرده‌ایم چندانکه آسیب دیده آسیب رسانیده و بلکه بیشتر.»

گوید: سخن آنها به عبدالملک رسید و گفته طارق را تأیید کرد.

ابوالحسن به نقل از راوی دیگر گوید: «گویی ابن زبیر را می‌یتم که غلام سیاهی را کشت، با شمشیر پاشنه او را بریده بود و در اثنای حمله خویش بر او می‌گذشت و می‌گفت: «ای پسر حام صبور باش که عزیزان را در این گونه جاها صبری باید.»

عبدالله بن ابی بکر گوید: حجاج سر ابن زبیر و عبدالله بن صفوان و عماره ابن عمرو را به مدینه فرستاد که آنجا نصب کردند سپس پیش عبدالملک بن مروان بردند.

گوید: پس از آن حجاج وارد مکه شد و همه فرشیانی که آنجا بودند به بیعت عبدالملک بن مروان در آمدند.

ابوجعفر گوید: در این سال، عبدالملک، طارق، آزاد شده عثمان را ولایتدار مدینه کرد که پنج ماه ولایتداری کرد.

به گفته واقدی در این سال بشر بن مروان یمر، اما به گفته دیگر وفات وی به سال هفتاد و چهارم بود.

در همین سال، چنانکه گفته‌اند، عبدالملک بن مروان عمر بن عبدالله بن معمر را برای جنگ با ابوفدیک فرستاد و بدو گفت که از مردم دوشهر هر که را می‌خواهد با خود ببرد، وی سوی کوفه آمد و مردم آنجا را راهی کرد که ده هزار کس با وی

حرکت کردند. آنگاه به بصره آمد و مردم آنجا را نیز راهی کرد که ده هزار کس نیز از آنجا با وی حرکت کردند که روزیها و مقرری‌هایشان را بیاورد و به آنها داد.

آنگاه با جمع حرکت کرد، مردم کوفه را به پهلوی راست نهاد و محمد بن موسی بن طلحه را سالارشان کرد. مردم بصره را نیز بر پهلوی چپ نهاد و برادرزاده خویش عمرو بن موسی را سالارشان کرد. سواران خویش را در قلب نهاد، برفتند تا به بحرین رسیدند، عمرو بن عبیدالله یاران خویش را به صف کرد و پیادگان را پیش روی نهاد که نیزه به دست داشتند و آنرا به زمین زده بودند و خویشانش را به اسبان مستور کرده بودند.

گوید: ابوفدیک و یارانش یکباره هجوم آوردند و پهلوی چپ عمرو بن عبیدالله را عقب زدند که فراری شدند به جز مغیره بن مہلب و معن بن مغیره و مجاعة ابن عبدالرحمان و یکه سواران قوم به صف کوفیان پیوستند که استوار مانده بود، عمرو بن موسی زخم‌دار شد و با زخم‌های بسیار میان کشتگان افتاده بود و چون مردم بصره دیدند که مردم کوفه هزیمت نشده‌اند و مدبر را ملامت کردند و باز آمدند و به نبرد پرداختند، اما سالار نداشتند، به عمرو بن موسی گذشتند که زخم‌دار بود، او را برداشتند و وارد اردوگاه خوارج شدند که گاه بسیار آنجا بود و آنرا آتش زدند و یاد برضد آنها وزیدن گرفت، مردم کوفه و بصره حمله بردند و اردوگاهشان را به غارت دادند و ابوفدیک را کشتند و خوارج را محاصره کردند که به حکم تسلیم شدند و چنانکه گفته‌اند عمرو بن عبیدالله در حدود شش هزار کس از آنها را بکشت و هشتصد اسیر گرفت. کنیز امیه بن عبدالله را که از ابوفدیک آستان بود بگرفتند و سوی بصره بازگشتند.

در این سال، عبدالملک، خالد بن عبدالله را از بصره معزول کرد و برادر خویش بشر بن مروان را بر آنجا گماشت که ولایتداری بصره و کوفه از آن وی شد. وقتی هردو ولایت از آن بشر شد سوی بصره آمد و عمرو بن حرث را در کوفه نایب

خویش کرد.

در این سال محمد بن مروان غزای نایبستانی کرد و رومیان را هزیمت کرد. گویند: جنگ عثمان بن ولید با رومیان در ارمینیه نیز در همین سال بود. عثمان با چهار هزار کس بود و رومیان شصت هزار کس بودند که عثمان هزیمتشان کرد و بسیار کس از آنها بکشت.

در این سال کار حج با حجاج بن یوسف بود که عامل مکه و یمن و بامامه بود. عامل کوفه و بصره به گفته واقفی بشر بن مروان بود، به گفته دیگری بشر عامل کوفه بود و عامل بصره خالد بن عبدالله بود. قضای کوفه با شریح بن حارث بود. قضای بصره با هشام بن هبیره بود. عامل خراسان بکیر بن وشاح بود. پس از آن سال هفتاد و چهارم در آمد.

سخن از حوادث نهم

سال هفتاد و چهارم

از جمله حوادث سال این بود که عبدالملك، طارق بن عمرو را از مدینه برداشت و حجاج بن یوسف را عامل آنجا کرد که چنانکه گویند به مدینه آمد و یکماه آنجا بود سپس به قصد عمره برون شد.

در همین سال چنانکه گویند حجاج بن یوسف بنای کعبه را که ابن زبیر ساخته بود ویران کرد. هنگامی که ابن زبیر خانه را بنا می کرد حجر را در آن انداخت و برای خانه دو در نهاد.

در این سال، حجاج خانه را به ترتیب اول برد.

آنگاه در ماه صفر به مدینه آمد و سه ماه آنجا بود که مردم مدینه را تحقیر کرد و با آنها سخت گرفت و در محل بنی سلمه مسجدی ساخت که بدو انتساب دارد و با یاران پیمبر صلی الله علیه وسلم رفتاری مبک داشت و مهر به گردنهایشان نهاد.

از اسحاق بن یزید روایت کردند که وی انس بن مالک را دیده بود که مهر به گردن داشت که حجاج می خواسته بود او را بدین وسیله برون کند.

ابو عون گوید: حجاج را دیدم که کس پیش سهل بن سعد فرستاد و او را پیش خواند و گفت: «چرا امیر مؤمنان، عثمان را باری نکردی؟»
گفت: «باری کردم»

گفت: «دروغ می گویی» و یگفت تا مهر سربیی به گردن وی نهادند.
به گفتهٔ واقدی در همین سال، عبدالملك ابو ادریس خولانی را به قضاوت گماشت.

در همین سال به گفتهٔ بعضی ها بشر بن مروان از کوفه به بصره آمد و ولایتدار آنجا شد.

در همین سال مهلب از جاب عبدالملك عهده دار جنگ ازارقه شد.

سخن از کار مهلب

و کار خوارج

وقتی بشر به بصره آمد، چنانکه در روایت ابو اسحاق آمده، عبدالملك بدو نوشت:

«اما بعد مهلب را با مردم شهرش سوی ازارقه فرست مسران و
«یکه سواران و مردم مجرب و معتبر شهر را برگزیند که آنها را بهتر
«می شناسد. کار جنگ را به نظر وی واگذار که من به تجربه و نیکخواهی
«وی دربارهٔ مسلمانان اعتماد دارم، از مردم کوفه نیز گروهی انبوه فرست
«و یکی از مردم شناخته و معتبر و الامقام و سرسخت را که به دلیری و
«جنگ آزمودگی شهره باشد، سالارشان کن. مردم دو شهر را سوی
«خوارج فرست که هر کجا رفتند به دنبالشان بروند تا خدا نابودشان

«کند وریشه آنها را بر آرد و سلام بر تو باد.»

بشر، مهلب را پیش خواند و نامه را بدو داد که بخواند و بدو گفت هر چه را می خواهد برگزیند و او جدیع بن سعید از دی را که دایی پسرش بزید بود برگفت تا به دیوان آید و کسان را برگزیند، برای بشر ناگوار بود که امارت مهلب از جانب عبدالملك آمده بود و نمی توانست کسی جز او را بفرستد و کینه او را به دل گرفت گفنی خطایی نسبت به بشر کرده بود. آنگاه بشر، عبدالرحمان بن مخنف را پیش خواند و او را به نزد مردم کوفه فرستاد و دستور داد که سواران و سران مردم دلیر و معتبرشان را برگزیند.

عبدالرحمان بن مخنف گوید: بشر بن مروان مرا پیش خواند و گفت: «منزلت و برتری خویش را به نزد من می دانی، می خواستم ترا سالار این سپاه کنم که لیاقت و کفایت و اعتبار و دلیری ترا دانسته ام، مطابق انتظاری که از تو دارم عمل کن، این فلان و فلان را بنگر (ناسزای مهلب می گفت) و اطاعت وی ممکن و رأی وی را بپذیر و در کارش کاسنی آور و کوتاهی کن»

گوید: درباره سپاه و نبرد دشمن و نظر در کار مسلمانان چیزی با من نگفت، مرا برضد پسر عمویم تحریک می کرد، گویی بی خرد بودم یا کودک خصل و نادان که از پبری به مقام و وضع من انتظاری که این جوان از من داشت نمی شد داشت که سن من از این مرحله گذشته بود.

گوید: و چون دید که من در پاسخ وی رغبتی نشان ندادم گفت: «چه اندیشه داری؟»

گفتم، «خدایت فرین صلاح ندارد مگر جز اجرای دستور تو درباره آنچه بخوام با نخواهم کاری توانم کرد.»

گفت: «برو که توفیق یابی.»

گوید: پس با وی وداع گفتم و از پیش او در آمدم.

آنگاه مهلب با مردم بصره برون شد و به رامهرمز جای گرفت و با خوارج مقابل شد و خندق زد، عبدالرحمان بن مخنف با مردم کوفه بیامد. بشر بن جریر سالار گروه شهریان کوفه بود. محمد بن عبدالرحمان سالار مردم تمیم و همدان بود. اسحاق بن محمد بن اشعث سالار کننده و ربیعیه بود، زحر بن قیس سالار مذحج و اسد بود.

عبدالرحمان در رامهرمز در يك میلی یا يك میل و نیمی مهلب جای گرفت که دو اردو همدیگر را می دیدند و ده روز نگذشت که خبر مرگ بشر بن مروان رسید که در بصره رخ داده بود و بسیار کس از مردم بصره و کوفه بازگشتند. بشر، خالد ابن عبدالله را جانشین خویش کرده بود، جانشین وی در کوفه عمرو بن حرث بود از مردم کوفه زحر بن قیس و اسحاق بن محمد بن اشعث و محمد بن عبدالرحمان بازگشته بودند. عبدالرحمان بن مخنف پسر خویش جعفر را از پی آنها فرستاد که اسحاق و محمد را پس آورد اما به زحر بن قیس دست نیافت. آندو را دو روز بداشت آنگاه از آنها تعهد گرفت که باز نگردند اما يك روز بماندند و بازگشتند و راهی دیگر گرفتند. از پی آنها آمدند اما به ایشان نرسیدند و آنها در اهواز به زحر بن قیس رسیدند و بسیار کس از آنها که آهنگ بصره داشتند آنجا فراهم آمده بودند.

خالد بن عبدالله خبر یافت و نامه ای به مردم نوشت و یکی را فرستاد که به چهره مردم بزند و آنها را پس برد. نامه وی را غلامش آورد و برای مردم که به دور وی فراهم آمده بودند خواند که چنین بود:

«به نام خدای رحمان رحیم

«از خالد بن عبدالله به هر کس از مؤمنان و مسلمانانی که این نامه

«من به آنها رسد. سلام بر شما و من حمد خدایی می کنم که خدایی جز او

«نیست. اما بعد: خدا جهاد را بر بندگان خویش مقرر داشته و اطاعت

«ز مامداران را واجب کرده و هر که جهاد کند برای خویشتن می کند و هر که جهاد در راه خدا را واگذارد، خدا از او بی نیاز است و هر که نافرمانی ز مامداران و قایمان به حق کند خدا بر او غضب آورد و درخور آن شود که به تن خود عقوبت بیند و خویشتن را به معرض آن آورد که مالش مصادره شود و عطایش لغو شود و به جاهای دور و شهرهای بد تبعید شود.

«ای مسلمانان، بدانید که نسبت به کی جرئت آورده اید و نافرمانی چه کسی کرده اید. عبدالملک بن مروان امیر مؤمنان است که سستی ندارد «و با مردم نافرمان تساهل نیارد، تا زبانه وی بر ضد عصیانگر و شمشیر وی بر ضد مخالف به کار است، خویشتن را به معرض عقوبت نیارید که من «از نصیحت گویی شما باز نماندم. بندگان خدا، به جای خویش و اطاعت «خلیفه خویش باز روید و به عصیان و مخالفت باز مروید که بدمی بینید به «خدا قسم یاد می کنم که از پس این نامه هر عصیانگری را به دست آرام «خونش را می ریزم، ان شاء الله و سلام بر شما باد با رحمت خدای»

و چنان بود که چون يك سطر یا دو سطر از نامه را می خواند زحر بدو می گفت: «مختصر کن»، غلام خالد بدو گفت: «به خدا سخن کسی را می شوم که نمی خواهد آنچه را می شنود بفهمد، شهادت می دهم که به آنچه در این نامه است اعتنا ندارد.»

زحر بدو گفت: «ای برده عجمی آنچه را دستور داری بخوان و پیش کسانت باز گرد که نمی دانی ما چه در خاطر داریم.» و چون او خواندن خویش را به سربرد کسان به مضمون نامه وی توجه نکردند و زحر و اسحاق بن محمد و محمد بن عبدالرحمان برفتند تا بیرون کوفه به دهکده ای رسیدند که از آن خاندان اشعث بود و به عمرو بن حریث چنین نوشتند:

«اما بعد، وقتی مردم از وفات امیر که خدایش رحمت کناد خبر یافتند پراکنده شدند و کس با ما نماند. مسوی امیر و سوی شهرمان آمده ایم و دوست داریم که بی اجازه و اطلاع امیر به کوفه در نیایم.» عمرو بن حریث به آنها نوشت:

«اما بعد، شما جاهای خویش را رها کرده اید و به نافرمانی و مخالفت آمده اید و پیش ما اجازه و امان ندارید»
وقتی این نامه به آنها رسید منتظر ماندند تا شب در آمد و به خانه های خویش رفتند و همچنان بودند تا حجاج بن یوسف بیامد.
در این سال عبدالملک، بکیر بن وشاح را از خراسان برداشت و امیه بن عبدالله بن خالد بن اسید را ولایتدار آنجا کرد.

سخن از سبب عزل بکیر و ولایتداری امیه

به گفته ابو الحسن ولایتداری بکیر بن وشاح بر خراسان تا وقتی که امیه به ولایتداری آنجا آمد دو سال بود که ابن خازم به سال هفتاد و دوم گشته شد و امیه به سال هفتاد و چهارم آمد.

سبب عزل بکیر از خراسان بطوری که در روایت مفضل آمده چنان بود که وقتی بحیر در باره سر این خازم هنگامی که او را گشته بود چنان کرد که از پیش یاد کردیم بکیر بن وشاح او را بداشت و همچنان به نزد وی محبوس بود، تا عبدالملک امیه ابن عبدالله بن خالد را ولایتدار کرد، و چون بکیر خبر یافت کس پیش بحیر فرستاد با وی صلح کند اما بحیر نپذیرفت گفت: «بکیر پندارد که خراسان برای وی متفق می ماند»

گوید: فرستادگان میان آنها رفت و آمد کردند و بحیر امتناع داشت، ضرار بن

حصین ضبی پیش وی رفت و گفت: «لجوج باش، پسر عمرویت کس می فرستد و از تو عذر می خواهد. در جنگ اویی و شمشیر به دست اوست که اگر بکشدت بزی بسبب آن باد رها نکند، اما نمی پذیری، توفیق نداری، صلح را بپذیر و برون شو و به کار خویش باش.»

گوید: بحیر رأی را پذیرفت و با بکیر صلح کرد و بکیر چهل هزار برای او فرستاد و از بحیر تعهد گرفت که یاوی نبرد نکند.

گوید: تمیمیان خراسان اختلاف کرده بودند، مقاعس و بطون طرفدار وی بودند، مردم خراسان بیم کردند که باز جنگ شود و ولایت به ثباهی رود و دشمن مشترك بر آنها غلبه یابد و عبدالملك بن مروان نامه نوشتند که سامان خراسان از پس قتنه آنها به وسیله يك قرضی میسر می شود که بر او حد نیارند و بر ضد او متعصب نباشند.

عبدالملك گفت: «خراسان مرز مشرق است و در آنجا آنهمه شربوده این تمیمی آنجاست و مردم به تعصب افتاده اند و بیم دارند که باز چنان شوند که بوده اند و مرز و مردمش از دست برود خواسته اند که کارشان را به یکی از قریش سپارم که شنوا و مطیع وی باشند»

امیه بن عبدالله گفت: «ای امیر مؤمنان یکی از خودت را آنجا فرست»

گفت: «اگر در مقابل ابوفدیک پس نیامده بودی آن کس تو بودی»

گفت: «ای امیر مؤمنان به خدا پس نیامدم مگر وقتی که جنگاوری نیافتم و کسان مرا رها کردند و چنان دیدم که پس آمدن سوی گروهی دیگر از آن بهتر که جمع مسلمانان باقیمانده را به هلاکت دهم مرار بن عبدالرحمان ابن را می داند، خالد بن عبدالله نیز خبر عذر مرا که بدو رسیده برای تو نوشته.»

گوید: خالد عذر امیه را برای عبدالملك نوشته بود و خبر داده بود که کسان او را رها کرده بودند. مرار نیز گفت: «ای امیر مؤمنان امیه راست می گوید چندان

ثبات ورزید که جنگاوری نماید و کسان از باری وی باز ماندند.»

گوید: پس عبدالملك اورا ولایتدار خراسان کرد.

گوید: و چنان بود که عبدالملك امیه را دوست داشت و او را همانند فرزند خویش می شمرد و کسان گفتند: «هیچکس را ندیدیم که چون امیه به سبب هزیمت چنان عوض گیرد که امیه گرفت از مقابل ابوفدیک فرار کرد و ولایتدار خراسان شد.»

گوید: در آنوقت بحیر در سنج بود و از عبور امیه می پرسید و چون خبر یافت که نزدیک ابرشهر رسیده به یکی از عجمان اهل مسرو به نام رزین یا زریر گفت: «راهی نزدیک به من بنمای که امیر را از آن بیش که بیاید بینم و چشتم و چنانست می دهم باعطای فراوان»، وی راه را نیک می دانست و او را برد و به بک شب از سنج به سرزمین سرخس رفت. آنگاه وی را سوی نیشابور برد و وقتی آنجا رسید که امیه به ابرشهر رسیده بود و او را بدید و از خراسان و چیزها که مایه صلاح مردم آنجا شود و اطاعتشان نکوشود و زحمت ولایتدار سبک شود با وی سخن کرد و مالهایی را که بکیر گرفته بود بدو خبر داد و از خیانت وی بیمش داد.

گوید: آنگاه با امیه برقت تا به مرور رسید. امیه سروری بزرگوار بود، متعرض بکیر و عاملان وی نشد و خواست وی را بر نگهبانان بگمارد اما بکیر نپذیرفت که بحیر بن ورقا را گماشت. کسانی از قوم بکیر اورا ملامت کردند و گفتند: «سالاری نگهبانان را نپذیرفتی و بحیر را سالاری داد که می دانی میان تو و او چه گونه است.»

گفت: «دیروز ولایتدار خراسان بودم و نیم نیزه پیش رویم می بردند، اکنون سالار نگهبانان شوم و نیم نیزه ببرم.»

گوید: امیه به بکیر گفت: «از کار های خراسان هر چه را خواهی انتخاب

کن.»

گفت: «طخارستان»

گفت: «از آن تو باشد.»

گوید: بکیر آماده شد و مال بسیار خرج کرد اما بحیر به امیه گفت: «اگر بکیر به طخارستان رود ترا خلع کند» و پیوسته او را بیم داد تا بیمناک شد و گفت پیش او بماند.

در این سال حجاج بن یوسف سالار حج بود، چنانکه محمد بن عمر گوید حجاج از آن پیش که به مدینه رود قضای آنجا را به عبدالله بن قیس بن مخرمه داده بود، مدینه و مکه با حجاج بود، عامل کوفه و بصره بشر بن مروان بود، عامل خراسان امیه بن عبدالله بود، قضای کوفه با شریح بن حارث بود و قضای بصره با هشام بن هبیره.

گویند: عبدالملک بن مروان در این سال عمره کرد، اما صحت این را نمی دانیم.

آنگاه سال هفتاد و پنجم در آمد.

سخن از حوادث
سال هفتاد و پنجم

از جمله حوادث سال این بود که محمد بن مروان به عزای قباستانی رفت که رومیان از جانب مرعش آمده بودند.
در همین سال عبدالملک یحیی بن حکم بن ابی العاص را ولایتدار مدینه کرد.

در همین سال عبدالملک حجاج بن یوسف را ولایتدار عراق کرد، بدون خراسان و سیستان.

در این سال حجاج به کوفه آمد.

عبدالله نوهٔ عمار یاسر گوید: وقتی نامهٔ عبدالملک بن مروان دربارهٔ ولایتداری عراق به حجاج بن یوسف رسید و این از پس مرگ بشربن مروان بود با دوازده سوار که براسبان اصیل بودند برون شد و هنگام برآمدن روز وارد کوفه شد.

گوید: بشر، مهلب را به مقابلهٔ حروربان فرستاده بود، حجاج از مسجد آغاز کرد و آنجا رفت و بالای منبر رفت، روی بسته بود و عمامهٔ حریر سرخ داشت. گفت: «مردم را بیارید» که پنداشتند وی و یارانش از خوارچند و قصد وی کردند و چمنون مردم فراهم آمدند چهره ینمود و گفت:

«من روشنگرم و از ارتفاعات می‌نگرم

«و چون عمامه را بردارم مرا خواهید شناخت

«به خدا من شر را به جای خویش می‌برم و با معادل آن برابر می‌کنم و همانند آن مجازات می‌دهم سرها می‌بینم که رسیده و وقت چیدن آن رسیده. گویی می‌بینم که خونها میان عمامه‌ها و ریشها روانست.

«ای مردم عراق، امیر مومنان عبدالملک تیردانه‌ای خود را باز کرد و تبرهای آنرا امتحان کرد و مرا از همه محکمر و سخت‌تر یافت و سوی شما فرستاد، به خدا دیر باز به فتنه افتاده‌اید و به راه گمراهی رفته‌اید. به خدا شما را چون چوب پوست می‌کنم و چون درخت قطع می‌کنم و چون شتر بیگانه می‌زنم. به خدا به وعدهٔ خویش وفا می‌کنم و چون مقرر کنم به سامان می‌برم. از این دسته بندیها و یگو مگو وجه بود و چه خواهد بود، دست بدارید، به خدا یا به راه حق مستقیم باشید یا هر کدامتان را به تنش مشغول می‌دارم. هر کس از همراهان مهلب را پس از سه روز بیابم خوشش را بریزم و مالش را به غارت دهم.» آنگاه به خانه رفت و چیزی بیشتر از این نگفت.

گوید: در آغاز که خاموشی وی طول کشید محمد بن عمیر ریگ برداشت و می‌خواست به او بزند گفت: «خدایش بکشد چه بی‌زبان است، وجه زشت به خدا

پندارم که گفتارش از دیدارش بهتر نیست.» و چون حجاج سخن کرد در یگانه از دست وی ریختن گرفت و او بی خبر بود. حجاج ضمن خطبه خویش گفت: «روهایتان سیاه باد خدا مٹی می زند، دهکده ای که امن و آرام بود و روزیش از هر طرف به فراوانی می رسید، آنگاه منکر نعمتهای خدا شد و خدا به سزای اعمالی که می کردند پرده گرسنگی ترس بر آنها کشید.»

شما آنها را و امثال آنها، فراهم شوید و به استقامت آید، به خدا چنان ذلیلان کنم که به صلاح آید و چون سنگ بکوبمان که به اطاعت آید، به خدا قسم یا به انصاف آید و شایعه پراکنی نکنید و از چنان بود و چنان بود و فلان به نقل از فلان گفت و پراکنده گویی، چشم پوشید یا چنان باشمشیر بزنمان که زنان بیوه شوند و فرزندان یتیم، باطل را بگذارید و از چند و چون دست بردارید. از این دسته بندیها بگذرید، هر کدامتان تنها سوار شود، به خدا اگر به نافرمانی خو کنید خراجی گرفته نشود و کس به جنگ دشمن نرود، اگر به ناخواه به غزایان نبرند به دلخواه نروید. شنیده ام مهلب را رها کرده اید و به نافرمانی و مخالفت به شهر خویش آمده اید به خدا قسم، پس از سه روز هر که را به دست آورم گردنش را می زنم»

گوید: آنگاه سردستانان را خواست و گفت: «مردم را سوی مهلب فرستید و رسید (برائت) بیارید که رسیده اند. شب و روز درهای پل بسته نشود تا این مدت بگذرد.»

ابو جعفر گوید: و چون روز سوم رسید از بازار تکبیری شنید و برون شد و به منبر رفت و گفت: «ای مردم عراق و اهل اختلاف و تفاق و اخلاق بد، تکبیری شنیدم که از نوع آن تکبیرها نبود که هنگام ترغیب، خدا را بدان منظور دارند بلکه از

۱- ان الله ضرب مثلا قریة كانت آمنه مطمئنة یاتیهها ذوقها رغدا من كل مكان فكفرت
ما نم الله فاذاقها الله لباس الجوع والخوف بما كانوا یسمون، تخیل، آیه ۱۱۳

جمله تکبیرها بود که بمنظور بیم دادن نگخته شود و دانستم که صدایی است که طوفان از آن می‌زاید. ای پسران کنیزان احمق و بندگان عصا و ابنای بیوگان! چرا هر کس از شما به جای خود نشیند و خون خویش را محفوظ ندارد و جای پای خویش را نبیند! قسم به خدای چندان از شما بکشم که عقوبت سلف شود و عبرت خلف.»

گوید: پس عمیر بن ضابی تمیمی حظلی به پاخواست و گفت: «خدای امیر را فرین صلاح بدارد، من جزو این گروهم و پیری فروت و بیمارم، اینک پسر من که از من جوانتر است»

گفت: «نو کیستی؟»

گفت: «عمیر بن ضابی تمیمی»

گفت: «دیروز سخن ما را شنیدی؟»

گفت: «آری»

گفت: «مگر تو نبودی که به غزای امیر مومنان عثمان رفتی؟»

گفت: «چرا؟»

گفت: «چرا این کار را کردی؟»

گفت: «بدرم را به زندان کرده بود که پیری فروت بود»

گفت: مگر او نبود که گفته بود:

«قصد کردم و نکردم، و ابکاش»

«زنان عثمان را به گریه وی واداشته بودم.»

به نظرم کشتن توبه صلاح دوشهر است، ای کشیکبان برخیز و گردنش را

بزن.»

گوید: یکی برخاست و گردن وی را بزد و مالش را به غارت دادند.

گویند: عیسه بن سعید به حجاج گفت: «این را می‌شناسی؟»

گفت: «نه»

گفت: «این یکی از قاتلان عثمان است»

حجاج گفت: «ای دشمن خدا چرا سوی امیر مؤمنان عوض نفرستی؟» آنگاه بگفت تا گردنش را بزدند. سپس بانگزی را بگفت تا بانگ زد بدانید که عمیر بن ضابی که بانگ را شنیده بود از پس سه روز بیامد و بگفت تا او را بکشند بدانید که هر کس از سپاه مهلب، امشب در شهر به سر برد حرمت خدای از او برداشته شود.

گوید: پس کسان برپل ازدحام کردند و سر دستگان پیش مهلب رفتند که به دامهرمز بود و دربارهٔ وصول کسان نامه از او گرفتند. مهلب گفت: «اکنون مرد نری به عراق آمده، اکنون با دشمن جنگ می کنید»

راوی گوید: در آن شب چهار هزار کس از مردم مدحج از پل گذشتند و مهلب گفت: «مرد نری به عراق آمده»

ابو الحسن گوید: وقتی نامهٔ عبدالملک برای کمان خوانده میشد خواننده گفت: «اما بعد، سلام بر شما که من حمد خدا می کنم»

حجاج گفت: «نگهدار، ای بندگان عصا! امیر مومنان به شما سلام می گوید و کسی از شما جواب سلام نمی گوید! این نهی این جور ادبنا کرده، به خدا شما را جور دیگر ادب می کنم نامه را از سر آغاز کن»

گوید: و چون به گفتهٔ وی رسید که اما بعد سلام بر شما، هیچکس نماند که نگفت: سلام بر امیر مومنان با رحمت و برکات خدای.

عمیر بن سعید گوید: وقتی حجاج به کوفه آمد با کسان سخن کرد و گفت: «اردوی مهلب را آشفته اید. به روز سوم کسی از سپاه وی اینجان نباشد» و چون روز سوم گذشت یکی پیش وی آمد که خون آلود بود.

گفت: «کی چنین کرد؟»

گفت: «عمیر بن ضابی بر جمعی که گفتمش سوی اردوگاه خویش رود امامرا

زده و در باره او دروغ گفت.

حجاج کس از پی عمیر بن ضابی فرستاد و او را بیاوردند که پیری فروتن بود
یدو گفت: «چرا از اردوگاه خویش بازماندی؟»

گفت: «من پیری فروتنم و نیروی تکان خوردن ندارم، پسر مرا به عوض
خودم فرستاده‌ام که از من دلبرتر است و از من جوانتر، درباره آنچه یا تومی گویم
پرسش کن، اگر راست گفته‌ام که خوب و گرنه عفوتم کن.»

گوید: عنبه بن سعید گفت: «این همانست که به نزد کشته عثمان رفت و به
چهره وی سیلی زد و بر او جست و دودنده اش را شکست.» و حجاج بگفت تا گردنش
را بزدند.

عمرو بن سعید گوید: به خدا میان کوفه و حیره به راه می‌رفتم که شتیدم رجز
مضری خواندمی شد، سوی آنها رفتم و گفتم: «چه خبر؟»

گفتند: «یکی به نزد ما آمده از بدترین طوایف عرب از این طایفه نمود، لنگ
رفتار، پیچیده پای، کوچک دیده که عمیر بن ضابی سالار قوم را پیش آورد و
گردنش را زد.»

گوید: وقتی حجاج عمیر بن ضابی را بکشت ابراهیم بن عامر یکی از مردم
بنی غاضره بنی اسد عبدالله بن زبیر را در بازار بدید و خبر از او پرسید ابن زبیر
شعری خواند به این مضمون:

«وقتی ابراهیم را دیدم یدو گفتم

«چنان می‌بینم که کار

«پیچیده شده و دشوار

«آماده شو و بشتاب و به سپاه ملحق شو

«که جز سپاه از مهلکه مفر نیست

«برگزین: یا پیش ابن ضابی، عمیر، یرو

«و یا پیش مهلب

«این دو کار نابه دلخواه است

«که برای خلاصی از آن باید

«براسبی نوسال نشینی

«که چون برف سپید باشد

«و چنان شد که اگر خراسان پیش روی وی بود

«آنها به جای بازار می دید

«و یا نزدیکتر.»

آمدن حجاج به کوفه چنانکه گفته اند در ماه رمضان همین سال بود. وی حکم ابن ایوب ثقفی را به امارت سوی بصره فرستاد و بدو گفت: «با خالد بن عبدالله سختی کند و چون خبر به خالد رسید پیش از آنکه حکم به بصره آید از آنجا برون شد و در جلفا فرود آمد مردم بصره از او بدزقه کردند و پیش از آنکه از نمازگاه خود برود یک هزار هزار میان آنها تقسیم کرد.

در این سال چنانکه در روایت ابومعشر آمده عبدالملک بن مروان سالار حج بود.

در همین سال یحیی بن حکم پیش عبدالملک بن مروان رفت و ایان بن عثمان را بر کار مدینه جانشین خویش کرد. عبدالملک به یحیی بن حکم گفت بر کار مدینه چنانکه بوده بود، بماند. عامل کوفه و بصره حجاج بود. قضای کوفه با شریح بود و قضای بصره با زرارة بن اوفی.

در این سال حجاج از کوفه به بصره رفت و ابویعفور، عروة بن مغیره بن شعبه، را در کوفه جانشین خود کرد که همچنان پیود تا حجاج از پس حادثه رستقباد. به کوفه باز آمد.

در همین سال در بصره بر حجاج بشویدند.

سخن از سبب شوریدن بصریان بر ضد حجاج

ابوزهیر عیسی گوید: حجاج بن یوسف از آن پس که به کوفه آمد و ابن ضابی را بکشت بی فاصله از آنجا برون شد و سوی بصره رفت و آنجا سخنانی گفت همانند آنچه با مردم کوفه گفته بود و همان تهدیدها را تکرار کرد. گوید: یکی از بنی یشکر را پیش وی آوردند و گفتند: «این نافرمانی کرده است.»

مرد یشکری گفت: «من فتنه دارم، بشر آنرا دیده و مرا معذور داشته مقرری خویش را نیز به بیت المال پس داده ام.» گوید: اما حجاج از او نپذیرفت و وی را بکشت از این رو مردم بصره متوحش شدند و برون شدند چندان که بر سرپل رامهرمز در مقابل کسی که کسان را سان می دید همدیگر را لگدمال کردند و مهلب گفت: «مرد نری سوی مردم آمده.»

گوید: حجاج برون شد و به رستقباد فرود آمد، در اول شعبان سال هفتاد و پنجم، و آنجا کسان بر ضد حجاج بشوریدند، سالارشان عبدالله بن جبارود بود که عبدالله بن جبارود را کشت و هیچده سر فرستاد که در رامهرمز میان مردم نصب کردند و پشت مسلمانان نیرو گرفت و خوارج غمین شدند که امید داشته بودند میان مردم تفرقه و اختلاف افتد.

گوید: آنگاه حجاج به بصره باز گشت.

گوید: سبب حادثه عبدالله بن جبارود چنان بود که حجاج وقتی مردم بصره را دعوت کرد که سوی مهلب روند و روان شوند پیامد و در آخر شعبان به رستقباد نزدیک دستوی فرود آمد، سران و بزرگان بصره نیز با وی بودند و میان او و مهلب

هیچده فرسنگ فاصله بود.

گوید: آنجا میان کسان به سخن ایستاد و گفت: «چیزی که ابن زبیر بر مقررهای شما افزوده، افزایش فاسقی منافق است و من آنرا نایید نمی کنم»

گوید: عبدالله بن جارود عیدی به پا خاست و گفت: «این افزایش فاسقی منافق نیست افزایش امیر مومنان عبدالملک است که برای ما به جای نهاده» اما حجاج او را تکذیب کرد و تهدید کرد.

گوید: پس، ابن جارود بر ضد حجاج قیام کرد و سران قوم پیرو او شدند و نبردی سخت کردند که ابن جارود و گروهی از یاران وی کشته شدند و سروی را با سیزده کس از یارانش پیش مهلب فرستاد و سوی بصره بازگشت و به مهلب و عبدالرحمان بن مخنف نوشت:

«اما بعد، وقتی این نامه من به شما رسید به خوارج حمله کنید

والسلام.»

در همین سال مهلب و ابن مخنف، از ارقه را از رامهرمز برون راندند.

سخن از برون راندن خوارج

و کار آنها در سال هفتاد و پنجم

ابوزهیر عسبی گوید: با وصول نامه حجاج که به روز دوشنبه ده روز مانده از رمضان سال هفتاد و پنجم بود مهلب و ابن مخنف در رامهرمز به از ارقه حمله بردند و آنها را از رامهرمز برون راندند. نبرد سخت نشد. سوی آنها حمله بردند و پشان را بدند و آن جماعت چنانکه گفتی عقیدار سپاهند برقتند تا به شاپور در ناحیه کازرون فرود آمدند. مهلب و عبدالرحمان نیز برقتند و در اول رمضان مقابل آنها جای گرفتند.

گوید: مهلب به دور خویش خندق زد، مردم بصره گویند که مهلب به

عبدالرحمان بن مخنف گفت: «اگر صلاح می‌دانی به دور خویش خندق بزی بزن» اما یاران عبدالرحمان نپذیرفتند و گفتند: «خندق ما شمشیرهایمان است.»

گوید: و چنان شد که شبانگاه خوارج سوی مهلب رفتند که بدو شیخون زنند و چون دیدند که احتیاط خویش نداشته سوی عبدالرحمان بن مخنف رفتند و دیدند که خندق نزده و با وی به نبرد پرداختند که یارانش از اطراف وی فراری شدند، عبدالرحمان پیاده شد و همراه کسانی از یاران خویش بجنگید که کشته شد و آنها نیز اطراف وی کشته شدند و شاعرشان در این باره شعری گفت به این مضمون:

«این اردوگاه مزین به کشتگان

«از آن کیست؟»

«که همه مردماند یا مقتول

«می‌بینشان که بادها

«ریگها را بر آنها می‌ریزد

«از پس آنکه دامن کشان

«می‌رفته‌اند.»

اما مردم کوفه می‌گویند: نامه حجاج پیش مهلب و عبدالرحمان آمد که وقتی این نامه من پیش شما رسید به خوارج حمله کنید. و آنها به روز چهارشنبه ده روز مانده از رمضان سال هفتاد و پنجم به خوارج حمله بردند و جنگی سخت کردند که پیش از آن نبردی چنان سخت میانشان رخ نداده بود و این از پس نیمروز بود. خوارج با همه نیروی خویش به مهلب بن ابی‌صفرة پرداختند و او را سوی اردوگاهش پس راندند و اوتی چند از صلحای قوم را پیش عبدالرحمان فرستاد که بدو گفتند: «مهلب می‌گوید: دشمن ما یکی است و می‌بینی که مسلمانان چه می‌کشند خدایت رحمت کند برادران خویش را کمک کن» و عبدالرحمان سوار از پی سوار

و پیاده از پی پیاده به کمک او فرستادن گرفت و چون پاسبانگاه شد و خوارج دیدند که از اردوی عبدالرحمان سواره و پیاده می رسد بدانستند که یاران وی اندک شده اند از اینرو پنج یا شش گروه مقابل اردوی مهلب نگه داشتند و با جمع و نیروی خویش سوی عبدالرحمان بن مخنف رفتند و چون عبدالرحمان دید که آهنگ وی کرده اند پیاده شد قاریان نیز با وی پیاده شدند. سالار قاریان ابوالاحوص یار عبدالله بن مسعود بود و خزیمه بن نصر پدر نصر عیسی همانکه با زید بن علی در کوفه کشته شد و همتاجا با وی آویخته شد. از خواص قوم عبدالرحمان نیز هفتاد و یک کس با وی پیاده شدند خوارج به آنها حمله بردند و عبدالرحمان با آنها نیردی سخت کرد آنگاه کسان از اطراف وی پراکنده شدند و وی با گروهی از مردم صبور که ثبات ورزیده بودند به جای ماند. پسرش جعفر بن عبدالرحمان از جمله کسانی بود که پیش مهلب فرستاده بود و کسان را بانگ زد که همراه وی پیش پدرش روند اما به جز گروهی اندک پیروی وی نکردند و او بیامد و چون نزدیک پدرش رسید خوارج میان وی و پدرش حایل شدند و او بجنگید تا از پا بیفتاد.

گوید: عبدالرحمان بن مخنف با همراهان خویش بر تپه ای بلند نبرد کرد تا در حدود دو ثلث شب برفت سپس با آن گروه کشته شد.

گوید: صبحگاهان مهلب بیامد و وی را به گور کرد و بر او نماز کرد و کشته شدن وی را برای حجاج نوشت که حجاج نیز آنرا برای عبدالملک بن مروان نوشت که در منی مرگ وی را اعلام کرد و مردم کوفه را مذمت کرد.

گوید، حجاج عتاب بن ورقا را به سالاری سپاه عبدالرحمان بن مخنف فرستاد و بدو گفت به هنگام جنگ شنوا و فرمانبردار مهلب باشد و او این را خوش نداشت اما از اطاعت حجاج چاره نداشت و برگشته او اعتراض نمی توانست کرد.

گویند: عتاب بن ورقا بیامد و در اردوگاه جای گرفت و با خوارج به نبرد

پرداخت. کار وی با مهلب بود اما کارهای خویش را انجام می داد و تقریباً درباره چیزی با مهلب مشورت نمی کرد و چون مهلب چنین دید کسانی از مردم کوفه و از جمله بسطام بن مصقله را همدل خویش کرد و آنها را به مخالفت عتاب واداشت.

یوسف بن یزید گوید: عتاب پیش مهلب آمده بود که از او بخواهد یارانش را مقررری دهد و مهلب او را بر نشیمنگاه خویش نشاند.

گوید: آنگاه با خشونت و قیافه گرفته از مهلب خواست که یاران وی را مقررری دهد.

گوید: مهلب بدو گفت: «ای پسر زن بوگندو تو اینجایی!»

گوید: بنی تمیم پندارند که عتاب بدو پاسخ گفت. اما دیگران پندارند که عتاب گفت: «به خدا مادر من و عم و خال بسیار دارد و دوست دارم که خدا میان من و تو جدایی آرد.»

گوید: میانشان سخن رفت تا آنجا که مهلب می خواست چوب را به طرف وی بلند کند، اما پسرش مغیره برجست و چوب را گرفت و گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، پیری از پیران عرب و معتبری از معتبران قوم است، اگر چیزی ناخوشایند از او شنیده ای از وی تحمل کن که شایسته این کار هست.»

گوید: مهلب تحمل کرد، عتاب برخاست و از پیش وی سرفت و بسطام بن مصقله پیش روی وی آمد و بدو ناسزا گفت و بدو گفت، و او که چنین دید به حجاج نامه نوشت و از مهلب شکایت کرد و بدو گفت که مهلب بیخردان شهر را برضد وی برانگیخته و از حجاج خواست که او را پیش خود برد.

گوید: نامه وقتی رسید که حجاج بدو حاجت داشت به سبب حوادثی که از جانب شیبیب بر معتبران کوفه رخ داده بود و کس پیش وی فرستاد که بیا و کار سپاه را به مهلب واگذار و مهلب حبیب پسر خویش را به سپاه عتاب گماشت.

گوید: چند تن از شاعران قوم درباره عبدالرحمان بن معصف رثاهای مفصل

گفتند.

گویند: مهلب در حدود یکسال در شاپور بیود و با خوارج تبرد می کرد.
در همین سال صالح بن مسرح یکی از بنی امروالقیس که عقیده خوارج
صفریه داشت به جنبش آمد. گویند وی نخستین کس از صفریه بود که قیام
کرد.

سخن از جنبش صالح
برای قیام و اعمال وی
به سال هفتاد و پنجم

گویند که صالح بن مسرح یکی از بنی امروالقیس به سال هفتاد و پنجم حج کرد
شیب بن یزید و سوبد و بطین و امثال آنها با وی بودند در همین سال عبدالملك بن
مروان نیز به حج آمده بود، شیب خواست او را به غافلگیری بمکشد اما چیزی از
خبر آنها به عبدالملك رسید و چون از حج بازگشت به حجاج نوشت که از پی آنها
باشد. و چنان بود که صالح به کوفه می آمد و کم و بیش يك ماه می ماند و یاران
خویش را می دید که با آنها وعده نهد و چون حجاج از پی وی برآمد دیگر کوفه
جای وی نبود و از آنجا دوری گرفت.
آنگاه سال هفتاد و ششم در آمد.

سخن از حوادث
سال هفتاد و ششم

اکنون از قیام صالح بن مسرح و سبب قیام وی سخن می کنیم.
سبب قیام وی چنانکه در روایت قبیصة بن عبدالرحمان نخعمی آمده چنان بود
که صالح بن مسرح تمیمی مردی زاهد و فروتن بود، چهره زرد داشت و اهل عبادت

بود. وی به دارا و سرزمین موصل بود و یارانی داشت که قرآن به آنها می آموخت و تعلیم فقه می داد و نقل برایشان می گفت.

راوی گوید: قبیصة بن عبد الرحمن که عقیده خوارج داشت به کسان می گفت که نقل های صالح بن مسرح پیش اوست از او خواستند که کتاب را بفرستد و چنان کرد، نقل وی چنین بود:

«حمد خدایی را که آسمانها و زمین را آفرید و ظلمات و نور نهاد، آنگاه کسانی که کافر شده اند برای پروردگارشان همسنگ می نهند.

«خدایا کسی را همسنگ تو نمی کنیم و جز به تو رو نمی آریم و جز ترا پرستش نمی کنیم که خلقت و فرمان از آن تو است و سود و زیان از جانب تو است و سرانجام به سوی تو است. شهادت می دهیم که محمد بنده تو است که وی را برگزیده ای و پیغمبر تو است که او را انتخاب کرده ای و او را پسندیده ای که رسالت های ترا ابلاغ کند و بتدگانت را اندرز گوید. و نیز شهادت می دهیم که وی رسالت خویش را رسانید و امت را اندرز گفت و به سوی حق دعوت کرد و به کار عدالت قیام کرد و به یاری دین پرداخت و با مشرکان نبرد کرد تا خدای او را ببرد صلی الله علیه و سلم. «شما را به ترس خدا و بیعلاقگی دنیا و رغبت آخرت و تذکار بسیار مرگ و جدایی از فاسقان و دوستداری مومنان سفارش می کنم که بیعلاقگی به دنیا بنده را به آنچه به نزد خداست راغب می کند و تن وی را برای اطاعت خدا فراغت می دهد، و تذکار بسیار مرگ بنده را از پروردگار می ترساند چنانکه بدو پناه برد و بدو آرام گیرد، جدایی از فاسقان در خور مومنان است که خدای در کتاب خویش گفته:

«ولا تصل علی احد منہم مات ابدا ولا تقم علی قبره انہم کفروا باللہ و رسولہ

۱- الحمد لله الذی خلق السموات والارض وجعل الظلمات والنور ثم الذین کفروا بریہم

یصلون (انعام - آیه ۱۱)

وما توالوا هم فاسقون»^۱

«یعنی: هیچوقت بر قبر یکی از آنها که مرده نماز مبر و بر قبر وی مایست، آنها خدا و پیمبرش را انکار کردند و در حال عصیان بمردند.
«دوستداری مومنان و سیله وصول به کرامت و رحمت و بهشت خداست خدا ما و شما را از جمله راستی پیشگان و صبوران بدارد.
«بدانید که از جمله نعمتهای خدا بر مؤمنان این بود که پیمبری از خودشان میان آنها برانگیخت که کتاب و حکمتشان آموخت و صافی و پاکیزه شان کرد و در کار دینشان توفیقشان داد که با مومنان رأوف بود و رحیم تا وقتی که وی را ببرد صلوات الله علیه.

«پس از وی پرهیز کار صدیق به رضای مسلمانان عهده دار کار شد و به هدایت وی اقتدا کرد و به سنت وی رفتار کرد تا به خدا پیوست، خدایش رحمت کند.»

«صدیق عمر را جانشین کرد و کار رعیت را به او سپرد که به کتاب خدا عمل کرد و سنت پیمبر خدا را زنده داشت و در کار حق سستی نکرد و در راه خدا از ملامتگر ملامتگری بیم نیاورد تا به پروردگار خویش پیوست که رحمت خدا بر او باد.

«از پس عمر مسلمانان عثمان را زمامدار کردند که در کار غنیمت تبعیض کرد و حدود را معوق داشت و در کار داوری ستم کرد و مومن را زبون داشت و مجرم را عزیز داشت که مسلمانان سوی وی رفتند و خونسش بریختند و خدا و پیمبر و مومنان پارسا از او بیزار بودند.

«از پس وی علی بن ابی طالب کار کسان را عهده کرد و چیزی نگذشت که مردان را در کار خدا حکمت داد و در کار اهل ضلالت شك آورد و تعویق آورد

وستنی کرد و ما از علی و پیروانش بیزاریم.

«خدایان رحمت‌کناد برای نبرد با این دسته‌های قراهم شده و پیشوایان ضلالت ستمگر و برون شدن از دارفتا به داریقا و پیوستن به برادران مومن صاحب یقین ما که دنیا را به آخرت فروختند و اموال خویش را به طلب رضای خدا در سرانجام خرج کردند، آماده شوید و از کشته شدن در راه خدا بیم مدارید که کشته شدن از مردن آسانتر است. مرگ به وقت نامنتظر به شما می‌رسد و شما را از پدرانان و فرزندانان و زنانان و دنیایان جدا می‌کند اگر چه این را به شدت ناخوش دارید و از آن بنالید. پس به دلخواه جانها و مالهای خویش را به خدا بفروشید تا به امان وارد بهشت شوید و سیاه چشمان را به برگزید، خدا ما و شما را جزو سپاسگزاران و ذکرگویان بدارد که از حق هدایت می‌یابند و مطابق آن سلوک می‌کنند.»

عبدالله بن علقمه گوید: در آن اثنا که یاران صالح پیش وی رفت و آمد داشتند روزی به آنها گفت: «نمی‌دانم در انتظار چیستید و تا کی از پای نشسته‌اید، این ستم رواج یافته و این عدالت از میان رفته و این زمامداران، پیوسته با مردم سخت‌تر و گردنفراتر می‌شوند و از حق دورتر و با پروردگار جسورتر.

«پس آماده شوید و کس پیش یاران خویش که در کار انکار باطل و دعوت حق، همدلند بفرستید، تا پیش شما آیند و همدیگر را ببینیم و در آنچه بایدمان کرد ببینیم که اگر قیام می‌کنیم چه وقت قیام کنیم.»

گوید: پس یاران صالح کسان فرستادند و همدیگر را برای این منظور بدیدند و در آن اثنا که در این کار بودند محلل بن وائل یشکری با تاهای از شیب پیش صالح بن مسرح آمد که چنین بود:

«اما بعد، دانستم که آهنگ حرکت داشته بودی و مرا نیز به این کار دعوت کرده بودی و من دعوت تو را اجابت کردم اگر اکنون به این کار می‌پردازم، پیر

مسلمانانی و هبچکس از خودمان را با تو برابر نمی‌گیریم، اما اگر قصد داری
 آنروز را موخر داری با من بگوی که اجل صبح و شب می‌رسد و بیم دارم مرگم
 برآید و با ستمگران جهاد نکرده باشم و چه خسارتی است و چه فضیلتی متروک
 می‌ماند. خدای ما و ترا از جمله آن‌کسان کند که از عمل خویش خدا و رضوان وی
 و دیدار روی او را منظور دارند و همشینی صالحان در دارالسلام، و سلام برتوباد.»
 گوید: و چون محفل بن وائل با این نامه شیب پیش صالح آمد، صالح بدو
 نوشت:

«اما بعد، نامه و خبر تو چندان تاخیر شد که آزرده شدم آنگاه یکی از مسلمانان
 خبر حرکت و آمدن ترا داد، خدای را بر قضای پروردگار خویش، ستایش می‌کنم،
 فرستاده تو با نامه‌ات بیامد، هر چه را در آن بود فهمیدم، مادر کار تهیه و آماده‌گی برای
 قیامم، فقط انتظار تو مانع قیام من شده. پیش ما بیا و ما را به هر کجا می‌خواهی ببر
 که تو از جمله آن‌کسانی که از رای وی بی‌نیاز نتوان بود و بی‌حضور وی کارها را
 به سر نمی‌توان برد و سلام برتوباد»

گوید: و چون نامه وی به شیب رسید کس فرستاد و تنی چند از یاران خویش
 و از جمله برادر خویش مصاد بن یزید و محفل بن وائل بشکر و صقر بن حاتم تیمی
 شیبانی و ابراهیم بن حنجر، ابوالصقیر، محلمی و فضل بن عامر ذهلی را فراهم آورد،
 آنگاه برون شد و به دارا پیش صالح بن مسروح رفت و چون او را بدید گفت:
 «خدایت رحمت کند قیام کنیم که پیوسته سنت متروک‌تر می‌شود و طغیان مجرمان
 بیشتر.»

گوید: صالح کسان پیش یاران خویش فرستاد و برای شب چهارشنبه اول
 صفر سال هفتاد و هشتم با آنها وعده قیام نهاد که با همدیگر فراهم آمدند و تهیه دیدند
 و آماده شدند که آن شب قیام کنند و همگی در شب میعاد به نزد وی فراهم آمدند.
 فرو دین لقیط از دی گوید: به خدا یا شیب در مداین بودم که از قیام آنها با

ما سخن کرد.

گوید: وقتی آهنگ قیام کردیم شب قیام پیش صالح بن مسروح فراهم آمدیم، رای من به کشتن کسان بود از بس منکر و تعدی و تباهی که در زمین دیده بودم، پس به پا خاستم و گفتم: «ای امیر مومنان رای تو درباره رفتار با این ستمگران چیست؟ آیا پیش از دعوت بکشیمشان یا پیش از نبرد دعوتشان کنیم؟ من پیش از آنکه رای خویش را با من بگویی، رای خویش را با تومی گویم، رای من اینست که هر که را عقیده ما ندارد، نزدیک باشد یا دور، بکشیم که ما سوی قومی گمراه و طغیانگرو ستمگر می‌رویم که فرمان خدا را رها کرده‌اند و شیطان بر آنها تسلط یافته.»

گفت: «نه، دعوتشان می‌کنیم، قسم بدینم هر که عقیده تو ندارد دعوت را نمی‌پذیرد و هر که تو را محترم ندارد با تو نبرد می‌کند و دعوت کردنشان برای رفع عذر و اتمام حجت بهتر است»

گوید: گفتمش: «درباره کسی که با ما نبرد کند و بر او ظفر باییم رای تو چیست؟ درباره خونها و مالهایشان چه می‌گویی؟»

گفت: «اگر بکشیم و غنیمت گیریم از آن ماست و اگر در گذریم و ببخشیم حق ماست و از آن ماست.»

گوید: سخن نیک گفت و صواب، رحمت خدا بر او باد و بر ما نیز.

ابو مخنف گوید: صالح بن مسروح شبی که قیام می‌کرد به باران خویش گفت: «بندگان خدا! از خدا بترسید و در کار جنگ هیچکس از مردم شتاب مکنید مگر کسانی که آهنگ شما کنند و مقابل شما آیند که شما از این رو قیام می‌کنید که به خاطر خدای خشم آورده‌اید که محرمات وی شکسته و در زمین عصیان وی کرده‌اند و خون ناروار ریخته‌اند و اموال را به ناحق گرفته‌اند. نباید کارهایی را بر کسانی عیب گیرید و خودتان مرتکب آن شوید که شما مسئول همه اعمال خویش هستید. بیشتر شما

پیاده‌اید. اینک اسبان محمد بن مروان در این روستاست، از آن آغاز کنید، بدان تازید و پیادگان خویش را بر نشانید و به وسیله آن بر دشمنان نیرو گیرید»
 گوید: پس برفتند و همان شب اسبان را بگرفتند و پیادگان خویش را بر آن نشانند و پیادگان شان سوارگان شدند، سیزده روز در سرزمین دارا بودند که مردم دارا و مردم نصیبین و مردم سنجار از بیم آنها حصار می‌شدند.
 گوید: صالح آن شب که قیام می‌کرد با یکصد و بیست و به قولی با یکصد و ده کس قیام کرد.

گوید: محمد بن مروان که در آن هنگام امیر جزیره بود از قیام وی خبر یافت و کارشان را سبک گرفت و عدی بن عدی حارثی را با پانصد کس سوی آنها روانه کرد. عدی بدو گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد مرا با پانصد کس سوی کسی می‌فرستی که از بیست سال پیش سر خوارج بوده و کسانی از مردم ربیعیه یا وی قیام کرده‌اند که به نزد من شهره‌اند و با ما درگیری داشته‌اند و یکیشان بهتر از یکصد سوار است.»

محمد گفت: «پانصد کس دیگر اضافه می‌کنم سوی آنها حرکت کن.»
 گوید: پس عدی با هزار کس از حران روان شد و این نخستین سپاه بود که سوی صالح فرستاده می‌شد، وقتی عدی روان شد گفتی سوی مرگش می‌کشند وی مردی زاهد منش بود، برفت تا به دوغان رسید و با کسان آنجا فرود آمد و یکی از مردم بنی‌خالد را به نام زیاد پسر عبدالله سوی صالح بن مسروح فرستاد که گفت: «عدی مرا فرستاده و از نومی خواهد که از این ولایت برون شوی و سوی ولایت دیگر روی و با مردم آنجا نبرد کنی که عدی مقابله با ترا خوش ندارد.»

صالح گفت: «پیش وی باز گرد و بدو بگو اگر عقیده ما داری، بنمای تا بدانیم و تا شبانگاه از مقابل تو و این ولایت به ولایت دیگر می‌رویم و اگر عقیده جباران و پیشوایان بد، داری در کار خویش بیندیشیم، اگر خواهیم از تو آغاز کنیم و اگر

خواهیم سوی دیگران رویم»

گوید: فرستاده برفت و پیغام را با وی برگفت.

عدی گفت: «بازگرد و بدو بگو به خدا من هم عقیده تو نیستم ولی نبرد باتو و نبرد با غیر ترا خوش ندارم با کسی جز من نبرد کن»
گوید: صالح به یاران خویش گفت: «برنشینید»

پس برنشتند و آن مرد را پیش خود گذاشت تا حرکت کردند آنگاه وی را رها کرد و با یاران خویش برفت تا در بازار دوغان پیش عدی بن عدی رسید که به نماز نیمروز ایستاده بود و بی خبر بود که ناگهان سواران نمودار شدند و چون سواران را دیدند همدیگر را بانگ زدند.

گوید: صالح، شیب را با يك دسته سوار به پهلوی راست یاران خود نهاد سوید بن سلیم هندی شیبانی را با يك دسته سوار در پهلوی راست یاران خود نهاد و خود او با يك دسته سوار در قلب ایستاد و چون به آنها نزدیک شد دیدشان که آرایش ندارند و در هم ریخته اند، شیب را برگفت تا به آنها حمله برد، آنگاه سوید به آنها حمله برد که هزیمت شدند و نبرد نکردند.

عدی بن عدی در نماز بود که اسب وی را پیاوردند که بر آن نشست و راه خویش گرفت، صالح بن مسرح بیامد و در اردوگاه وی جای گرفت و هر چه را که آنجا بود متصرف شد. فراریان عدی و پیشتا از آن اصحاب وی برفتند تا پیش محمد ابن مروان رسیدند که خشمگین شد و خالد بن جزء سلمی را پیش خواند و او را با يك هزار و پانصد کس فرستاد. حارث بن جعونه ربیع را نیز پیش خواند و با یک هزار و پانصد کس فرستاد. به آنها گفت: «سوی این خارجیان اندك و خبیث روید و شتاب کنید، هر کدامتان زودتر رسید بریار خویش سالاری دارد.»

گوید: پس آندو از پیش وی برون شدند و با شتاب برفتند و از صالح بن مسرح می پرسیدند، که می گفتندشان وی سوی آمد رفته است. و آنها از پی صالح

برفتند تا پیش روی رسیدند که به نزد مردم آمد و فرود آمده بود. شبانگاه فرود آمدند و خندق زدند. با هم پیش آورسیده بودند و هر کدامشان با یاران خویش جدا بودند، صالح، شیب را با گروهی از یاران خویش به مقابله حارث بن جعوفه عامری فرستاد و خود اوسوی خالد بن جزه سلمی رفت.

ابو مخنف به نقل از یکی از حاضران نبرد گوید: حریفان در آغاز پسینگاه پیش ما رسیدند، صالح نماز پسین را با ما بکرد آنگاه ما را برای مقابله آنها بیاراست نبردی سخت کردیم که کسی سختتر از آن نکرده بود و چنان شدیم که به خدا ظفر را می دیدیم، یکی از ما به ده کس از آنها حمله می برد و هزیمتشان می کرد، به بیست کس حمله می کرد و چنین می شد، سوارانشان در مقابل سواران ما ثبات نمی آوردند و چون دو امیرشان این را بدیدند، پیاده شدند و به همه همراهان خویش گفتند که پیاده شوند. در این وقت کار چنانکه می خواستیم نبود، وقتی به آنها حمله می بردیم پیادگانسان با نیزه ها جلوما می آمدند و ثیراندازانشان ثیر به ما می باریدند و در همین اثنا سوارانشان به ما می ناخستند، تا شبانگاه با آنها نبرد کردیم که شب میان ما و آنها حایل شد، زخم فراوان به ما زده بودند، ما نیز زخم بسیار به آنها زده بودیم در حدود سی کس از ما کشته بودند ما نیز بیشتر از هفتاد کس از آنها کشته بودیم، به خدا وقتی شب رسید ما از آنها نفرت داشتیم و آنها از ما، مقابلشان ایستاده بودیم اما آنها به طرف ما نمی آمدند ما نیز سوی آنها نمی رفتیم و چون شب شد آنها به اردوگاهشان باز رفتند ما نیز به اردوگاهمان آمدیم و نماز کردیم و بیاسودیم و پاره های نان بخوردیم.

گوید: آنگاه صالح، شیب و سران اصحاب خویش را پیش خواند و گفت: «دوستان من، رای شما چیست؟»

شیب گفت: «رای من اینست که ما با این قوم تلافی کردیم و با آنها نبرد کردیم و به خندق خویش پناه بردند، نباید مقابل آنها بمانیم»

صالح گفت: «رأى من نیز چنین است»

گوید: پس به هنگام شب حرکت کردند و رفتند تا سرزمین جزیره راسپردند و وارد سرزمین موصل شدند و در آنجا راه پیمودند تا به دسکره رسیدند و آنجا را نیز طی کردند و چون خبر به حجاج رسید، حارث بن عمیرة ذی المشعار همدانی را با سه هزار کس از مردم کوفه، یک هزار از جنگاوران قدیم و دوهزار از کسانی که حجاج به تازگی حواله کرده بود، سوی آنها فرستاد که برفت و چون نزدیک دسکره رسید صالح بن مسرح به طرف جلولا و خانقین رفت، حارث بن عمیره نیز به دنبال وی رفت تا به دهکده‌ای رسید به نام مدیج که از سرزمین موصل بود، مابین موصل و سرزمین جوخی. در آن وقت صالح بانود کس بود. عمیره یاران خویش را بیاراست ابوالرواع شاکری را برپهلوی راست خویش نهاد زیرین اروح نعیمی را برپهلوی چپ نهاد آنگاه به آنها حمله برد و این پس از پسینگاه بود، صالح نیز یاران خویش را سه گروه کرده بود: خود وی با یک گروه بود، شیب با یک گروه برپهلوی راست بود و سوبدین سلیم با یک گروه برپهلوی چپ بود و هر گروه سی کس بود.

گوید: و چون حارث بن عمیر به سختی بر آنها حمله برد، سوبدین سلیم عقب رفت اما صالح بن مسرح به جای ماند و کشته شد، شیب چندان ضربت زد که از اسب بیفتاد، در میان پیادگان افتاده بود که بدانها حمله برد تا عقب رفتند و پیامد تا به جای صالح بن مسرح رسید و او را کشته دید و بانگ زد که ای گروه مسلمانان سوی من آیید، که پیش وی آمدند، به یاران خود گفت: «هریک از شما پشت خویش را به پشت دیگری دهد و چون دشمن سوی وی آمد با نیزه بدو ضربت زند تا وارد این قلعه شویم و در کار خویش بیندیشیم»

گوید: چنین کردند و وارد قلعه شدند که باشیب هفتاد کس بودند هنگام شب بود، حارث بن عمیره آنها را در میان گرفت و به یاران خویش گفت: «در را آتش

بزنید و چون آتش شد آنرا رها کنید که از آن خارج نتوانند شد تا صبح سوی آنها آیم.»

گوید: بادر چنان کردند آنگاه سوی اردوگاه خویش رفتند، شبیب یا گروهی از یاران خویش از بالا بر آنها نمودار شد. یکی از آن قوم گفت: «ای زنازادگان، مگر خدا شما را خوار نکرد؟»

گفتند: «ای فاسقان، شما با ما نبرد می کنید که با شما نبرد می کنیم زیرا خدا شما را نسبت به حق که ما بر آنیم نایبنا کرده، اما عذر شما به نزد خدا درباره دروغزدن بر مادران ما چیست؟»

خردمندان قوم گفتند: «این سخن را جیرانان بی خرد ما گفته اند به خدا سخن آنها را نمی پسندیم و آنرا روا نمی داریم.»

گوید: آنگاه شبیب به یاران خویش گفت: «ای کسان، در انتظار چیستید، به خدا اگر ایقان صبحگاهان به شما حمله آرند هلاک می شوید.»

گفتند: «دستور خویش را بگوی.»

گفت: «شب پرده پوش است یا من یا هر کس از خودتان که می خواهید بیعت کنید، آنگاه برون شویم و در اردوگاهشان به آنها حمله بریم که از این ایمنند و امیدوارم خدا شما را بر آنها ظفر دهد.»

گوید: آمدند که برون شوند و در آتش بود، پس نمدها بیاوردند و آنرا به آب تر کردند که بر آتش افکندند و از آن عبور کردند. حارث بن عمیره و اهل اردوی وی غافل بودند و ناگهان شبیب و یارانش در دل اردوگاهشان یا شمشیرها به آنها حمله بردند، حارث چندان ضربت زد که از پا در افتاد و یارانش او را ببردند و هزیمت شدند. اردوگاه را با هر چه در آن بود به آنها وا گذاشتند و برفتند تا در مداین جا گرفتند. این سپاه نخستین سپاهی بود که شبیب آنرا هزیمت کرد.

گوید: صالح بن مرح به روز سه شنبه سیزده روز مانده از جمادی الاول این

سال کشته شد.

در همین سال شیب و ارد کوفه شد و زنش غزاله نیز همراه وی بود.

سخن از ورود شیب به کوفه
و کار وی و کار حجاج در آنجا و
سبب آنکه شیب و ارد کوفه شد

سبب ورود شیب به کوفه چنانکه در روایت قیصه بن عبدالرحمان نخعمی آمده چنان بود که وقتی صالح بن مسرح در مدیج کشته شد و یاران وی با شیب بیعت کردند به طرف موصل رفت و سلامه بن سیاره تیمی شیباتی را بدید و دعوتش کرد که با وی قیام کند که از پیش وقتی در دیوان و کارغزاها بوده بود او را می شناخته بود. سلامه شرط کرد که سی سوار برگزیند و سه شب از نزد وی غایب شود و او پذیرفت. سلامه سی سوار برگزید و با آنها سوی طایفه عنزه رفت، آهنگ آنها کرد تا انتقام خویش را بگیرد که برادر وی فضاله را کشته بودند.

گوید: قضیه چنان بود که فضاله پیش از آن با هیجده کس برفته بود و به نزد آسی به نام شجره به سرزمین جال، جای گرفته بود که درخت بزرگی آنجا بود و مردم عنزه آنجا بودند. و چون مردم عنزه وی را بدیدند به همدیگر گفتند: «آنها را می کشیم و پیش امیر می بریم و عطیه می گیریم و ثوب می یابیم.» و بر این کار هم سخن شدند. بنی نصر که دایان فضاله بودند گفتند: «قسم به حرمت خدای که زر کار کشتن فرزند خویش یا شما کمک نمی کنیم» اما مردم عنزه به آنها حمله بردند و نبرد کردند و آنها را بکشتند و سرهاشان را پیش عبدالملک ابن مروان آوردند، به همین سبب آنها را در بانقیا جای داد و مقرری معین کرد که از پیش مقرری نداشتند، به جز اندکی، و سلامه بن سیار برادر فضاله به تذکار کشته شدن برادر و بازماندن دایانش از یاری او شعری گفت به این مضمون:

«پیش از آنکه

«نصربان چنان کنند

«گمان نداشتم که دایان مرد

«اورا به کشته شدن تسلیم کنند»

گوید: قیام فضاله برادر سلامه پیش از قیام صالح بن مسرح و شیب بود. و چون سلامه با شیب بیعت کرد با وی چنان شرط کرد و با سی سوار برقت تا به محل عنزه رسید و آنها را بنه به بنه می کشت تا به گروهی از آنها رسید که خاله اش در میان شان بود و روی فرزند خود افتاده بود که پسری بالغ بود.

خاله اش پسرانهای خویش را برون آورد و گفت: «ای سلامه، ترا به حق خویشاوندی این، قسم می دهم»

گفت: «نه به خدا، من فضاله را از وقتی که بر کنار درخت جای گرفت ندیده ام، از روی او بر خیز و گرفته اطرافت را با نیزه به هم وصل می کنم» و زن از روی پسر خویش برخاست که خون وی را بریخت.

مفضل بن بکیر گوید: شیب با یاران خویش سوی راذان آمد و یکی از طوایف بنی تیم بن شیبان چون خبر آمدن او را شنیدند به فرار برون شدند. تنی چند از مردم دیگر نیز با آنها بودند و پیامدند تا به نزد دیر خزراد در مجاورت حولایا فرود آمدند. جمعشان نزدیک به سه هزار کس بود شیب با هفتاد کس بود یا اندکی بیشتر، و چون به نزدیک آنها فرود آمد از او بترسیدند و حصارى شدند.

گوید: آنگاه شیب با دوازده سوار سوی مادر خویش رفت که در دامنه ساتیما در سایانی از آن بدویان جای داشت. گفت: «مادرم را بیارم و در اردوگاه خویش جای دهم و هرگز از من جدا نشود مگر من بمیرم یا او بمیرد.»

گوید: دوتن از مردم بنی تیم بن شیبان از بیم جان برون شدند و نزدیک دیر رسیدند و به جمعی از قوم خویش پیوستند که در جال، اندکی دورتر از خوارج

فرود آمده بودند، شیب پشا پیش آن گروه دوازده نفری به آهنگ مادر خویش که در دامنه بود برون شد و به جمعی از بنی تیم بن شیبان برخورد که بی خبر از همه جا در اموال خویش مقیم بودند و نمی پنداشتند که شیب در آنجا که بودند بر آنها گذر کند با متوجه آنها شود، شیب با سواران خویش بر آنها حمله بردوسی مردیر را را بکشت که حوثره بن اسد و بربره بن عاصم، همان دو کس که به نزدیک دیر آمده و به جال پیوسته بودند، از آنجمله بودند.

گوید: شیب پیش مادر خود رفت و او را از دامنه بیاورد.
گوید: یکی از مردم دیر، از طایفه بکرین وایل از بالاپریان شیب نمودار شد و چنان بود که شیب برادر خویش مضاد را تائب خویش کرده بود. مرد بکری که بریاران وی نمودار شد سلام نام داشت پسر حیان که گفت: «ای قوم قرآن میان ما و شماست مگر گفتار خدای تعالی را نشنیده اید که گوید: و ان احد من المشرکین استجارک فاجره حتی یسمع کلام الله ثم ابغى مآنه»^۱

یعنی: اگر یکی از مشرکان از توزینهار خواست وی را زینهار ده، تا گفتار خدا را بشنود آنگاه وی را به امانگاهش برسان.
گفتند: «چرا»

گفت: «بس، از ما دست بردارید تا صبح شود، آنگاه امانتان دهید که رفتار ناخوشایندی با ما نداشته باشید و پیش شما آییم و کار خویش را بر ما عرضه کنید، اگر آنرا پذیرفتیم اموال و خونهای ما بر شما حرام است و ما برادران شما ایم و اگر نپذیرفتیم ما را به امانگاهمان پس برید آنگاه درباره کار فیما بین ما و خودتان بنگرید.»

گفتند: «چنین باشد»

گوید: و چون صبح شد، پیش خوارج آمدند، یاران شیب مقاتل خویش را

بر آنها عرضه کردند و عقیده خویش را شرح دادند که همه را پذیرفتند و با آنها بیامیختند و همگی فرود آمدند و به همدیگر پیوستند و چون شیب بیامد به صلح بودند و یاران شیب خبر خویش را با وی نگفتند که گفت: «کار صواب کردید و توفیق یافتید و نکو کردید»

گوید: آنگاه شیب حرکت کرد و گروهی با وی رفتند و گروهی که به صلح آمده بودند به جای ماندند.

گوید: در آنروز ابراهیم بن حجر محلمی، ابوالصقیر، که با بنی تیم بن شیبان بود و میان آنها جای داشته بود با شیب حرکت کرد، شب به حدود سرزمین موصل و مرزهای سرزمین جوخی رفت، آنگاه راه آذریجان گرفت.

گوید: سفیان بن ابی العالیه خثعمی نیز با سپاهی بیامد که گفته بودندش وارد طبرستان شود. سپس بدو گفتند باز گردد و با نزدیک يك هزار کس بازگشت و با فرمانروای طبرستان صلح کرد.

عبدالله بن علقمه خثعمی گوید: نامه حجاج به نزد وی رسید که:

«اما بعد، با همراهان خویش برو و در دسکره جای گیر و آنجا بمان تا سپاه حارث بن عمیر همدانی، ابن ذی الشعار، به نورسد. وی همان بسود که صالح بن مسرح را کشته بود. با سواران دیدگاهها، آنگاه سوی شیب حرکت کن و با وی نبرد کن.»

گوید: و چون این نامه بدو رسید روان شد تا به دسکره رسید. در کوفه و بصره به سپاهیان حارث بن عمیره بانگ زدند که هر کس از سپاه حارث بن عمیره به دسکره پیش سفیان بن ابی العالیه نرود، حرمت از او برداشته شود.

گوید: کسان برون شدند و سوی وی رفتند، سواران دیدگاهها نیز که بانصد کس بودند و ابن ابجر تمیمی سالارشان بود سوی وی آمدند، به جز پنجاه کس که به جای ماندند. و کس پیش سفیان بن ابی العالیه فرستاد که از اردوگاه مرو تا من پیش

تو آییم، اما سفیان شتاب کرد و به طلب شیب روان شد و در خانقین در دامنه کوهی بدو رسید و خازم بن سفیان خشمی را که از مردم بنی عمرو بن شهران بود برپهلوی راست خویش نهاد، عدی بن عمیره شیبانی را برپهلوی چپ خویش نهاد، شیب به صحرا مقابل آنها آمد آنگاه راه دیگر گرفت چنانکه گفتی مقابله با عدی را خوش ندارد. و چنان بود که برادر خویش مصاد را با پنجاه کس در جای فرورفته ای کمین نهاده بود.

گویی: و چون شیب را بدیدند یاران خویش را فراهم آورد و در دامنه راه مشرق گرفت که گفتند: «دشمن خدا فراری شده و از پی وی برفتند.

گویی: اما عدی بن عمیره شیبانی گفت: «ای مردم با شتاب سوی آنها مروید تا زمین را بسپریم و در آنجا بگردیم و اگر کمینی نهاده باشند از آن پرهیزیم و گرنه از پی آنها توانیم رفت»

گویی: ولی کسان از او نشدند و شتابان از دنبال خوارج رفتند و چون شیب دید که از کمین گذشتند به طرف آنها بازگشت و چون کمین کردگان دیدند که حریف از آنها گذشت سویشان آمدند، پس شیب از جلوه آنها حمله برد و کمین کردگان از پشت سر به آنها بانگ زدند که کس با آنها نبرد نکرد و هزیمت رخ داد.

گویی: ابن ابی العالیه یا حدود دو پست کس ثبات ورزید و با خوارج جنگی سخت و نکو کرد، چندان که پنداشت از شیب و یاران وی انتقام گرفته.

گویی: سوید بن سلیم به یاران خویش گفت: «کسی از شما هست که ابن ابی العالیه سالار قوم را بشناسد به خدا اگر او را بشناسم برای کشتن وی تلاش می کنم.»

شیب گفت: «من او را بهتر از همه کس می شناسم، صاحب اسب پیشانی سفید را می بینی که تیراندازان جلو او هستند، او همانست اگر آهنگ وی داری کمی مهلت بده»

گوید: آنگاه شیب گفت: «ای قعب با بیست کس حرکت کن و از پشت سر سوی آنها برو» قعب با بیست کس برفت و از سمت بالای آنها پیامد و چون دیدند که از پشت سر آهنگ آنها دارد، پراکنده شدند و عرصه را رها کردند. سوبدبن سلیم به سفیان بن ابی العالیه حمله برد و با نیزه ضربتی به هم زدند که از نیزه هاشان کاری نساخت، آنگاه با شمشیر به هم ضربت زدند، سپس هر کدامشان گردن دیگری را گرفت و به زمین غلطیدند و همچنان با همدیگر کشاکش داشتند آنگاه از هم جدا شدند، شیب به آنها حمله برد که عقب نشستند. یکی از غلامان سفیان به نام غزوان پیش وی آمد و از استر خویش پیاده شد و گفت: «آقای من سوار شو» و سفیان بر نشست اما یاران شیب او را در میان گرفتند که غزوان به حمایت وی نبرد کرد تا کشته شد. پرچم سفیان نیز همراه غزوان بود.

گوید: پس از آن سفیان بن ابی العالیه برفت تا به بابل مهرود رسید و آنجا فرود آمد و به حجاج نوشت:

«اما بعد، امیر را که خدایش قرین صلاح بدارد، خبر می‌دهم که این از دین برون شدگان را تعقیب کردم تا در خائقین به آنها رسیدم و با آنها نبرد کردم و خسدا چهره هاشان را بزد و بر آنها ظفر یافتیم. و هنگامی که چنین بودیم جمعی از آنها که تهاان بودند به کمکشان آمدند و به کسان حمله بردند و هزیمتشان کردند، من با کسانی از مردم دیندار و صبور پیاده شدم و با آنها نبرد کردم تا میان کشتگان افتادم و مرا زخم‌دار بردند و به بابل مهرود رساندند. اینک آنجا هستم. سپاهی که امیر سوی من فرستاده پیامدند مگر سوره بن ابجر که نیامد و در جنگ نبود و چون به بابل مهرود آمدم پیامد و سخنانی می‌گوید که نمی‌دانم و عذر نا معقول می‌گوید والسلام.»

گريد: و چون حجاج نامه را بخواند گفت: «کسی که همانند وی عمل کرده باشد و چنین کوشیده باشد نکو کرده است» سپس بدو نوشت:

«اما بعد، نکو کوشیده‌ای و تکلیف خویش را به سر برده‌ای، وقتی دردت سبک شد سوی کسان خویش بیا که پاداش یابی، والسلام»
گوید: حجاج به سوره بن ابجر نیز نوشت:

«اما بعد، ای پسر مادر سوره، در خورتو نبود که جرئت آری و دستور مرا ندیده بگیری و از کمک سپاه من بازمانی، وقتی این نامه به تو رسید يك مرد سخت کوش از همراهان خویش را پیش سپاهی فرست که در مداین است که پانصد کس از آنها را برگزیند و با آنها پیش تو آید و با آنها بروتا با این از دین بگشتگان مقابل شوی. دور اندیشانه عمل کن. با دشمن خدعه کن که بهترین ترمیم جنگ نیکو خدعه کردن است والسلام»

گوید: و چون نامه حجاج پیش سوره آمد عدی بن عمیره را سوی مداین فرستاد که هزار سوار آنجا بود و پانصد کس از آنها را برگزید آنگاه پیش عبدالله ابن عصفیر رفت که امیر مداین بود، به دوران امارت اول خویش، بدو سلام گفت و عبدالله هزار درهم به او داد و اسب داد و جامه پوشانید. پس از آن عدی از پیش وی درآمد و با یاران خویش حرکت کرد و پیامد تا پیش سوره بن ابجر رسید که به بابل مهرود بود و او به طلب شب بیرون شد.

گوید: شیب در جوخی ناخت و تاز می کرد و سوره از پی وی بود شیب برقت تا به مداین رسید. مردم مداین از وی احترام کردند و خصلاری شدند اما بنا های قدیم مداین سست بود و شیب وارد شهر شد و اسبان فراوان از آنجا به دست آورد که به کار سپاه می خورد و هر که را دید بکشت اما وارد خانه‌ها نشدند.

گوید: آنگاه پیش وی آمدند و گفتند: «اینك سوره بن ابجر به مقابله تو می آید» که با یاران خویش بیرون شد و برقت تا به نهر وان رسید. آنجا فرود آمدند و وضو کردند و نماز کردند، آنگاه به قتلگاه یاران خویش که علی بن ابی طالب علیه السلام آنها را کشته بود رفتند و برای یاران خویش آمرزش خواستند و از علی و

یارانش یزاری کردند و بگریستند. گریستنشان دراز شد. آنگاه پل نهر و آن را بیریدند و در سمت شرقی آن جای گرفتند.

گوید: سوره پیامد و در قطرا انا جای گرفت. خبر گیرانش آمدند و خبر دادند که شیب به تهر و آن فرود آمده. پس اوسران اصحاب خویش را پیش خواند و گفت: «کمتر شده که در صحرا با اینان مقابله کنید یا سوار باشید و شما را آسیب زنند و بر شما غلبه نیابند. به من گفته اند که از یکصد بیشتر نیستند، مگر اندکی. رای من اینست که شما را نخبه کنم و با سیصد کس از مردم نیرومند و دلیران حرکت کنم و هم اکنون سوی آنها روم که از شیب خون شما ایمنند، به خدا امیدوارم که خدا آنها را در قتلگاه یارانشان که سابقا در نهر و آن کشته شده اند از پای در آورد.»

گفتند: «هر چه می خواهی بکن»

گوید: پس، او خازم بن قدامق خنعمی را بر سپاه خویش گماشت و از جمله یاران خویش، سیصد کس از مردم نیرومند و چالاک و دلیر برگزید و با آنها سوی نهر و آن حرکت کرد.

شیب خفته بود اما کشیک بانان نهاده بود و چون یاران سوره نزدیک آنها رسیدند اعلام خطر کردند که بر اسبان خویش نشستند و آرایش گرفتند و چون سوره و یارانوی به آنها رسیدند دیدندشان که احتیاط خویش نداشته اند و آماده شده اند.

گوید: پس سوره و یارانش به آنها حمله بردند، اما خوارج ثبات ورزیدند و ضربتشان زدند تا سوره و یارانش روی از آنها بگردانیدند. آنگاه شیب یاران خویش را بانگ زد و به آنها حمله برد که نبردگاه را رها کردند. خوارج به آنها حمله بردند سوره سوی اردوگاه خویش بازگشت سواران و نیرومندان قوم هزیمت شده بودند آنها را ببرد و راه مداین گرفت و از راهی که شیب در آن بود بگشت.

شیب از پی بود و امید داشت به او برسد و اردوی او را بگیرد و مردم اردوی

هزیمت شده را آسیب بزند. با شتاب از پی آنها بیامد. سوره و کسان به مداین رسیدند و وارد آنجا شدند. شیب بیامد تا به خانه های مداین رسید، به وقتی که آنها وارد شهر شده بودند.

گوید: این عصفیر و مردم مداین برون شدند و کسان، خوارج را با تیر بزدند و از بالای خانه ها سنگ به آنها انداختند.

گوید: شیب با یارانش از مداین دور شد و از کلو اذ گذشت که تعداد بسیاری اسب از آن حجاج آنجا بود که آنرا بگرفت و برقت. سپس در سرزمین جوخی روان شد آنگاه راه تکریت گرفت.

گوید: در آن اثنا که سپاه سوره در مداین بود، میان مردم شایع شد که اینک شیب نزدیک رسیده و می خواهد همان شب به مردم مداین شیبخون زند و همه سپاه از آنجا حرکت کرد و سوی کوفه رفت.

عبدالله بن علقمة خثعمی گوید: به خدا از مداین گریختند و گفتند امشب به ماشیبخون می زنند در صورتی که شب در تکریت بود.

گوید: وقتی باقیمانده سپاه پیش حجاج رسید جزل بن سعید کندی را فرستاد.

فضیل بن خدیج کندی گوید: چون باقیمانده سپاه پیش حجاج رسید گفت: «خدا سوره را در سپاه کند اردو و سپاه را تباه کرد و به شیبخون زد و خوارج رفت به خدا به زحمتش می اندازم»

گوید: پس از آن سوره را به زندان کرد و بعد او را بخشید.

فضیل بن خدیج گوید: حجاج، عثمان بن سعید را که ملقب به جزل بود پیش خواند و بدو گفت: «برای حرکت سوی این از دین گشتگان آماده شو و چون با آنها مقابل شدی مانند مردم سبکس شتاب مکن و مانند مردم سست و نرم و عقب مکش، ای برادر بنی عسری در پناه خدا باشی، فهمیدی»

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدادد بلفه فهمیدم»

بدو گفت: «پس حرکت کن و در دیر عبدالرحمان اردو بزن تا کسان پیش تو

آیند.»

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدادد از این سپاه هزیمت شده کسی را

همراه من مفرست که ترس در دلهایشان جا گرفته و بیم دارم که هیچکس از آنها برای

تو و مسلمانان سودمند نباشند»

گفت: «این در اختیار تو است و چنان دانم که رای نکو آوردی و درست گفتی»

گوید: آنگاه حجاج دیوان داران را پیش خواند و گفت: «سپاه را به

مردم حواله کنید و چهار هزار کس را بیرون بزنید، از هر ناحیه هزار کس و در این

کار شتاب کنید»

گوید: پس سردستگان فراهم آمدند و دیوان داران نشستند. و سپاه را حواله

کردند و چهار هزار کس را بیرون زدند و حجاج بگفت که سوی اردوگاه روند و

چون اردو زدند ندای حرکت دادند که حرکت کردند. آنگاه بانگ زن حجاج بانگ

زد که هر کس از این سپاه را پیدا کنیم که به جای مانده باشد حرمت از او برداشته شود.

گوید: جزل بن سعید روان شد، عیاض بن ابی لینه کندی را یا مقدمه سپاه

از پیش فرستاد آنگاه برفت تا به مداین رسید و سه روز آنجا پیود. ابن عصفیر

بك اسب و بك يابو و دو استر و دو هزار درهم برای او فرستاد و کشتنی و علوفه چندان

بداد که برای سه روز کسان تا وقتی که حرکت کردند کافی بود، و هر چه خواستند

از کشتنی و علف که ابن عصفیر داده بود برگرفتند.»

گوید: پس از آن جزل بن سعید با کسان به دهبال شیب بیرون شد و در

سرزمین جوخی به او رسید. شیب از وی دوری می گرفت و از روستایی به روستایی و

از دهکده ای به دهکده ای می رفت و به یکجانی ماند به این منظور که جزل یاران خویش

را پراکنده کند و با سپاهی اندک ویی آرایش با وی مقابل شود.

گوید: اما جزئی بی آرایش حرکت نمی کرد و هر جا فرود می آمد به دور خویش خندق می زد. و چون این کار برای شیب طولانی شد شبی به یاران خویش گفت که راهی شدند.

فروقه بن لقبط گوید: در دیر بیرما بودیم که شیب ما را پیش خواند. بکصد و شصت کس بودیم، بر هر چهل تن از یاران خویش یکی را گماشت، خود وی نیز با چهل کس بود. برادرش مصاد را بر چهل کس گماشت، سوید بن سلیم را با چهل کس روانه کرد، محفل بن وائل را با چهل کس فرستاد. خبر گیرانش آمده بودند و گفته بودند که جزئی بن یزید در دیر یزد گرد فرود آمده.

گوید: آنوقت بود که ما را پیش خواند و آرایش داد و گفت تا بر اسبان خویش توبره زدیم و گفت: «آماده شوید و چون اسبان خوراک کرد بر نشیند و هر کدامتان با امیری که برای وی تعیین کرده ایم بروید و چشم به فرمان امیر خویش داشته باشید و از آن پیروی کنید.» امیران ما را نیز پیش خواند و گفت: «می خواهی امشب به این اردو شبخون بروی» به برادر خویش مصاد گفت: «برو و سمت بالا گریو از پشت سراز جانب خلوان سوی آنها برو، من نیز از سمت جلو خویش از جانب کوفه می آیم. تو نیز ای سوید از جانب مشرق سوی آنها رو، و تو نیز ای محفل از جانب مغرب سوی آنها رو. هر کدامتان از همان سو روید که گفته ام و از آنها روی مگردانید و حمله برید و باز حمله برید و بانگشان زنید تا فرمان من بیاید.»

گوید: من جزو آن چهل بودم که با شیب بودند، وقتی اسبان ما خوراک کرد و این در آغاز شب بود که کسان آرام گرفته بودند، بروی شدیم و سرفتم تا به دبرالخراره رسیدیم، معلوم شد قوم آنجا پادگانی نهاده اند و سالارشان عیاض بن ابی لینه است.

همینکه به آنجا رسیدیم مصاد برادر شیب که پیش از او رسیده بود. با چهل کس به آنها حمله برد. وی می خواسته بود پیش از شیب بروی و از سمت بالای

قوم در آید و از پشت سر به آنها برسد، چنانکه شیب گفته بود، اما چون این گروه را بدید با آنها جنگ انداخت که لختی ثبات ورزیدند و نبرد کردند سپس ما همگی سوی آنها رفتیم و حمله کردیم که هزیمت شدند و راه بزرگ را پیش گرفتند، میان آنها و اردوگاهشان که در دیریزدگرد بود در حدود يك ميل بیشتر نبود.

گوید: شیب به ما گفت: «ای گروه مسلمانان تعقیشان کنید و اگر توانستید همراه آنها وارد اردوگاهشان شوید» و ما مصرانه به دنبالشان افتادیم و دمی از آنها غافل نبودیم. آنها به حال فرار هدفی جز اردوگاهشان نداشتند و چون به اردوگاه رسیدند یارانیشان راهشان ندادند و ما را تیر باران کردند.

گوید: و چنان شده بود که خبرگیری که داشته بودند آمدن ما را به آنها خبر داده بودند، جزا به دور خویش خندق زده بود و احتیاط کرده بود و پادگانی را که ما در دیرالخراره دیدیم نهاده بود، پادگان دیگری نیز در سمت حلوان بر راه نهاده بود و چون ما به پادگان دیرالخراره حمله برده بودیم پادگانهای دیگر باز آمده بودند و فراهم شده بودند اما مردم اردوگاه راهشان نداده بودند و آنها گفته بودند نبرد کنید و حریف را با تیر از خویش برانید.

جریر بن حسین کندی گوید: سالار دو پادگان دیگر یکی عاصم بن حجر بود بر پادگان سمت حلوان و واصل بن حارث سکونی بر پادگان دیگر.

و چون پادگانها فراهم آمدند شیب بر آنها حمله آغاز کرد تا سوی خندقشان راند و مردم اردو، خوارج را تیر باران کردند و از خویش برانند، و چون شیب دید که به آنها دسترسی ندارد به یاران خویش گفت: «بروید و آنها را واگذارید» و از راه به جانب حلوان رفت و چون به نزدیک محل قلعة حسین بن زفر فزاری رسید. قلعة حسین بن زفر بعدها در آن محل به وجود آمد - به یاران خویش گفت: «فرود آید و اسبان خویش را خوراك دهید و تیرهایتان را اصلاح کنید و استراحت کنید و دور کعبه نماز کنید، آنگاه سوار شوید.»

گوید: پس، بارانوی فرود آمدند و چنان کردند، آنگاه شیب آنها را بازگردانید و بار دیگر سوی اردوگاه مردم کوفه رفت به آنها گفت: «به همان ترتیبی که که آغاز شب در دیربیر ما آرایشتمان دادم بروید و اردوگاهشان را چنانکه از پیش دستور نانداده‌ام در میان گیرید.»

گوید: پس با وی رفتیم، مردم اردوگاهانها را پیش خود برده بودند که از ما ایمنی یافته بودند، ناگهان صدای پای اسبان ما را شنیدند که نزدیک شده بود، پیش از صبحگاه به آنها رسیدیم و اردوگاهشان را محاصره کردیم و از هر سوبه آنها بانگ زدیم، آنها از هر طرف به نبرد ما آمدند و تیراندازی سوی ما آغاز کردند.

گوید: شیب کس پیش برادر خویش مصاد که از سمت کوفه با آنها به جنگ بود فرستاد که سوی ما بیاوراه کوفه را برای حریفان باز کن.

مصاد پیش وی آمد و آن سمت را رها کرد و ما از سه سمت با آنها به جنگ بودیم تا صبح شد و آنها را هزیمت نکرده بودیم که به راه افتادیم و آنها را وا گذاشتیم که بنا کردند به ما بانگ بزنند که ای سگان جهنم کجا می‌روید؟ ای گروه از دین برون شدگان کجا می‌روید؟ بمانید تا سوی شما آییم. و ما در حدود يك ونیم میل از آنها دور شدیم.

آنگاه فرود آمدیم و نماز صبح بکردیم، آنگاه راه بر ازالروز گرفتیم و سوی جرجرایا و نواحی مجاور آن رفتیم و آنها از پی ما آمدند.

ابو مخنف به نقل از آزاد شده‌ای غاصره یا قیصر نام گوید: «من به تجارت همراه سپاهی بودم که از پی حروریان بودند، سالار ما جزل بن سعید بود که از پی آنها می‌رفت و با آرایش حرکت می‌کرد و هر جا فرود می‌آمد خندق می‌زد شیب او را وا گذاشته بود و در سرزمین جوخی و جاهای دیگر می‌رفت و خراج را می‌شکست و چون به نظر حجاج این کار به درازا کشید نامه‌ای به جزل نوشت که برای مردم

خوانده شد:

«اما بعد، من ترا با سواران شهر و سران قوم فرستادم و دستور
 «دادم این از دین گشتگان گمراه گمراهی آور را تعقیب کنی تا با آنها مقابل
 «شوی و رهاشان نکنی تا بکشی و نابودشان کنی، اما خفتن در دهکده ها و
 «خیمه زدن در خندقها را از حمله و نبرد خوارج که با تو گفته بودم
 «آسانتر یافتی، والسلام»

گوید: در قطرائو دیر این مریم بودیم که نامه را برای ما خواندند و این
 برای جزل تحمل ناپذیر بود و بگفت تا کسان حرکت کنند که مصرانه در تعقیب
 خوارج روان شدند و ما درباره امیرمان شایعه پراکنی کردیم و گفتیم معزول خواهد
 شد.

اسماعیل بن نعیم همدانی برسمی گوید: حجاج سعید بن مجالد را به سالاری
 این سپاه فرستاد و گفت: «اگر با از دین گشتگان مقابل شدی به آنها حمله کن و
 مهلتشان مده و تملل مکن و جنگ انداز و از خدای کمک بجوی و مانند جزل رفتار
 مکن. چون شیر در تعقیب آنها باش چون گفتار از آنها بگردد.»

گوید: جزل نیز در پی شیب بود تا به نهر روان رسیدند و با وی مقابل شدند و
 او در اردوگاه خویش بمقتد و به دور خود خندق زد.

سعید بن مجالد پیامد و وارد اردوگاه مردم کوفه شد، با عنوان سالار، میان آنها
 به سخن ایستاد و حمد خدای کرد و ثنای او گفت: آنگاه گفت: «ای مردم کوفه، و اما
 ندیدوستی کردید و امیرتان را نسبت به خودتان خشمگین کردید شما از دو ماه پیش به
 تعقیب این بدویان حقیر بوده اید که ولایتان را به ویرانی داده اند. در دل این خندقها
 مانده اید و برون نمی شوید، مگر وقتی که خبر یابید که آنها رفته اند و در ولایتی
 دیگر جز ولایت شما جای گرفته اند، به نام خدای سوی آنها حرکت کنید.»

گوید: پس سعید بن مجالد روان شد و کسان را همراه خویش حرکت داد،

سواران اردورا به دور خویش فراهم آورد.

گوید: جزل بدو گفت: «می خواهی چه کنی؟»

گفت: «می خواهم با این سواران به مقابله شیب روم.»

جزل بدو گفت: «با همه سپاه از سواره و پیاده باش و در صحرای باز با شیب روبرو شو که به خدای سوی تومی آید، باران خویش را پراکند، مکن که این ترتیب برای آنها بدتر است و برای تو بهتر.»

سعید گفت: «تو در صف به ایست»

جزل گفت: «ای سعید پسر مجالد، من با این کار که می کنی موافقت ندارم و از این کار تو بیزارم، خدا و مسلمانان حاضر بشوند.»

سعید گفت: «رای من چنین است اگر قرین صواب بود خدایم توفیق داد و واگر ناصواب بود شما از آن بری هستید»

گوید: پس جزل با صف مردم کوفه که از خندق برویشان آورده بود بماند، عیاض بن ابی نینه کنای را بر پهلوی راست آنها نهاده بود و عبدالرحمان بن عوف، ابوحمید رواسبی را بر پهلوی چپشان گماشته بود، جزل با جماعت بایستاد، سعید ابن مجالد پیش رفت و روان شد و مردم را نیز با خویش برد.

گوید: و چنان بود که شیب سوی هرازالروز رفته بود و در قطیعیان فرود آمده بود و به دهقان آنجا گفته بود که برای آنها چیزهای بایسته بخرد و غذایی فراهم کند و او چنان کرده بود.

شیب وارد شهر قطیعیان شد و بگفت تا در را ببندند. هنوز غذا را نخورده بود که سعید بن مجالد با مردم سپاه در رسید. دهقان بالای حصار رفت و سپاهیان را بدید که در کار آمدن بودند و به حصار نزدیک شده بودند و چون فرود آمد رنگش بگشته بود.

شیب بدو گفت: «چرا می بیتمت که رنگت دگرگون شده؟»

و حقان گفت: «سپاه از هر طرف، سوی تو آمده»

گفت: «چیزی نیست، غذای ما حاضر است»

گفت: «آری»

گفت: «بیار»

گوید: در بسنه بود، غذا را بیاوردند که بخورد و وضو کرد و دور کعبت نماز کرد آنگاه استری خواست و بر آن نشست. سپاهیان بر در شهر فراهم آمدند بگفت تا در را گشودند و بر استر خویش برون شد و به آنها حمله برد و گفت: «حکیمیت خاص حکم حکیم است من ابو مدلهام اگر می خواهید به جای مانید»

گوید: سعید کسان و سواران خویش را فراهم می کرد و از پی او می فرستاد و می گفت: «اینان کیانند؟ به مقدار خورندگان يك سرند»

و چون شبیب دید که آنها از هم جدا شدند و پراکنده گشتند، همه سواران خویش را فراهم آورد و گفت به آنها حمله برید و سالارشان را بنگرید که به خدا او را می کشم یا او را بکشد، این بگفت و یکباره بر آنها حمله برد که هزیمت شدند.

گوید: سعید بن مجالد به جای ماند و به یاران خویش بانگ زد که سوی من آید، من پسر ذی مرانم. و کلاه خویش را بگرفت و بر قریوس زین نهاد شبیب بدو حمله برد و با شمشیر به سرش زد که تا مغزش فرو رفت و بیجان یافتند سپاه هزیمت شد و بسیار کس از آنها کشته شد تا پیش جزل رسیدند.

گوید: جزل پیاده شد و بانگ بر آورد که ای مردم سوی من آید، خیاض بن ابی لینه بانگ زد: «ای مردم اگر سالار نو آمده شما به هلاکت رسیده: سالار میمون فال مبارك زنده است و نمرده»

گوید: جزل قبری سخت کرد، چندان که از میان کشتگانش برداشتند و سوی

مداین بردند که زخم‌دار بود. هزیمتیان سپاه به کوفه رفتند. آنروز خالد بن نهیک ذهلی بیشتر از همه کس کوشیده بود، و نیز عیاض بن ابی‌لینه که از پای افتاده بود و نجاتش دادند.

این حدیث گروهی از کسان است، اما حدیث دیگر چنان است که نبردشان مابین دیر ابی‌مریم و برادرش بود و پس از آن جزل به حجاج نامه نوشت. گوید: شیبب پیامد و به نزدیک کرخ از دجله عبور کرد و کس به بازار بغداد فرستاد و اما نشان داد که روز بازارشان بود و خبر یافته بود که از او پیمنا کند خواست. ایشان دهد که یاران وی می‌خواستند از بازار، اسب و جامه و چیزهای بایسته دیگر بخرند.

گوید: آنگاه با یاران خود راه کوفه گرفت و آغاز شب راه پیمود تا به عفرالملک رسید که مجاور قصر ابن‌هبیره است، و روز بعد شتابان برقت و شب را مابین حمام عمر بن سعد و قیین به سربرد، و چون حجاج از محل وی خبر یافت، سوید بن عبدالرحمان سعدی را پیش خواند و با دویزار سوار نخبه روانه کرد و گفت: «سوی شب‌رو، با وی مقابل شو، پهلوی راست و چپ معین کن، آنگاه با پیادگان با وی مقابله کن، اگر از نودور شد کارش مدار، و تعقیبش مکن»

گوید: سوید بن عبدالرحمان برون شد و در شوره زار اردو زد، خبر یافت که شیبب می‌رسد و سوی او رفت و چنان بود که گویا کسان را به طرف مرگ می‌کشاند.

گوید: حجاج، عثمان بن فطن را نیز بگفت که با کسان در شوره زار اردو زد و بانگ زد هر کس از مردم این سپاه که امشب را در کوفه به سر کند و در شوره زار پیش عثمان بن قطن نرود، حرمت از او برداشته شود.

گوید: و نیز سوید بن عبدالرحمان را بگفت تا با دویزار کس همسران خویش برود تا با شب مقابل شود، وی با یاران خویش عبور کرد و به زواره

رفت. آنجا آرایششان می داد و ترغیشان می کرد که گفتند شیب رسیده. سوید پیاده شد و همه یارانش با وی پیاده شدند، پرچم خویش را پیش فرستاد و تا انتهای زراره رفت که بدو گفتند شیب از حضور تو خبر یافت و برفت و گذاری یافت و از فرات گذشت و از سمت دیگری جز اینکه در آن جای داری آهنگه کوفه دارد. سپس به او گفتند: «مگر آنها را نمی بینی؟»

گوید: سوید به یاران خویش بانگ زد که در تعقیب خوارج سوار شدند، شیب به دارالرزق رسید، و آنجا فرود آمد، بدو گفتند: «مردم کوفه همگی در شوره زار اردو زده اند»

و چون کسان از حضور شیب خبر یافتند به همدیگر بانگ زدند و درهم شدند و می خواستند وارد کوفه شوند که گفتندشان سوید بن عبدالرحمان از پی دشمن است و بآنها رسیده و همراه سواران با آنها نبرد می کند.

عمر بن بشیر گوید: وقتی شیب به دیر فرود آمد بگفت تا گوسفندی را برای وی آماده کنند، دهقان بالا رفت و آنگاه پایین آمد که رنگش دیگر شده بود، بدو گفت: «چه شده؟»

گفت: «به خدا جمعی انبوه سوی تومی آید.»

گفت: «بریان آماده شد؟»

گفت: «نه»

گفت: «بگذار بپزد»

گوید: «پس از آن دهقان بار دیگر بالا رفت و گفت: «به خدا قصر را در میان گرفته اند»

گفت: «بریان را بیار» و بی اعتنا به آنها خوردن آغاز کرد و چون فراغت یافت

وضو کرد و با یاران خویش نماز نیمروز کرد، آنگاه زره پوشید و دو شمشیر بیاویخت و گوزی آهنین بر گرفت. آنگاه گفت: «استری را برای من زین کنید»

گوید: برادرش مصاد گفت: «در چنین روزی استر زین می کنی؟»

گفت: «بله، استر را زین کنید» پس از آن براستر نشست و گفت: «ای فلان تو برپهلوی راست باش و توای فلان برپهلوی چپ باش» به مصاد نیز گفت: «تو بر قلب باش» و دهقان را بگفت تا در را به روی آنها گشود.

گوید: به طرف آنها رفت و «حکیمیت خاص خدا است» می گفت سعید و یارانش عقب رفتند چندان که نزدیک به يك ميل فاصله گرفتند.

گوید: سعید می گفت: «ای مردم همدان، من پسر ذی مرانم سوی من آیید، سوی من آیید» و گروهی را همراه پسر خود روانه کرد، دریافته بسود که نبرد به ضرر اوست. شیب به مصادنگریست و گفت: «خدایم عزادار تو کند اگر پسرش را عزا دارش نکنم»

گوید: آنگاه وی را با گرز بکوفت که بی جان بیفتاد و یارانش هزیمت شدند و آنروز از آنها بیشتر از يك کس کشته نشد.

گوید: یاران سعید بن مجالد به فرار یافتند تا پیش جزل رسیدند. جزل بانگشان زد که ای مردم سوی من آیید، سوی من آیید. عیاض بن ابی لینه گفت: «ای مردم، اگر سالار نو آمده شما به هلاکت رسید اینک امیر مبارک فال شماست سوی وی آیید و همراه وی جنگ کنید»، و کسانی سوی وی آمدند و کسانی به هزیمت سر خویش گرفتند»

گوید: جزل نبردی سخت کرد، چندان که از پای بیفتاد و خالد بن نهیک و عیاض بن ابی لینه در مقابل وی نبرد کردند تا او را که به سختی زخمی بود نجات دادند.

گوید: و کسانی به هزیمت بیامدند تا وارد کوفه شدند، جزل را بردند و وارد مداین کردند و به حجاج بن یوسف نامه نوشت.

ثابت آزاد شاه زهیر گوید: نامه چنین بود:

«اما بعد، امیر را که خدایش قرین صلاح بدارد خبر می دهم که

«من همراه سپاهی که مرا با آن به مقابله دشمن فرستاده بود رفتم دستور
 «و نظر امیر را درباره آنها به کار بردم، وقتی فرصت به دست می آوردم
 «سوی آنها می رفتم و همینکه از خطر بیدار می کردم مردم را از آنها
 «می داشتم و پیوسته چنین بودم، دشمن کوشش بسیار کرد، اما مرا غافلگیر
 «نتوانست کرد، تا سعید بن مجالد که رحمت خدای بر او باد پیش من آمد
 «که گفتمش تأمل کند و از شتابکاری منعمش کردم و گفتمش جز با همه
 «سپاه با آنها تبرد نکند، اما فرمان من نبرد و با سواران به شتاب سوی
 «آنها رفت. مردم دوشهر را به شهادت گرفتم که از کار وی بیزارم و آنچه
 «را می کند خوش ندارم، اما برفت و کشته شد که خدای از او درگذرد،
 «آنگاه مردم سوی من آمدند که پیاده شدم و آنها را سوی خویش خواندم و
 «هرچم خویش را برایشان برافراشتم و نبرد کردم تا از پای افتادم و یارانم
 «مرا از میان کشتگان برداشتند، وقتی به خود آمدم يك ميل از نبردگاه
 «فاصله داشتم، اينك درمدايتم با زخمی که شاید کسی به کمر از آن بمیرد
 «یا از مانند آن شفایابد، امیر که خدایش قرین صلاح یدارد از نیکخواهی
 «من درباره خودش و سپاهش و خدعه گری با دشمنش و وضعی که به روز
 «نبرد داشتم پرسش کند که معلوم وی خواهد شد که من اخلاص کرده ام
 «و نیکخواه بودم والسلام»

گوید: حجاج بدو نوشت:

«اما بعد، نامه تویه من رسید که آنرا خواندم و همه چیزهایی را
 «که در آن یاد کرده بودی فهم کردم و آنچه را درباره خویش گفته بودی
 «از يك خواهی امیر و تسلط بر مردم شهرت و سختی با دشمن تصدیق می کنم
 «و آنچه را که در کار سعید و شتاب وی سوی دشمن گفته بودی فهمیدم،
 «شتاب وی و تأمل ترا پسندیدم.

«شتاب وی اورا به بهشت کشتاید و تا ملی تو چنان بود که وقتی فرصت به دست آمد آنرا زها نکردی، وقتی فرصت به دست نبود تلاش نکردن از خردمندی است. صواب کردی و نیک کوشیدی که پاداش «داری و به نزد من از مردم شنوا و مطیع و نیکخواهی، حیابن ابجر را پیش تو فرستادم که مداوایت کند و زخمت را علاج کند، دوهزار در هم «برای تو فرستادم که در حاجات خویش و پیش آمدها صرف کنی. والسلام»

گوید: حیابن ابجر کسانی پیش وی آمد، حیابن از مردم بنی فراس بود که به وسیله داغ و چیزهای دیگر علاج می کردند و به مداوای وی پرداخت. عبدالله بن عصفیر هزار درم برای او فرستاد، به عیادت وی می آمد و با وی ملاطفت می کرد و هدیه می داد.

گوید: پس از آن شیب سوی مداین آمد و بدانست که با وجود شهر به مردم آنجا دسترس ندارد، پس برفت تا به کرخ رسید و از دجله عبور کرد و به آنجا رسید و از کرخ کس پیش مردم بازار بغداد فرستاد که در بازار خویش بماند که رحمتی نخواهید دید و این به روز بازارشان بود که شنیده بود از او بیعتا کند.

گوید: سوید برفت و خانه های مزین و بنی سلیم را پشت سر خویش و یاران خویش نهاد. شیب به آنها حمله ای بسیار سخت برد و این به هنگام شب بود، اما کاری از پیش نبرد و از جانب خانه های کوفه راه حیره گرفت. سوید از دنیال وی برفت و از او جدا نشد تا از خانه های کوفه گذشت و به جانب حیره رفت. سوید همچنان از پی وی بود تا به حیره رسید و چون از پل حیره عبور کرد وی را زها کرد و به جاماند تا صبح شد. حجاج بدو پیغام داد که شیب را تعقیب کن که به تعقیب وی رفت. شیب نیز برفت و در ناحیه سقلای فرات هر کس از مردم قوم خویش را یافت بدو حمله برد و از راه خشکی از ماورای خفان به سرزمینی به نام غلظه رفت و به کسانی از مردم بنی ورنه رسید و به آنها حمله برد که به زمینی سنگلاخ پناه بردند و

سنگهایی از نوع سنگ آسیا که اطرافشان بود به وی پرتاب می کردند و چون سنگها تمام شد بدانها رسید و سیزده کس از آنها را بکشت که حنظله بن مالک و مالک ابن حنظله و حمران بن مالک همگان از بنی ورثه از آن جمله بودند.

راوی گوید: این حدیث را عطاء بن عرفجه ورثی برای من گفت.

گوید: شیب برفت تا بر کنار لصف که آبی از آن قوم وی بود به طایفه خویش رسید، فرزین اسود یکی از مردم بنی صلت سر آب بود، وی شیب را از عقیده اش منع می کرده بود و می گفته بود عموزادگان خویش را تباه نکند و شیب می گفته بود «به خدا اگر هفت اسب داشته باشم به فرزند حمله می کنم».

گوید: و چون شیب با سواران به نزدیک آنها رسید سراغ فرزند را گرفت فرزند از او گریخت و براسبی نیز تک از پشت خیمه ها برون شد و به صحرا زد کسان دیگر نیز از او گریختند. شیب که مردم صحرا را ترسانیده بود بازگشت و از راه قطفانه برفت و از قصر مقاتل گذشت و از کناره فرات برفت و از حصاصه و انبار گذشت و برفت تا وارد دقوقا شد، آنگاه به طرف نواحی نزدیک آذربایجان رفت.

گوید: حجاج او را رها کرد و سوی بصره رفت و عروه بن مغیره بن شعبه را در کوفه نایب خویش کرد و ناگهان از جانب مازرو اسب دهقان بابل مهرود و بزرگی آنجا نامه ای به عروه رسید که یکی از بزرگان انبار از مردم ولایت من پیش من آمده و می گوید که شیب قصد دارد در آغاز ماه آینده وارد کوفه شود خواستم این را به تو خبر دهم تا در کار خویش بیندیشی، و چیزی نگذشت که دو تن از خراجگزاران من پیش من آمدند و گفتند که شیب در خانیجار فرود آمده.

گوید: عروه نامه مازرو اسب را بگرفت و بیچید و پیش حجاج فرستاد که در بصره بود و چون حجاج نامه را بخواند با شتاب سوی کوفه آمد، شیب نیز بیامد تا بر کنار دجله به دهکده ای رسید به نام حرابی و از آنجا گذشت و گفت: «نام این دهکده چیست؟»

گفتند: «حربی»

گفت: «جنگی خواهد بود که دشمنان بدان بسوزد و جنگی که به خانه آنها می برید هر که قیافه بین و عیافه بین باشد فال می زند.» آنگاه پرچم خویش را برافراشت و به یارانش گفت: «برویم» و بیامد تا به عقر قوفا فرود آمد.

گوید: سدید بن سلیم بدو گفت: «ای امیر مؤمنان بهتر بود ما را از این دهکده که نامی شوم دارد می بردی»

گفت: «من نیز فال زده ام به خدا از آن نمی روم تا وقتی که سوی دشمن حرکت کنم، ان شاء الله شامت آن به دشمن شما می رسد که در آنجا به آنها حمله می کنید و عقر (هلاکت) از آن دشمن خواهد بود»

آنگاد به یاران خویش گفت: «ای کسان حجاج در کوفه نیست ان شاء الله برای رسیدن به کوفه مانعی نیست، برویم»

گوید: پس حرکت کرد که زودتر از حجاج به کوفه برسد، عروه به حجاج نوشت که شیب با شتاب می آید و آهنگ کوفه دارد، شتاب کن، شتاب کن. و حجاج منزلها را در می نوردید، هر دو به طرف کوفه می شتافتند. حجاج هنگام نماز نیمروز به کوفه رسید، شیب هنگام نماز مغرب در شوره زار فرود آمد و نماز مغرب و عشا بکرد.

آنگاه وی و یارانش اندک غذایی بخوردند، سپس بر اسبان خویش نشستند و وارد کوفه شدند. شیب بیامد تا به بازار رسید و با شتاب برفت و در قصر را با گرز خویش بزد.

ابوالمقدّر گوید: ضربتی را که شیب به در قصر زد دیدم که اثر بزرگی به جای نهاده بود، سپس بیامد و به نزد سکو توقف کرد و شعری خواند.

گوید: آنگاه به مسجد اعظم ریختند که غالباً بسیار کس آنجا به نماز بودند. عقیل بن مصعب و ادعی و عدی بن عمرو ثقفی و ابوليث بن ابی سلیم، آزاد شده عبده

این ای سفیان را بکشت. ازهر بن عبدالله عامری را نیز کشتند. به خانه حوشب گذشتند که سالار نگهبانان بود، بر در وی بایستادند و گفتند: «امیر، حوشب را می خواهد.» میمون غلام حوشب با بوی وی را برون آورد که بر آن نشیند. گویی از آنها بدگمان شد و بدانستند که بدگمان شده، می خواست وارد خانه شود گفتند: «همین جا باش تا یارت در آید»

حوشب گفتگو را شنید و از قوم بدگمان شد و برون آمد و چون جمع آنها را بدید بدگمانیش بیفزود. می خواست باز گردد که با شتاب سوی او رفتند اما وارد خانه شد و در را بست که میمون غلامش را کشتند و یابویش را یگرفتند و برفتند تا به جحاف بن تبیط شیبانی گذشتند که از طایفه حوشب بود، سوید بدو گفت: «پایین بیا»

گفت: «چه کارم داری؟»

گفت: «می خواهم قیمت بچه شتری را که در صحرا از تو خریده بودم بپردازم»

جحاف گفت: «اینک وقت پرداخت نیست و جای ادای قرض نیست اما تدارکی خویش را به یاد نیاوردی مگر هنگام شب تاریک که بر اسب خویش نشسته ای، ای سوید خدا دینی را که جز به کشتن خویشاوندان و ریختن خون مردم این امت به صلاح نیاید و گمالم نپذیرد رو سیاه کند»

گوید، آنگاه برفتند تا به مسجد بنی ذهل رسیدند و ذهل بن حارث را دیدند، وی در مسجد نماز می کرد و نمازش طولانی می شد، وقتی رسیدند که سوی منزل خویش می رفت بدو حمله بردند که خونس بریزند گفت: «خدا یا از اینان و ظلمشان وجهالشان به توشکایت می برم، خدا یا من ضعیفم انتقام مرا از آنها بگیر» پس به او ضربت زدند تا خونس را ریختند.

گوید: پس از آن برفتند تا از کوفه برون شدند و سوی مردم روان شدند.

ابوبکر بن عیاش گوید: نضر بن قعقاع ذهلی که مادرش ناجیه دختر هانی بن قبیصه بود بدور سید و چون شیب را بدید وحشت کرد و گفت: «ای امیر سلام بر تو یا رحمت خدای» سرید میان سخن وی دوید و گفت: «وای تو بگو ای امیر مؤمنان» و او گفت: «ای امیر مؤمنان»

گوید: عاقبت از کوفه برون شدند و راه مردمه گرفتند، حجاج بگفت تا ندا دادند ای سوار خدا بر نشین و خوشدل باش، وی بالای قصر بود، چراغی آنجا بود که با یکی از غلامان وی بود، نخستین کسی که سوی وی آمد عثمان بن قطن بود که غلامانش و گروهی از کسانش با وی بودند، گفت: «من عثمان بن قطنم، به امیر خبر دهید که من اینجا هستم، دستور خویش را بگوید»

گوید: غلام بدو گفت: «به جای خود باش تا دستور امیر بیاید»

گوید: مردم از هر سو بیامدند، عثمان شب را با کسانی از مردم که آنجا فراهم آمدند، به سربرد تا صبح شد، آنگاه حجاج بشر بن غالب اسدی را که از مردم بنی وابه بود با دوهزار کس فرستاد، زاید بن قدامة ثقفی را نیز با دوهزار کس فرستاد، ابوضریس وابسته بنی تمیم را با هزار کس از وابستگان فرستاد، عین صاحب حمام اعین وابسته بشر بن مروان را نیز با هزار کس فرستاد.

گوید و چنان شده بود که عبدالملک بن مروان محمد بن موسی بن طلحه را به سیستان گماشته بود و فرمان خویش را برای او نوشته بود و به حجاج نوشته بود. «اما بعد، وقتی محمد بن موسی پیش تو آمد دوهزار کس آماده کن و با وی سوی سیستان فرست و در کار فرستادن وی شتاب کن» به محمد بن موسی نیز گفته بود که با حجاج مکاتبه کند.

گوید: و چون محمد بن موسی بیامد برای آماده شدن کسان معطل مانید نیکخواهانش گفتند: «ای امیر زودتر سوی عمل خویش رو که نمی دانی کار حجاج

چگونه خواهد بود و چه نظر خواهد داشت» اما محمد بن موسی همچنان همانند تا حادثه شیب رخ داد، حجاج به وی گفت: «به مقابله شیب و این خارجیان می روی و با آنها نبرد می کنی سپس سوی عمل خویش می روی.»

گوید: حجاج جزو این سالاران عبدالاعلی پسر عبدالله بن عامر قرشی و زیاد ابن عمرو عتکی را نیز فرستاد.

گوید: وقتی شیب از کوفه برون شد و سوی مردمه رفت، یکی از مردم حضرموت به نام ناجیه پسر مرثد آنجا بود که عهده دار باج عبور بود، وی به حمام رفت، شیب وارد حمام شد و او را برون کشید و گردنش را بزد، آنگاه شیب به مقابله نضر بن قعقاع رفت، وی با حجاج از بصره در آمده بود و چون حجاج منزلها را با شتاب می سپرد وی را پشت سر نهاد. و چون شیب او را با بارانش دید بدستاخت و گفت: «ای نضر پسر قعقاع، حکمت خاص خداست»

گوید: شیب می خواست این سخن را به نضر تلقین کند، اما نضر ندانست و گفت: «اقلله و انالیه را چون»

گوید: یاران شیب گفتند: «ای امیر مؤمنان گویی می خواهی گفتار خویش را به او تلقین کنی.» و به نضر حمله بردند و او را بکشتند.

گوید: سالارین در ناحیه سفلی فرات فراهم آمدند اما شیب سمتی را که جمع این فرماندهان آنجا بودند رها کرد و راه قادسیه گرفت. حجاج زحر بن قیس را با سپاهی نخبه، یک هزار و هشتصد سوار، فرستاد و بدر گفت: «شیب را تعقیب کن و هر جا به او رسیدی با وی نبرد کن، مگر اینکه در کار رفتن باشد که اگر سوی تو باز نگشت یا فرود نیامد و مقابل تو توقف نکرد وی را رها کن، اما اگر بماند از آنجا دور شو تا با وی نبرد کنی»

گوید: زحر برفت تا به سلیحین رسید. شیب از آمدن وی خبر یافت و سوی وی آمد که تلاقی کردند، زحر عبدالله بن کنار نهادی را که مردی دلیور بود بر پهلوی

راست خویش نهاد، عدی بن عدی کندی شبیانی را برپهلوی چپ خویش نهاد. شیبب نیز همه سواران خود را بک گروه کرد وصف را بشکافت و آفرای به هم ریخت و به نزد زحر رسید و او پیاده شد و نبرد کرد تا از پای در آمد و یارانش هزیمت شدند که پنداشتند زحر را کشته اند، اما به هنگام سحر که سرما در او اثر کرد برخاست و به راه افتاد و وارد دهکده ای شد و باقی شب را آنجا به سربرد که وی را از آنجا سوی کوفه بردند، ده و چند زخم نیزه و شمشیر به سر و صورت داشت، چند روز آنجا بیود. آنگاه پیش حجاج رفت که برچهره و روی زخمهای وی پنبه بود.

حجاج او را با خویشتن بر تخت نشاند و به کسانی که اطراف وی بودند گفت: «هر که می خواهد یکی از اهل بهشت را بنگرد که میان کسان راه می رود اما شهید است به این نگاه کند.»

گوید: یاران شیبب که پنداشتند زحر بن قیس را کشته اند، بدو گفتند: «یک سپاهشان راهزیمت کردیم و یکی از امیران بزرگشان را کشتیم، اکنون آسوده خاطر برویم.»

شیبب گفت: «کشتن این مرد و هزیمت کردن این سپاه، امیران و سپاههای سی را که از پی شما فرستاده اند به ترس انداخته بیاید سوی آنها رویم که به خدا اگر آنها را کشتیم ان شاء الله مانعی در راه وصول به حجاج و گرفتن کوفه نیست.»

گفتند: «ما مطیع و تابع رای تو هستیم و در اختیار توایم»
گوید: پس آنها را با شتاب ببرد تا به نجران رسید، نجران کوفه که در ناحیه عین التمر بود، آنگاه در باره جمع قوم خبر جست گفتند که در رودبار ناحیه سفلی فرات در بهشتاد پابین بیست و چهار فرسخی کوفه فراهم آمده اند.

گوید: حجاج از حرکت شیبب به جانب آنها خبر یافت و عبدالرحمان بن غرق وابسته ابن عفیل را که مورد حرمت وی بود روانه کرد و گفت: «پیش این جماعت، یعنی جماعت امیران برو و خبرشان بده که از دین گشتگان سوی آنها می روند

و بگو اگر به جنگ پرداختند، امیر جماعت زاید بن قدامه است.

گوید: این غرق پیش آنها رفت و قضیه را با آنها گفت و باز گشت.

عبدالرحمان بن جندب گوید: وقتی شیب به نزد ما رسید هفت امیر داشتیم که زاید بن قدامه امیر جمع بود، هر یک از امیران یاران خویش را جداگانه آرایش داده بودند: زاید بن عمرو عتکی بر پهلوی راست ما بود بشر بن غالب اسدی بر پهلوی چپ ما بود، هر یک از امیران با یاران خویش ایستاده بودند.

شیب بیامد تا بر تپه‌ای بایستاد و از بالا به مردم نگریست، وی بر اسبی تیره رنگ ویشانی سپید بود، آرایش سپاه را بدید، آنگاه سوی یاران خویش باز گشت و با سه گروه سوار بیامد و چون به کسان نزدیک شد یک گروه سوار که سدید بن سلیم همراه آن بود رفت و مقابل پهلوی راست ما بایستاد، گروه سواری که مصدع برادر شیب با آن بود رفت و مقابل پهلوی چپ ما بایستاد. شیب با یک گروه سوار بیامد و مقابل قلب بایستاد.

گوید: زاید بن قدامه روان شد و از پهلوی راست تا پهلوی چپ میان مردم بگشت و آنها را ترغیب می کرد و می گفت: «ای بندگان خدا شما گروه بپوشید و پاکانید و گروه اندک خبیثان مقابل شما آمده اند، خدایم به فدایان کند، در کار دو حمله با سه حمله به آنها ثابت قدم باشید آنگاه فیروزی رخ می دهد و حایل و مانعی در مقابل آن نیست. مگر آنها را نمی بینید، به خدا دو بیست کس نیستند به مقدار خورندگان یک سرند، اینان دزدانند و از دین گشتگان، آمده اند خونهای شما را بریزند و غنیمتتان را بگیرند، نباید آنها در کار گرفتن غنیمت، از شما در کار محافظت آن نیرومندتر باشند که آنها اندکند و شما بسیار، آنها از جماعت بریده اند و شما به جماعت پیوسته اید، چشمها را فرو نهد و با نیزه ها مقابل آنها روید و حمله نکنید تا دستورتان دهم.» آنگاه به جای خویش باز آمد.

گوید: سدید بن سلیم به زاید بن عمرو حمله برد که صفشان عقب رفت اما زیاد

با حدود يك نيمه از ياران خویش ثبات ورزید. آنگاه سوید اندکی عقب رفت و دوباره حمله برد و لختی با نیزه‌ها بجنگیدند.

فروہ بن لقیط گوید: به خدا من آنروز با آنها بودم.

گوید: لختی با نیزه‌ها ضربت زدیم که در مقابل ما ثبات ورزیدند چندان که پنداشتیم از جای نخواهند رفت. زیاد بن عمرو به سختی نبرد می کرد و بانگ می زد: «ای سواران من» و با شمشیر حمله می برد و سخت می جنگید. آنروز سوید بن سلیم را دیدم که دلیرتر و جنگاورتر مردم عرب بود و کسی مقابل او نمی رفت.

گوید: عاقبت اندکی از آنها فاصله گرفتیم و دیدیمشان که به هم می ریختند، یاران شیبیب بدو گفتند: «مگر نمی بینی که در هم می ریزند، به آنها حمله کن»

گوید: اما شیبیب گفت: «بگذاریدشان تا سبک شوند» و اندکی آنها را وا گذاشتند، سپس بار سوم حمله برد که هزیمت شدند. زیاد بن عمرو را دیدم که با شمشیر می زدندش اما هر شمشیری که به او می خورد و او می خورد و درهم می شکست که زره داشت. دیدم که بیشتر از بیست شمشیر به او خورد اما هیچکدام آسیبش نزد، عاقبت هزیمت شد. زخم کوچکی برداشته بود و این به هنگام شب بود.

گوید: آنگاه به عبدالاعلی پسر عبداللہ بن عامر حمله بردیم و او را هزیمت کردیم، با ما نبرد چندان نکرده، لختی بجنگید و شنیدیم که زخمی شده آنگاه به زیاد ابن عمرو پیوست و به فرار رفتند و مادر سمت مغرب پیش محمد بن موسی رسیدیم که با ما سخت بجنگید و ثبات ورزید.

عبدالرحمان بن جندب و فروة بن لقیط گویند: مصاد برادر شیبیب به بشر بن غالب که بر پهلوی چپ بود حمله برد که سخت بکوشید و بزرگی نمود و ثبات ورزید پیاده شد و کسانی از مردم صبور در حدود پنجاه کس با وی پیاده شدند و با شمشیرهای خویش ضربت زدند تا همگی کشته شدند. عروة بن ناجذ از دی با آنها بود و مادرش زرارہ نیز بود که در میان ازدبان تولد یافته بود و پسرانش به نام وی شهره

شده بودند.

و چون بشر را بکشتند و یارانش هزیمت شدند به ابو ضریس وابسته بنی تمیم که جانشین بشر بن غالب بود حمله بردند و او را هزیمت کردند که تا محل اعین رسید و آنجا به او و اعین حمله بردند و هر دو را هزیمت کردند و تا به نزد زاید بن قدامه پیش راندند و چون پیش زاید رسیدند وی پیاده شد و بانگ زد که ای مسلمانان، زمین، زمین، سوی من آید، سوی من آید، مباد آنها بر کفرشان از شما بر ایمانتان ثابت قدم تر باشند.

گوید: زاید همه شب با آنها بجنگید تا سحر شد آنگاه شیب یا گروهی از یاران خویش بدو حمله برد و او و یارانش را بکشت که پیکرهاشان به دور وی افتاده بود.

عبدالرحمان بن جندب گوید: آن شب شنیدم که زاید بن قدامه بانگ برداشته بود و می گفت: «ای مردم! صبری کنید و ثبات ورزید. شما که ایمان دارید، اگر خدا را یاری کنید یاریتان کند و قدمهایتان را ثبات دهد» و همچنان با آنها نبرد کرد و پیش رفت و روی نگردانید تا کشته شد.

فرو بن قبیط گوید: ابو الصقر شیبانی می گفت که زاید بن قدامه را او کشته بود اما دیگری نیز به نام فضل پسرعامر با وی در این باب سخن داشت.

گوید: وقتی شیب زاید بن قدامه را بکشت ابو الضریس و اعین به قصری بزرگ در آمدند شیب به یاران خویش گفت: «شمشیر از کسان بردارید و آنها را به بیعت بخوانید» هنگام سپیده دم بود که آنها را به بیعت خواندند.

عبدالرحمان بن جندب گوید: من جزو کسانی بودم که پیش وی رفتند و بیعت کردند، توقف کرده بود، براسبی بود و سوارانش در اطراف او توقف کرده بود، هر که می آمد با او بیعت کند شمشیرش را از دوشش برمی داشتند و سلاحش

را می گرفتند، آنگاه به شیب نزدیک می شد و به عنوان امارت مؤمنان بدو سلام می گفت آنگاه رها می شد.

گوید: چنین بودیم تا وقتی سپیده دمید، محمد بن موسی در اقصای اردوگاه بود و گروهی از یارانش نیز با وی بودند و چون سپیده دمید ادا نگوی خویش را بگفت تا اذان گوید و چون شیب اذان را شنید گفت: «این چیست؟»

گفتند: «این محمد بن موسی بن طلحه است که از جا زرفته»

گفت: «می دانستم که حق و گردنرازی وی به این کار وادارش می کنند، اینان را از ما دور کنید که فرود آییم و نماز کنیم»

گوید: فرود آمد و اذان گفت، آنگاه پیش ایستاد و با یاران خویش نماز کرد و این دو آیه را خواند:

«وَبَلِّ لِّكُلِّ هَمَزَةٍ لِمَزَةٍ»^۱ و «ارایت الذی یکذب بالذین؟»

یعنی: وای بر عیججوی طعنه زن، مگر آنکه را که تکذیب روز جزا می کند ندیدی؟ پس از آن سلام نماز بگفت، آنگاه سوار شدند و به آنها حمله برد که گروهی از یاران محمد هزیمت شدند و گروهی دیگر به جای ماندند.

فروه گوید: هرگز فراموش نمی کنم که وقتی بدو ناختم با شمشیر خویش جنگ می کرد و این آیات را می خواند:

«الم احب الناس ان یرکوا ان یقولوا آما وهم لا یفتنون. ولقد فتنا الذین من قبلهم فلیعلمن الله الذین صدقوا ولیعلمن الکاذبین»^۲

یعنی: الف. لام. میم. مگر این مردم پنداشته اند (به محض) اینکه گویند ایمان داریم رها شوند و امتحان نشوند، کسانی را که پیش از ایشان بودند امتحان کردیم

۱- همزه آیه ۱

۲- ماعون آیه ۱

۳- عنکبوت آیه ۲۵۱

تا خدا کسانی را که راست گفتند معلوم کند و دروغگویان را نیز معلوم کند.
گوید: و همچنان ضربت زد تا کشته شد.

گوید: شنیدم که یارانم می گفتند شیب بود که او را کشته بود، پس از آن ما فرود آمدیم و هر چه را که در اردو گاد بود بگیرفتیم و آنسها که با شیب بیعت کرده بودند فراری شدند و هیچکس از آنها به جای نماند.

در باره کار محمد بن موسی روایتی جز آنچه آوردم گفته اند از جمله این که عبدالملک بن مروان محمد بن موسی را ولایت سیستان داده بود و حجاج بدو نوشت: «تو عامل هر ولایتی که از آنجا عبور می کنی، اینک شیب در راه تو است» و محمد راه سوی وی بگردانید. شیب کس پیش او فرستاد که فریت داده اند و حجاج ترا سپر بلای خویش کرده، تو همسایه ای و حق داری به طرف کاری که دستور داده اند برو و من تعهد می کنم که آزادت نکنم.

گوید: اما محمد به نبرد وی اصرار داشت. شیب با وی مقابل شد و باز کس فرستاد اما او به نبرد اصرار داشت و همواره خواست که بطین و سپس قعنب آنگاه سوید به هموردی وی رفتند اما هموردی جز شیب نخواست.

به شیب گفتند: «ترا می خواهد و به ما بی اعتناست»

گفت: «چه می اندیشید، اشراف چنینند»

گوید: آنگاه شیب به هموردی وی آمد، گفت: «ترا به خدا خودت را به کشتن مده که حق همسایگی داری»

گوید: اما محمد به نبرد وی اصرار داشت و شیب بدو حمله برد و با عصای آهنینی که دوازده رطل شامی بود بدو زد و خودش را با سرش در هم شکست که بفتاد، آنگاه وی را کفن کرد و به گور کرد و آنچه را از اردوی وی به غنیمت گرفته بودند بخیرید و پیش کسانش فرستاد و از یاران خویش عذر خواست و گفت: «وی در کوفه همسایه من بود و حق دارم آنچه را به غنیمت گرفته ام به بیدینان بده کنم.»

ابو عبیده گوید: محمد بن موسی با عمرو بن عبیدالله در فارس بود و با وی در نبرد ابی فدیك حضور داشت و بر پهلوی چسپ سپاه وی بود و به دلیری و جنگاوری شهره بود. عمرو بن عبیدالله دختر خویش ام عثمان را بدو داد، خواهر وی زن عبدالملک بن مروان بود که وی را ولایتدار سیستان کرد، از کوفه گذشت که حجاج آنجا بود به حجاج گفتند: «اگر این با دلیری و خویشاوندی ای که با عبدالملک دارد به سیستان رود و یکی از کسانی که به تعقیب او بی بدو پناه برد او را از تو بدارد.»

حجاج گفت: «تدبیر چیست؟»

گفتند: «پیش او روی و سلام گویی و از دلیری و جنگاوری وی سخن آری و گویی که شیب در راه اوست و ترا خسته کرده و امید داری که خدا ترا به دست محمد از او آسوده کند و شهرت و افتخار آن نصیب وی شود.»

گوید: حجاج چنان کرد و محمد بن موسی سوی شیب رفت که به نبرد وی آمد. شیب بدو گفت: «من خدعه حجاج را دانستم که ترا فریب داد و سپر بالای خویش کرد. چنین دانم که یاران وی به هنگام خطر ترارها کنند که مانند پارانت از پا در آیی، از من بشنو و دنبال کارت برو که دریغم آید کشته شوی.»

گوید: اما محمد بن موسی نپذیرفت و شیب با وی هموردی کرد و خدویش بریخت.

عبدالرحمان گوید: ابو برده پسر ابو موسی اشعری از جمله کسانی بود که آن شب با شیب بیعت کرد و چون بیعت کرد شیب بدو گفت: «تو ابو برده نیستی؟» گفت: «چرا»

شیب به یاران خویش گفت: «ای دوستان من، پدر این یکی از حکمان بود.»

گفتند: «پس چرا این را نکشیم؟»

گفت: «این به سبب کاری که پدرش کرده گناهی ندارد»

گفتند: «بله»

گوید: صبحگاهان شیب سوی قصری آمد که ابوضریس و اعین آنجا بودند که تیر به او انداختند و حصاری شدند، آنروز شیب آنجا پیود آنگاه رفت.
گوید: باران شیب بدو گفتند: «مقابل کوفه کسی نیست که مانع ما شود» و او نیک نگریست و باران خویش را دید که زخمی شده بودند و به آنها گفت: «بیش از آنچه کرده اید تکلیفی ندارید» و آنها را از راه نفرو صراقوبفداد بیرد تا به خانجبار رسید و آنجا مقیم شد»

گوید: وقتی حجاج خبر یافت که شیب راه نفر گرفته پنداشت که آهنگه مداین دارد که دروازه کوفه بود و هر که مداین را می گرفت بیشتر سرزمین کوفه به دست وی بود و این، حجاج را به وحشت انداخت و کس فرستاد و عثمان بن قطن را پیش خواند و سوی مداین فرستاد و منبر و نماز و کمکهای جوخی و خراج استان را بدو سپرد.
گوید: عثمان با شتاب روان شد و به مداین رفت. حجاج عیدالله بن ابی عصفیر را از آنجا برداشت، جزل چند ماهی آنجا بود و زخمهای خویش را مداوا می کرد. ابن ابی عصفیر به عیادت او می رفت و حرمت می کرد.

گوید: و چون عثمان بن قطن به مداین آمد به عیادت جزل رفت و بدو نپرداخت و لطفی نکرد. جزل گفت: «خدایا بخشش و کرم و بزرگواری ابن ابی عصفیر را بیفزای و تنگ چشمی و بخل عثمان بن قطن را نیز قزون کن»

گوید: آنگاه حجاج، عبدالرحمان بن محمد بن اشعث را پیش خواند و بدو گفت: «کسان را برگزین و به تعقیب این دشمن برو»

بدو گفت: شش هزار کس برگزیند و او سواران و سران قوم را برگزید و شش هزار کس از قوم خویش، کننده، و از مردم حضر موت بیرون زد. حجاج گفت در کار

اردو زدن شتاب کند و او در دبر عبدالرحمان اردو زد، چون حجاج می خواست آنها را روان کند چنین نوشت:

«اما بعد، شما عادت زیونان گرفته اید و به روز تبرد پشت به دشمن کرده اید و این رسم کافران است. بارها و بارها از شما در گذشته ام اما به راستی قسم یاد می کنم که اگر این کار را تکرار کنید، چنان «عقوبتتان کنم که از این دشمنی که از آن به دل دشتها و دره ها می گریزید و در فرورفتگی رودها و پناهگاه کوهها پنهان می شوید، سخت تر باشد هر که به جان خویش علاقه دارد برسد و مایه زحمت خویش نشود که هر که اخطار کرد عذر از میانه برداشت، اگر زنده ای را بانگ زنی بشنود اما کسی را که بانگ می زنی زنده نیست و سلام بر شما»

گوید: پس عبدالرحمان با کسان روان شد و چون به مداین رسید يك روز و شب آنجا بماند و بارانش بایسته های خویش را خریدند، آنگاه میان کسان بانگ حرکت زد که حرکت کردند و به راه افتادند.

گوید: عبدالرحمان پیش عثمان بن قطن رفت، پس از آن پیش جزل رفت و از زخمهای وی پرسید و لختی از او پرس و جو کرد و با وی سخن کرد.

جزل بدو گفت: «ای عسوزاده توبه مقابله یکه سواران عرب و جنگند آزمودگان و اسب پروردگان می روی، به خدا گویی از دنده های اسب خلق شده اند، سپس بر پشت آن نشسته اند، آنها شیران بی شه اند. يك سوارشان دلیرتر از صد کس است اگر حمله نکنی حمله کند، اگر از او دور شوند پیش آید، من با آنها نبرد کرده ام و آنها را آزموده ام، وقتی در صحرای باز با آنها روبرو شده ام به من آسیب زده اند و به من برتری داشته اند و چون خندق زده ام و در تنگنایی با آنها نبرد کرده ام توفیقی داشته ام و ظفر یافته ام. تا آنجا که توانی بی آرایش و بیرون خندق با آنها مقابله مکن»

گوید: سپس با جزل وداع کرد که بدو گفت: «اینها فسیه‌ساز اسب مرا ببر که اسبی از آن پیشی نمی‌گیرد.»

پس عبدالرحمان اسب را گرفت و با کسان سوی شیب رقت و چون نزدیک وی رسید شیب راه دق‌وقا و شهر رور گرفت عبدالرحمان از پی وی برفت و چون به سرحد رسید بماند و گفت: «اوبه سرزمین موصل است باید از ولایت خویش دفاع کنند یا وی را رها کنند»

گوید: اما حجاج بن یوسف بدو نوشت:

«اما بعد، شیب را تعقیب کن و هر کجا رفت به دنبالش برو تا به «اوبرسی و خوش را بریزی یا از آنجا برانی، که حکومت، حکومت امیرمؤمنان است و سپاه سپاه اوست والسلام»

گوید: وقتی عبدالرحمان نامه حجاج را خواند از پی شیب روان شد شیب بجا می‌ماند و چون عبدالرحمان به وی نزدیک می‌شد شیخون می‌آورد اما می‌دید که به دور خویش خندق‌زده و احتیاط داشته و می‌رفت و او را می‌گذاشت. عبدالرحمان از پی او روان می‌شد، و چون خیر می‌یافت که عبدالرحمان حرکت کرده و پیش می‌رود با سواران روسوی وی می‌کرد و چون نزدیک می‌رسید می‌دید سواران و پیادگان را به صف کرده و تیراندازان را پیش انداخته و از غافلگیری و خلل به دور است، پس می‌رفت و او را می‌گذاشت.

گوید: و چون شیب دید که عبدالرحمان را غافلگیر نمی‌کند و به او دست نمی‌یابد، وقتی عبدالرحمان با سپاه نزدیک او می‌رسید حرکت می‌کرد و ده تا بیست فرسخ می‌رفت آنگاه در زمینی سنگلاخ و بایر جای می‌گرفت و می‌ماند تا عبدالرحمان برسد و چون نزدیک شیب می‌رسید وی حرکت می‌کرد و ده یا بیست فرسخ می‌رفت و باز در محلی سنگلاخ و سخت فرود می‌آمد و می‌ماند تا عبدالرحمان نزدیک شود.

عبدالرحمان بن جندب گوید: شیبب این سپاه را به مشقت انداخت و سختی داد و اسبان‌شان را فرسوده و بی‌پا کرد که محنت‌های گوناگون از او دیدند عبدالرحمان همچنان در تعقیب وی بود تا از خانقین عبور کرد، آنگاه از جلولا گذشت و به نامرا رسید، سپس برفت تا در یکی از دهکده‌های موصل فرود آمد به نام «بت» که سرحد ولایت بود و میان آنجا تا سرزمین کوفه رودی به نام «حولایا» فاصله بود.

گوید: عبدالرحمان بیامد و در رود حولایا و راذان بالا به سرزمین جوخی جای گرفت؛ در فرورفتگی‌های رود فرود آمد و آنجا را بستند که همانند خندق و حصار بود.

گوید: شیبب کسی پیش عبدالرحمان فرستاد که این روزها روزهای عید ما و شماست، اگر خواهید متار که کنید تا این روزها را بگذرانیم.

عبدالرحمان گفت: «بله»، که چیزی را بیشتر از طفره و متار که خوش نداشت.

گوید: عثمان بن قطن به حجاج نوشت:

«اما بعد، امیر را که خدایش قرین صلاح بدارد خبر می‌دهم که عبدالرحمان همه جوخی را يك خندق کرده و شیبب را رها کرده که خراج آنجا را بکاهد و مردمش را بخورد و السلام»

گوید: حجاج بدو نوشت:

«اما بعد، آنچه را درباره عبدالرحمان یاد کرده بودی فهم کردم»
 «قسم به دینم که چنان کرده، سوی سپاه رو که امیر آنهایی و شتاب کن»
 «که با از دین گشتگان مقابل شوی که خدایت بر آنها ظفر می‌دهد ان شاء الله»
 «و السلام»

گوید: حجاج مطرف بن مغیره بن شعبه را سوی مداین فرستاد و عثمان حرکت کرد و پیش عبدالرحمان و مردم کوفه رفت که بررود حولایا نزدیک بت اردو زده

بودند، شب سه شنبه روز ترویه بود، عثمان بر استری بود و مردم را ندا داد که ای مردم برای مقابله دشمن حرکت کنید.

گوید: مردم به طرف او دویدند و گفتند: «ترا به خدا اینک شب است و کسان آماده جنگ نیستند، امشب را به سر کن، سپس مردم را با آرایش همسراه ببر.»

اما عثمان می گفت: «باید با آنها نبرد کنم که فرصت از آن ما خواهد بود یا از آن آنها»

عبدالرحمان پیامد و عنان مرکب او را گرفت و قسمش داد که پیاده شود. عقیل بن شداد سلولی گفت: «نبرد با آنها را که اکنون آهنگ آن داری فردا می کنی، که فردا برای تو و سپاه بهتر است، اینک وقت با دو غبار است و شب آمده، فرود آی و صبحگاهان ما را سوی آنها ببر»

گوید: عثمان فرود آمد و یار و وزیر و از غبار به زحمت افتاد، عاملی خراج، بومیان را پیش خواند که سرا پرده ای برای وی به پا کردند که شب را در آن به سر برد.

گوید: صبحگاه روز چهارشنبه مردم بت پیش شیب رفتند که در دیر آنها جای گرفته بود و گفتند: «خدایت قربن صلاح بدارد تو بر ضعیفان و سرانه پردازان رحم می کنی و کسانی که بر آنها تسلط داری با تو سخن می کنند و از گرفتاری های خود شکایت پیش تو می آورند و در کارشان می نگیری و زحمت از آنها باز می داری اما این قوم جبارانند و سخن نمی شنوند و عذر نمی پذیرند، به خدا اگر خسیر دار شوند که تو در دیر ما جای داری وقتی بروی بی گفتگو ما را می کشند، اگر خواهی بر کنار دهکده جای گیر که بر ضد ما دستاویز نداشته باشند.»

شیب گفت: «چنین می کنم» آنگاه برون شد و کنار دهکده جای گرفت. گوید: عثمان همه شب قوم را ترغیب می کرد و چون صبح بر آمد و این به

روز چهارشنبه بود، با کسان برون شد، بادی سخت به روی آنها وزید و غبار برخاست و کسان بانگ بر آوردند که ترا به خدا در چنین روزی ما را برون مبر که باد روبه روی ماست و آنروز به جای ماند.

گوید: شیب می خواست یا آنها نبرد کند و یارانش بیامدند و چون دید که آن قوم نیامدند به جای ماند. و چون شب پنجشنبه در آمد، عثمان برون شد و کسان رابه ترتیب چهار ناحیه کوفه آرایش داد و مردم هر ناحیه رابه يك طرف اردوگاه جای داد و به آنها گفت: «با همین آرایش حرکت کنید.» از آنها پرسید: «برپهلوی راستان کی بود؟»

گفتند: «خالد بن نهيك بن قيس كندی، برپهلوی چپ ما نیز عقيل بن شداد سلولی بود»

گوید: پس عثمان آنها را خواست و گفت: «به جایی که بوده اید بایستید که من شمارا برپهلوها گماشتم، ثبات ورزید و پراکنده مشوید، به خدا من از جای نمی روم تا نخل های راذان از ریشه بر آید»

گفتند: «قسم به خدایی که جز او خدایی نیست ما نیز فرار نمی کنیم تا ظفر یابیم یا کشته شویم»

گفت: «خدایتان پاداش نيك دهد»

گوید: آنگاه بیود تا با کسان نماز صبح بکرد، آنگاه حرکت کرد، مردم تمیم و همدان را در سمت رود حولایا نهاد که پهلوی چپ بود. مردم کننده و ربیع و مذحج و اسد را برپهلوی چپ نهاد و خود او پیاده شد و با پیادگان به راه افتاد.

گوید: شیب نیز حرکت کرد، آنروز با یکصد و هشتاد و يك کس بود، از رود گذشت و به طرف آنها آمد، وی برپهلوی راست یاران خویش بود سوید بن سلیم را برپهلوی چپ نیاده بود. مصاد بن یزید برادر خویش را برقلب نهاده بود. آنگاه حبله بردند و از همدیگر پیشی می گرفتند.

در پشنهایشان به کار افتاد که آنها را به رو می افکند سوید بن سلیم نیز با سواران خویش حمله برد، مصاد و یارانش نیز که شیب آنها را پیاده کرده بود باز آمدند و لختی بجنگیدند، عثمان بن قطن نیردی نکو کرد، آنگاه خوارج حمله آوردند و آنها را در میان گرفتند. مصاد برادر شیب به عثمان حمله برد و با شمشیر ضربتی بدو زد که به دور خویش بگشت و گفت: «فرمان خدا نفاذ یافت»، آنگاه خوارج او را بکشتند.

گوید: ابرد بن ربیعہ کندی نیز آنروز کشته شد، وی بر تپه‌ای بود، سلاح خویش را به طرف غلامش افکند و اسب خویش را بدو داد و بجنگید تا کشته شد، عبدالرحمان از پای در آمد، ابن ابی سبره جعفری که بر استری بود، او را بدید و گفت: «بر نشین»

عبدالرحمان گفت: «کی پشت سر می نشیند؟»

ابن ابی سبره گفت: «سبحان الله، تو امیری و جلو می نشینی»

گوید: عبدالرحمان بر نشست و به ابن ابی سبره گفت: «به مردم بانگ بزن که سوی دهر ابو مریم روند»، که او بانگ زد و به راه افتادند.

گوید: واصل بن حارث سکونی اسب عبدالرحمان را که جزو بدو داده بود بدید که در اردوگاه می دوید و یکی از یاران شیب آنها بگسرفت و پنداشت عبدالرحمان هلاک شده و او را در میان کشتگان می جست اما نیافت و چون پرسش کرد گفتند: «یکی را دیدیم که از مرکب خویش پیاده شد و او را برداشت، خود او بود، همیندم از این راه رفت.»

گوید: واصل بن حارث بر یابوی خویش به دنبال وی رفت، غلام واصل نیز باوی بود که بر استری نشسته بود. و چون نزدیک آنها رسیدند محمد بن ابی سبره به عبدالرحمان گفت: «به خدا دو سوار به ما رسیدند»

عبدالرحمان گفت: «مگر دو کس بیشترند؟»

گفت: «نه؟»

گفت: «دو کس از دو کس وانماند»

گوید: و همچنان با این ابی سبره سخن می کرد که گویی به آنها اعتنا نداشت تا آن دو کس رسیدند، این ابی سبره گفت: «خدایت قرین رحمت بدارد، آن دو کس به ما رسیدند»

عبدالرحمان گفت: «پیاده شویم»

گوید: پیاده شدند و شمشیرها را کشیدند و سوی آنها رفتند، و چون واصل آنها را بدید بشناختشان و گفت: «شما آتجا که باید پیاده می شدید نشدید اینجا پیاده می شوید»، آنگاه عمامه از چهره پس زد که لورا بشناختند و خوش آمد گفتند.

و اصل به ابن اشعث گفت: «وقتی اسب تو را دیدم که در اردوگاه می دوید پنداشتم پیاده مانده ای و یابویم را آوردم که سوار شوی، پس عبدالرحمان بستر ابن ابی سبره را بدوداد و بریابو نشست و برقت تا به دیرالبعار رسید.

گوید: شیب به یاران خویش بگفت تا شمشیر از کمان برداشتند و آنها را به بیعت خواند و کسانی از پیادگان که به جای مانده بودند بیامدند و با وی بیعت کردند.

ابوصقر مصلمی بدو گفت: «در دل رود هفت کس از کوفیان را کشتم که آخرین آنها یکی بود که در جامه ام آویخت و بانگ زد و مرا بترسانید، آنگاه بدو پرداختم و خوثش را بر بستم.»

گوید: از مردم کنده یکصد و بیست کس کشته شده بود و از مردم دیگر یک هزار و پانصد کس کشته شده بود. آنروز بیشتر سر دستگان کشته شده بودند.

ابومخنف گوید: قدامة بن حازم خثعمی به من می گفت که آنروز جسمعی از مردم خثعم کشته شده بودند.

گوید: عبدالرحمان آن شب را در دیرالیماریه سرکرد، دو سوار سوی وی آمدند و بالای خانه پیش وی رفتند، یکی نیز نزدیک آنها ایستاد. یکی از سواران مدتی دراز با عبدالرحمان خلوت کرد و آهسته سخن می کرد، آنگاه وی و یارانش پایین آمدند، مردم می گفتند: «وی شیب بود که به وی نامه نوشته بود.»

گوید: پس از آن عبدالرحمان در آخر شب حرکت کرد و برفت تا به دیر ابومریم رسید و دید که محمد بن عبدالرحمان بن ابی سبره برای سواران توده های جو و علف روی هم انباشته بود که گویی قصرها بود و چندان شتر که خواسته بودند برای آنها کشته بود که بخوردند و اسبان خویش را علوفه دادند.

گوید: مردم پیش عبدالرحمان فراهم آمدند و گفتند: «اگر شیب بداند که اینجا مانده ای بیاید و غنیمت نوشوی، مردم برفته اند و پراکنده شده اند و نیکانشان کشته شده اند تو نیز سوی کوفه رو.»

عبدالرحمان سوی کوفه حرکت کرد مردم نیز باز گشتند. عبدالرحمان در کوفه از حجاج نهان بود تا وقتی که امان گرفت.

در این سال عبدالملک بن مروان بگفت تا دینار و درهم سکه زدند. ابی الزیاد گوید: عبدالملک در این سال درهم و دینار سکه زد و نخستین کسی بود که کار سکه زدن را انجام داد.

ابو هلال به نقل از پدرش گوید: مثقال های جاهلیت که عبدالملک بر اساس آن سکه زد بیست و دو قیراط بود يك حبه کم، و ده دینار، هفت مثقال جاهلیت بود.

هلال بن اسامه گوید: از سعید بن مسیب پرسیدم: بر چه مقدار دینار زکات واجب می شود؟

گفت: «از هر بیست مثقال شامی نیم مثقال.»

گفتم: «تفاوت شامی با مصری چیست؟»

گفت: «شامی همانست که دینار را بر اساس آن سکه می زدند که بیست و دو قیراط يك حبه کم بود.»

سعيد گوید: آنرا می شناختم، مقداری دینار به دمشق فرستادم که بر همین اساس سکه زدند.

در همین سال یحیی بن حکم پیش عبدالملک بن مروان رفت و در ماه رجب ابان بن عثمان، ولایتدار مدینه شد.

در همین سال ابان بن نوفل، از مردم بنی عامر بن لوی، به کار قضاگماشته شد.

در همین سال مروان بن محمد بن مروان تولد یافت.

در این سال ابان بن عثمان که امیر مدینه بود سالار حج شد.

در این سال عامل کوفه و بصره حجاج بن یوسف بود، عامل خراسان امیه ابن عبدالله بن خالد بود، قضای کوفه با شریح بود و قضای بصره با زرارة بن اعین.

آنگاه سال

هفتاد و هفتم در آمد

در این سال شیب، عتاب بن ورقا ریاحی و زهره بن حویه را کشت.

سخن از سبب کشته شدن

عتاب بن ورقا و زهره بن حویه

سبب آن، بطوری که در روایت عبدالرحمان بن جندب و فروة بن لقیط آمده چنان بود که وقتی شیب سپاهی را که حجاج به سالاری عبدالرحمان بن محمد بن اشعث به مقابله وی فرستاده بود، هزیمت کرد، و عثمان بن قطن را بکشت و این در

تابستان بود و گرمای سخت، گرما بر او و یارانش سخت شد و سوی ولایت بهراذان رفت و سه ماه تابستان را آنجا به سر کرد و بسیار کس از آنها که دنیا می‌خواستند سوی وی آمدند و بدو پیوستند و نیز بسیاری از آنها که حجاج به سبب مال یا مظلومه‌ای در طلبشان بود، از جمله یکی از مردم قبیله بودبه نام حر پسر عبدالله بن عوف که دوتن از دهقانان نهر در قیط با وی بد کرده بودند و سخت گرفته بودند که بدانها حمله برد و خونشان را بریخت و به شیب پیوست و در بهراذان با وی بود و در همه جنگهای وی تا وقتی که کشته شد حضور داشت.

گویند: وقتی حجاج همه کسانی را که به فرار از تعهدی یا مظلومه‌ای پیش شیب رفته بودند امان داد و این از پس جنگ شوره‌زار بود. حر نیز جزو کسان دیگر سوی وی رفت. کسان آن دودهبان به دادخواهی از او پیش حجاج آمدند، وقتی او را پیش حجاج می‌آوردند وصیت کرد که از جان خویش نومید بود، حجاج بدو گفت: «ای دشمن خدای دو کس از خراجگزاران را کشتی؟» گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد، بدتر از این نیز بود.» گفت: «چه بود؟»

گفت: «برون شدن از اطاعت و بریدن از جماعت، اما تو همه کسانی را که سوی تو آمدند امان دادی و اینک امان نامه تو و مکتوبی که برای من نوشته‌ای.» حجاج گفت: «نزدیک خطر بودی. بله چنین کرده‌ام.» و آزادش کرد.

گویند: وقتی گرما برفت شیب با حدود هشتصد کس از بهراذان حرکت کرد و سوی مداین رفت که مطرف بن مغیره بن شهبه عامل آنجا بود و چون به پلهای حدیفه بن یمان رسید ماذرواسب بزرگ بابل مهرود به حجاج نوشت:

«اما بعد، امیر را که خدایش قرین صلاح بدارد خبر می‌دهم که شیب پیامده و به نزد پلهای حدیفه جای گرفته و ندانم آهنگ کجا دارد.»

گویند: «و چون حجاج نامه وی را بخواند میان مردم به سخن ایستاد و حمد

خدای گفت و ثنای او کرد و سپس گفت:

«ای مردم به خدا یا برای دفاع از ولایت و غنیمت خویش نبرد کنید یا به طلب کسانی می فرستم که در سختی و خشم مطیع تر و شنواتر از شما باشند و با دشمنان نبرد کنند و غنیمتتان را بخورند.»

گوبد: کسان از هر سوبه پا خاستند و گفتند: «ما با آنها نبرد می کنیم و امیر را خشنود می کنیم، امیر ما را سوی آنها فرستد که مایه خرسندی وی خواهیم شد.»
گویند: زهره بن حویه نیز که پیری فروت بود و تاب ایستادن نداشت مگر آنکه دستش را بگیرند به پا خاست و گفت: «خدای امیر را قرین صلاح بدارد، نو مردم را پاره پاره سوی آنها می فرستی، یکباره همه مردم را روانه کن و یکی ثابت قدم و دلیر و جنگ آزموده را بفرست که فرار را زشت داند و ثبات را مایه فخر و بزرگی.»

حجاج گفت: «تو چنانی، حرکت کن.»

گفت: «خدای امیر را قرین صلاح بدارد، برای سالاری کسان یکی باید که نیزه و زره بردارد و شمشیر بچنیاند و بر پشت اسب نشیند و من تاب چیزی از این کارها را ندارم که دیده ام ضعیف است و فرسوده ام، مرا با کسان همراه سالار قوم بفرست که بر مرکب توانم نشست و با امیر در اردوگاه باشم و رای خویش را با وی بگویم.»

حجاج گفت: «خدایت از جانب اسلام و مسلمانان نخستین، پاداش نیک دهد و نیز از جانب اسلام به دوران اخیر پاداش نیک دهد که نیک خواهی کردی و راستی آوردی، من همه مردم را روانه می کنم، ای مردم حرکت کنید.»

گوبد: پس مردم برفتند و حرکت آغاز کردند و نمی دانستند سالارشان کیست.

گویند: حجاج به عبدالملک بن مروان نوشت:

«اما بعد، امیرمؤمنان را که خدایش گرامی بدارد خبر می‌دهم که شیبب نزدیک مداین است و آهنگ کوفه دارد، مردم کوفه در جنگهای بسیار از نبرد وی ناتوان مانده‌اند که در همه جا امیرانشان را می‌کشد و سپاههایشان را می‌شکند، اگر امیرمؤمنان صلاح داند که مردم شام را سوی من فرستد که با دشمن مردم کوفه نبرد کنند و ولایتشان را بخورند چنین کند والسلام.»

گوید: وقتی نامه حجاج پیش عبدالملک رسید سفیان بن ابرد را با چهار هزار کس سوی وی فرستاد. حبیب بن عبدالرحمان حکمی را نیز که از مردم مذحج بود با دوهزار کس فرستاد.

گوید: مردم کوفه نیز برای رفتن سوی شیبب آماده می‌شدند و نمی‌دانستند سالارشان کیست. می‌گفتند: «فلان یا فلان را می‌فرستد.» حجاج کس به طلب عتاب بن ورقا فرستاد که پیش وی آید. وی همراه مهلب بوده بود و جزو سپاهی که بشر بن مروان به سالاری عبدالرحمان بن مخنف به مقابله قطری فرستاده بود سالاری سواران کوفه داشته بود.

عبدالرحمان دوم ماه بیشتر سالار سپاه نبود که حجاج به ولایتداری عراق آمد و عبدالرحمان از پس آمدن وی به ماه رجب و شعبان سالار بود و در آخر رمضان قطری او را بکشت و حجاج عتاب بن ورقا را سالار سپاه کوفه کرد که سالارشان عبدالرحمان کشته شده بود و بدو دستور داد که مطیع مهلب باشد و این بر عتاب گران آمده بود و میان وی و مهلب کدورت افتاده بود و عتاب به حجاج نوشته بود که وی را از سالاری سپاه معاف دارد و به نزد خویش برد و چون نامه حجاج بدو رسید که بیاید، از این خرمند شد.

گویند: حجاج بزرگان کوفه و از آن جمله زهره بن حویه سعدی از طایفه بنی اعرج و قبیصه بن والقی تغلبی را پیش خواند و گفت: «به نظر شما کی را سالار این سپاه کنم؟»

گفتند: «ای امیر رای تو برتر است.»

گفت: «کس به طلب عتاب بن ورقا فرستاده‌ام که امشب یا شب بعد پیش شما می‌رسد و اوست که با سپاه حرکت می‌کند.»

زهره بن حویه گفت: «خدای امیر را قرین صلاح بدارد که سنگ سنگ شکن می‌فرستی؛ به خدا پیش تو باز نمی‌گردد مگر آنکه ظفر یابد، یا کشته شود.»

قیصه بن والی گفت: «من رای خویش را می‌گویم، اگر خطا باشد از پس کوشش در کار نیکخواهی امیر مؤمنان و امیر و عامه مسلمانان گفته‌ام و اگر درست باشد خدایم توفیق داده است. ما می‌گوییم و مردم می‌گویند که سپاهی از جانب شام سوی توروان شده، مردم کوفه هزیمت یافته‌اند و فراری شده‌اند و صبوری را سبک گرفته‌اند و ننگ فرار بر ایشان آمان شده که گویی دل‌هایشان با خودشان نیست و با جمعی دیگر است. اگر صلاح می‌دانی به سپاه شام که به کمک تو می‌رسد بگویی احتیاط خویش بدارند و به هنگام شب در انتظار شبیخون باشند، چنین کن، که با مردی تندرو و پر حرکت و سفری و رهنورد نبرد می‌کنی. مردم کوفه را برای نبرد وی آماده کرده‌ای اما به آنها چنانکه باید اعتماد نداری. این قوم که از شام سوی توروانه شده‌اند برادران مردم کوفه‌اند. شبیب چنانست که اینک به یک سرزمین است و ناگهان به سرزمینی دیگر است. بیم دارم به آنها تازد و غافلگیر شوند، اگر آنها هلاک شوند مانیز هلاک شویم و عراق به هلاکت افتد.»

حجاج گفت: «آفرین رای نکو آوردی و مشورت نیک دادی.»

گویند: آنگاه حجاج عبدالرحمان بن غرق وابسته بنی عقیل را سوی سپاه روان شده از شام فرستاد که برفت و وقتی که در هیت فرود آمده بودند نامه حجاج را به آنها داد که چنین بود:

«اما بعد، وقتی مقابل هیت رسیدید راه قرات و انبار را رها کنید و راه عین-التمر بگیرید تا به کوفه رسید ان شاء الله. احتیاط خویش بدارید و با شتاب حرکت کنید

والسلام»

گویند: قوم شتایان بیامدند، عتاب بن ورقا نیز همان شب که حجاج گفته بود می‌رسد، در رسید و حجاج بگفت که با کسان حرکت کرد و در حمام اعین اردو زد.

گویند: شیب یامد تا به کلو ادا رسید و آنجا از دجله عبور کرد و یامد تا در شهر بردسیر پایین جای گرفت که پل دجله میان وی و مطرف بن مغیره فاصله بود. و چون شیب به شهر بردسیر فرود آمد مطرف پل را برید و کس پیش شیب فرستاد که کسانی از سران اصحاب خویش را پیش من فرست که با آنها قرآن را مطالعه کنم و در موضوع دعوت تو بنگرم.

گویند: شیب کسانی از سران اصحاب خویش و از جمله قعنب و سوبد و محلل را سوی مطرف فرستاد و چون خواستند وارد کشتی شوند، شیب کس فرستاد که وارد کشتی نشوید تا فرستاده من از پیش مطرف باز گردد و چون فرستاده یامد شیب کس پیش مطرف فرستاد که به شمار یاران من از یاران خویش پیش من فرست که به نزد من گروگان باشند تا یاران مرا پس بفرستی.

مطرف بفرستاده او گفت: «تو که مرا بر یاران خویش امین ندانی، پس من چگونه یاران خویش را پیش تو فرستم و ترا بر آنها امین بدانم.»
گویند: فرستاده پیش شیب باز گشت و پیام را با وی بگفت. شیب بدو پیام داد: «می‌دانی که ما در کار دین خویش خیانت روا نمی‌داریم، اما شما خیانت می‌کنید و آنرا روا می‌دارید.»

گویند: پس مطرف، ربیع بن یزید اسدی و سلیمان بن حذیفه مزنی و یزید بن ابی زیاد آزاد شده و سالار کشیک بانان خویش را سوی او فرستاد که چون پیش شیب رسیدند یاران خویش را روانه کرد که پیش مطرف رفتند و چهار روز بماندند که پیغام‌ها در میانه بود اما بر چیزی اتفاق نکردند و چون شیب بدانست که مطرف

پیرو او نمی‌شود و به وی نمی‌پیوندد برای حرکت سوی عتاب بن ورقا و سوسی مردم شام آماده شد.

فروة بن لقبط گوید: شیب سران اصحاب خویش را پیش خواند و گفت: «این نفقی از چهار روز پیش، مرا از نظری که داشتم بداشت، با خویش گفته بودم با گروهی سوار برون شوم و با این سپاه که از شام می‌آید مقابل شوم به این امید که غافلگیرشان کنم اگر احتیاط نیز نداشته بودند مهم نبود که دور از این شهر با آنها مقابل می‌شدم که نه امیری همانند حجاج داشتند که بدو تکیه کنند و نه شهری مانند کوفه که بدان پناه برند، امروز خبر گیر اتم آمدند و خبر آوردند که نخستین گروه آنها وارد عین النمر شده‌اند، اکنون نزدیک کوفه‌اند، خبر گیران من از پیش عتاب ابن ورقا نیز آمده‌اند و گفته‌اند که وی با جمع مردم کوفه در صراة فرود آمده، بنابر این فاصله ما با آنها کم است حرکت کنیم و به مقابله عتاب بن ورقا رویم.»

گوید: مطرف که می‌ترسید خبر وی و اینکه کس پیش شیب فرستاده به حجاج رسد سوی جبال رفت و می‌خواست آنجا بماند و بنگردد کار فیما بین شیب و عتاب چه می‌شود.

گوید: «شیب کس پیش مطرف فرستاد که اینک که با من بیعت نکردی منصفانه به تو اعلام جنگ می‌کنم.»

گوید: مطرف به یاران خویش گفت: «برویم که حجاج به ناچار با ما نبرد می‌کند، پس وقتی با ما نبرد کند که نیروی بیشتر داشته باشیم.» پس حرکت کرد و به مداین رفت.

گوید: شیب پل را بیست و برادر خویش مصاد را سوی مداین فرستاد. عتاب سوی وی آمد و در بازار حکمه جای گرفت و چنان بود که حجاج، جمع اهل کوفه و جنگ آوران را با جوانانی که آماده حرکت شدند، حرکت داده بود. جنگاوران چهل هزار کس بودند، به جز جوانان. در آن هنگام چهل هزار کس از

جنگاوران و ده هزار کس از جوانان در بازار حکمه پیش عتاب رسیدند که همگی پنجاه هزار کس بودند.

گوید: حجاج همه فرشیان و مردم خاندانهای عرب را به راه انداخت. عبدالرحمان بن جندب گوید: وقتی حجاج کسان را با عتاب به مقابله شیب می فرستاد او را بر منبر دیدم که می گفت: «ای مردم کوفه همگی با عتاب بن ورقا حرکت کنید. به هیچکس اجازه نمی دهم که بماند مگر کسی که او را به کارهای خویش گماشته باشم، بدانید که مجاهد صبور و برتری دارد و وامانده فراری زبونی و خشونت می بیند. قسم به آنکس که خدایی جز او نیست اگر در این نبرد نیز مانند نبرد پیش عمل کنید با شما خشونت کنم و به سختی مالشان دهم.»

گوید: آنگاه فرود آمد و مردم سوی عتاب که در بازار حکمه بود روان شدند.

قروه بن لقیط گوید: شیب در مداین ما را سان دید، هزار کس بودیم، میان ما به سخن ایستاد، حمد خدا گفت و ثنای او کرد، سپس گفت: «ای گروه مسلمانان چنان بود که خدای شما را که یکصد یا دویست یا کمی بیشتر یا کمتر از این بودید ظفر می داد اکنون صدها و صدها، بدانید که من نماز ظهر می کنم آنگاه با شما حرکت می کنم.»

گوید: پس شیب نماز ظهر بکرد، آنگاه میان مردم بانگ زدند که ای سپاه خدا بر نشین و خوشدل باش. و یاران وی حرکت کردند، اما بنا کردند عقب بمانند و تاخیر کنند و چون از سابط گذشت و با وی فرود آمدم، مدتی دراز برای ما نفل گفت و از ایام خدا سخن آورد و گفت که به دنیا بی رغبت باشیم و به آخرت ترغیبمان کرد. پس از آن مؤذن خویش را بگفت تا اذان گفت، آنگاه پیش ایستاد و با نماز پسینگاه کرد، آنگاه حرکت کرد و ما را به نزدیک عتاب بن ورقا و یاران وی برد و چون آنها را بدید فرود آمد و مؤذن خویش را بگفت که اذان گفت. آنگاه پیش ایستاد

و با مانعاز مغرب کرد. مؤذن وی سلام بن سیارشیبانی بود.

گوید: و چنان بود که خبر گبران عتاب بن ورقا پیش وی رفته بودند و خبر داده بودند که شیب سوی وی می رود و او همه کسان را بیاورده بود و آرایش داده بود و چنان بود که در همان روز اول که آمده بود خندق زده بود و هر روز چنان و امی نمود که می خواهد به مقابله شیب سوی مداین رود و چون خبر به شیب رسید گفت: «سوی وی روم خوشتر دارم که اوسوی من آید» و سوی او رفت.

گوید: و چون عتاب مردم را به صف کرد محمد بن عبدالرحمان را بر پهلوی راست خویش نهاد و بدو گفت: «برادر زاده ام تو مردی معتبری، صبوری کن و ثبات یار.»

گفت: «به خدا تا یکی با من ثبات کند نبرد می کنم.»

گوید: به قیصه بن والی نیز که بر یک سوم بنی تغلب بود گفت: «پهلوی چپ را عهده کن»

قیصه گفت: «من پیری فرتوتم، همین مرا بس که زیر پرچم خویش به جای مانم، نیروی ایستادن از من برفته و ایستادن نتوانم مگر آنکه مرا بردارند، ولی اینک عید الله بن حلیس و نعیم بن علیم، هردو از تغلبی - که هر کدامشان بر یک سوم تغلبیان بودند - هر کدامشان را می خواهی بگمار که هر کدام را بگماری دوراندیش و مصمم و لایق است.

گوید: پس عتاب، نعیم بن علیم را بر پهلوی چپ خویش گماشت، حنظله بن حارث یربوعی را که پسر عموی عتاب بود و پیر خاندان بود بر پیادگان گماشت و آنها را سه صف کرد که یک صف مردان شمشیردار بودند و یک صف نیزه داران و صف دیگر نیزاندازان.

گوید: آنگاه عتاب مابین پهلوی راست تا پهلوی چپ برقت و بر مردم هر پرچم می گذشت و به ترس خدای ترغیبشان می کرد و می گفت: «صبوری کنند» و برای آنها

نقل می گفت.

تمیم بن حارث از دی گوید: عتاب پیش ما بایستاد و نقل بسیار گفت که سه جمله از آن را به یاد دارم گفت: «ای اهل اسلام، نصیب شهیدان از بهشت از همه کسان بیشتر است هیچکس از مخلوق خدا به نزد وی پستدیده‌تر از مردم صبور نیست. مگر نمی بینید که گوید: صبوری کنید که خدا یار صبوری کنان است هر که خدای عمل او را بپسندد منزلتی بزرگ دارد، خدا هیچکس را از مردم یاغی مغرورتر ندارد، مگر نمی بینید که این دشمن شما با شمشیر به مسلمانان حمله می برد و عقیده دارند که این به نزد خدا مایهٔ قربشان است. آنها بدترین مردم زمینند و سکان اهل جهنم نقل گویان کجایند؟»

گوید: این سخن را گفت اما کسی از ما بدو پاسخ نداد و چون چنین دید گفت: «کی شعر عنتره را روایت می کند؟»

گوید: به خدا هیچکس بدو پاسخ نداد. گفت: «انا لله، گویی می بینمتان که از اطراف عتاب بن ورقا گریخته اید و او را رها کرده اید که باد در... نش بوزد.»
گوید: آنگاه برفت و در قلب نشست، زهره بن حویه و عبدالرحمان بن محمد ابن اشعث و ابوبکر بن محمد عدوی نیز با وی نشسته بودند. شیب پیش آمد، ششصد کس با وی بود، چهارصد کس از او عقب مانده بودند. گفت: «کسانی عقب مانده اند که خوش ندارم میان ما دیده شوند»

گوید: شیب، سدید بن سلیم را با دوستان کس بر پهلوی چپ نهاد، محفل بن وایل را با دوستان کس در قلب نهاد و خود وی با دوستان کس به طرف پهلوی راست رفت، مابین مغرب و عشا بود و مهتاب بر آمده بود، بانگشان زد که این پرچمها از آن کیست؟

گفتند: «پرچمهای ربيعة است.»

گفت: «پرچمهایی که مدت‌ها یار حق بوده و مدت‌ها یار باطل بوده و از هر يك نصیبی داشته. به خدا با شما نبرد می‌کنم و از نبردتان نیکی ذخیره می‌کنم، شما ربیع‌اید و من شیبیم، ابوالمدله، حکمیت خاص حکیم است اگر می‌خواهید ثبات کنید.»

گوید: آنگاه به آنها حمله برد روی‌بند بود، مقابل خندق، و آنها را پراکنده کرد. پرچمداران قبیصة بن والقی و عبیدالله بن حلیس و نعیم بن علیم ثبات کردند و کشته شدند و پهلوی چپ به تمامی هزیمت شد و کسانی از مردم بنی‌تغلب‌بانگ بر آوردند که قبیصة بن والقی کشته شد.

شیب گفت: «ای گروه مسلمانان قبیصة بن والقی تغلبی را کشته‌اید، خدای تعالی گوید:

«وَأَنزَلَ عَلَيْهِمْ نُبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْ مِنْهَا فَاتَّبِعْهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الظَّالِمِينَ»^۱

یعنی: حکایت کسی را که آیه‌های خویش را بدو (تعلیم) دادیم و از آن به درشد و شیطان به دنبال او افتاد و از گمراهان شد برای آنها بخوان. این مثل قبیصة بن والقی پسر عموی شماس، که پیش پیغمبر خدای صلی‌الله‌علیه‌وسلم رفت و اسلام آورد، سپس با کافران به جنگ شما آمد آنگاه برپیکر قبیصة بایستاد. و گفت: «وای تو اگر بر اسلام نخستین خویش ثبات ورزیده بودی نیک‌روز بودی.»

گوید: پس از آن شیب از جانب پهلوی چپ بر عتاب بن ورقا حمله برد که سالار آن محمد بن عبدالرحمان بود که بر پهلوی راست همراه گروهی از بنی‌تمیم و همدان نبرد کرد و نیکو نبرد کردند و همچنان بی‌وند تا یامدند و به آنها گفتند عتاب این ورقا کشته‌شد که پراکنده شدند.

گوید: عتاب بن ورقا در قلب سپاه برفرشی نشسته بود، زهره بن حویسه نیز با

وی بود که شیب به جانب آنها آمد. عتاب به زهره گفت: «ای زهره پسر حویه اینک روزیست که شمار بسیار است و لیاقت اندک، به جای این همه مردم دریغ از پانصد سوار مانند مردان تمیم، کسی نیست که در مقابل دشمن ثبات کند؟ کسی نیست که به جان یاری کند؟» اما همه از اطراف وی پراکنده شدند و او را وا گذاشتند.

زهره گفت: «ای عتاب نکو کردی که از کسی مانند تو بایسته بود به خدا اگر تسلیم آنها می شدی، بقای تو اندکی بیشتر نبود، خوشدل باش که مرا امید هست که خدا در آخر عمر شهادت را به ما هدیه کرد.»

عتاب گفت: «خدایت بهترین پاداشی دهد که برای نیکی می دهد و ترغیب به ترس خدای.»

گوید: و چون شیب نزدیک وی رسید با گروه اندکی که همراه وی ثبات کرده بودند به پاخاست، کسان از راست و چپ رفته بودند. عمار بن یزید کلبی بدو گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد عبدالرحمان بن محمد گریخت و بسیار کس با وی فراری شدند.»

گفت: «از این پیش نیز گریخته بود، این جوان اهمیت نمی دهد که چه می کند.»

گوید: آنگاه لختی با آنها بجنگید و می گفت: «هرگز چنین نبردی ندیده بودم، هرگز به چنین نبردی مبتلا نشده بودم که جنگاور اندک باشد و فراری زیاد.»

گوید: یکی از مردم بنی تغلب از یاران شیب به نام عامر پسر عمرو او را بدید، عتاب خونی از قوم وی ریخته بود. عامر از جمله سواران بود. پیش شیب رفت و گفت: «به خدا گمان دارم این که سخن می کند عتاب بن ورقا است» آنگاه بدو حمله برد و با نیزه بزد که بیفتاد. قاتل عتاب او بود.

گوید: سواران، زهره بن حویه را لگد کردند و او با شمشیر خویش کسان را می راند، پیری فرتوت بود و توان برخاستن نداشت، فضل بن عامر شیبانی پیامد و

او را بکشت، آنگاه شیب پیامد و او را افتاده دید و شناخت و گفت: «کی این را کشت؟»

فضل گفت: «منش کشتم.»

شیب گفت: «این زهره بن حویه است. به خدا اگر بر گمراهی کشته شدی بسا روزها که در جنگهای مسلمانان نیک کوشیدی و بیاقت نمودی، بسا سوار مشرک که به هزیمت دادی و دسته‌هایشان که به غزای آن رفتی و دهکده‌های پر جمعیتشان که گشودی اما در علم خدا چنان بود که به یاری ستمگران کشته شوی.»

فرو بن لقیط گوید: به خدا شیب را دیدم که غم زهره می‌خورد و یکی از جوانان بکرین وایل گفت: «از آغاز شب امیر مؤمنان غم یکی از کافران می‌خورد.» گفت: «تو گمراهی آنها را بهتر از من نمی‌دانی اما من از گذشته کارشان چیزها میدانم که تو نمی‌دانی و اگر بر آن ثابت مانده بودند برادران ما بودند.» گوید: عمار بن یزید بن شیب کلبی در نبرد کشته شد، ابوخیثمه بن عبدالله نیز کشته شد.

گوید: شیب به اهل اردو و کسان دست یافت و گفت: «شمشیر از آنها بدارید» به ییعتشان خواند و همانندم کسان با وی بیعت کردند و همان شب فراری شدند.

گوید: شیب وقتی با آنها بیعت می‌کرد می‌گفت: «تا وقتی که فرار کنند.» گوید: شیب هر چه را در اردوگاه بود به تصرف آورد آنگاه کس فرستاد که برادرش از مداین پیامد و چون به اردوگاه رسید راه کوفه گرفت. دو روز در اردوگاه خویش در بیت قره بماند آنگاه به طرف مردم کوفه روان شد.

گوید: سفیان بن اسود کلبی و حبیب بن عبدالرحمان حکمی، از مردم مذحج با همراهاتشان از مردم شام وارد کوفه شده بودند و حجاج را نیرو داده بودند که به کمک آنها از مردم کوفه بی‌نیاز شد و برمنبر کوفه به سخن ایستاد و حمد خدا

گفت و ثنای او کرد، آنگاه گفت: «اما بعد، ای مردم کوفه، هر که خواهد به شما نیرو گیرد خدایش نیرو ندهد و هر که خواهد به وسیله شما ظفر یابد خدا ظفرش ندهد» از پیش ما بروید و با ما به جنگ دشمن نیایید، سوی حیره روید و با یهودان و نصاری جای گیرید و همراه ما به نبرد میایید مگر کسی که کارگزار ما بوده و کسی که در جنگ عتاب بن ورقا حاضر نبوده.»

فروغ بن لقیط گوید: به خدا به تعقیب کسان روان شدیم و من به عبدالرحمان ابن محمد و محمد بن عبدالرحمان همدانی رسیدم که پیاده می رفتند، گویی سر عبدالرحمان را می بینم که پراز گل است اما از آنها بگشتم و نخواستم بترسانمشان، اگر حضورشان را به یاران شیب خیر داده بودم همانجا کشته شده بودند. با خویشتن گفتم: «اگر کسانی همانند شما را از قوم خودم به کشتن دهم رای درست ندارم.»

گوید: شیب برقت تا در صراة فرود آمد.

موسی بن سوار گوید: شیب به آهننگ کوفه حرکت کرد و چون به سورا رسید مردم را بخواند و گفت: «کدامتان سرعامل سورا را برای من می آورید؟» گوید: بطین و قنص و سويد و دو کس از یاران وی داوطلب شدند و شتابان برفتند تا به دارالخراج رسیدند، عاملان در کار گرفتن خراج بودند، وارد دارالخراج شدند و با کسان خدعه کردند و گفتند: «پیش امیر آید» گفتند: «کدام امیر؟»

گفتند: «امیری که از جانب حجاج به آهننگ این شیب فاسق آمده.» گوید: آنکه عامل خراج بود فریب خورد و چون نزدیک وی رسیدند شمشیر کشیدند و «حکمت خاص خداست» گفتند و گردن وی را بزدند و هرچه مال بود برگرفتند و به شیب پیوستند.

گوید: وقتی پیش شیب رسیدند به آنها گفت: «برای ما چه آورده اید؟»

گفتند: «سر این فاسق را آورده ایم با هر چه مال به دست آوردیم.»
 مال، در کیسه های مخصوص بر چهار پای بار بود. شیب گفت: «چیزی
 را آورده اید که مایه فتنه مسلمانان است. غلام نیم نیزه را ببار.»
 گوید: بانیم نیزه کیسه ها را درید و بگفت تا چهار پای را براندند. مال از کیسه ها
 بریخت تا به صراة رسید. شیب گفت: «اگر چیزی از آن مانده در آب بینداز.»
 گوید: آنگاه سفیان بن ابرد همراه حجاج به مقابله شیب آمد، پیش از آنکه
 با حجاج بیاید، به نزد وی رفته بود و گفته بود: «مرا بفرست تا از آن پیش که شیب
 به نزد تو رسد با وی مقابل شوم» اما حجاج گفته بود: «خوش ندارم از هم جدا
 شویم تا با جمع شما با شیب روبرو شوم و کوفه پشت سرمان باشد و قلعه به
 دستان.»

در این سال شیب برای بار دوم وارد کوفه شد.

سخن از

ورود شیب به کوفه

و جنگ وی با حجاج

موسی بن سوار گوید: از آن پس که سپاه شام به کوفه رسید سبره بن
 عبدالرحمان نیز از دسکره به کوفه آمد، مطرف بن مغیره به حجاج نوشته بود که
 شیب نزدیک من رسیده سپاهی سوی مداین فرست. و او سبره بن عبدالرحمان
 را با دو بست سوار بفرستاد و چون مطرف به آهنگ جبل برون شد یاران خویش
 را همراه برد و مقصد خویش را با آنها بگفت اما از سبره مکث داشت و چون به
 دهکده شاهی (دسکره الملك) رسید سبره را پیش خواند و مقصد خویش را با وی
 بگفت و او را به کار خویش خواند. سبره گفت: «بله من با توام» اما چون از پیش
 وی برفت کس فرستاد و یاران خویش را فراهم آورد و با آنها حرکت کرد و در راه

معلوم داشت که عتاب بن ورقا کشته شده و شیب سوی کوفه رفته.

گوید: پس سیره پیامد تا به دهکده‌ای رسید به نام بیطری. شیب نیز در حمام عمر فرود آمده بود، سیره حرکت کرد و از گدار دهکده شاهی از فرات گذشت و سواره برفت تا به نزد حجاج رسید و دید که مردم کوفه مغضوب شده‌اند.

گوید: سیره پیش سفیان بن ابرد رفت و قصه خویش را با وی بگفت و از اطاعت خویش خبر داد و اینکه از مطرف جدایی گرفته و همراه عتاب نبوده و در هیچک از جنگهای مردم کوفه هزیمت نشده. گفت: «پیوسته عامل امیر بسوده‌ام و دویست کس بامند که هرگز همراه من در هزیمتی شرکت نداشته‌اند و مطیعند و در فتنه‌ای دخالت نداشته‌اند»

گوید: سفیان پیش حجاج رفت و آنچه را سیره گفته بود بدو خبر داد حجاج گفت: «راست گفته و نکو گفته. بگو با ما در مقابله دشمنان حضور داشته باشد.» سفیان برفت و این را با سیره بگفت.

گوید: شیب پیامد تا در محل حمام اعین جای گرفت. حجاج، حارث بن معاویه ثقفی را پیش خواند و با گروهی از نگهبانان که در نبرد عتاب حضور نداشته بودند و کسانی که اهل عمل حکومت بودند یا قریب دویست کس از مردم شام روانه کرد که با قریب هزار کس برفت و در راه جای گرفت.

گوید: شیب از آمدن حارث خبر یافت و با باران خویش شتابان حرکت کرد و چون به نزد وی رسید حمله برد و او را بکشت و بارانش را هزیمت کرد هزیمتیان پیامدند و وارد کوفه شدند، شیب نیز پیامد و پل را برید و پای آن در سمت کوفه اردوزد و سه روز در اردوگاه خویش بود که روز اول حارث بن معاویه را کشته بود. به روز دوم حجاج آزاد شدگان و غلامان خویش را که همه مسلح بودند فرستاد که دهانه کوچه‌های کوفه را که بدان سمت بود بستند. مردم کوفه نیز پیامدند و دهانه کوچه‌های خویش را بستند که بیم داشتند اگر نیابند دچار خشم حجاج و

عبدالملك بن مروان شوند .

گوید، شبیب بیامد و در انتهای شورهزار مجاور علف فروشان نزد يك ایوان مسجدی بساخت که تاکنون به پاست.

گوید، و چون روز سوم شد حجاج ابوالورد یکی از آزادشدگان خویش را که زره^۱ پوشیده بود روانه کرد و زره پوشان بسیار و غلامان خویش را همراه وی کرد گفتند: «این حجاج است» شبیب بدو حمله برد و خونش بریخت و گفت: «اگر این حجاج بود شما را از او آسوده کردم.»

گوید: پس از آن حجاج غلام خویش طهمان را با جمعی به همان شمارو همان وضع فرستاد که شبیب بدو حمله برد و خونش را بریخت و گفت: «اگر این حجاج بود شما را از وی آسوده کردم»

گوید: پس از آن به وقت برآمدن روز حجاج از قصر درآمد و گفت: «استری برای من بیارید که از این جا تا شورهزار بر آن نشینم»

استری برای وی آوردند که دست و پای آن سپید بود. بدو گفتند: «خدایت قرین صلاح بدارد، عجمان سواری چنین استری را در چنین روزی به فال بد می گیرند»

گفت: «استر را پیش من آرید که اینك روزی سپید پشانی و سپید دست و پاست.»

گوید: آنگاه براستر نشست و با مردم شام حرکت کرد و از راه کوچه یرید^۲ برفت و بالای شوره زار درآمد و چون شبیب و یاران وی را بدید فرو آمد، شبیب

۱- در متن کلمه نجفاف آمده که چیزی بوده همانند زره اما نه حلقه بلکه صفحات آهنین پیوسته به هم بوده که برای حفاظ اسب در تیردگاه به پهلوهای آن می بستند و احیاناً مردان نیز به جای زره به تن می کرده اند اما کلمه ای معادل آن نیافتم و به حکم ضرورت زره را بکار بردم (۲)

با سیصد سوار بود و چون حجاج را دید که سوی وی آمده با یاران خویش پیش آمد. سبرة بن عبدالرحمان پیش حجاج آمد و گفت: «امیر دستور می‌دهد که کسجا باشم؟»

گفت: «برده‌خانه کوچه‌ها بایست و اگر سوی شما آمدند و نبردی شد نبرد کنید.»

گوید: پس ابوسبره برفت و با جماعت کسان بایستاد.
گوید: حجاج چهار پایه خویش را خواست و بر آن نشست آنگاه بانگ زد: «ای مردم شام، شما اهل اطاعت و شنوایی و صبور و یقینید و باطل این کثافت‌ها حق شما را باطل نمی‌کند، چشم فرو نهد و زانو بزنید و با سرنیزه‌ها با این قوم مقابل شوید.»

گوید: پس کسان زانو زدند و نیزه‌ها را بالا بردند گفتی سنگستانی سیاه بودند، شیب سوی آنها آمد و چون نزدیک رسید یاران خویش را بیاراست، به سه دسته: یک دسته با وی بودند، یک دسته با سوید بن سلیم، و دسته دیگر با محلل بن وایل.

گوید: شیب به سوید گفت: «با سواران خویش به آنها حمله کن» سوید حمله برد که ثبات ورزیدند و چون به نزدیک نیزه‌ها رسید سوی وی و یارانش جستند و با نیزه بزدند و پیش رفتند که بازگشت. حجاج بانگ زد که ای اهل شنوایی و اطاعت، چنین کنید، ای غلام چهار پایه مرا پیش ببر.

گوید: شیب، محلل را بگفت تا به آنها حمله کند که با وی نیز چنان کردند که با سوید کرده بودند، حجاج بانگشان زد که ای اهل شنوایی و اطاعت چنین کنید، ای غلام چهار پایه مرا نزدیک ببر.

گوید: پس از آن شیب با دسته خویش حمله آورد که در مقابل وی ثبات ورزیدند و چون به نیزه‌ها رسید پیش روی او جستند و مدتی دراز با آنها بجنگید،

آنگاه مردم شام با نیزه او را یزدند و پیش رفتند تا به یارانش پیوست و چون ثبات آنها را بدید بانگ زد که ای سویدبا سواران خویش به مردم این کوچه مقصودش کوچه لحام جریر بود. حمله بر، شاید کسانی را که آنجا هستند برانی و از پشت سر به طرف حجاج آیی ما نیز از پیش روی بدو حمله بریم.

گوید: سویدبن سلیم جدا شد و به مردم کوچه حمله برد که از بالای خانه ها و دهانه کوچه ها به او تیر انداختند و بازگشت.

گوید: و چنان بود که حجاج عروة بن مغیره بن شعبه را با سیصد کس از مردم شام به حفاظت خویش و یارانش گماشته بود که از پشت سر بدو حمله نیاورند.

فرو بن لقیط گوید: آنروز شبیب به ما گفت: «ای اهل اسلام ما خویشان را به خدا فروخته ایم و هر که خویشان را به خدا فروخته باشد رنج و آزاری را که در راه خدا ببیند اهمیت ندهد، صبری، صبوری، حمله ای مانند حمله جنگهای دیگران»

گوید: آنگاه یاران خویش را فراهم آورد و چون حجاج بدانست که به آنها حمله می آورد به یاران خویش گفت: «ای اهل شوائی و اطاعت در مقابل این يك حمله ثبات آرید، قسم به پروردگار آسمان که از پی آن به جز فیروزی نیست.» پس آنها زانوزدند، شبیب با همه یارانش حمله آورد و چون نزدیک آنها رسید حجاج به جمع کسان بانگ زد که پیش روی او هستند و چندان با نیزه و شمشیر ضربت زدند و پیش رفتند و شبیب و یارانش را که با آنها به جنگ بودند عقب زدند تا به محل بستان زایده رسیدند.

گوید: و چون به آنجا رسیدند شبیب به یاران خویش بانگ زد: «ای دوستان خدا، زمین، زمین.» آنگاه پیاده شد و به یاران خویش گفت که يك نیمه آنها پیاده شدند و يك نیمه را با سویدبن سلیم گذاشت.

گوید: حجاج پیامد تا به مسجد شبیب رسید، آنگاه بانگ زد که ای مردم

شام، ای اهل شنوایی و اطاعت به خدایی که جان حجاج به فرمان اوست این آغاز فتح است». آنگاه بالای مسجد رفت، نزدیک بیست کس با وی بالا رفتند که نیر همراه داشتند، به آنها گفت: «اگر نزدیک ما آمدند نیر باران شان کنید»

گوید: بیشتر روز را به سختی جنگیدند و هر یک از دو گروه در مقابل گروه دیگر جای خود را نگه داشت. آنگاه خالد بن عتاب به حجاج گفت: «به من اجازه ده با آنها نبرد کنم که من خون باخته‌ام و در نیکخواهیم تردید نیست» حجاج گفت: «اجازه داری»

گفت: «از پشت سرشان می‌آیم و به اردوگاهشان حمله می‌برم»
گفت: «هر چه به نظرت می‌رسد بکن»

گوید: پس خالد با گروهی از مردم کوفه برقت تا از پشت سر وارد اردوگاهشان شد و مصاد برادر شیب را بکشت، غزاله همسر وی نیز کشته شد، فروة بن دفان کلبی او را کشت و اردوگاهشان را آتش زد. خبر به حجاج و شیب رسید. حجاج و یارانش به یکباره تکبیر گفتند، شیب و همه پیادگانی که با وی بودند بر اسبان خویش جستند، حجاج به مردم شام گفت: «به آنها حمله کنید که از این حادثه ترس در دلهاشان افتاده است.»

گوید: مردم شام حمله بردند و آنها را هزیمت کردند و شیب با گروه عقب‌ران به جای ماند.

اصغر خارجی به نقل از کسی که همراه شیب بوده گوید: وقتی کسان هزیمت شدند و شیب از پل برفت سواران حجاج وی را تعقیب کردند.

گوید: و چنان شد که شیب سرخویش را به حال چرت پایین انداخت گفتش: «ای امیر و منان توجه کن و بین پشت سر تو کیست؟» نگاه کرد اما بی اعتنا ماند و دوباره سرخویش را به حال چرت پایین انداخت.

گوید: و چون نزدیک ما رسیدند، گفتم: «ای امیر و منان نزدیک نور میدند.»

گوید: به خدا نظر کرد اما اعتنا نکرد و باز سر خود را به حال چرت پایین انداخت.

گوید: آنگاه حجاج کس سوی سواران خویش فرستاد که او را در سوزش و آتش خدا واگذارید که او را رها کردند و باز گشتند.

ابوعمر و عذری گوید: وقتی شیب عبور کرد پل را برید.

اما فروه گوید: وقتی هزیمت شدیم من با وی بودم که پل را تکان داد ما را تعقیب نکردند تا از پل گذشتیم.

حجاج وارد کوفه شد و به متبر رفت و حمد خدای کرد، سپس گفت: «به خدا پیش از این با شیب نبرد نکرده بودند، به خدا فراری شد و زنش را گذاشت که بی در... نش بشکنند.»

در باره جنگ حجاج با شیب در کوفه روایت دیگر هست که مزاحم بن زفر نیمی گوید: وقتی شیب دسته‌های سپاه حجاج را بشکست، حجاج به ما اجازه داد و در نشیمنگاه وی که شب را آنجا به سر می‌برد پیش وی رفتیم. روی نختی بود و لحافی رویش بود. گفت: «شما را برای کاری خوانده‌ام که اندیشه و امان در آن هست. به من مشورت دهید، این مرد میان جمع شما در آمده، وارد حریمتان شده و جنگاوران را کشته، به من مشورت دهید»

گوید: همه جا خاموش ماندند، یکی با چهار پایه خویش از صف جدا شد و گفت: «اگر امیر اجازه‌ام دهد سخن کنم»
گفت: «بگوی»

گفت: «به خدا، امیر خدا را در نظر نگرفته و حرمت امیرمؤمنان را نداشته و نیکخواه رعیت نبوده»، این بگفت و با چهار پایه خویش در صف نشست.

گوید: وی قتیبه بود، حجاج خشمگین شد و لحاف را پس زد و پای خویش

را از تخت بیاویخت، گویی دو پای او را می‌بینم، گفت: «این کی بود که سخن کرد؟»

گوید: فتیبه با چهار پایه خویش از صف درآمد و همان سخن را تکرار کرد. حجاج گفت: «رای درست چیست؟»

گفت: «این که سوی وی روی و با وی بجنگی»

گفت: «اردوگاهی برای من بجوی و صبحگاهان پیش من آی»

گوید: ما برفتم و عنبسه بن سعید را لعنت می‌گفتم، او بود که درباره فتیبه با حجاج سخن کرده بود و وی را جزویاران حجاج در آورده بود. صبحگاهان همگی وصیت کردیم و با سلاح برفتم، حجاج نماز صبح بکرد و به درون رفت. پس از آن فرستاده وی دم به دم برون می‌شد و می‌گفت: «هنوز نیامده، هنوز نیامده» و ما نمی‌دانستیم که منظور او کیست. اطاقك از کسان پر شده بود، باز فرستاده درآمد و گفت: «هنوز نیامده» فتیبه را دیدیم که در مسجد راه می‌رفت، يك قبای هراتی زرد به تن داشت با عمامه حریر سرخ، شمشیر پهنی آویخته بود که حمایل کوتاه داشت گویی زیر بغل وی بود، دامن قبای خویش را زیر کمر بند نهاده بود، زره به ساقهایش می‌خورد در را برای او گشودند که وارد شد و معطل همانند مدتی بی‌سود آنگاه درآمد و پرچمی افراشته باوی بیاوردند. حجاج دور کعبه نماز کرد، آنگاه به پاخواست و سخن کرد، پرچم را از باب القیل برون بردند، حجاج از دنبال آن برون شد، استری سر خموی که پیشانی و دست و پای سپید داشت بر در بود کعبه بر آن نشست غلامیچگان اسبها را پیش آوردند، اما جز آنرا نپذیرفت، کسان برنشتند، فتیبه نیز بر اصبی نشست که پیشانی و دست و پای سپید داشت فتیبه برزین چون اناری می‌نمود از بس که زین بزرگ بود. راه دارالسقایه گرفت تا به شوره زار رسید که اردوگاه شیب آنجا بود و این به روز چهارشنبه بود.

گوید: دو گروه صبحگاه پنجشنبه به نبرد پرداختند روز جمعه صبحگاه نیز نبرد

انداختند و چون هنگام نماز شد خوار ج هزیمت شدند.

حجاج بن قتیبه گوید: شیبب بیامد، حجاج امیری به مقابله وی فرستاده بود که او را کشته بود، آنگاه امیر دیگر فرستاده بود که او را نیز کشته بود، یکیشان اعبن صاحب حمام اعبن بود.

گوید: پس شیبب بیامد و وارد کوفه شد، غزاله نیز با وی بسود که نذر کرده بود در مسجد کوفه دو رکعت نماز کند و سوره بقره و آل عمران را ضمن آن بخواند.

گوید: و چنان کرد.

گوید: شیبب در اردوگاه خویش اطاقکهای نبین ساخته بود.

گوید: حجاج به سخن ایستاد و گفت: «ای مردم عراق، می یتیمان که در نبرد این قوم نیکخواهی نمی کنید، به امیر مؤمنان می نویسم که مردم شام را به کمک من فرستد.»

گوید: قتیبه به پاخاست و گفت: «تو در نبرد آنها برای خدا و امیر مؤمنان نیکخواهی نکرده ای.»

محمد بن حفص گوید: حجاج گلوی قتیبه را با عمامه اش به سختی فشرد.

دنباله روایت حجاج بن قتیبه چنین است که گوید: حجاج گفت: «چرا»

قتیبه گفت: «مرد معتبر را می فرستی و مردم بی سروپا را با وی همراهی کنی که از پیش وی می گریزند و او شرم می کند و نبرد می کند تا کشته شود» گفت: «رای درست چیست؟»

گفت: «این که خودت بروی و کسانی همانند تو همراهت بیایند و با جانهای خویش به تو کمک کنند.»

گوید: کسانی که آنجا بودند وی را لعنت کردند، حجاج گفت: «به خدا فردا به مقابله وی می روم.»

گوید: و چون صبح شد کسان حاضر شدند، قتیبه گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، قسم خویش را به یاد داشته باش»، و باز کسان او را لعنت کردند.

حجاج گفت: «برون شو و اردوگاهی برای من بجوی»

گوید: پس قتیبه برفت حجاج و یارانش آماده شدند و حرکت کردند، به محلی رسید که کثیف بود، محل زباله بود گفت: «جای مرا اینجا ببندازید» گفتند: «محل کثیف است»

گفت: «کاری که مرا سوی آن می خوانید کثیف تر است، زمین زیر آن پاکیزه است، آسمان بالای آن نیز پاکیزه است.»

گوید: پس فرود آمد و کسان صف بستند. خالد بن عتاب بن ورقا مغضوب بود و جزو قوم نبود.

گوید: شبیب و یارانش بیامدند و اسبان خویش را نزدیک آوردند، پیاده می آمدند. شبیب گفت: «از تیراندازی چشم بپوشید زیر سپرهای خودتان بلغزید و وقتی نيزه های آنها روی سپرها جای گرفت آنها را بالا ببرید و زیر آن جاسای گیرید و بسپا خیزند و باهایشان را قطع کنید که به اذن خدای هزیمت می شوند.»

گوید: پس خوارج بیامدند و به طرف آنها می لغزیدند. خالد بن عتاب با خدمه خویش بیامد و اردوگاهشان را دور زد و اطافکهای نین را آتش زد و چون شعله آتش را بدیدند و جزو ز آت را شنیدند روی بگردانیدند و آتش را درخیمه خویش دیدند، سوی اسبان شان دویدند و کسان از پی آنها رفتند و هزیمت رخ داد.

گوید: حجاج از خالد بن عتاب خشنود شد و برای نبرد آنها برای وی پرچم بست.

گوید: وقتی شبیب، عتاب را کشته بود و می خواست بار دوم وارد کوفه شود بیامد تا نزدیک کوفه رسید، حجاج بن یوسف سیف بن هانسی را فرستاد و یکی را همراه او کرد که از شبیب برای وی خبر آرند. آنها سوی اردوگاه شبیب رفتند که

متوجه آمدنشان شد و آن کس را بکشت و سیف بگریخت یکی از خوارج به تعقیب وی آمد، سیف اسب خویش را از جویی برجهانید، آنگاه از آن خارجی امان خواست به شرط آنکه یا وی راست گوید، و چون او را امان داد گفت که حجاج او و بارش را فرستاده بود که از شیب برای وی خبر ببرند.

خارجی گفت: «ما روز دوشنبه به طرف اومی رویم»

گوید: سیف پیش حجاج آمد و خبر را با وی برگفت.

حجاج گفت: «دروغ گفته و حماقت کرده»

گوید: و چون روز دوشنبه شد، خوارج حرکت کردند و آهنگ کوفه داشتند، حجاج حارث بن معاویه ثقفی را به مقابله آنها فرستاد که شیب در زراره به وی رسید و او را بکشت و یارانش را هزیمت کرد و نزدیک کوفه رسید و بطین را باده سوار فرستاد که بر کنار فرات در دارالرزق منزلگاهی برای وی بجوید.

گوید: بطین بیامد، حجاج حوشب بن یزید را با گروهی از مردم کوفه فرستاده بود که دهانه کوجهما را گرفتند، بطین با آنها نبرد کرد اما بر آنها چیره نشد و کس پیش شیب فرستاد که سواران دیگری به کمک او فرستاد که اسب حوشب را پی کردند و او را هزیمت کردند که جان برد.

بطین سوی دارالرزق رفت و بر کنار فرات اردوزد، شیب بیامد و آن سوی پل جای گرفت. حجاج کس به مقابله او فرستاد، پس شیب برفت و در شوره زار مابین کوفه و فرات فرود آمد و سه روز آنجا بود که حجاج کسی را به مقابله وی نفرستاد.

گوید: به حجاج گفتند که شخصا به مقابله وی رود و او قتیبه بن مسلم را فرستاد که اردوگاهی برای وی آماده کرد و بازگشت و گفت: «راه را آسان یافتیم به قال نیک حرکت کن»، حجاج میان مردم کوفه ندا داد که برون شدند، سران قوم با وی بیامدند تا در اردوگاه جای گرفتند و مقابل خارجیان بماندند.

گویند: بطین برپهلوی راست شیب بود، قعنب وابسته فرزندان ابی ربيعة با قریب دو یست کس برپهلوی چپ بود. حجاج، مطربن ناجیه ریاحی را برپهلوی راست خویش نهاد، خالد بن عتاب بن ورقا ریاحی را با قریب چهار هزار کس بر پهلوی چپ نهاد و بدو گفت: «جای خویش را به او معلوم مدار» و خالد جای خویش را نهان کرد.

گوید: حجاج، ابو الورد غلام خویش را همانند خویش کرد و چون شیب او را بدید حمله برد و با گریزی که پانزده رطل وزن داشت بزد و او را بکشت. اعین صاحب حمام اعین کوفه را نیز که وابسته بکرین وائل بود همانند خویش کرد که شیب او را بکشت.

آنگاه حجاج بر استری نشست که پیشانی و دست و پای سپید داشت و گفت: «این دین پیشانی و دست و پای سپید دارد» پیش برو.

ابو کعب گفت: «پرچم خویش را پیش ببر، مرا ابن ابی عفیل می گویند.» گویند: شیب به خالد بن عتاب و یارانش حمله برد و آنها را تا میدان برد، به مطربن ناجیه نیز حمله کردند و او را عقب راندند. در این وقت حجاج پیاده شد و یاران خویش را بگفت تا پیاده شدند.

حجاج بر گلیمی نشست. عبسه بن سعید نیز با وی بود. در این حال بودند که مصقلة بن مهلهل ضبی لگام شیب را گرفت و گفت: «درباره صالح بن مسرح چه می گویی و در مورد وی چگونه شهادت می دهی؟»

شیب گفت: «در این حال و در این وضع آشفته؟» و حجاج نظر می کرد. گویند: شیب از صالح بیزاری کرد. مصقلة گفت: «خدا از تو بیزار باشد» و از او جدا شدند به جز چهل سوار که دلیرترین یاران وی بودند، دیگران سوی دارالرزق رفتند.

حجاج گفت: «اختلاف کردند» و کس پیش خالد بن عتاب فرستاد که سوی

آنها رفت و نبرد آغاز کرد، غزاله کشته شد و سواری سر وی را پیش حجاج می آورد، شیبب آنها را بشناخت و علوان را بگفت تا به سوار حمله برد و او را بکشت و سر را بیاورد که بگفت تا آنها را غسل دادند و به خاک سپرد و گفت: «وی یعنی غزاله خویشاوند نزدیک شما بود.» آنگاه خوارج با عقیدداران خویش رفتند؛ خالد نیز پیش حجاج آمد و وی را از رفتن قوم خبر داد حجاج بدو گفت به شیبب حمله کند که به آنها حمله برد، هشت کس و از جمله قنبل و بطین و علوان و عیسی و مہذب و ابن غویمر و سنان او را تبعیت کردند و تا میدان عقب راندند.

گوید: در آن حال خوط بن عمرو سلسوسی را پیش وی آوردند. شیبب بدو گفت: «ای خوط، حکمت خاص خداست.» او نیز گفت: «حکمت خاص خداست»

شیبب گفت: «خوط از یاران شماست اما دچار ترس شده بود» پس او را رها کرد، عمیر بن قعقاع را نیز پیش وی آوردند که بدو گفت: «ای عمیر حکمت خاص خداست» اما مقصود وی را تفهید و می گفت: «در راه خدا به جوانیم ببخش.»

شیبب باز به او گفت: «حکمت خاص خداست» که نجاتش دهد، اما تفهید و بگفت تا او را بکشتند.

گوید: مصاد برادر شیبب کشته شد، شیبب در انتظار کسانی بود که به تعقیب خالد رفته بودند که تأخیر کردند، وی را چرت گرفت که حبیب بن حدره بیدارش کرد، یاران حجاج به طرف او نمی آمدند که از وی بیمناک بودند. آنگاه شیبب سوی دارالرزق رفت و زخمیان نیم جان یاران خویش را فراهم آورد.

گوید: آن هشت کس به محل شیبب باز گشتند و چون او را ندیدند پتداشتند او را کشته اند، مطرو خالد پیش حجاج باز گشتند که به آنها گفت گروه هشت نفری را تعقیب کنند. گروه هشت نفری از پی شیبب رفتند تا از پل مداین گذشتند و وارد

دیری شدند که آنجا بود، خالد که از پی آنها بود محاصره‌شان کرد، اما به مقابله‌ی برون شدند و وی را نزدیک دو فرسخ برانند و خویشتن را با اسب به دجله افکندند. خالد نیز با اسب به دجله زد و از آنجا در حالی که پرچم خویش را به دست داشت عبور کرد.

شیب گفت: «خدایش بکشد، چه سواری، چه اسبی، این نیرومندترین مردم است و امشب قویترین اسب روی زمین است.»
گفتند: «این خالد بن عتاب است»

گفت: «در کار دلیری ریشه‌دار است به خدا! اگر می‌دانستم از پی اومی رستم اگر چه وارد جهنم شده بود.»

ابو عمرو علری گوید: وقتی شیب هزیمت شد، حجاج وارد کوفه شد، آنگاه بالای منبر رفت و گفت: «به خدا تا کنون با شیب چنین نبردی نکرده بودند، به خدا به فرار رفت و زنش را وا گذاشت که نی‌در... نش‌بشکنند.»

گوید: آنگاه حبیب بن عبدالرحمان حکمی را پیش خواند و وی را با سه هزار کس از مردم شام به تعقیب شیب فرستاد و بدو گفت: «از شیخون وی بر حذر باش و هر کجا با وی تلاقی کردی با او نبرد کن که خدا شوکت او را شکست و دندان‌ش را شکست.»

گوید: حبیب بن عبدالرحمان از پی شیب برفت تا به انبار رسید، حجاج کس پیش عاملان خویش فرستاد که به یاران شیب برسایند که هر کس از آنها سوی ما آید در امان است و هر کس از آنها که بر این عقیده ثابت نبود و از جنگ و امانده بود می‌آمد و امان می‌گرفت.

گوید: پیش از آن نیز به روز هزیمت، حجاج میان آنها ندا داده بود که هر کس از شما پیش ما آید در امان است، و بسیار کس از یاران شیب پراکنده شده بودند.

گوید: شیب خبر یافت که حبیب بن عبدالرحمان در اقبال فرود آمده و با باران خویش بیامد و چون نزدیک اردوگاه آنها رسید فرود آمد و با باران خویش نماز مغرب بکرد.

ابویزید سکسکی گوید: به خدا آن شب که شیب بیامد و به ما شبخون زد من جزو مردم شام بودم وقتی شب در آمد حبیب بن عبدالرحمان ما را فراهم آورد و ما را چهار گروه کرد و گفت که می باید هر یک از چهار گروه سمت خویش را محفوظ دارد و اگر گروهی به جنگ پرداخت، گروه دیگر به کمک آن نیاید. که شنیده ام این خوارج نزدیک ما هستند، چنان دانید که به شما شبخون می زنند و با شما جنگ می کنند.

گوید: همچنان بر آرایش خویش بودیم تا شیب بیامد و شبخون زد و بر یکی از چهار گروه ماحمله برد که سالارشان عثمان بن سعید عذری بود و مدنی دراز با آنها نبرد کرد. اما هیچکس از آنها از جای نرفت، آنگاه رهانشان کرد و سوی گروه دیگر رفت که سالارشان سعد بن بجل عامری بود. با آنها نیز نبرد کرد و هیچکس از آن گروه از جای نرفت، آنها را نیز رها کرد و سوی گروه دیگر رفت که سالارشان نعمان بن سعد حمیری بود و به آنها دست نتوانست یافت. آنگاه سوی گروه دیگر رفت که سالارشان ابن اقبصر خثعمی بود و مدنی دراز با آنها نبرد کرد اما کاری نداشت، آنگاه به دور ما گشت که به ما حمله می برد تا سه چهارم از شب گذشت و چندان سختی کرد که گفتیم از ما جدا نمی شود، آنگاه مدنی دراز پیاده با ما نبرد کرد، به خدا از ما و آنها دستها افتاد و چشمها درید و کشته در میانه بسیار شد. ما نزدیک سی کس از آنها کشتیم، آنها نیز نزدیک یکصد کس از ما کشتند، به خدا اگر چنانکه می دیدیمشان از یکصد کس بیشتر بودند ما را نابود کرده بودند، به خدا به همین ترتیب بودند و از ما جدایی نگرفتند که از دست آنها خسته شدیم، آنها نیز از دست ما خسته شدند، ما از آنها نفرت کرده بودیم، آنها نیز از ما نفرت

کرده بودند. می دیدم که یکی از ما یکی از آنها را با شمشیر خویش می زد و زیانش نمی زد از بس که خسته و ناتوان بود. می دیدم که یکی از ما نشسته نرسد می کرد و از فاصله شمشیر می زد و از خستگی تاب برخواستن نداشت.

گوید: و چون از ما نومید شدند شیب برفشست آنگاه به کسانی از یارانش که پیاده شده بودند گفت: «برنشینید» و چون برفشست اسبان خویش جا گرفتند راه خویش گرفت و از پیش ما برفت.

قروه بن لقیط درباره شیب گوید: وقتی از پیش حریفان بازگشتیم سخت غمین بودیم و زخم بسیار داشتیم. به ما گفت: «اگر دنیا می خواستیم این حال که داریم بسیار سخت بود اما در راه ثواب خدای این بسیار آسان است.»

گوید: یارانش گفتند: «ای امیر مؤمنان راست گفتی»

گوید: هرگز این را فراموش نمی کنم که روبه سوی دین سلیم کرد و بدو گفت: «دیشب دو کس از آنها را کشتم که یکیشان دلیرترین مردم بود و دیگری ترسوترین مردم. شبانگاه به طلیعه داری شما بیرون شدم و سه کس از آنها را دیدم که وارد دهکده ای شدند که یایسته های خویش را از آنجا بخرند. یکی از آنها بایسته خویش را خرید و پیش از یاران خویش درآمد، من نیز با وی درآمد به من گفت: «گویی تو علف نخیدی»

گفتمش: «مرا رفیقانی هست که زحمت این کار را از من برداشته اند.»

بدو گفتم: «به نظر تو این دشمن ما کجا فرود آمده؟»

گفت: «شنیده ام که نزدیک ما فرود آمده به خدا دوست دارم با شیبشان مقابل

شوم.»

گفتم: «این را دوست داری.»

گفت: «آری»

گفتم: «پس احتیاط خویش بدار که به خدا من شیبیم» و شمشیر خویش را

کشیدم، به خدا که بیفتاد وی حرکت شد.

گفتمش: «وای تو برخیز»، و رفتم که بنگرم و معلوم داشتم که مرده است. گوید: باز گفتم و به دیگری رسیدم که از دهکده در آمد. به من گفت: «در این وقت که مردم سوی اردوگاه خویش می روند کجا می روی؟» اما من با وی سخن نکردم و رفتم که اسبم مرا می برد، او از پی من آمد تا به من رسید، راه او برگرفتم و گفتم: «چه می خواهی؟»

گفت: «به خدا تو از دشمنان مایی»

گفتم: «به خدا آری»

گفت: «به خدا نخواهی رفت تا مرا بکشی یا ترا بکشم»

گوید: پس بدو حمله بردم، او نیز به من حمله آورد، نختی با شمشیر جنگیدیم به خدا در کار دلیری و جنگاوری از او برتر نبودم جز اینکه شمشیرم برانتر از شمشیر وی بود و خونش را بر بستم.

فروه گوید: برفتم تا از دجله عبور کردیم آنگاه در سرزمین جوخی راه سپردیم تا بار دیگر به نزدیک واسط از دجله عبور کردیم، آنگاه راه اهواز گرفتیم و از آنجا سوی فارس رفتیم و از آنجا رهسپار کرمان شدیم.

به گفته هشام در همین سال شیب به هلاکت رسید.

اما به گفته واقدی هلاکت وی به سال هفتاد و هشتم بود.

سخن از سبب

هلاکت شیب

ابویزید سکسکی گوید: حجاج ما را سوی وی، یعنی شیب، فرستاد و مال بسیار میان ما بخش کرد و به هر يك از زخم داران و مبتلایان قوم چیز داد. آنگاه به سفیان بن ابرد گفت: به مقابله شیب رود و سفیان آماده شد، اما این کار بر حیب

ابن عبدالرحمان حکمی ناگوار آمد و گفت: «سفیان را سوی کسی می فرستی که هزیمتش کرده ام و بیکه سواران اصحابش را کشته ام»

گوید: سفیان را نیز پس از دوماه فرستاد.

گوید: شیب در کرمان بود تا نیرو گرفت و او و یارانش بیاسودند، آنگاه حرکت کرد و راه بازگشت گرفت، سفیان پای پل دجیل اهواز به مقابله او رفت. حجاج به حکم بن ایوب که شوهر دختر حجاج و عامل وی بر بصره بود نوشته بود: «اما بعد، یکی دلیر و معتبر از مردم بصره را با چهار هزار کس به مقابله شیب فرست و بگروه سفیان بن ابرد ملحق شود و شنوا و مطیع او باشد»

گوید: حکم، زیاد بن عمرو عتکی را با چهار هزار کس فرستاد اما هنگامی که سفیان با شیب تلاقی کرد، هنوز پیش وی نرسیده بود.

گوید: وقتی میان سفیان و شیب به نزد پل دجیل تلاقی شد، شیب به طرف سفیان عبور کرد و دید که سفیان با پیادگان موضع گرفته: مهاجرین صیفی عذری را بر سوارگان گماشته بشر بن حسان فهری را بر پهلوی راست خویش نهاده و عمر بن حمیره فزاری را بر پهلوی چپ نهاده شیب نیز با سه گروه از یاران خویش بیامد: وی با يك گروه بود، سوید با يك گروه بود، قعنب محلمی نیز با يك گروه بود، محلل بن وائل را نیز در اردوگاه خویش نهاده بود

گوید: وقتی سوید که بر پهلوی راست شیب بود بر پهلوی چپ سفیان حمله برد و قعنب که بر پهلوی چپ شیب بود بر پهلوی راست حریف حمله برد خود شیب به سفیان حمله برد و مدتی از روز رانبرد کردیم، عاقبت جدا شدند و به جایی رفتند که در آنجا بوده بودند، شیب و یارانش بیش از سی بار به ما حمله کرده بودند که در هیچ يك از حمله ها از صف خویش نرفته بودیم. سفیان بن ابرد به ما گفت: «پراکنده شوید فقط پیادگان سوی آنها حمله برند»

گوید: به خدا پیوسته با نیزه و شمشیر به آنها ضربت زدیم تا آنها را به

طرف پل رانندیم و چون شیب به پل رسید پیاده شد و قریب یکصد کس با او پیاده شدند. تا هنگام شب با آنها به سختی نبرد کردیم چنانکه هیچ قومی سخت‌تر از آن نبرد نکرده بود. وقتی پیاده شدند چندان با نیزه و شمشیر به ما ضربت زدند که مانند آنرا از هیچ قومی ندیده بودیم.

و چون سفیان دید که تاب مقاومت آنها ندارد و بیم ظفر یافتنشان دست تیراندازان را خواست و گفت: «تیربارانشان کنید»، و این به هنگام شب بود. تلاقی دو گروه هنگام نیمروز رخ داده بود، تیراندازان شبانگاه به طرف آنها تیراندازی کردند. سفیان بن ابر تیراندازان را جداگانه به صف کرده بود و یکی را به سالاری آنها گماشته بود. گوید: و چون لختی تیراندازی کردند خوارج به طرف آنها حمله بردند و چون به تیراندازان ما حمله بردند ما نیز به آنها حمله بردیم و آنها را از تیراندازان مشغول داشتیم و چون لختی تیراندازی کردند، شیب و یارانش برنشتند و به تیراندازان حمله بردند که بیشتر از سی کس از آنها از پای درآمدند.

آنگاه با سواران خویش به طرف ما بگشت و یگراست سوی ما آمد و ما با نیزه‌ها با وی جنگیدیم تا شب تاریک شد، آنگاه باز گشت.

گوید: در این وقت سفیان به یاران خویش گفت: «ای مردم، بگذاریدشان و تعقیبشان نکنید تا صبحگاهان به آنها حمله بریم»

گوید: پس دست از آنها برداشتیم و چیزی را خوشتر از این نداشتیم که از مقابل ما بروند.

فروة بن لقیط گوید: وقتی به پل رسیدیم شیب گفت: «ای گروه مسلمانان عبور کنید وقتی صبح شد سوی آنها رویم ان شاء الله»

گوید: ما پیش از او عبور کردیم و او در آخر بماند و بر اسب خویش بیامد، پیش روی اسب، مادیانی بود که وقتی روی پل بود اسب وی بر مادیان جست و مادیان بلرزید و سم پای اسب شیب بر کنار کشتی فرود آمد و شیب در آب افتاد

و چون بیفتاد گفت:

«تا خدا کاری را که انجام شدنی بود به پایان برد»

آنگاه همه پیکر وی در آب فرو رفت، سپس بالا آمد و گفت: «این نظم (خدای) نیرومند و داناست»

راوی گوید: ابن حدیث را ابو یزید سکسکی برای من گفت وی از جمله شامیانی بود که با شیب نبرد می کردند. قروه بن لقیط نیز که در جنگهای شیب حاضر بوده بود چنین حدیث کرد. اما یکی از قوم شیب، از بنی مرة بن همام، می گفت: «جمعی از عشیره شیب همراه وی نبرد می کردند، و عقیده راسخ نداشتند و چنان بود که شیب از عشایر آنها بسیار کشته بود و این قضیه دلهاشان را به درد آورده بود و کینه در سینه هاشان داشتند. یکی از یاران شیب به نام مقاتل از بنی نمیم بن شیبان، پرنی مرة بن همام حمله برده بود و یکی از آنها را کشته بود. شیب بدو گفت: «چرا بی دستور من مرتکب کشتن آنها شدی؟»

گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد، کافران قوم خویش را کشتم. کافران قوم ترا نیز کشتم»

گفت: «مگر اختیار دار منی که کارها را بی رای من فیصل کنی؟»

گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد مگر جزو دین ما نیست که هر که را به خلاف عقیده ما باشد بکشیم، چه خودی باشد چه بیگانه؟»

گفت: «چرا»

گفت: «چنان کرده ام که باید کرد، به خدا ای امیر مؤمنان یک دهم آنچه از قوم خودم کشته ام از قوم تو نکشته ام و برای تو ای امیر مؤمنان روانیست که یا قاتل کافران کینه توز شوی.»

۱ - لیقضى الله امر اکان مفعولا انقال آیه ۴۲

۲ - ذلك تغدير المیز العلیه انعام آیه ۹۷

گفت: «بسیب این، کینه توز نیستم»

گویند: کسان بسیار با شیب بودند که از عشا برشان کسان کشته بودند گویند که وقتی در آخر یاران خویش بود یکیشان با دیگران گفت: «می خواهید پل را بیندیم و هم اکنون انتقام خویش را از او بگیریم؟» سر پل را بردند، کشتی ها کج شد، اسب بترسید و بر مید که شیب در آب افتاد و غرق شد.

راوی گویند: مرد مری این حدیث را گفت، کسانی از قوم شیب نیز چنین می گویند، اما حدیث عام همان حدیث اول است.

ابو یزید سکسکی گویند: به خدا ما برای بازگشتن آماده می شدیم که پلدار بیامد و گفت: «امیرتان که جاست؟»

گفتیم: «همین جاست»

گویند: پلدار پیش او رفت و گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد یکی از آنها در آب افتاد».

خوارج به یکدیگر بانگ زدند که امیر مومنان غرق شد. آنگاه راه بازگشت گرفتند و اردوگاه خویش را رها کردند که هیچکس در آنجا نماند، سفیان تکبیر گفت ما نیز تکبیر گفتیم، آنگاه بیامد تا به نزد پل رسید و مهاجرین صیفی را به اردوگاه آنها فرستاد، معلوم شد جنبنده ای در آن نیست، آنجا فرود آمد که بیشتر از هزار دوی دیگر چیز داشت. صبحگاهان شیب را جستیم تا در آوردیمش که زره به تن داشت. شنیدم کسان می گفتند که شکمش را شکافتند و دلش را در آوردند، پاره ای سخت بود همانند سنگ که به زمین می زدند و به مقدار قامت انسان بالای جست. سفیان گفت: «خدا را ستایش کنید که شما را کمک کرد و اردوگاهشان به دست ما افتاد».

خلاد بن یزید ارقط گویند: خبر مرگ شیب را به مادرش می دادند و می گفتند: «کشته شده» اما باور نمی کرد و چون بدو گفتند: «غرق شده» باور کرد

و گفت: «وقتی متولد شد دیدم که تیری آتشین از من درآمد و دانستم که جز آب آنرا خاموش نمی کند»

فروغ بن لقیط از دی غامری گوید: پدر شیب جزو سپاه سلیمان بن ربیع بود که ولید بن عقبه به دستور عثمان او را با یارانش به کمک مردم شام فرستاده بود بر ضد رومیان، و چون مسلمانان باز آمدند، اسیران را برای فروش بیاوردند، یزید بن نعیم پدر شیب کنیز کی دید سرخروی که نه سفید بود و نه کبود، بلند قد و زیاروی و چشمگیر که او را بخريد و همراه آورد و این به سال بیست و پنجم بود در آغاز سال. گوید: و چون او را به کوفه آورد گفت: «مسلمان شو» که نپذیرفت، پس او را بزد که عصیانش بیفزود و چون چنین دید بگفت تا او را درست کردند آنگاه وی را پیش خواند که بیاوردندش و چون بروی درآمد از او بار گرفت و شیب را بزد و این به سال بیست و پنجم بود به ماه ذی حجه به روز قربان که روز شنبه بود. گوید: زن، صاحب خویش را به شدت دوست داشت و با او سخن می کرد بدو گفت: «اگر بخواهی اسلام را که خواستی می پذیرم.»

گفت: «می خواهم»

گوید: پس زن اسلام آورد و وقتی شیب را بزد مسلمان بود، می گفت: «به خواب دیدم که از پیشم شهابی درآمد و نور پاشید و برفت تا به آسمان رسید و به همه آفاق رسید، در این حال بود که در آب روان فراوان افتاد و خاموش شد. من او را در این روز زادم که خون می ریزند، خواب خویش را چنین تعبیر کردم که این پسر من خون بسیار می ریزد و کارش بالا می گیرد و به سرعت بزرگ می شود.»

گوید: و چنان بود که پدر شیب او را با مادرش به صحرا می برد، به سرزمین قوش بر سر آبی به نام لصف.

موسی بن ابی سويد رازی گوید: سپاه مردم شام که آمده بودند با خویشان سنگ آورده بودند و می گفتند: «در مقابل شیب فرار نخواهیم کرد تا این سنگ

فرار کنند» سخنشان به شیب رسیده و خواست با آنها حیل کند چهار اسب خواست و به دم آنها سپر بست، به دم هر اسب دو سپر، آنگاه هشت کس از یاران خویش را پیش خواند. غلامش حیان نیز با وی بود بدو گفت قمقمه آبی با خویش بردارد. آنگاه رفت تا به کنار اردوگاه رسید به یاران خویش گفت در اطراف اردوگاه باشند و هر دو مرد يك اسب همراه داشته باشند و اسب را با شمشیر بزنند که چون تیزی آنها بیاید در اردوگاه رها کنند. با آنها روی تپه‌ای نزدیک اردوگاه وعده کرد و گفت: «هر کدامتان نجات یافتید وعده گاه وی روی این تپه.»

گوید: اما یاران وی اقدام به کاری را که گفته بود ناخوش داشتند و چون این را بدید فرود آمد و با اسبان چنان کرد که به آنها گفته بود. اسبان میان اردوگاه دوید، شیب از پی آن در آمد و حکمت خاص خداست می گفت. مردم به جان همدیگر افتادند و یکدیگر را ضربت می زدند، اما سالارشان که حبیب بن عبد الرحمان حکمی بود برخواست و بانگ زد: «ای مردم این خدعه است روی زمین بیفتید تا کار بر شما روشن شود.» گوید: چنان کردند و شیب در اردوگاهشان بماند و چون دید که آنها آرام شدند، او نیز روی زمین افتاد ضربت گریزی خورده بود که بستی افتاده بود و چون مردم آرام شدند و به خیمه‌های خویش رفتند، در انبوه کسان برون شد و سوی تپه رفت و حیان را آنها بدید و گفت: «ای حیان از این آب بر سر من بریز» و چون سر خویش را پیش برد که آب بر آن بریزد حیان به قصد آمد که گردن او را بزند و با خویش گفت: «حرمت و ذکر خیری بهتر از کشتن این کسان نمی‌یابم و به نزد حجاج موجب امان من می‌شود» اما از این قصد بلرزید و چون در گشودن قمقمه تأخیر کرد شیب گفت: «چرا در گشودن آن تأخیر می‌کنی؟» و کارد از پاپوش خویش برگرفت و قمقمه را درید و به حیان داد که آب بر او ریخت.

گوید: حیان می گفت: «به خدا ترس و لرزه مرا مانع از آن شد که نیت خویش را به کار بندم و گردن او را بزنم»

گوید: پس از آن شیب به اردوگاه پیش یاران خویش رفت.
 ابو جعفر گوید: در این سال مطرف بن مغیره بر ضد حجاج قیام کرد و عبدالملک.
 بن مروان را خلع کرد و به جبال پیوست و آنجا کشته شد.

سخن از سبب قیام
 مطرف و خلع کردن
 عبدالملک بن مروان

یوسف بن یزید ازدی گوید: پسران مغیره بن شعبه بجز اعتباری که از پدر
 داشتند و منزلتی که میان قوم داشتند خودشان نیز شایسته و بزرگ و معتبر بودند.
 گوید: و چون حجاج بیامد و او را بدیدند و با آنها سخن کرد، بدانست که
 مردان قومند و خویشاوندان وی. پس عروة بن مغیره را بر کوفه گماشت و مطرف بن
 مغیره را بر مداین و حمزة بن مغیره را بر همدان.

حصین بن عبدالله ازدی گوید: «مطرف بن شعبه به مداین، پیش ما آمد. به منبر
 رفت و حمد خدا گفت و ثنای او کرد. آنگاه گفت: «ای مردم، امیر حجاج، که
 خدایش قرین صلاح بدارد مرا ولایتدار شما کرده و گفته به حق حکم کنم و به
 عدالت رفتار کنم، اگر چنانچه او گفته عمل کردم نیکو روزترین مردم و اگر نکردم
 خویشان را به گناه افکنده ام و نصیب خویش راتباه کرده ام. بدانید که پس از نیمروز
 برای شما می نشینم حوایج خویش را پیش من آرید و موجبات صلاح خویش و
 صلاح ولایت را با من بگویید که نا آنجا که بتوانم از نیکی با شما باز نمی مانم»
 گوید: آنگاه فرود آمد، در این هنگام در مداین از بزرگان شهر و خاندانهای
 قوم، کسان بودند و جنگاوران آنجا بودند که اگر به سرزمین جوخی یا سرزمین
 اقبار حادثه ای بود کسی آنجا رفتن نمی بایست.

گوید: وقتی مطرف از منبر فرود آمد برقت و برای مردم در ایوان نشست

حکیم بن حارث که از سران ازدو معتبران قوم بود و بعدها حجاج او را به کار بیت المال گماشت سوی وی آمد و گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد، وقتی سخن کردی من از تو دور بودم، آمدم که ترا پاسخ گویم که فرود آمده بودی، آنچه را که گفستی حجاج با تو گفته فهم کردم، خدا گوینده و شنونده را قرین هدایت کند، وعده عدالت دادی و برای عمل حق معونت خواستی، خدایت بر این قصد که داری اعانت کند که در کار جلب رضای خدا و مردم همانند پدرت هستی»

گوید: مطرف بدو گفت: «نزدیک من بیا» و جا خالی کرد که پهلوی وی نشست. حصین بن یزید گوید: مطرف از جمله بهترین عاملانی بود که به مداین آمده بودند مردم مشکوک را بهتر از همه سرکوب می کرد و بیش از همه مانع ستم بود. گوید: یشر بن اجدع همدانی ثوری که مسردی شاعر بود پیش وی آمد و شعری خواند که پس از تشبیب و ذکر یار از شبیب و یاران وی یاد کرد و چنین گفت: «سواران شبیان که

«نظیر آنها شنیده نشده بود

«به حصین و گروه وی حمله بردند

«و به شب عید او را از پای بینداختند

«نیزه هاشان ابن معالد را به کشتن داد

«هر گروهی که به رود ابار بود

«مایین نخلستان و بیابان

«از ضربت نیزه ها

«پراکنده شد.»

مطرف گفت: «وای تو، آمده ای ما را ترغیب کنی.»

گوید: و چنان بود که شبیب از سائیدما پیش آمده بود و مطرف به حجاج نوشت:

«اما بعد، امیر را که خدایش مکرم بدارد خبر می دهم که شبیب سوی ما

می آید، اگر رای امیر باشد که مرا به کسان کمک دهد تا مداین را مضبوط دارم، چنین کند که مداین در قلعه کوفه است.»

گوید: حجاج بن یوسف سمرقین عبدالرحمان بن مخنف را با دوستان کس پیش وی فرستاد. شیب بیامد تا به نزد پلهای خذیفه فرود آمد، پس از آن تا کلوآذا پیش آمد و از دجله گذشت و بیامد تا در شهر برد سیر جای گرفت. مطرف بن مغیره در شهر قدیم بود که جایگاه کسری و قصر ایض آنجا بود. و چون شیب در بهر سیر جا گرفت مطرف پل مابین خویش و شیب را برید و کس پیش شیب فرستاد که کسانی از صلحای یاران خویش را پیش من فرست که قرآن را با آنها بخوانم و در موضوع دعوت شما بنگرم» شیب کسانی را فرستاد که سوید بن سلیم و قعنب و محمل بن وائل از آنجمله بودند و چون به نزدیک گذرگاه رسیدند و خواستند در آن پایین روند شیب با آنها پیام داد که وارد کشتی مشوید با فرستاده من از پیش مطرف باز آید. و کس پیش مطرف فرستاد که تنی چند از یاران خویش را پیش من فرست تا وقتی که یاران من باز گردند.

مطرف بفرستاده وی گفت: «او را بین و با وی یگوی تو که درباره یاران خویش از من اطمینان نداری، من چگونه یاران خویش را سوی تو بفرستم و درباره آنها از تو اطمینان داشته باشم؟»

شیب بدو پیام داد: «تو دانسته ای که ما در دین خویش، خیانت را روانمیداریم اما شما خیانت میکنید و آنرا سبک میگیرید.»

گوید: پس مطرف ربیع بن یزید اسدی و سلیمان بن خذیفه مزنی و یزید بن ابن زیاد وابسته مغیره را که سالار نگهبانان مطرف بود سوی وی فرستاد که چون بدست وی افتادند، یاران خویش را سوی مطرف فرستاد.

تضر بن صالح گوید: به نزد مطرف بودم.

راوی گوید: ندانم گفت جزو سپاهیان وی بودم یا به نزد وی بودم که فرستادگان

شبیب پیش وی آمدند.

گوید: مطرف من و برادر من را حرمت می کرد و چیزی را از ما مکتوم نمی داشت. وقتی پیش وی آمدند، هیچکس جز من و برادر من حلام بن صالح پیش وی نبود، آنها شش کس بودند و ماسه کس بودیم، آنها سلاح کامل داشتند و ماجز شمشیر نداشتیم و چون نزدیک آمدند سوید گفت: «سلام بر آنکه از پروردگار خویش بترسد و هدایت و اهل هدایت را بشناسد.»

مطرف بدو گفت: «بله و به آنها سلام گفت»

گوید: آنگاه آن گروه بنشستند، مطرف به آنها گفت: «از کار خویش با من سخن کنید و بگوئید چه می خواهید و سوی چه می خوانید؟»

گوید: سوید حمد خدا گفت و ثنای او کرد سپس گفت: «اما بعد، چیزی که سوی آن می خوانیم کتاب خداست و سنت محمد صلی الله علیه و سلم، و اعتراضی که بر قوم خویش داریم تبعیض در کار غنیمت است و معوق نهادن حدود و تسلط به زور.»

مطرف به آنها گفت: «سوی حق دعوت کرده اید و به سنم آشکار اعتراض کرده اید، در این مورد تابع شما هستم، شما نیز در چیزی که بدان، دعوتتان می کنم تابع من شوید، تا کار من و شما فراهم آید و دست من و دستهای شما یکی شود.»

گفتند: «بیار، بگو چه می خواهی بگویی، اگر چیزی که ما را سوی آن می خوانی حق باشد، می پذیریم»

گفت: «شما را دعوت می کنم که با این ستمکاران گناهکار بر ضد بدعتها که آورده اند بجنگیم و سوی کتاب خدا و سنت پیغمبر خدا دعوتشان کنیم، و اینکه کار میان مسلمانان به شوری باشد و هر که را برای خویش پسندیدند خلیفه خویش کنند، به همان صورت که عمر بن خطاب کرد، که وقتی عربان دانند که منظور شوری یکی پسندیده از قریش است رضایت دهند و تابعان شما و یارانان بر ضد دشمن، از جمله آنها بسیار شود و کاری که می خواهید انجام گیرد»

گوید: پس از نزد وی برجستند و گفتند: «این چیز است که هرگز از تو نخواهیم پذیرفت.»

گوید: و چون برفتند و نزدیک بود از صفة خانه بیرون شوند سویدین سلیم به مطرف نگریست و گفت: «ای پسر مغیره، اگر این قوم ستمگران خیانتگرند تو نیز خویشان را به اختیار آنها نهاده‌ای»

مطرف از این سخن بر آشفت و گفت: «قسم به خدای موسی و عیسی راست گفتم.»
گوید: آنها پیش شیب رفتند و گفتار شیب را با وی برگفتند که در وی طمع بست و گفت: «صبحگاهان یکی از شما پیش وی رود»

گوید: و چون صبح شد سویدین سلیم را پیش مطرف فرستاد و دستور خویش را با وی برگفت. سویدین یامد تا به در مطرف رسید، من بودم که برای وی اجازه گرفتم و چون وارد شد و نشست خواستم بروم، مطرف گفت: «بنشین که چیزی را از تو پنهان نمی‌داریم»

گوید: پس من بنشستم، در آنوقت جوانی نرم رفتار بودم.
سويد گفت: «این که چیزی را از او پنهان نمی‌داری کیست؟»
گفت: «محترمی است و الامقام، پسر مالک بن زهیر.»

گفت: «به! حرمت آوردی، اگر دین وی به مقدار حرمتش باشد مرد تمام است.»
گوید: آنگاه سویدین روی بدو کرد و گفت: «آنچه را با ما گفته بودی در حضور امیرمؤمنان (ع) گفتیم، به ما گفت: او را ببینید و با وی بگویید مگر ندانی که این که مسلمانان بهترین خودشان را به ترتیب رای برای کارشان انتخاب کنند، رای خردمندانه است که از پس پیمبر صلی الله علیه و آله سنت بر این رفته است، اگر گفت چرا، بدو بگویید که ما پسندیده‌ترین کس خویش را که از همه بهتر تکلیف خود را عهده تواند کرد برگزیده‌ایم و مادام که تغییر نیارد و تبدیل نکند عهده‌دار کار ما است.»

سويد گفت: «امير مؤمنان به ماگفت: «با مطرف بگويد آنچه درباره شوری گفتی که وقتی عربان بدانند که قریش را منظور دارید پیروانتان از آنها بسیار شود، اهل حق از اینکه کم باشند پیش خدا کاستی نگیرند و ستمگران را از اینکه بسیار باشند به نزد خدا بیکى نيفزایند. اینکه ماعقیده حق خویش را که به سبب آن قیام کرده ایم رها کنیم و دعوت ترا درباره شرری بپذیریم گناهست و زبونی و تأیید اعانت ظالم و سستی، که ما حق قریش را نسبت به این کار از دیگر عربان بیشتر نمی دانیم»

سويد، به نقل گفتار شبيب چنین ادامه داد: و اگر پندارد که قرشیان نسبت به به این کار حقى بیشتر از دیگر عربان دارند، با وی بگو: چرا چنین است؟ اگر گفت که به سبب خویشاوندی محمد است صلی الله علیه و سلم، بگوی در این صورت، به خدا، روان بود که صلحای سلف یعنی مهاجران نخستین برخاندان محمد زمامداری کنند و برخاندان ابولهب نیز، اگر جز آنها کسی به چاهمانده بود. اگر آنها نمی دانستند که بهترین کسان به نزد خدا آنست که پرهیزگارتر باشد، و برای این کار شایسته تر از همه کسی است که پرهیزگارتر باشد و برتر و به عهده کردن امورشان توانا تر، اگر نمی دانستند امور کسان را عهده نمی کردند. ما نخستین کسان بوده ایم که منکر ستم شده اند و خود را تغییر داده اند و با احزاب جنگیده اند، اگر پیرو ما شود حقوق و تکالیفی همانند ما دارد و او نیز یکی از مسلمانان است و اگر نشود او نیز یکی از مشرکانیست که با آنها دشمنی و نبرد می کنیم.

گوید: مطرف بدو گفت: «آنچه را گفتی فهم کردم. امروز برو تا در کار خویش بنگریم»

پس سويد برفت و مطرف کسانی از معتمدان و نیکخواهان خویش و از جمله سلیمان بن حذیفه مزی و ربیع بن یزید اسدی را پیش خواند.

نضر بن صالح گوید: من و یزید بن ابی زیاد، آزاد شده مغیره بن شعبه که سالار

نگهبانان بود با شمشیر بالای سر وی ایستاده بودیم. مطرف با آنها گفت: «ای کسان، شما نیکخواهان و دوستان منید که به صلاح و رای نکویتان اعتماد دارم، به خدا پیوسته از اعمال این ستمگران نفرت داشته‌ام و به دل متکر آن بوده‌ام و چندان که توانسته‌ام به کردار و گفتار به تغییر آن پرداخته‌ام و چون گناه آنها بزرگی گرفته و این قوم بیامدند که با آنها نبرد می‌کنند، چنان دیدم که اگر یارانی داشته باشم از مقاومت و مخالفت ستمگرانم چاره نیست. پس این قوم را دعوت کردم و به آنها چنان و چنین گفتم آنها نیز به من چنین و چنان گفتند، مرا سر جنگ اینان نیست و اگر از رای من و آنچه با آنها گفته‌ام پیروی کنند عبدالملك و حجاج را خلع می‌کنم و سوی آنها می‌روم و نبرد می‌کنم»

مزنی گفت: «نه آنها پیرو قومی شوند نه تو پیرو آنها می‌شوی پس این سخن را نهان دار و با هیچکس مگوی»
گوید: اسدی نیز سخنانی همانند این گفت.

گوید: آنگاه ابن زیاد و ایسته وی زانورد و گفت: «به خدا يك كلمه از آنچه میان تو و اینان رفته از حجاج نهان نمی‌ماند و بر هر کلمه ده کلمه نظیر آن اضافه می‌کنند، به خدا اگر از حجاج برابرها گریزان شوی بکوشد تا به تو دست یابد و ترا با کسانت نابود کند، فرار کن، از اینجا که هستی فرار کن، که مردم مداین از این سو و آن سو، و نیز مردم اردوگاه شیب، از آنچه میان تو و شیب رفته سخن دارند و پیش از آنکه امروز را شب کنی خبر به حجاج می‌رسد، پس جایی به جز مداین بجوی.»

گوید: دویار مطرف گفتند، رای ما نیز چنین است که او می‌گوید.

مطرف به آنها گفت: «شما چه می‌کنید؟»

گفتند: «دعوت ترا می‌پذیریم و بر ضد حجاج و غیر حجاج ترا به جان یاری

می‌کنیم.»

گوید: آنگاه به من نگر بست و گفت: «تو چه می کنی؟»

گفتم: «با دشمنیت نبرد می کنم تا وقتی ثبات کنی همراه تو ثبات می کنم.»

گفت: «از تو همین انتظار می رفت.»

گوید: مطرف بیود تا به روز سوم که قعنب پیش وی آمد و گفت: «اگر پیرو

ما می شوی از جمله مایی و اگر نمی پذیری با تو نبرد می کنیم»

مطرف گفت: «امروز شتاب میارید که ما در اندیشه ایم»

گوید: آنگاه مطرف کس پیش یاران خویش فرستاد که امشب همگمی تان

حرکت کنیا، و سوی دسکره روید که اینجا حادثه ای رخ داده است. آنگاه شبانه

روان شد، یارانش نیز با وی حرکت کردند و چون به دیر بزدگرد رسید آنجا فرود

آمد و قبیصة بن عبدالرحمان قحافی از مردم خثعم بدو رسید که وی را به همراهی

خویش خواند که بیامد و بدو جامه و مرکب داد و خرجی داد، آنگاه برفت تا به

دسکره جای گرفت.

گوید: و چون می خواست از دسکره حرکت کند، ناچار بود مقصود خویش

را با یارانش در میان نهد، پس سران اصحاب خویش را فراهم آورد و خطا را یاد

کرد چنانکه باید و پیمبر خدا را صلوات گفت، سپس گفت: «اما بعد، خدا جهاد را

بر بندگان خویش رقم زده و دستور عدل و احسان داده و در آیات منزل خویش

فرموده:

تعاونوا علی البر والتقوی ولا تعاونوا علی الاثم والعدوان واتقوا الله ان الله

شدید العقاب.

یعنی: به نیکی و پرهیزکاری همدستی کنید و به بدکاری و تجاوزگری همدستی

نکنید، از خدا بترسید که خدا، سنگین مجازات است.

«ومن شهادت می دهم که عبدالملک بن مروان و حجاج بن یوسف را خلع

کرده‌ام، هر که می‌خواهد همراه من باشد و با رای من هماهنگ است با من بیاید که یاری بیند و حسن صحبت، و هر که خواهد هر جا می‌خواهد برود کسبه خوش ندارم کسی که سر نبرد با اهل جور ندارد همراه من بیاید، شما را به کتاب خدا و سنت پیبروی و نبرد ستمگران می‌خوانم و چون خدا کار ما را فراهم آورد این کار میان مسلمانان به شوری باشد که هر که را خواهند برای خویش برگزینند.

گوید: پس یاران وی برجستند و با او بیعت کردند.

گوید: آنگاه مطرف به جای خویش رفت و کس به طلب سبزه بن عبدالرحمان و عبدالله بن کنانه نهدی فرستاد و با آنها خلوت کرد و به همان ترتیبی که همه یاران خویش را دعوت کرده بود، دعوتشان کرد که رضایت دادند، اما چون مطرف حرکت کرد با آن گروه از یاران مطرف که همراه داشتند پیش حجاج رفتند که یا شیب به جنگ بود و با وی در جنگ شیب حضور یافتند.

گوید: مطرف با یاران خویش از دسکره حرکت کرد و سوی حلوان رفت حجاج در آن سال سوید بن عبدالرحمان سعدی را به عاملی حلوان و ماسبدان فرستاده بود و چون خبر یافت که مطرف بن مغیره سوی سرزمین وی می‌آید بدانست که اگر در کار وی ملامت کند حجاج این را از او نمی‌پذیرد.

گوید: سوید مردم ولایت و کردان را برای مقابله فراهم آورد، کردان تسبیح حلوان را گرفتند، سوید به طرف وی رفت و خوش داشت که از نبرد وی برکنار ماند و از زحمت حجاج مصون ماند و برون شدنش برای رفع بهانه بود.

عبدالله بن علقمه خثعمی گوید: وقتی حجاج بن جاریه خثعمی شنید که مطرف از مداین سوی جبل حرکت کرده با نزدیک سی کس از قوم خویش و دیسگران از دنبال وی روان شد.

گوید: من نیز جزو آنها بودم، در حلوان بدور رسیدیم و جزو کسانی بودیم که در نبرد وی با سوید بن عبدالرحمان حضور داشتیم.

راوی گوید: نصر بن صالح نیز این حدیث را گفته است.

عبدالله بن علقمه گوید: وقتی پیش مطرف بن مغیره رسیدیم از آمدن ما خبر شدند شد و حجاج بن جاریه را پهلوی خویش نشانید.

نصر بن صالح و عبدالله بن علقمه گویند: وقتی سوید با همراهان خویش سوی آنها آمد، با پیادگان توقف کرد و آنها را از حدود خانه‌ها بیرون نیاورد، پس خویش قعقاع را با سواران پیش فرستاد، آنروز سواران وی بسیار نبود.

نصر بن صالح گوید: دیده‌ام که دو پست کس بودند، اما ابن علقمه گوید: از سبب کمتر بودند.

گوید: مطرف حجاج بن حارثه را پیش خواند و با گروهی نزدیک به عده حربان سوی آنها فرستاد که به طرف قعقاع رفتند و سر جنگ وی داشتند و همه سواران به نام بودند.

گوید: و چون سوید دید که به طرف پسر او آمدند غلام خویش را به نام رستم که پس از آن در دبر الجماجم پرچمدار بنی سعد بود و کشته شد، روانه کرد. وی پیش حجاج بن حارثه آمد و آهسته بدو گفت: «اگر می‌خواهید از ولایت ما به ولایت دیگر روید، بروید که ما سرنبرد شما نداریم و اگر قصد ما دارید ناچاریم از آنچه در تصرف داریم دفاع کنیم.»

گوید: و چون این را بگفت حجاج بن حارثه بدو گفت: «پیش امیر ما برو و آنچه را به من گفتی با وی بگوی.»

گوید: پس رستم پیش مطرف رفت و سخنانی را که با حجاج بن حارثه گفته بود با وی بگفت.

مطرف گفت: «قصد شما و ولایت شما ندارم.»

گفت: «پس از این راه برو تا از ولایت ما بیرون شوی که ما چاره نداریم جز اینکه مردم ببینند و بشنوند که به مقابله تو آمده‌ایم.»

گوید: پس مطرف کس به طلب حجاج فرستاد که پیامد و راه را پیش گرفتند تا به تپه رسیدند و معلوم شد کردان آنجا هستند، مطرف پیاده شد، بیشتر بارانش نیز با وی پیاده شدند، از جانب راست، حجاج بن جاریه به طرف کردان بالا رفت و از جانب چپ سلیمان بن حذیفه بالا رفت که آنها را هزیمت کردند و کسان بکشتند و مطرف و بارانش به سلامت ماندند، آنگاه برفتند تا نزدیک همدان رسیدند که آنرا رها کرد و از سمت چپ سوی ماه دینار رفت.

گوید: چون برادر مطرف، حمزه بن مغیره عامل همدان بود نخواست وارد آنجا شود و حجاج نسبت به برادرش بدگمان شود.

گوید: وقتی مطرف وارد سرزمین ماه دینار شد به برادر خویش حمزه نوشت:

«اما بعد، خرج، بسیار شده و کار، مصارف به سختی کشیده، هرچه توانی از مال و سلاح به برادرت کمک کن»

گوید: یزید بن ابی زیاد آزاد شده مغیره بن شعبه را پیش وی فرستاد که پیامد و شبانگاه نامه مطرف را پیش حمزه رسانید که چون او را بدید گفت: «مادرت عزرا دارت شود، مطرف را توبه کشتن دادی؟»

گفت: «فدایت شوم، من او را به کشتن ندادم مطرف خودش را و مرا به کشتن داده ای کاش ترا به کشتن ندهد»

گفت: «وای تو، کی او را به این کار وادار کرد؟»

گفت: «خاطرش او را به این کار وادار کرد»

گوید: آنگاه یزید بن ابی زیاد پیش حمزه نشست و ما وقع را برای او نقل کرد و خبرها را بگفت و نامه مطرف را به او داد که بخواند و گفت: «بله، مال و سلاح برای اومی فرستم ولی پنداری این نهان می ماند؟»

گفت: «گمان ندارم نهان بماند»

حمزه گفت: «اگر در سودمندترین یاری، یعنی یاری علنی از او بازمانم در آسانترین یاری، یعنی یاری نهانی، از او باز نمی مانم»

گوید: پس همراه یزید بن ابی زیاد برای وی مال و سلاح فرستاد و یزید آنرا پیش مطرف آورد. ما در یکی از روستاهای ماه دینار بودیم به نام سامان که نزدیک اصفهان بود و عجمان آنجا منزل می گرفتند.

قصر بن صالح گوید: به خدا همینکه یزید بن ابی زیاد برقت شنیدم که مردم اردو می گفتند: «امیر کس پیش برادر خویش فرستاده که از او خرج و سلاح بخواهد.»

گوید: پیش مطرف رفتم و قضیه را با وی بگفتم که دست به پیشانی خود زد و گفت: «سبحان الله، سلف گوید: چیست که نهان می ماند؟ گوید: چیزی که نباشد.»

گوید: همینکه یزید بن ابی زیاد پیش ما بر گشت مطرف بایاران خویش حرکت کرد و برقت تا در قم و کاشان و اصفهان جای گرفت^۱.

عبدالله بن علقمه گوید: وقتی مطرف در قم و کاشان جای گرفت و آرام شد حجاج بن جاریه را پیش خواند و گفت: «از هزیمت شیب در جنگ شوره زار با من سخن کن آیا وقتی جنگ شد آنجا بودی یا پیش از جنگ رفته بودی؟»

گفتم: «نه، حضور داشتم»

گفت: «حکایت آنها را با من بگوی که چگونه بود؟»

گوید: و چون حکایت را بگفتم، گفت: «خوش داشتم شیب اگر چه گمراه بود ظفر یابد و گمراهی را بکشد.»

۱- عبارت متن چنین است و ظاهر تشویش مطلب از درك جغرافیایی رادی است که قم و کاشان و اصفهان را از آنچه هست نزدیکتر و شاید محلات وصل بهم می پنداشته از این گونه تاهل ها در روایات کتاب مکرر هست.

گوید: پنداشتم چنین آرزو داشته بود از آنرو که امید می‌داشته بود که اگر حجاج هلاک شود، مطلوب وی انجام می‌شود.

گوید: آنگاه مطرف عاملان خویش را بفرستاد.

نضر بن صالح گوید: مطرف کاری خردمندانه کرد اما تقدیر براو چیره‌شد.

گوید: همراه ربیع بن یزید به موید بن سرحان ثقفی و بکیر بن هارون بجلي نوشت:

«اما بعد، ما شما را به کتاب خدای و سنت پیغمبر وی می‌خوانیم و
 «نبرد با کسانی که از حق بگشته‌اند و غنیمت را خاص کرده‌اند و حکم
 «کتاب را رها کرده‌اند و چون حق غلبه یافت و باطل مغلوب شد و کلمه
 «خدا برتر شد، این کار را میان امت به شوری نهیم که مسلمانان، شخص
 «مورد پسند را برای خویش برگزینند، هر که این را از ما بپذیرد
 «برادر دینی ماست و در زندگی و مرگ دوست ماست و هر که نپذیرد
 «با وی نبرد کنیم و از خدا برضد وی کمک خواهیم که همین حجت برضد
 «وی مارا بس و این خسارت که از نبرد در راه خدا بازمانده او را بس و
 «این و هن که در کار خدا با ستمکاران تساهل می‌کند او را بس. خدای
 «نبرد را بر مسلمانان رقم زد و آنرا ناخوشایند شمرد، اما بی‌ثبات بر کار
 «خدای و نبرد با دشمنان وی به رضوان او نتوان رسید.

«خدایتان قرین رحمت کند سوی حق آید و هر که را امید اجابت
 «از او دارید به حق دعوت کنید و هر چه را نمی‌داند بدو بشناسانید، هر که
 «با رای ما موافق است و دعوت ما را می‌پذیرد و دشمن ما را دشمن خویش
 «می‌داند سوی من آید خدای ما و شما را هدایت کند و توبه ما و شما را
 «پذیرد که او توبه پذیر است و مهربان و السلام.»

گوید: و چون نامه به آن دو کس رسید نهانی به نزد کسانی از مردم ری رفتند

و پیروان خویش را دعوت کردند و با نزدیک یکصد کس از مردم وی در خفا برون شدند که کس متوجه نشود و برقتند تا پیش مطرف رسیدند.

گوید: براء بن قبیصه که عاملی حجاج بر اصفهان بود چنین نوشت:

«اما بعد، اگر امیر را که خدایش قرین صلاح بدارد به اصفهان و غیر اصفهان نیاز هست سپاهی انبوه سوی مطرف فرستد که او و همراهانش را از میان بردارد، زیرا گروهی از یکی از شهرها سوی وی روان شده‌اند که در جایی که اکنون هست بدو ملحق شوند که کارش مایه گرفته و پیروانش بسیار شده‌اند والسلام.»

گوید: حجاج بدو نوشت:

«اما بعد، وقتی فرستاده من پیش تو آمد با کسان خویش اردو بزن و چون عدی بن وناد بر تو گذر کرد با یاران خویش همراه وی حرکت کن و شنوا و مطیع وی باش والسلام»

گوید: و چون براء بن قبیصه نامه حجاج را خواند برون شد و اردو زد.

گوید: حجاج بن یوسف کسان را بیست بیست و پانزده پانزده و ده ده بر اسبان بریدموی براه بن قبیصه می فرستاد، تا نزدیک پانصد کس را پیش وی فرستاد، خود او نیز دوهزار کس داشت.

گوید: و چنان بود که اسود بن سعد همدانی با خبر فتح حجاج در نهری که با شیب در شوره زار داشت سوی ری آمد و از همدان و جبال عبور کرد و چون پیش حمزه رسید وی عنبر خویش را بگفت.

اسود گوید: خبر حمزه را به حجاج رسانیدم، گفت: «این را شنیده بودم» و در نظر گرفت او را معزول کند اما میم کرد اگر تدبیر نکند مقاومت کند. پس کس پیش قیس بن سعد عجلی فرستاد که سالار نگهبانان حمزه بود، گروهی بسیار از بنی عجل و ربیع نیز در همدان بودند فرمان ولایتداری همدان را برای قیس فرستاد و بدو نوشت: «حمزه بن مغیره را در بند آهین کن و بدار و تا دستور من پیش

تو آید.»

گوید: چون فرمان حجاج پیش قیس آمد با گروهی بسیار از عشیره خویش بیامد و چون وارد مسجد شد هنگامی بود که اقامه نماز پسین را گفته بودند. با حمزه نماز کرد و چون حمزه برفت قیس بن سعد عجلای سالار نگهبانانش نیز با وی برفت و نامه‌ای را که حجاج برای وی فرستاده بود به حمزه داد.

حمزه گفت: «شنوایی و اطاعت»

گوید: «پس قیس، حمزه را به بند کرد و بداشت و کار همدان را عهده کرد و عاملان خویش را بر آنجا گماشت و همه عاملان را از قوم خویش کرد و به حجاج نوشت:

«اما بعد، امیر را که خدایش قرین صلاح بدارد خبر می‌دهم که حمزه بن مغیره را به بند آهین کردم و در زندان بداشتم و عاملان خویش را بر خراج گماشتم و کار وصول را به دست گرفتم، اگر امیر که خدایش محفوظ بدارد اجازه می‌دهد که سوی مطرف روم، اجازه دهد تا با قوم خویش و کسانی از مردم ولایت که اطاعت من می‌کنند یا وی جهاد کنم که امیدوارم پاداش جهاد از خراج گرفتن بیشتر باشد»

«والسلام»

گوید: و چون حجاج نامه وی را بخواند بخندید و گفت: «از این ناحیه ایمنی یافتیم.» زیرا حضور حمزه در همدان برای حجاج سخت ناخوشایند بود که بیم داشت برادر خویش را به سلاح و مال کمک دهد و نگران بود که سر مخالفت داشته باشد و همچنان تدبیر کرد تا او را برداشت و اطمینان یافت و به کار مطرف پرداخت.

مطرف بن عامر گوید: وقتی حجاج نامه قیس بن سعد عجلای را بخواند و گفته وی را بشنید که اگر امیر بخواهد سوی مطرف روم و با وی جهاد کنم، گفت: «چه نفرت دارم از اینکه عربان در سرزمین خراج فزونی گیرند.»

گوید: ابن غرق گفت: «وقتی این سخن را از حجاج شنیدم دانستم که چون فراغت یابد او را معزول می کند.»

نضر بن صالح گوید: حجاج به عدی بن وئاد ایادی که عامل ری بود نوشت و دستور داد که سوی مطرف حرکت کند و بر این قبیصه گذر کند و چون فراهم شدند او سالار کسان باشد.

عبدالله بن سلیم از دی گوید: در ری یا عدی بن وئاد بر نشیمنگاه وی نشسته بودم که نامه حجاج پیش وی آمد که آنرا بخواند و به من داد که خواندم چنین بود:

«اما بعد: وقتی این نامه را خواندی با سه چهارم از کسانی از مردم ری که با تواند حرکت کن و برونا درجی بر این قبیصه گذر کنی. آنگاه همگی حرکت کنید، وقتی تلاقی کردید، تو سالار کسانی تا وقتی که خدا مطرف را بکشد، و چون رحمت وی را از مسلمانان پس کرد، با حمایت و حفاظت و رعایت خدای به سوی عمل خویش باز گرد.»

گوید: وقتی نامه را خواندم به من گفت: «برخیز و آماده شو»

گوید: عدی برون شد و اردوزد و دیران را خواست و سه چهارم از مردم را احضار کرد. يك جمعه نگذشت که روان شدیم و برفتم تا به جی رسیدیم، در آنجا قبیصه قحافی به ما رسید با نهصد کس از مردم شام که عمرو بن عبیره نیز جزو آنها بود.

گوید: درجی پیش از دو روز نمودیم، آنگاه عدی بن وئاد با کسانی که اطاعت وی می کردند. حرکت کرد سه هزار جنگاور از مردم ری با وی بود يك هزار جنگاور نیز با ابراه بن قبیصه بود که حجاج از کوفه پیش وی فرستاده بود با نهصد کس از مردم شام و نزدیک یک هزار کس از مردم اصفهان و از کردان که نزدیک به شش هزار جنگاور می شدند، آنگاه برفت تا به نزد مطرف بن عبیره رسید.

عبدالله بن علقمه گوید: وقتی مطرف از آمدن آنها خبر یافت برای یاران خویش خندق زد و در آن بودند تا وقتی سپاه بیامد.

یزید غلام عبدالله بن زهیر گوید: در آن وقت من با مولای خویش بودم. گوید: عدی بن وئاد بیامد و کسان را بیاراست: عبدالله بن زهیر را بر پهلوی راست خویش نهاد، به براء بن قبیصه گفت: «بر پهلوی چپ باش» براء خشم آورد و گفت: «به من می گویی بر پهلوی چپ باشم در صورتی که من سالاری همانند تو هستم و سپاهم در پهلوی چپ است و یکه سوار مضر: طفیل بن عامر را بر آن گماشته‌ام»

گوید: این گفته را به عدی بن وئاد رسانیدند که به ابن اقیصر خثعمی گفت: «برو و سالار سواران باش، سوی براء بن قبیصه برو و بگو به تو گفته‌اند مطیع من باشی از پهلوی راست و پهلوی چپ و سوار و پیاده چیزی به تو مربوط نیست، نسو باید دستور بگیری و اطاعت کنی و کاری خلاف رضای من نکنی که از تو دلگیر شوم»

گوید: عدی وی را حرمت می کرده بود.

گوید: پس از آن عدی عمر بن هبیره را بر میسره گمانت و با یکصد کس از مردم شام روانه کرد که برفت و با پرچم خویش بایستاد، یکی از یاران وی به طفیل ابن عامر گفت: «پرچم خود را بگیر و از ما کناره کن که اینجا محل ماست»

طفیل بن عامر گفت: «من با شما مجادله نمی کنم، این پرچم را براء بن قبیصه برای من بسته که سالار ماست، می دانیم که یار شما سالار همه جمع است اگر از این پرچم را برای این یار شما بسته مبارک است و شنوا و مطیع اویم»

عمر بن هبیره به آنها گفت: «آرام، از برادر و عموزاده خویش دست بردارید، پرچم ما پرچم توانست اگر خواهی این را به تو دهیم»

گوید: هرگز دو کس را چون آنها در وضع آنروز، برد بارندیده بودیم.

گوید: عدی بن وئاد پیاده شد و سوی مطرف حمله برد.

عبدالله بن علقمه گوید: مطرف، حجاج بن جاریه را بر پهلوی راست خویش نهاد، ربیع بن یزید اسدی را بر پهلوی چپ گماشت، سلیمان بن صخر مرزی را بر عقبداران گماشت و خود او پیاده شده بود و با پیادگان بود.

گوید: دبدمش که با یزید بن ابی زیاد وابسته پدرش مغیره بن شعبه بود.

گوید: وقتی دو قوم بیکدیگر حمله بردند و به هم نزدیک شدند مطرف به بکیر بن هارون بجلای گفت: «سوی آنها رو و به کتاب خدا و سنت پیمبر دعوتشان کن و از کارهای زشتشان سرزنشان کن.»

گوید: بکیر بن هارون روان شد بر اسب تیره رنگ میانه سال و دم بلند خود بود و زره تن و زره سروساق بند داشت و نیزه به دست. زره خویش را با سربندی سرخ از حاشیه برد محکم کرده بود با صدایی بلند بانگ زد: «ای اهل قبلما و اهل ملت ما و اهل دعوت ما، به نام خدایی که خدایی جز او نیست و از نهان شما نیز مانند آشکارتان خبر دارد از شما می خواهیم که با ما انصاف کنید و راست گوید، برای خدا نیکخواهی کنید نه برای مخلوق، به خاطر خدای درباره مخلوق نسبت به چیزهایی که خدا از آنها می داند، شهادت دهید، مرا از عبدالملک بن مروان و از حجاج بن یوسف خبر دهید مگر آنها را ستمگر و تبعیض کار و تابع هوس نمی دانید که به موجب گمان می گیرند و به انگیزه خشم می کشند.»

گوید: از هر سوبانگ بر آوردند که ای دشمن خدا دروغ می گویی چنین نیستند.

گوید: بکیر به آنها گفت: «وای شما دروغ به خدا می بندید که شما را به عذاب الهی هلاک کند، و هر که دروغ سازد نومید شود» وای شما آیا چیزی می دانید که خدا نمی داند از شما شهادت خواستم و خدا درباره شهادت می گوید: و من بکنها

فانه آثم قلبه^۱

«یعنی: و هر که آنرا (شهادت را) نهان کند دل وی گناهکار است.»

گوید: صارم غلام عدی بن وتاد و برچمدن روی پیامد و به بکیر بن هارون بجلی حمله برد و با شمشیر نبرد کردند، از ضربت غلام عدی کار تساخت، بکیر او را با شمشیر بزد و بکشت. آنگاه پیش آمد و گفت: «سواری در «قابل سواری» اما هیچکس سوی وی نیامد و او رجزی خواند به این مضمون:

«ای صارم!

«با شمشیری نیز رو برو شدی

«و شیری بالدار»

گوید: آنگاه حجاج بن جاریه که بر پهلوی راست بود به عمر بن عبیره که در پهلوی چپ بود و سالار آن طفیل بن عامر بود حمله برد و با طفیل رو برو شد، وی و طفیل دوستان نزدیک بودند، وقتی همدیگر را شناختند که شمشیر به قصد همدیگر بالا برده بودند و دست برداشتند.

گوید: دو گروه مدنی دراز نبرد کردند، عاقبت پهلوی چپ عدی بن وتاد از جای برفت اما نه چندان دور، و حجاج بن جاریه به جای خویش باز رفت.

گوید: پس از آن ربیع بن یزید به عبداللّه بن زهیر حمله برد و مدنی دراز نبرد کردند، عاقبت کسان به مرد آمدی حمله بردند و او را بکشتند.

گوید: پهلوی چپ مطرف بن مغیره عقب رفت تا به نزد وی رسید، آنگاه عمر بن عبیره به حجاج بن عبیره و یاران وی حمله برد و مدنی دراز نبرد کرد، حجاج احتیاط خویش بداشت تا به نزد مطرف رسید.

گوید: ابن اقصی خثعمی یا سواران به سلیمان بن صخر عزنی حمله برد و او را بکشت. سواران آنها برفتند تا به نزدیک مطرف رسیدند و آنجا گروه سواران به

سختی نبرد کردند تا جنگ به نزدیک مطرف رسید.

نضر بن صالح گوید: آنروز مطرف بانگشان می زد که ای اهل کتاب بیایید به گفتاری دل نهید که میان ما و شما متبع باشد که جز خدا را نپرستیم و کسی را باوی شریک نکنیم و بعضی از ما بعضی را غیر خدا به خدایی نگیرد اگر پشت کردند بگو گواه باشید که ما گردن نهاده گانیم.

گوید: و همچنان نبرد کرد تا کشته شد و عمرو بن عبیره سرش را برید گویند همو وی را کشته بود و چنان بود که چند کس سوی وی رفته بودند، اما عمرو بن عبیره سر او را برید و پیش عدی بن وقاد برد که به وسیله آن حرمت یافت.

گوید: آنروز عمرو بن عبیره نبرد کرد و کوششی شایسته کرد.

ابو مخنف گوید: حکیم بن ابی سفیان از دی می گفت که یزید بن ابی زیاد آزاد شده مقیره بن شعبه را که پرچمدار مطرف بود کشته بود.

گوید: وارد اردوگاه مطرف شدند، مطرف عبدالرحمان بن عبدالله از دی را بر اردوگاه خویش گماشته بود که کشته شد. وی مردی پارسا و زاهد و عقیف بود. ابو مخنف گوید: زید غلام آنها می گفت. سروی را همراه ابن اقبصر خدعمی دیده بود. گوید: خود داری نتوانستم و گفتم: «به خدا او را که نوازگار و عابد بود و یاد خدا بسیار می کرد کشته ای»

گوید: پس اوسوی من آمد و گفت: «تو کیستی؟»

گوید: مولای من گفت: «چه شد؟»

گوید: ابن اقبصر سخن مرا با او میگفت.

گفت: «عقلش کم است»

گوید: عدی کسانی از مردم سخت کوش را پیش حجاج فرستاد که حریشان

کرد و با آنها نکویی کرد.

گوید: وقتی عدی به ری باز رفت مردم بجبله پیش وی آمدند و برای بکیر ابن ماهان امان خواستند که امانش داد. مردم ثقیف نیز برای سوید بن سرحان ثقیفی امان خواستند که امانش داد. در کس که با مطرف بوده بود عشییره اش برای او امان خواستند که امانشان داد و نکورفتاری کرد.

گوید: و چنان بود که کسانی از یاران مطرف را در اردوگاه وی محاصره کرده بودند که بانگ زدند: «ای براء برای ما امان بگیر. ای براء برای ما وساطت کن.»

براء برای آنها وساطت کرد که عدی وساطت وی را پذیرفت. هم او بسیار کس اسیر گرفته بود که همه را آزاد کرد.

ابو مخنف گوید: نصر بن صالح می گفت که نه حلوان پیش سوید بن عبدالرحمان رفته بود که حرمتش کرده بود و عزت داشته بود، پس از آنسوی کوفه رفته بود.

عبدالله بن علقمه گوید: حجاج بن جاریه خنمی به ری آمد که جزو دیوان آنجا بود، از عدی برای وی امان خواستند که گفت: «این مردی مشهور است که با یار خویش شهرت یافته و این نامه حجاج است که درباره وی به من نوشته.»

عبدالله بن زبیر گوید: من از جمله کسانی بود که با عدی درباره حجاج بن جاریه سخن کردند و او نامه حجاج بن یوسف را برون آورد که چنین بود:

«اما بعد، اگر خدا حجاج بن جاریه را کشته خدایش لعنت کند که همین را می خواهم و خوش دارم و اگر زنده است آنجا وی را بجوی و به بند کن و پیش من فرست، ان شاء الله والسلام»

گوید: عدی به ما گفت: «درباره وی به من نوشته اند و ناچار باید شنید و اطاعت کرد، اگر درباره او به من نوشته بودند به خاطر شما امانش می دادم و دست

از اومی داشتم و به طلب وی بر نمی آمدم.»

گوید: حجاج بن جاریه همچنان ترسان بود تا عدی بن وناد معزول شد و خالد بن عتاب پیامد که پیش اورفتم و درباره حجاج سخن کردم که امانش داد. ابو جعفر گوید: در این سال میان ازرقه، یاران قطری بن فجاء، اختلاف افتاد، بعضی از آنها با قطری مخالفت کردند و از او جدا شدند و با عبد رب الکبیر بیعت کردند و بعضی دیگر بر بیعت قطری بماندند.

سخن از سبب وقوع اختلاف میان
خوارج از ازرقه که موجب هلاکشان شد

یوسف بن یزید گوید: مهلب از آن پس که حجاج، عتاب بن ورقا را از اردوی وی برد نزدیک يك سال در شاپور بیود و با قطری و یسارانش، خوارج از ازرقه، نبرد کرد، آنگاه در نبرد بستان به آنها حمله برد و نبردی سخت کرد. گوید: کرمان در تصرف خوارج بود و فارس در تصرف مهلب بود و آنجا که بودند به سختی افتادند که از راه فارس چیزی به آنها نمی رسید و از ولایت خویش دور افتاده بودند. پس حرکت کردند و سوی کرمان رفتند. مهلب از پی آنها برفت و در جبرفت جای گرفت. جبرفت شهر معتبر کرمان بود. مهلب بیشتر از يك سال آنجا با خوارج نبرد کرد و از همه فارس بیرونشان راند. و چون همه فارس به تصرف مهلب آمد حجاج عاملان خویش را آنجا فرستاد و از مهلب بگرفت و چون این خبر به عبد الملك بن مروان رسید به حجاج نوشت:

«اما بعد، خراج کوهستان فارس را به دست مهلب و اگذار که سپاه را نیرویی باید و سپاهدار را کمکی باید، ولایت فسا و دارا بگرد و ولایت «استخر را به وی و اگذار»

گوید: پس حجاج فارس را به مهلب و اگذار داشت و مهلب عاملان خویش را

بر آنجا گماشت که مایهٔ پیروزی او بر ضد دشمن و سامان کار وی بود.

شاعر ازدی در مقام عتاب با مهلب شعری دارد به این مضمون:

«ما از قصرهای دارا بگرد دفاع می‌کنیم

«و برای مغیره ورقاد خراج می‌گیریم»

رقاد بن زیاد مردی از طایفهٔ عتیک بود که به نزد مهلب حرمت داشت.

گوید: حجاج، برای بن قبیصه را سوی مهلب فرستاد و بدو نوشت:

«اما بعد، به خدا چنانکه می‌دانم اگر می‌خواستی این خارجیان

«از دین گشته را در هم می‌کوفتی ولی ادامهٔ بقای آنها را دوست داری

«که زمین اطراف خویش را بخوری، برای بن قبیصه را فرستادم تا ترا

«به حمله سوی آنها وادارد وقتی سوی تو آمد با همه مسلمانان به آنها

«حمله بر و با آنها به سختی نبرد کن و از تعلل و یاوه‌گویی و چیزهایی که به

«نظر من برای تونه رواست و نه مجاز در گذر، والسلام»

گوید: مهلب پسران خویش را هر کدام با گروهی سوار روانه کرد و مردم را

به ترتیب پرچمهایشان و صفهایشان و ناحیه‌هایشان روانه کرد.

گوید: برای بن قبیصه پیامد که او را بر تپه‌ای نزدیک آنها جای داد که آنها را ببیند.

دسته‌های سوار به سواران خوارج حمله آغاز کردند. پیادگان نیز به پیادگان حمله

بردند و از نماز صبح تا نیمروز نیردی بسیار سخت کردند آنگاه برفتند.

گوید: برای بن قبیصه پیش مهلب آمد و به او گفت: «به خدا هرگز نه

سوارانی مانند پسران تودیده‌ام و نه در میان عربان سوارانی همانند سواران تو،

و نه قومی صبور و دلیر چون اینان که با تو نبرد می‌کنند به خدا عنر تو مقبول

است.»

گوید: مهلب نیز با کسان بازگشت و چون هنگام پسین رسید، مهلب با مردم

و پسران خویش و گروههای سواره سوی خوارج رفت و مانند بار اول با آنها نبرد

کردند.

ابوطلحه گوید: یکی از گروههای سوار آنها به مقابله یکی از گروه های سوار ما آمد و نبرد میانشان سخت شد و هیچیک ازدو گروه از جای نرفت و نبرد کردند تا شب میانشان حایل شد. یکی از آنها به دیگری گفت: «شما از کدام طایفه اید؟»

گفتند: «از بنی تمیم»

آنها گفتند: «ما نیز از بنی تمیم هستیم»

گوید: و شبانگاه برقتند و مهلب به براء گفت: «چه دیدی؟»

گفت: «قومی را دیدم که مگر خدا ترا برضد آنها کمک کند»

گوید: مهلب با براء بن قبیصه نکویی کرد و جایزه و مرکب و جامه داد و بگفت تاهزار درهم بدو دادند. آنگاه براء سوی حجاج رفت و مهلب را معذوردانست و آنچه را دیده بود با وی یگفت.

گوید: آنگاه مهلب به حجاج نوشت:

«اما بعد، نامه امیر، که خدایش قرین صلاح بدارد رسیده که مرا در کار این خوارج برون شده از دین، متهم داشته بود و دستور داده بود بدانها حمله برم و فرستاده وی را شاهد کتم، چنین کردم، از فرستاده خویش پرسید که چه دیده، به خدا اگر من قدرت نابود کردن آنها یارانشان را از اینجا که هستند داشتم و از این کار دست برداشته بودم با مسلمانان خیانت کرده بودم و با امیر مومنان وفانکرده بودم و نیکخواه امیر که خدایش قرین صلاح بدارد نبودم، خدا نکند رای من چنین باشد»

«و در پیشگاه خدا چنین خطایی کرده باشم والسلام».

گوید: پس از آن مهلب هیچده ماه آنجا بود و با خوارج بجنگید که آنها را هزیمتی نکرد و در هیچ نبردی چنان نشد که سپاه عراق را چنان آسیب زنند که و-

بمانند و از جنگ خوارج دست بدارند.

گوید: سپس چنان شد که یکی از خوارج به نام مقطر از مردم بنی ضبه که عامل قطری بر یکی از نواحی کرمان بود با يك دسته از آنها به جایی می‌رفت و یکی از خوارج را که مردی دلیر بود و به وی دلسته بودند بکشت.

گوید: خوارج پیش قطری دویدند و این را بدو خبر دادند و گفتند مردضبی را به دست ما بده تا او را به قصاص یارمان بکشیم.

قطری گفت: «رای من این نیست که با یکی که تأویلی کرده و در کنار تأویل خطا کرده چنین کنم. رای من این نیست که او را که از مردم معتبر شماست و میان شما سوابق دراز دارد بکشید»

گفتند: «باید بکشیم.»

گفت: «نه»

گوید: میانشان اختلاف افتاد و عبد رب الکبیر را سالار خویش کردند و قطری را خلع کردند. دسته‌ای از آنها نزدیک به يك چهارم یا پنجم با قطری بیعت کردند و نزدیک به يك ماه صبح و شب با هم تبرد کردند.

گوید: مهلب اینرا برای حجاج نوشت بدینگونه:

«اما بعد، خدا صولت خوارج را میان خودشان افکند،
 «بیشترشان قطری را خلع کرده‌اند و با عبد رب الکبیر بیعت کرده‌اند و
 «دسته‌ای از آنها با قطری مانده‌اند و صبح و شب با هم دیگر نبرد
 «می‌کنند و امیدوارم که این کارشان سبب هلاکشان شود ان شاء الله
 «والسلام.»

گوید: حجاج بدو نوشت:

«اما بعد، نامه توبه من رسید که نوشته بودی میان خوارج اختلاف افتاده،
 وقتی این نامه به تو رسید، در همین حال اختلاف وجدایشان به آنها حمله بر، مبادا

اتفاق کنند و مقابله آنها برای توسختن تر شود، والسلام»

گوید: مهلب برای حجاج نوشت:

«اما بعد، نامه امیر به من رسید و هرچه را در آن بود فهم کردم.
 «رای من این نیست که تا وقتی که همدیگر را می کشند، و شمار یکدیگر
 «را می کاهند با آنها نبرد کنم. اگر بر این حال مانندند همانست که
 «می خواهیم و مایه هلاکشان است و اگر فراهم آمدند، چنین نشود تا
 «همدیگر را ضعیف کرده باشند سپس به آنها حمله برم که زبونترند و
 «شوکتشان کمتر است. ان شاء الله، والسلام»

گوید: پس حجاج او را وا گذاشت و مهلب خوارج را رها کرد که تا یکماه
 نبرد کردند و با آنها کاری نداشت.

گوید: پس از آن قطری با پیروان خویش سوی طبرستان رفت و همگی شان
 با عبد رب الکبیر بیعت کردند. در این وقت مهلب به آنها حمله برد که با وی سخت
 نبرد کردند و چنان شد که خدای آنها را بکشت و از آنها جز اندکی جان به در نبرد.
 اردوگاهشان با هرچه در آن بود به تصرف آمد و از آنها اسیر گرفتند که مسلمانان را
 اسیر می گرفته بودند.

ابو جعفر گوید: هلاکت قطری و عبیده بن هلال و عبد رب الکبیر و ازارقه ای
 که با آنها بودند در همین سال رخ داد.

سخن از سبب
 هلاکت ازارقه

سبب قضیه چنان بود که وقتی کار ازارقه که خبرشان را همین پیش بگفتیم
 به سبب اختلافی که در کرمان میانشان رخ داد به پراکندگی کشید و بعضی شان با
 عبد رب الکبیر شدند و بعضی شان با قطری بودند و کار قطری سستی گرفت به

آهنگ طبرستان روان شد. خیر به حجاج رسید و چنانکه در روایت یونس بن یزید آمده سفیان بن ابرد را با سپاهی انبوه از مردم شام به تعقیب قطری فرستاد. گوید: سفیان برفت تا بهری رسید و از پی خوارج روان شد.

گوید: حجاج به اسحاق بن محمد بن اشعث، سالار سپاهی از مردم کوفه که در طبرستان بود نوشت که شنوا و مطیع سفیان باش و اسحاق نیز با سفیان به تعقیب قطری حرکت کرد و برفتند تا در یکی از دره‌های طبرستان بدورسیدند و باوی نبرد کردند که یارانش از اطراف وی پراکنده شدند. قطری در پایین دره از اسب بیفتاد و بغلطید تا به عمق دره رسید.

معاویه بن محصن کندی گوید: دیدم من که افتاد امانشناختش. پانزده زن عرب را دیدم که به زیبایی و منظر و وضع نکو چنان بودند که پروردگارت خواسته بود، پرزنی نیز با آنها بود. من به آنها حمله کردم و آنها را پیش سفیان بن ابرد بردم و چون نزدیک وی رسیدیم، پیرزن با شمشیر خویش مرا به یکسوزد و با آن به گردنم زد که زره سر را بدرید و پوست گلویم را برید شمشیر را برگرفتم و به صورتش زدم که پوست سرش را درید و بیجان بیفتاد. زنان جوان را پیش سفیان بر مردم که از کار پیر زن بخندید و گفت: «چرا این زن را که خدایش زیون بدارد کشتی؟» گفتم: «خدایت قرین صلاح بدارد مگر ندیدی چگونه به من ضربت زد، به خدا نزدیک بود مرا بکشد.»

گفت: «به خدا دیدم و ترا از این کار که کردی ملامت نمی کنم خدایش لعنت کند.»

گوید: یکی از بومیان، آنجا که قطری غلطیده بود به نزد وی رفته بود که گفته بود: «آبم ده» که سخت تشنه بود.

بومی گفته بود: «چیزی به من بده تا آب دهم» گفته بود: «وای تو به خدا جز این سلاح که می بینی چیزی همراه ندارم که

اگر آب برایم بیاری آنرا به تومی دهم.»

گفته بود: «نه، هم اکنون سلاح را به من بده»

گفته بود: «نه، اول آب برایم بیار»

گفت: پس مرد بومی رفته بود و از بالا سنگی بزرگ به طرف قطری غلطانیده بود که به تهیگاش خورده بود و نا کارش کرده بود، آنگاه کسان را بانگ زده بود که سوی وی رفته بودند. بومی قطری را نمی شناخته بود ولی به سبب وضع نکو و سلاح کاملش، او را از معبران قوم پنداشته بود. چند کس از مردم کوفه و از جمله سوره بن ابجر قمی و جعفر بن عبدالرحمان بن مخنف و صباح بن محمد ابن اشعث و بادام آزاد شده بنی اشعث و عمر بن ابی صلت و ابسته بنی نصر بن معاویه که از دهقانان بود سوی قطری رفته بودند و او را کشته بودند.

گفت: همه این کسان مدعی کشتن قطری بودند، ابوالجهم بن کنانه کلبی پیش آنها آمد و گفت: «سر را به من دهید تا توافقی کنید»

پس سر را بدو دادند که پیش اسحاق بن محمد برد که سالار مردم کوفه بود. جعفر به سبب کنورتی که از پیش در میان بوده بود پیش وی رفت که با او سخن نمی کرد. جعفر جزو همراهان سفیان بن ابرد بود و با اسحاق نبود وی به ری سالار ناحیه شهریان بوده بود و چون سفیان یومردم ری گذشت به دستور حجاج یک سواران شان را انتخاب کرد و همراه خویش برد. وقتی آن جماعت با سر بیامدند و درباره آن به نزد اسحاق دعوی آغازیدند اما سر به دست ابی الجهم بن کنانه کلبی بود بدو گفت: «سر را تو بیاور این اختلاف گویان را رها کن.»

گفت: ابوالجهم سر قطری را ببرد تا به نزد حجاج رسید. پس از آن سر را پیش عبدالملك بن مروان برد که وی را به صف دوزخاری ها بردند و مقرری شیر. خوار گرفت یعنی برای خرد سالانش در دیوان مقرری تعیین شد.

گفت: آنگاه جعفر پیش سفیان آمد و گفت: «خدایت قرین صلاح بدارد

قطری پدر مرا کشته بود و اندیشه‌ای جز او نداشتم مرا با این کسان که دعوی کشتن وی کرده‌اند فراهم آر و از آنها بپرس مگر من پیشا پیش آنها نبودم که پیشدستی کردم و ضربتی بدوزدم که از پای درآمد، سپس آنها آمدند و با شمشیرهای خسویش او را بردند اگر این را پذیرفتند راستی آورده‌اند و اگر نپذیرفتند من به خدا قسم بساد می‌کنم که قاتل قطری بوده‌ام و اگر نمی‌خواهند آنها قسم یاد کنند که قاتل وی بوده‌اند و از آنچه من می‌گویم خبر ندارند و حقی در این کار ندارم.»

گفت: «اکنون که ماسر را فرستاده‌ایم آمده‌ای؟»

گوید: آنگاه جعفر از پیش وی برفت و یارانش بدو گفتند: «به خدا از میان این گروه قاتل قطری بودن به تویش از همه برازنده است.»

گوید: «پس از آن سفیان بن ابرد سوی اردوگاه عبیده بن هلال رفت که در قوس در قصری حصارى شده بود که او را محاصره کرد و روزی چسند با وی بجنگید. آنگاه سفیان ما را بسوی آنها برد که در میانشان گرفتیم و بانگزن خویش را بگفت که بانگشان زد که هر کس یار خویش را بکشد و پیش ما آید در امان است.

گوید: آنها را همچنان در محاصره داشت تا به سختی افتادند و اسبان خویش را بخوردند، آنگاه به مقابله وی بیرون شدند که همه را بکشت و سرهاشان را پیش حجاج فرستاد.

گوید: آنگاه سفیان وارد دلباوند و طبرستان شد و آنجا بیود تا حجاج پیش از جنگ جماعم او را معزول کرد.

ابو جعفر گوید: در این سال بکیر بن و شاح سفدی، امیه بن عبدالله بن خالد را بکشت.

سخن از اینکه چرا بکیر بن و شاح امیه بن عبدالله را کشت

سبب این، چنانکه در روایت مفضل بن محمد آمده چنان بود که امیه بن عبدالله که عامل عبدالملک بر خراسان بود، بکیر را به غزای ماوراءالنهر گماشت. پیش از آن نیز وی را ولایتدار طخارستان کرده بود. بکیر برای حرکت، لوازم آماده کرد و مخارج بسیار کرد اما بجیر بن ورقاء صریحی از او پیش امیه بدگویی کرد، چنانکه از پیش بیان کردم و امیه بگفت تا بکیر به جای ماند.

گوید: پس از آن وقتی او را به غزای ماوراءالنهر گماشت آماده شد و برای فراهم آوردن اسب و سلاح به خرج افتاد و از مردان و بازارگانان سفد وام گرفت آنگاه بجیر به امیه گفت اگر نهر میان تو و او فاصله شد و شاهان را بدید خطیفه را خلع کند و به سوی خویش دعوت کند، امیه کس فرستاد که به جای باش شاید من به غزا روم و همراه من باشی.

گویسند: پس بکیر خشم آورد و گفت: «گویی در صدد زبان زدن من است.»

گوید: و چنان بود که عتاب بن لقوه غدانی وام گرفته بود تا با بکیر حرکت کند و چون به جای ماند، طلبکاران وی را گرفتند که به زندان افتاد و بکیر قرض او را پرداخت که از زندان در آمد. پس از آن امیه برای غزا آماده شد.

گردد: امیه بگفت تا لوازم فراهم کنند و به غزای بخارا رود: آنگاه به ترمذ رود که موسی بن عبدالله بن خازم آنجا بود. پس مردم آماده شدند و لوازم فراهم آوردند و امیه پسر خویش زیاد را بر خراسان جانشین کرد. بکیر نیز با او حرکت کرد، در کشماهن اردو زد و روزی چند بماند، آنگاه دستور حرکت داد.

بجیر گفت: «بیم دارم مردم به جای ماند به بکیر بگوی از دنبال بیاید و مردم

را روانه کند»

گوید: پس امیه به بکیر دستور داد و او بر دنباله بیامد تا به نهر رسید امیه بدو گفت: «بکیر عبور کن»

عتاب بن لقوة غدانی گفت: «خدای امیر را قرین صلاح بدارد عبور کن و کسان از پی تو عبور کنند»

گوید: پس امیه عبور کرد و کسان پس از او عبور کردند.
گوید: آنگاه امیه به بکیر گفت: «بیم دارم پسرم قلمرو خویش را مضبوط ندارد که پسری است نوسال، سوی مرو باز گردد و کار آنجا را عهده کن که تو را بر آن می گمارم، پسر مرا رونق بده و به کار وی پرداز»

گوید: بکیر سوارانی از مردم خراسان را که می شناخت و به آنها اعتماد داشت برگزید و از نهر عبور کرد.

گوید: سپس امیه سوی بخارا رفت مقدمه سپاه وی با ابو خالد ثابت وابسته خزاعه بود.

گوید: وقتی بکیر عبور کرد و امیه برفت عتاب بن لقوة به بکیر گفت: «خودمان و عشایرمان را به کشتن دادیم تا خراسان را مضبوط داشتیم، آنگاه امیری از قرشیان می جستیم که کار ما را فراهم آورد اما امیری آمد که با ما بازی می کند و از زندانی به زندانی می برد»

بکیر گفت: «رای تو چیست؟»

گفت: «این کشتی ها را بسوزان و سوی مرو برو و امیه را خلع کن و در مرو بمان که تا مدتی آنجا را بخوری.»

گوید: احنف بن عبدالله عیسری گفت: «رای درست همین است که عتاب آورد»

بکیر گفت: «بیم دارم این سواران که با منند به هلاکت رسند»

گفت: «از نبودن مردان بیم داری، اگر اینان که با تو اند هلاک شوند من از مردم مرو هرچه بخواهی میارم»

گفت: «مسلمانان به هلاکت می افتند»

گفت: «همین بس است که بانگرتی بانگک زند که هر که تسلیم شود خراج از او برمی دارم و پنجاه هزار کس از نماز گزاران بیایند که نسبت به تواز اینان شنوا تر باشند و مطیع تر.»

گفت: «امیه و همراهان وی هلاک می شوند»

گفت: «چرا هلاک شوند، لوازم و کس و دلیری و سلاح و سایل کامل دارند که از خویش دفاع کنند تا به جین رسند.»

گوید: پس بکیر کشتی ها را بسوخت و به مرو باز گشت و پسر امیه را بگرفت و به زندان کرد و مردم را به خلع امیه خواند که پذیرفتند.

گوید: امیه خبر یافت و با مردم بخارا در مقابل اندک فدیسه ای صلح کرد و باز گشت و بگفت تا برای وی کشتی بگیرند که گرفتند و فراهم آوردند.

گوید: امیه به سران تمیم که همراه وی بودند گفت: «از کار بکیر شگفتی نمی کنید، من به خراسان آمدم، مرا از او بیم دادند و برضد او سخن آوردند و از او شکایت کردند و اموالی را که برده بود یاد کردند، از همه اینها چشم پوشیدم و به جستجو از کار وی و عاملانش نپرداختم. آنگاه نگهبانی را بر او عرضه کردم که پذیرفت و معافش داشتم سپس او را ولایتدار کردم، اما مرا از او بیم دادند که گفتم بماند و این به سبب حسن نظر با او بود. آنگاه وی را سوی مرو پس فرستادم و کار را بدو سپردم و این همه را کفران کرد و مرا چنانکه می بینید عوض داد.»

گوید: جمعی با وی گفتند: «ای امیر، این کار او نبود، عتاب بن لقوه بدو گفته بود کشتی ها را بسوزاند.»

گفت: «عتاب بن لقوه چیست؟ مگر عتاب يك مرغ بیشتر است؟ و چون سخن

وی به عتاب رسید در این باب شعری گفت به این مضمون:

«مرغان جوجه دار را سبکرو خواهی دید

«ای فرومایه تر از همه عربان

«کار خویش را از روی ترس و سستی رها کردی

«واز روی حماقت سوی ما آمدی

«وقتی کوههای سعد را مقابل خویش دیدی

«از مقابل موسی و نوح باز گشتی.»

گوید: وقتی کشتی‌ها آماده شد امیه عبور کرد و سوی مرو آمد و موسی بن عبدالله را وا گذاشت و گفت: «خدایا با بکیر نیکی کردم و نیکی مرا سپاس نداشت و با من چنان کرد، خدایا زحمت وی را از من بردار.»

گوید: شماس بن زیاد که پس از کشته شدن ابن خازم از سیستان باز آمده بود و با امیه به غزا رفته بود گفت: «ای امیر زحمت وی را از تو برمی دارم ان شاء الله.» گوید: امیه شماس را با هشتصد کس از پیش فرستاد که برقت تابه با سان فرود آمد که از آن بنی نصر بوده، بکیر به مقابله وی آمد که مدرک بن انیف را همراه داشت اما پدر مدرک همراه شماس بود. بکیر گفت: «در میان مردم تعیم کسی جز تو نبود که با من نبرد کند؟» و او را تحقیر کرد.

شماس بدویغام داد: «تو حقیر تر و بد عمل تر از منی که با امیه وفا نکردی و سپاس نیکی وی را نداشتی که وقتی آمد حرمت کرد و متعرض تو و هیچیک از عاملانت نشد.»

گوید: پس از آن بکیر به اوشبیه خون زد و جمع وی را پراکنده کرد و گفت: «کسی از آنها را مکشید، سلاحشان را بگیرد» و چنان شد که وقتی کسی رامی گرفتند سلاحش را می گرفتند و رها می کردند که پراکنده شدند.

گوید: شماس به دهکده‌ای از آن مردم طی به نام بوبنه فرود آمد، امیه بیامد

و در کشمان جای گرفت. شماس بن دثار پیش وی باز رفت. آنگاه امیه ثابت بن قطبه وابسته خزاعه را پیش فرستاد که بکیر با وی مقابل شد و ثابت را اسیر کرد و جمع او را پراکنده کرد و خود او را به سبب متنی که بروی داشته بود رها کرد.

گوید: ثابت پیش امیه باز گشت، آنگاه امیه یا کسان پیامد که بکیر با وی بجنگید. ابورستم خلیل بن اوس عبشمی سالار نگیانی بکیر بود که در آن روز سخت بکوشید که بدو بانگ زدند: «ای سالار نگیانی عارمه!» عارمه کنیز بکیر بود. و او عقب رفت. بکیر بدو گفت: «بی پدر بانگ این قوم ترا از جای نبرد که عارمه نری دارد که از او دفاع کند، پرچم خویش را پیش ببر.»

گوید: پس بجنگیدند تا بکیر عقب نشست و وارد حصار شد و در بازار قدیم جای گرفت، امیه نیز در باسان جای گرفت. تلاقی در میدان بزید می شد. يك روز عقب نشستند و بکیر از آنها حمایت کرد، روز دیگر در انتهای میدان تلاقی شد و پای یکی از مردم بنی تمیم ضربه خورد که آنرا به زمین می کشید. هر یک از او حمایت می کرد. وی گفت: «خدایا مدد ما کن و فرشتگان را به کمک ما فرست.»

گوید: هریم بدو گفت: «ای مرد، از خوبشتن دفاع کن که فرشتگان به تو نمی پردازند» و او حمله برد و باز همان سخن را بگفت که خدایا فرشتگان را به کمک ما فرست.

هریم گفت: «با این سخن ما را واگذار تو را با فرشتگان و ا می گذارم و او را حفاظت کرد تا به کسان پیوست.

گوید: یکی از مردم بنی تمیم بانگ زد: «ای امیه رسوا کننده قریش.»

گوید: «امیه سوگند یاد کرد که اگر به اودست یافت سرش را ببرد.» و چون به اودست یافت وی را مابین دو پنجره شهر سر برید.

گوید: روز دیگر تلاقی شد. بکیرین و شاح ضربتی به سر ثابت بن قطبه زد و بانگ زد: «من این و شاحم.»

گوید: حریت بن قطیبه برادر ثابت به بکیر حمله برد که بکیر عقب رفت و یارانش هزیمت شدند، حریت به تعقیب بکیر رفت تا به نزد پل رسید و بانگ زد: «بکیر کجا می روی.» و بکیر بدو حمله برد. حریت ضربتی به سر او زد که زره سر را برید و شمشیر به سرش رسید که از پای یفتاد و یارانش او را برداشتند و به شهر بردند.

گوید: بدین ترتیب با آنها نبرد می کردند. صبحگاهان یاران بکیر می آمدند آراسته، در جامه های رنگین و روپوشها وزیر جامه های زرد و سرخ، و اطراف شهر می نشستند و بانگرتی بانگ می زد هر که تیری سوی ما اندازد سر یکی از فرزنداناش و کسانش را به طرف او می اندازیم و هیچ کس تیر به آنها نمی انداخت.

گوید: بکیر نگران شد و بیم کرد که اگر محاصره دراز شود مردم از یاری او بازمانند از این رو صلح خواست و آن را خوش داشت. یاران امیه نیز این را خوش داشتند که کسانشان در شهر بودند و به امیه گفتند: «با وی صلح کن.»

گوید: و چنان بود که امیه سلامت را دوست داشت و با بکیر صلح کرد که چهار صد هزار بابت او بپردازد و یارانش را چیزی دهد و او را به هر یک از ولایتهای خراسان که خواست، برگمارد و سخن بجیر را در باره او نشنود و اگر از او بدگمان بود به مدت چهل روز در امان باشد تا از مرو برون شود.

گوید: امیه برای بکیر از عبدالملک امان گرفت و برای وی خطی بر در سنجان نوشت و امیه وارد شهر شد.

گوید: کسانی می گویند بکیر همراهِ امیه به غزا رفت، بلکه وقتی امیه به غزا می رفت وی را بر مرو جانشین کرد، پس بکیر او را خلع کرد. امیه باز آمد و با وی نبرد کرد سپس با وی صلح کرد و وارد مرو شد.

گوید: امیه به تعهد خویش درباره بکیر عمل کرد و مانند پیش وی را حرمت می کرد و اجازه ورود می داد.

گوید: امیه کس فرستاد و عتاب بن لقوه را پیش خواند و بدو گفت: «تو بودی که چنان مشورت دادی؟»

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، آری.»

گفت: «چرا؟»

گفت: «دستم تهی بود و قرض بسیار داشتم و از طلبکاران به زحمت

بودم.»

گفت: «وای تو مسلمانان را به جان هم انداختی و کشتی ها را بسوختی، در

صورتی که مسلمانان در ولایت دشمن بودند و از خدا نترسیدی.»

گفت: «چنین بوده، از خدا بخشش می خواهم.»

گفت: «قرض تو چه مقدار است؟»

گفت: «بیست هزار.»

گفت: «از دغلی با مسلمانان دست برمی داری تا قرض ترا بپردازم؟»

گفت: «بله، خدایم به فدای تو کند.»

گوید: امیه بخندید و گفت: «گمانم جز اینست که می گویی، اما قرض ترا

می پردازم.»

گوید: پس بیست هزار بابت وی بداد که امیه مردی آسان گیر و ملایم و

بخشنده بود و هیچ يك از عاملان خراسان در آنجا همانند وی عطیه نداد.

گوید: با وجود این، وی را خوش نداشتند که سخت متکبر بود و می گفت:

«خراسان و سیستان مطیع مرا کفایت نمی کند.»

گوید: امیه بجبر را از نگهبانی خویش عزل کرد و آن را به عطاء بن ابی

السائب داد و حکایت کار بکبر را و اینکه او را بخشیده بود برای عبدالملک

نوشت.

گوید: عبدالملک سپاهی به امیه حواله داد و کسان برای نایب گرفتن قرار

پرداخت می کردند. شفیق بن سلیل اسدی بایکی از مردم جرم قرار پرداخت کرد. امیه به گرفتن خراج پرداخت و با کسان سختی کرد. یک روز که بکیر در مسجد نشسته بود و جمعی از بنی تمیم نیز پیش وی بودند از سختگیری امیه با مردم سخن آوردند و مذمت وی کردند و گفتند: «در کار خراجگیری، دهقانان را بر ما ملط کرده است.» بجیر و ضرار بن حصن و عبدالعزیز بن جاریه بن قدامه در مسجد بودند. بجیر این را برای امیه نقل کرد که باور نکرد. بجیر به شهادت آن کسان متوسل شد و نیز شهادت مزاحم ابن ابی المبحشر سلسی.

گوید: امیه مزاحم را پیش خواند و از او پرسید که گفت: «شوخی می کرد.» و امیه روی از او برگردانید.

گوید: پس از آن بجیر پیش امیه آمد و گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد. به خدا بکیر مرا به خلع تو دعوت کرد و گفت: اگر تو نبودی این قرشی را می کشتم و خراسان را می خوردم.»

امیه گفت: «این را باور نمی کنم که با وجود آن کارها که کرد امانش دادم و چیز دادم.»

گوید: بجیر، ضرار بن حصین و عبدالعزیز بن جاریه را پیش امیه آورد که شهادت دادند که بکیر به آنها گفته بود: «اگر اطاعت من کرده بودید، این قرشی مخنث را کشته بودم.» و ما را دعوت کرد که ترا به غافلگیری بکشیم.

امیه گفت: «شما آنچه را شهادت می دهید بهتر دانید اما درباره وی چنین گمان ندارم. اما وقتی چنین شهادت داده اید و گذاشتن وی نشان عجز باشد، هو به حاجت خویش عبیده و سالار کشیک با نان خویش عطاء بن ابی السائب گفت: «وقتی بکیر آمد و دو برادر زاده اش نیز با گردنفرازی بجای نشستند و من برخاستم آنها را نگه دارم.»

گوید: امیه برای کسان نشست، بکیر با دو برادر زاده خویش بیامد و چون

نہشتند امیہ از تخت خویش برخاست و بہ اندرون رفت. کسان برون شدند. بکیر نیز برون شد کہ وی را با دو برادر زادہ اش بداشتند.

گوید: امیہ بکیر را پیش خواند و گفت: «تو بودہ ای کہ چنین و چنان گفتہ ای؟»

گفت: «خدایت فرین صلاح بدارد. تحقیق کن و گفتم زنی تراشیدہ را مشنو.»

گوید: امیہ اورا بداشت، کنیز وی عارمہ را نیز بگرفت و بداشت. احنف بن عبداللہ عنبری را نیز بداشت و گفت: «تواز جملہ کسانی بودہ ای کہ دربارہٴ خلع با بکیر سخن کردہ ای.»

گوید: روز بعد بکیر را بیاوردند. بجیر و ضرار و عبدالعزیز بن جاریہ شہادت دادند کہ آنها را بہ خلع امیہ و کشتن وی بہ غافلگیری دعسوت کردہ است.

گوید: بکیر گفت: «خدایت فرین صلاح بدارد تحقیق کن، ایقان دشمنان منند.»

گوید: امیہ بہ زیاد بن عقبہ کہ سر مردم بیرون شہر بود و نیز ابن والان عدوی کہ از سران بنی تمیم بود و نیز بہ یعقوب بن خالد ذہلی گفت: «اورا می کشید؟» اما آنها جواب ندادند.

گوید: پس از آن بہ بجیر گفت: «اورا می کشی؟»

بجیر گفت: «آری.» پس بکیر را بدوداد.

یعقوب بن قعقاع اعلم از دی کہ دوست بکیر بود از جای خویش برخاست و امیہ را نیز گرفت و گفت: «ای امیر درمورد بکیر خدا را بہ یاد تومی آورم کہ برای وی چنان نعهد کردہ ای.»

گفت: «ای یعقوب قومش کہ بر ضدش شہادت دادہ اند اورا می کشند.»

گوید: عطاء بن ابی السائب لیلی سالار نگهبانان امیه به یعقوب گفت: «امیر را رها کن.» و او گفت: «نه». پس عطا او را با دسته شمشیر بزد که به بینش خورد و خون افتاد و برون رفت و به بجیر گفت: «ای بجیر، کسان به هنگام صلح به بکیر تعهد داده اند و تواز جمله آنها بوده ای، تعهد خود را مشکن.»

گفت: «ای یعقوب من به او تعهد نداده ام.»

گوید: آنگاه بجیر شمشیر امیه، موصول را که از اسوار ترجمان، ترجمان این خازم، گرفته بود، برگرفت.

بکیر بدو گفت: «بجیر اگر مرا بکشی کار بنی سعد را پراکنده می کنی، بگذار این قرشی هر چه می خواهد با من بکند.»

بجیر گفت: «نه بخدا، ای پسر زن اصفهانی، مادام که من و تو زنده باشیم کار بنی-سعد سامان نگیرد.»

گفت: «ای پسر زن تراشیده، هر چه می خواهی بکن.»

گوید: پس بجیر او را بکشت و این به روز جمعه بود.

گوید: امیه دو برادر زاده بکیر را نیز کشت و عارمه کنیز بکیر را به بجیر بخشید.

گوید: درباره احنف بن عبدالله عبیری با امیه سخن کردند که او را از زندان خواست و گفت: «تو هم از جمله کسانی بودی که به بکیر مشورت دادی؟» و به او هشام داد. آنگاه گفت: «تو را به اینان بخشیدم.»

گوید: پس از آن امیه یکی از مردم خزاعه را به مقابله موسی بن عبدالله بن خازم فرستاد که عمرو بن خالد کلایی او را به غافلگیری کشت و سپاهش پراکنده شد. گروهی از آنها از موسی امان خواستند و با وی شدند و بعضیشان تیسر سوی امیه باز گشتند.

در این سال امیه، به آهنگ غزا، از نهر، نهر بلخ، گذشت و محاصره شد و

او و بارانش به سختی افتادند، و از آن پس که نزدیك هلاکت بودند، نجات یافتند و او و سپاهی که همراه داشت سوی مرو باز گشتند و عبدالرحمن بن خالد مخزومی به هجای امیه شعری گفت: به این مضمون:

«به امیه بگویی که سزای بدی را خواهد دید

«که بدی را نیز سزایی هست

«هر که عتاب ترا تحمل کند یارد کند

«من عتاب ترا تحمل نمی کنم

«نیکی میان بدیها که مرتکب می شوی

«قسمت به قسمت محوشده است

«هر که به هتگام تقسیم نامها

«ترا امیه نامیده کاری درست کرده است.»

ابوجعفر گوید: در این سال ابان بن عثمان که امیر مدینه بود سالار حج شد، امیر کوفه و بصره حجاج بن یوسف بود و امیر خراسان امیه بن عبدالله.

ابومعشر گوید: ابان بن عثمان به روزگار امارت مدینه دو بار حج کرد: به سال هفتاد و هشتم و سال هفتاد و هفتم.

گویند: هلاکت شیب به سال هفتاد و هشتم بود. در باره هلاکت قطری و عبیده ابن هلال و عبدالرب الکبر نیز چنین گفته اند.

در این سال ولید غزای قباستانی کرد.

آنگاه سال هفتاد و هشتم در آمد.

سخن از حوادث مهم

سال هفتاد و هشتم

از جمله حوادث سال این بود که عبدالملك بن مروان، امیه بن عبدالله را از

خراسان برداشت و خراسان و سیستان را به حجاج بن یوسف پیوست و حجاج عاملان خود را بر آنجا گماشت.

سخن از عاملانی که حجاج بر خراسان و سیستان گماشت و سبب گماشتن ایشان

گویند: وقتی حجاج از کار شیب و قطری فراغت یافت از کوفه به بصره رفت و مغیره بن عبدالله را بر کوفه جانشین کرد. به قولی عبدالرحمان بن عبدالله حضرمی را جانشین کرد سپس او را معزول کرد و مغیره بن عبدالله را به جایش گماشت. مهلب نیز که از کار از ارقه فراغت یافته بود در بصره پیش حجاج آمد.

ابوالمخارق را سبی گوید: وقتی مهلب بن ابی صفره از کسار از ارقه فراغت یافت، و این به سال هفتاد و هشتم بود، پیش حجاج آمد که حجاج او را با خویش نشاند و باران سخت کوش مهلب را پیش خواند و چون مهلب از سخت کوشی یکی از باران خویش سخن می کرد حجاج سخن او را تصدیق می کرد و به آنها مرکب داد و عطاهای خوب داد و مقرریشان را بیفزود و گفت: «اینان اهل عملند و اموال حق آنهاست. اینان محافظان مرزها هستند و مایه خشم دشمنان»

یوسف بن ابی اسحاق گوید: حجاج مهلب را بر سیستان و خراسان گماشت، مهلب بدو گفت: «کسی را به تو نشان دهم که به کار سیستان داناتر از من باشد که ولایتدار کابل و زابل بوده و از مردمش خراج گرفته و با آنها نبرد کرده و صلح کرده؟»

گفت: «آری، کیست؟»

گفت: «عبیدالله بن ابی بکره؟»

ابوالمخارق گوید: حجاج مهلب را بر خراسان گماشت و عبیدالله بن ابی بکره را بر سیستان. عامل آنجا امیه بن عبدالله بود. وی عامل عبدالملک بود و حجاج وقتی

به عراق فرستاده شد در کار او دخالت نداشت تا در این سال که عبدالملک او را برداشت و حکومت وی را به حجاج پیوست.

گوید: پس مهلب سوی خراسان رفت و عیدالله بن ابی بکره به سیستان و عبدالله بن ابی بکره باقی سال را آنجا سرکرد.

اما مفضل بن محمد گوید: خراسان و سیستان در آغاز سال هفتاد و هشتم به قلمرو حجاج، عراق، پیوست و او عیدالله بن ابی بکره را به خراسان گماشت و مهلب بن ابی صفره را به سیستان. اما مهلب سیستان را خوش نداشت و عبدالرحمان ابن عبیدعیشمی را که سالار نگهبانی حجاج بود بدید و گفت: «امیر ولایت سیستان را به من داده و ولایت خراسان را به ابی بکره داده اما من خراسان را بهتر از او می شناسم که در ایام حکم بن عمرو غفاری آنجا را شناخته ام ابو بکره به کار سیستان توانا تر است با امیر سخن کن که مرا به خراسان فرستد و ابو بکره را به سیستان.»

گفت: «خوب، با زاذان فروخ نیز سخن کن که مرا کمک کند.»

گوید: مهلب با زاذان فروخ سخن کرد که گفت: «خوب»

گوید: عبدالرحمان به حجاج گفت: «مهلب را ولایت سیستان دادای اما ابو بکره به کار آن توانا تر است.»

زاذان فروخ گفت: «راست می گوید»

حجاج گفت: «فرمان او را نوشته ایم»

زاذان فروخ گفت: «تغییر فرمان وی آسان است»

گوید: «پس حجاج ابی بکره را به سیستان فرستاد و مهلب را به خراسان.»

گوید: يك هزار هزار بابت خراج اهواز از مهلب مطالبه شد که خالد بن عبدالله وی را به آنجا گماشته بود. مهلب به پسر خویش مغیره گفت: «خالد مرا ولایت اهواز داد و ترا ولایت استخر. حجاج يك هزار هزار از من مطالبه می کند يك نیمه به عهده من و يك نیمه به عهده تو» و چنان بود که مالی به نزد مهلب نمی ماند،

وقتی معزول می شد قرض می گرفت.

گوید: با ابوماویه آزاد شده عبدالله بن عامر سخن کرد.

ابوماویه متصدی بیت المال عبدالله بن عامر بوده بود. وی سیصد هزاریه مهلب داد. خیره قشیری زن مهلب گفت: «این مقدار برای نهد تو کافی نیست» و زیور و کالایی را که داشت فروخت و پانصد هزار را تکمیل کرد. مغیره نیز پانصد هزار پیش پدر فرستاد که آنرا پیش حجاج فرستاد.

گوید: مهلب پسرش حبیب را بر مقدمه خویش گماشت. وی پیش حجاج رفت و وداع گفت. حجاج به گفت تا دهمزار و استری مبر بدودادند.

گوید: حبیب بر آن استر، یرفت و بارانش بر اسبان پرید بودند تا به خراسان رسیدند بیست روز راه پیمود. هنگام ورود بارهای هیزم پیش روی آنها گذشت و استر رمان شد و از استر ورمیدن وی در پی آن نخستگی و تند روی شگفتی کردند.

گوید: حبیب متعرض امیه و عاملان وی نشد. ده ماه آنجا بود تا مهلب به سال هفتاد و نهم پیامد.

در این سال ولید بن عبدالملک سالار حج بود. این را از ابومعشر روایت کرده اند.

در این سال امیر مدینه ایان بن عثمان بود، امیر کوفه و بصره و خراسان و سیستان و کرمان حجاج بن یوسف بود، مهلب در خراسان جانشین بود و عبدالله بن ابی بکره در سیستان. قضای کوفه با شریح بود. قضای بصره چنانکه گفته اند باموسی بن انس بود.

در این سال عبدالملک، یحیی بن حکم را به غزا فرستاد.

آنگاه سال هفتاد و نهم در آمد.

سخن از حوادث مهم سال هفتاد و نهم

از جمله حوادث این سال طاعونی بود که مردم شام بدان مبتلا شدند چنانکه نزدیک بود از شدت آن نابود شوند و چنانکه گفته اند در این سال کسی غذا نکرد، به سبب طاعونی که بود و بسیاری تلفات.
در این سال رومیان به مردم انطاکیه دست اندازی کردند.
در همین سال عیدالله به نبرد رتبیل رفت.

سخن از نبرد عیدالله و رتبیل

ابوالمخارق راسبی گوید: وقتی حجاج مهلب را ولایتدار خراسان کرد و عیدالله بن ابی بکره را ولایتدار سیستان کرد، مهلب سوی خراسان رفت و عیدالله بن ابی بکره سوی سیستان. و این به سال هفتاد و هشتم بود. عیدالله یقیه سال را آنجا بود، سپس به نبرد رتبیل رفت که به صلح بود و پیش از آن خراجی از او می گرفته بودند که گاه می شد دریغ می کرد و نمی داد.

گوید: حجاج کس پیش عیدالله بن ابی بکره فرستاد که با مسلمانانی که به نزد تواند بارتبیل نبرد کن و باز مگرد تا سرزمینش را به غارت دهی و قلعه هایش را ویران کنی و جنگاورانش را بکشی و فرزندانش را اسیر کنی.

گوید: عیدالله یا مسلمانانی که از مردم کوفه و بصره به نزد وی بودند حرکت کرد. سالار مردم کوفه شریح بن هانی حارثی ضیابی بود که از یاران علی بوده بود. عیدالله سالار مردم بصره بود و امیر جمع نیز بود که روان شد و در ولایت رتبیل پیش رفت و از گاو و گوسفند و اموال هر چه خواست گرفت و قلعه ها و حصارهایی

را ویران کرد و بر زمینهای بسیار از سرزمین آنها تسلط یافت. یاران رقبیل که ترکان بودند سرزمینی را پس از سرزمینی تخلیه کردند و مسلمانان پیش رفتند تا نزدیک شهر آنها رسیدند که هیچده فرسنگ با آنجا فاصله داشتند. یاران رقبیل گردنه‌ها و دره‌ها را بستند و مسلمانان را در روستاها رها کردند که در کار خویش فروماندند و پنداشتند که به هلاکت افتاده‌اند.

گوید: ابن ابوبکره کس پیش شریح بن هانی فرستاد که من با این قوم صلح می‌کنم که مالی به آنها بدهم و بگذارند بروم و کس فرستاد و برهفتصد هزار درم صلح کرد.

گوید: شریح، عبیدالله را بدید و گفت: «بر هر چه صلح کنی حکومت بابت مقرر بایتان حساب می‌کند.»

گفت: «اگر همه عمر مقرر بمانند بهتر است که هلاک شویم.»

شریح گفت: «به خدا سنی از من گذشته، لذتهایم نابود شده، هر وقت شب و روز که فرا می‌رسد پندارم نمی‌رود تا من بمیرم. از مدتها پیش طالب شهادت بوده‌ام. اگر اکنون از دستم برود گمان ندارم بدان برسم تا بمیرم.»

آنگاه گفت: «ای مسلمانان همدیگر را بر ضد دشمنان یاری کنید.»

عبیدالله بدو گفت: «تو پیری و خرف شده‌ای»

شریح گفت: «ترا همین بس است که بگویند: پستان ابوبکره و حمام ابوبکره،

ای مسلمانان هر کس از شما شهادت می‌خواهد پیش من آید.»

گوید: آنروز شریح رجزی می‌خواند به این مضمون:

«با غم خویش پیری را تحمل می‌کنم

«روزگارها میان مشرکان بوده‌ام

«آنگاه پیمبر بیم رسان را دیده‌ام

«پس از وی صدیق اورا و عمر را نیز

«جنگ مهران و جنگ شوستر را دیده‌ام

«و جماعت صفین و نهر را

«و باجمیرات و مشقر را

«راستی که این عمرچه داراز است.»

و همچنان تبرد کرد تا با گروهی از یاران خویش کشته شد و بعضی‌ها نیز نجات یافتند و از دیار ربیبل بیامدند تا از آنجا خارج شدند و مسلمانانی که به طرف آنها رفته بودند غذا پیش بردند و هر کس از آنها که خورد و سیر شد بمرد و چون کسان چنین دیدند از غذا دادنشان احتراز کردند. کم‌کم روغن به آنها می‌خورانیدند تا غذا خوردن توانستند.

گوید: و چون خبر به حجاج رسید از آنچه رخ داده بود بیاشفت و سخت نگران شد و به عبدالملک نوشت:

«اما بعد: سپاه امیر مؤمنان که در سیستان بود نابود شد و از آنها جز اندکی جان نبرد. دشمنان از این دستبرد یسر مسلمانان جرئت آورده‌اند و وارد دیارشان شده‌اند و بر همه قلعه‌ها و قصرهاشان تسلط یافته‌اند. قصد دارم سپاهی انبوه از مردم دوشهر سوی آنها فرستم خواهستم برای امیر مؤمنان رادر این باب بدانم. اگر فرستادن این سپاه را تأیید کند چنان کنم و اگر تأیید نکند امیر مؤمنان اختیار سپاه خویش را دارد، اما بیم دارم اگر به همین زودی سپاهی انبوه سوی ربیبل و مشرکان وی نرود بر همه آن مرز تسلط یابند.»

در این سال مهرب به امارت سوی خراسان رفت و امیه بن عبدالله از آنجا برفت.

به قولی در این سال شریح قاضی از قضاکناره گرفت و ابی برده پسر ابوموسی اشعری را نشان داد که حجاج ابوموسی را از قضا معاف داشت و ابوبرده را برگماشت.

در این سال چنانکه در روایت ابو معشر هست ابان بن عثمان سالار حج بود. واقعی و دیگر سبوت نویسان نیز چنین گفته‌اند.

در این سال ابان بن عثمان از جانب عبدالملک بن مروان امیر مدینه بود. عامل عراق و همه مشرق حجاج بن یوسف بود، عامل خراسان مهلب بود از جانب حجاج. به قوی مهلب عهده‌دار جنگ خراسان بود و پسرش مغیره عهده دار خراج قضای کوفه با ابو برده پسر ابو موسی بود و قضای بصره با موسی بن انس. آنگاه سال هشتم در آمد

سخن از حوادث مهمی
که به سال هشتم بود

در این سال چنانکه در روایت محمد بن عمر واقعی آمده سیلی در مکه آمد که حاجیان را بر دو مکه را آب گرفت و این را سال جحاف گفتند که سیل به هر چه رسید آنها برد (جحف)

ثعلبه گوید: سیل بیامد و حاجیان را از دل مکه برد به همین جهت سال جحاف نام گرفت. شتران را دیدم که بار بر آن بود و مردان و زنان را که سیل آنها را می برد و کس را درباره آنها چاره نبود، گویی آب را می بینم که به رکن رسیده بود و بالا آمده بود.

به گفته واقعی در همین سال در بصره طاعون ناپود کننده (جارف) رخ داد.

در همین سال مهلب نهر یلخ را طی کرد و به کش رفت. مفضل بن محمد گوید: وقتی مهلب در کش جا گرفت، ابو الادهم زیاد بن عمرو زمانی بر مقدمه وی بود با سه هزار کس که پنج هزار کس بودند چون که ابو الادهم به تدبیر و اندرز گویی و جنگ آوری همسنگ دوهزار کس بود.

گوید: وقتی مهلب در کش بود، پسر عموی شاه ختلان بیامد و او را به غزای ختلان خواند، مهلب پسر خویش یزید را با وی فرستاد که با اردوی خویش آنجا فرود آمد، پسر عموی شاه نیز با اردوی خویش سوی دیگر جای گرفت. در آن وقت پادشاه، سبل بود، سبل به پسر عموی خویش شبیخون زد و در اردوگاه وی تکبیر گفتند، پسر عموی سبل پنداشت که عربان با وی خیانت کرده اند و به سبب این که از اردوگاهشان کناره گرفته از خیانت وی بیمناک بوده اند. سبل او را اسیر کرد و به قلعه خویش برد و او را بکشت.

گوید: یزید بن مهلب وارد قلعه سبل شد و با او صلح کردند که فدیهای بدهند و فدیها را برای وی بردند و او پیش مهلب بازگشت.

گوید: مادر کسی که سبل او را کشته بود به مادر سبل پیغام داد: «چگونه از پس آنکه سبل پسر عموی خویش را کشت امید بقای او را داری! وی هفت برادر داشت که همه را کشت و تو مادر یلک فرزندی.»

گوید: مادر سبل پیغام داد که شیر، فرزند کم دارد و خوگان فرزند بسیار دارند.

گوید: مهلب پسر خویش حبیب را سوی ربنجن فرستاد که با امیر بخارا مقابل شد که چهل هزار کس همراه داشت، یکی از مشرکان هماوردخواست و جبلة غلام حبیب به هماوردی، سه کس از آنها را بکشت. آنگاه بازگشت و اردو بازگشت و مشرکان سوی دیار خویش رفتند.

گوید: گروهی از دشمنان به دهکده ای فرود آمدند، حبیب با چهار هزار کس به مقابله آنها رفت و تیرد کرد و بر آنها ظفر یافت و دهکده را سوخت و پیش پدر خویش بازگشت و آنجا را محترقه گفتند. به قولی آنکه دهکده را سوخت جبلة غلام حبیب بود.

گوید: مهلب دو سال در کش بود، بدو گفتند: «چه شود اگر سوی سغد و

ماورای سغد روی»

گفت: «کاش نصیب من از این غزا سلامت این سپاه بود که سالم به مرو باز گردند.»

گوید: روزی یکی از دشمنان پیامد واز مهلب هماوردی خواست هریم بن عدی سوی وی رفت، عمامه‌ای داشت که آنرا روی خود پیچیده بود، به جویی رسید و مشرك لختی به وی پرداخت، عاقبت هریم او را بکشت و سلاحش را برگرفت. مهلب او را ملامت کرد و گفت: «اگر کشته شده بودی و هزار سوار به کمک من می فرستادند، به نظر من همسنگ تو نبودند»

گوید: وقتی مهلب به کش بود، از گروهی از مردم مضر بدگمان شد و آنها را بداشت و چون پیامد و صلح شد آنها را رها کرد. حجاج بدو نوشت: «اگر آزاد کردن آنها کار صواب بود بداشتشان مسم بود.»

مهلب گفت: «از آنها بیمناک شدم و بداشتشان و چون ایمن شدم آزادشان کردم.»

گوید: از جمله کسانی که مهلب بداشته بود عبدالملك بن ابی شیخ قشیری بود.

گوید: آنگاه مهلب با مردم کش صلح کرد که فدیة ای بگیرد.

گوید: نامه ابن اشعث درباره خلع حجاج پیش مهلب آمد که در کار خلع وی از مهلب کمک خواسته بود و او نامه ابن اشعث را پیش حجاج فرستاد.

در همین سال حجاج عبدالرحمان بن محمد بن اشعث را برای نبرد رقیل امیر ترکان به سیستان فرستاد.

سیرت نویسان در این باب اختلاف کرده که چرا حجاج، ابن اشعث را به سیستان فرستاد و روزی که حجاج او را به سیستان و جنگ رقیل می گماشت کجا بود.

یونس بن ابی اسحاق گوید: وقتی نامه حجاج بن یوسف پیش عبدالملک رسید که خبر سپاه عبیدالله بن ابی بکره را در ولایت ربیع با حوادثی که بر آنها گذشته بود نوشته بود به پاسخ وی نوشت:

«اما بعد، نامه تو که از بلیه مسلمانان در سیستان سخن آورده بودی به من رسید. اینان جمعی بودند که کشته شدن بر آنها رقم رفته بود» و سوی آرامگاههای خویش رفتند و پاداششان به عهده خداست. اما «اینکه رأی مرا درباره فرستادن سپاه سوی مرزی که مسلمانان در آنجا» آسیب دیده اند خواسته بودی، رأی من این است که رأی خویش را کار «بندی که هدایت یافته و موفق باشی»

گوید: و چنان بود که حجاج هیچکس را در عراق از عبدالرحمان بن محمد بن اشعث منفورتر نداشت و می گفته بود: «هروقت او را دیدم قصد کشتنش کردم.»

شعبی گوید: پیش حجاج نشسته بودم که عبدالرحمان بن محمد بن اشعث پیش وی آمد و چون حجاج او را بدید گفت: «راه رفتنش را ببین! به خدا قصد کردم که گردنش را بزنم.»

گوید: وقتی عبدالرحمان برون می رفت، برون شدم و از او پیشی گرفتم و بر در سعید بن قیس سببی منتظر او ماندم و چون پیش من رسید گفتم: «از در به درون رویم، می خواهم سخنی با تو بگویم که به قید قسم پیش تو بماند و تا حجاج زنده است از آن سخن نیاری»

گفت: «خوب» و من گفته حجاج را به او خبر دادم گفت: «به خدا چنان باشم که حجاج پنداشته اگر برای زوال حکومت وی نکوشم و نا اوهست و هستم از تلاش بمانم.»

گوید: حجاج به تجهیز بیست هزار کس از مردم کوفه و بیست هزار کس

از مردم بصره پرداخت و در این باب بکوشید و تلاش کرد، مقرری کسان را به تمام بداد و وادار کرد اسبان خوب و سلاح کامل فراهم آورند. سان دیدن مردم را آغاز کرد و هر که را می‌دید که از شجاعت وی سخنی می‌کنند، کمک نکومی داد.

گوید: عیدالله بن ابی محجن ثقی بر عباد بن حصین گذشت که با حجاج بود و آهنگ عبدالرحمان بن ام حکم ثقی داشت که مردم را سان می‌دید. عباد گفت: «اسی جالبتر و نکوتر از این ندیده‌ام، اسب نیروست و سلاح، این استرلنده‌تر است.» و حجاج پانصد و پنجاه درهم بر مقرری وی افزود. عطیه عنبری بر او گذشت حجاج گفت: «ای عبدالرحمان، با این نیکی کن.»

گوید: و چون کار این دو سپاه‌راست شد حجاج، عطار دین عمیر تمیمی را فرستاد که در اهواز اردو زد. پس از آن عیدالله بن حجر عامری کلایی را فرستاد، سپس تغییر رای داد و عبدالرحمان بن محمد بن اشعث را فرستاد و عیدالله بن حجر را برداشت.

گوید: عموی عبدالرحمان، اسماعیل بن اشعث پیش حجاج آمد و گفت: «او را فرست که از مخالفت او بی‌مانا کم. به خدا هر وقت از پل فرات گذشته از هیچیک از والیان اطاعت و تبعیت نکرده»

حجاج گفت: «چنین نمی‌کند، وی از من حساب می‌برد و به من علاقه دارد و مخالفت دستور من نمی‌کند و از اطاعتم به در نمی‌رود» و او را با سپاه فرستاد که برفت و به سال هشتم به سیستان رسید و چون آنجا رسید مردم را فراهم آورد. ابوالزبیر ارحبی همدانی که همراه ابن اشعث بوده بود گوید: به منبر سیستان رفت و حمد خدا گفت و ثنای او کرد آنگاه گفت: «ای مردم، امیر حجاج مرا به مرز شما گماشته و دستور داده یا دشمنان که ولایتان را به غارت داده و نیکانتان را نابود کرده بچنگم، مبادا کسی از شما به جای ماند که خویشش را به معرض عقوبت آورد، سوی اردوگاه خویش روید و آنجا با کسان اردو زنید.»

گوید: مردم همه در اردوگاه اردو زند، بازارها برای آنها به‌باشد و مردم را به فراهم کردن لوازم و ابزار جنگ وادار کرد. خبر به رتبیل رسید و به عبدالرحمان ابن اشعث نامه نوشت و از آسیبی که به مسلمانان زده بود عذر خواست و گفت که این کار را خوش نداشته و آنها به جنگ وادارش کرده‌اند و صلح خواست و پیشنهاد کرد که خراج از او بپذیرد.

گوید: اما عبدالرحمان به او پاسخ نداد و از او نپذیرفت.

گوید: چیزی نگذشت که عبدالرحمان با سپاه سوی رتبیل رفت و وارد نخستین سرزمین وی شد. رتبیل سپاه خویش را عقب می‌کشید و سرزمین را روستا به روستا و قلعه به قلعه به وی وا می‌گذاشت. ابن اشعث هر شهری را می‌گشود، عاملی آنجا می‌گماشت و یارانی همراه او می‌کرد و مابین شهرها برید می‌نهاد. برگردها و دره‌ها مراقبان گماشت و در هر جای خطرناک پادگان نهاد و چون بسیاری از سرزمین وی را بگرفت و دستش از گاو و گوسفند و غنایم فراوان پرشد مردم را از پیشروی در سرزمین رتبیل بداشت و گفت: «به همین مقدار که امسال از دیار آنها گرفته‌ایم بس می‌کنیم تا خراج آنرا بگیریم و ولایت را نیک بشناسیم و مسلمانان بر راههای آن جرئت آرند. آنگاه به سال آینده به ماورای آن رویم و پیوسته به هر سال قسمتی از سرزمین آنها را بکاهیم تا عاقبت در اقصای ولایت بر سرگنجها و فرزندان شان و قلعه‌های استوارشان با آنها تبرد کنیم و از ولایتشان ترویم تا خدای هلاکشان کند.»

گوید: آنگاه عبدالرحمان به حجاج نامه نوشت و فتوحی را که خدا در دیار دشمن نصیب وی کرده بود و کارها که برای مسلمانان ساخته بود و نظری که درباره کار دشمنان داشت به وی خبر داد.

اما راوی دیگر درباره کار ابن اشعث و سبب این که به ولایتداری میستان رسید و سوی ولایت رتبیل رفت سخن دیگر آورده و گوید که سبب آن بود که حجاج

همیان بن عدی سدوسی را به کرمان فرستاده بود که آنجا پادگان باشد و اگر عامل سیستان و سند را به کمک نیاز افتاد به آنها کمک کند، اما همیان و همراهان وی نافرمان شدند و حجاج، ابن اشعث را به نبرد وی فرستاد که وی را هزیمت کرد و به جایش بماند.

گوید: پس از آن عبیدالله بن ابی بکره که عامل سیستان بود بمرد و حجاج فرمان ابن اشعث را به ولایتداری سیستان نوشت و سپاهی برای آنها مهیا کرد که دو هزار هزار بجز مقرریهایشان بر آن خرج کرد که سپاه طاوسان نام گرفت و به ابن اشعث دستور داد بر ضد رتبیل اقدام کند.

در این سال ابان بن عثمان سالار حج بود. این را از ابو معشر آورده‌اند. محمد بن عمر واقفی نیز چنین گفته است.

بعضی‌ها گفته‌اند در این سال سالار حج سلیمان بن عبدالملک بود. در این سال عامل مدینه ابان بن عثمان بود. عامل عراق و سراسر مشرق حجاج بن یوسف بود. عامل خراسان مهلب بن ابی صفره بود. از جانب حجاج. قضای کوفه با ابو برده پسر ابو موسی بود. قضای بصره با موسی بن انس بود. در این سال عبدالملک پسر خویش ولید را به غزا فرستاد. آنگاه سال هشتاد و یکم در آمد.

سخن از حوادث

سال هشتاد و یکم

فتح قالیقل (گیلکیه) در این سال بود. علی بن محمد گوید: عبدالملک به سال هشتاد و یکم پسر خویش عبیدالله بن عبدالملک را به غزا فرستاد و اوقالیقلا را بگشود. در همین سال بحیر بن ورقا صریمی در خراسان کشته شد.

سخن از کیفیت کشته شدن بحیر بن ورقا

سبب کشته شدن وی آن بود که بحیر به دستور امیه بن عبدالله بکیر بن وشاح را کشته بود و عثمان بن رجا یکی از بنی عوف بن سعد، از ایناه شعری گفت و یکی از ایناه را از آل بکیر به انتقام گرفتن ترغیب کرد به این مضمون:

بخدا بر بلیه صبر کردی

و شکم خویش را از شراب صافی پر کردی

انتقام را رها کردی

و خواب را برگزیدی

اگر از مردم عوف بن سعد بودی

بحیر را در خویش غوطه ور کرده بودی

به بحیر بگوی آسوده بخواب

و از انتقامجویی مردم عوف باز مدار

که عوفیان مردم بزغاله چرانند

گوسفند را بگذار

که انتقامتان از دست رفت

و حکایت مردم مغرب و مشرق شدید

پا خیزد که اگر بکیر بجای بود

صبحگاهان با سپاه سوی آنها حمله میرد

محمد بن مفضل گوید: هفده کس از بنی سعد پیمان کردند که به خونخواهی

بکیر برخیزند، جوانی از آنها به نام شمردل از بادیه سوی خراسان رفت و بحیر

را دید که ایستاده بود و بدو حمله برد و با نیزه بزد که از پای یافتاد و پنداشت که او

را کشته است. کسان گفتند: «خارجی است» و او اسب تازان برفت و اسبش بلغزید که از آن بیفتاد و کشته شد.

گوید: پس از آن صعصعه بن حرب عوفی از بادیه در آمد، چند گوسفند داشت که بفروخت و خری خرید و سوی سیستان رفت و با خویشاوندان بحیر همسایه شد و با آنها خوش رفتاری کرد و گفت: «یکی از بنی حنیفه ام از مردم یمامه، «و پیوسته پیش آنها می رفت و مجالست می کرد تا با وی مانوس شدند. پس به آنها گفت: «در خراسان میراثی دارم که به زور از من گرفته اند، شنیده ام بحیر در خراسان و الا قدر است نامه ای برای من بدو نویسید که مراد را کار گرفتن حقم کمک کند.»

گوید: پس آنها به بحیر نوشتند و صعصعه حرکت کرد به مرو آمد. در آنوقت مهلب به غزا رفته بود.

گوید: صعصعه در مرو گروهی از بنی عوف را بدید و کار خویش را با آنها بگفت. صیقل آزاد شده بکبر برخاست و سر وی را بیوسید. صعصعه بدو گفت: «خنجری برای من بیا»

گوید: صیقل خنجری برای وی آماده کرد که آنرا سرخ کرد و چند بار در شیر خر فروبرد. آنگاه صعصعه از مرو برفت و از نهر گذشت و به اردوگاه مهلب رسید که در اخرون بود و بحیر را بدید و نامه را بداد و گفت: «من یکی از مردم بنی حنیفه ام از یاران ابی بکره بودم، مالم در سیستان از دست برفت، میراثی در مرو دارم، آمده ام آنرا بفروشم و سوی یمامه بازگردم.»

گوید: بحیر بگفت تا خرجی ای بدو دادند و وی را جای داد و بدو گفت: «هر کمکی می خواهی از من بخواه»

گفت: «پیش تومی مانم تا کسان باز گردند.»

گوید: آنگاه یکماه یا نزدیک یکماه بماند و با وی به در و مجلس مهلب می رفت تا به مصاحبت وی شناخته شد.

گوید: و چنان بود که بحیر از کشته شدن به غافلگیری بیمناک بود و به هیچکس اطمینان نمی کرد و چون صمصعه با نامه یاران وی بیامد و گفت: «یکی از مرد مکر بن وایلم»، از وی اطمینان یافت.

گوید: يك روز صمصعه بیامد، بحیر در مجلس مهلب نشسته بود پیراهنی و عبایی به تن داشت و پاپوش به پای. پشت سر وی بنشست و سپس بدو نزدیک شد و بر او افتادگویی با وی سخن می کرد و خنجر خویش را به تهیگاهش زد و در شکمش فرو برد. کسان گفتند: «خارجی است»، و او بانگ نزد: «ای خونیهای بکیر، من خونخواه بکیرم».

گوید: ابوالعجفا پسر ابی الخرقا که در آنوقت سالار نگهبانی مهلب بود او را بگرفت و پیش مهلب برد که بدو گفت: «تیره روز باشی، انتقامت را نگرانی، خودت را نیز به کشتن دادی، بحیر چیزیش نیست».

گفت: «ضربتی بدوزدهام که اگر میان کسان تقسیم شود خواهند مسرد، بوی شکمش را در دستم یافتم».

گوید: پس مهلب او را بداشت و کسانی از ابناء در زندان پیش وی رفتند و سرش را بپاییدند.

گوید: بحیر روز بعد، هنگام برآمدن روز بمرد، به صمصعه گفتند: «بحیر مرد».

گفت: «اکنون هرچه می خواهید و نظر دارید درباره من بکنید اکنون که نذرهای زنان بنی عوف مسجل شد و انتقام خویش را گرفتم، اهمیت نمی دهم که چه خواهد شد به خدا بارها در خلوت فرصت این کار به دست آمد اما خوش نداشتم که نهائی او را بکشم».

مهلب گفت: «کسی را ندیده ام که نسبت به مرگ بی اعتنا تر و صبورتر از این باشد» آنگاه بگفت تا ابوسویفه عموزاده بحیر او را بکشد.

انس بن طلق بدو گفت: «وای تو، بحیر کشته شد، این را مکشید» اما ابوسویقه پذیرفت و او را بکشت و انس او را دشنام داد.

دیگران گفته اند: پیش از آنکه بحیر بمیرد مهلب، صعصعه را پیش وی فرستاد، انس بن طلق عبسمی بدو گفت: «ای بحیر تو بکیر را کشته ای، این را زنده بدار.»

بحیر گفت: «او را نزدیک من آرید، به خدا نباید من بمیرم و تو زنده باشی.»

گوید: پس صعصعه را نزدیک وی بردند و سر او را میان دو پای خویش نهاد و گفت: «بدکار تحمل کن که شر به جا مانده است.»

ابن طلق به بحیر گفت: «خدایت لعنت کند، من درباره او با تو سخن می کنم و تو پیش روی من او را می کشی.»

گوید: بحیر یا شمشیر خویش او را بزد تا بکشت. پس از آن بحیر بمرد و مهلب گفت: «انا لله وانا الیه راجعون» در این غزا بحیر از دست رفت.

گوید: مردم عوف بن کمب و ابناء به خشم آمدند و گفتند: «برای چه یارما را کشتند؟ انتقام خویش را گرفته بود.» مردم مقاعس و بطون با آنها به منازعه برخاستند چندان که کسان بیم کردند که حادثه بزرگ شود. خردمندان قوم گفتند: «خون صعصعه را به گردن گیرید و خون بحیر را به عوض خون بکیر گیرید.» پس خونهای صعصعه را بدادند یکی از ابناء به ستایش صعصعه شعری گفت به این مضمون:

«چه جوانی بود که همت وی

«از بیابانها و دریاها به آنسوی عراق گذشت

«همچنان خویش را به کوشش واداشت.

«تا در اخرون به بحیر دست یافت.»

گوید: ابو وکیع عبدر به الکعبیر که از طایفه صعصعه بود سوی بادیه رفت و

به طایفه بکیر گفت: «صعصعه در کار خونخواهی یار شما کشته شد» که خونبهای او را دادند و برای صعصعه دو خونبها گرفته شد.

ابوجعفر گوید: به روایت ابوالمخارق راسبی در این سال عبدالرحمان بن محمد بن اشعث با سپاه عراق که با وی بود، به مخالفت حجاج برخاست و برای نبرد سوی وی آمدند.

اما به پندار واقدی این به سال هشتاد و دوم بود.

سخن از سبب مخالفت عبدالرحمان
با حجاج، و کار وی به سال هشتاد و یکم

پیش از این گفتیم که عبدالرحمان به سال هشتادم به ولایت رقیل رفت و درباره کارهای خویش در آنجا به حجاج نامه نوشت و بدو گفت که بعد چه باید کرد. اینک کار او را در سال هشتاد و یکم از روایت ابوالمخارق راسبی یاد می کنیم. گوید: حجاج در پاسخ نامه عبدالرحمان نوشت:

«اما بعد، نامه تو پیش من آمد و آنچه را در آن یاد کرده بودی فهمیدم، نامه تو نامه کسی است که متار که را دوست دارد و به آرامش دل بسته است و با دشمنان اندک زبون که یک سپاه سخت کوش و لایق مسلمانان را نابود کرده اند مدارا کرده. قسم به دینت ای پسر مادر عبدالرحمان، وقتی تو با سپاه و نیروی من از این دشمن دست می داری از مسلمانانی که کشته شده اند چشم می پوشی، رای تو را رای مدبرانه نمی دانم بلکه چنان دانم که ضعف و آشفته خیالی ترا بدین واداشته است. نظر مرا که گفته بودم در سرزمینشان پیش روی و قلعه هایشان را ویران کنی و جنگاوران را بکشی و فرزندانشان را اسیر کنی، عمل کن.»

گوید: آنگاه نامه‌ای از پی آن فرستاد که چنین بود:

«اما بعد، مسلمانانی را که با تواند بگوی زراعت کنند و اقامت

«گیرند تا خدا ظفرشان دهد که آنجا خانه آنهاست»

آنگاه نامه‌ای دیگر فرستاد که چنین بود:

«اما بعد، به دستوری که دربارهٔ پیشروی در سرزمین دشمن داده

«بودم عمل کن و گرنه اسحاق بن محمد سالار کسان است، وی را با کاری که

«بدو سپرده‌ام واگذار.»

گوید: عبدالرحمان وقتی نامهٔ حجاج را خواند گفت: «من زحمت اسحاق را

تحمل می‌کنم» و بدو تعرض کرد.

اسحاق گفت: «چنین مکن»

گفت: «قسم به پروردگار این - مقصودش قرآن بود - اگر با کسی گفتی ترا

می‌کشم، اما اوینداشت که مقصودش شمشیر است و دست خویش را به دستهٔ شمشیر
نهاد.

گوید: پس از آن عبدالرحمان کسان را پیش خواند و حمد خدای گفت و

ثنای او کرد، سپس گفت: «ای مردم، من نیکخواه شمایم و مصلحت شما را دوست

دارم و به همه چیزهایی که مایهٔ سود شماست نظر دارم. دربارهٔ کار شما و دشمن نظری

داشتم که با خردمندان و جنگ آزمودگان شما مشورت کردم و آنرا پسندیدند و به

صلاح حال و آیندهٔ شما دانستند، آنرا به امیرتان حجاج نوشتم و نامه‌ای از وی

برای من آمده که فائوان و ضعیفم می‌خواند و دستور می‌دهد باشتاب، شما را در

سرزمین دشمن پیش ببرم، همان دیاری که دیروز برادرانتان در آن به هلاکت

رسیده‌اند، من یکی از شما هستم اگر عمل کنید، عمل می‌کنم و اگر نپذیرید

نمی‌پذیرم.»

گوید: کسان بر جستند و گفتند: «نه، از دشمن خدا نمی‌پذیریم و شنوا و مطیع

اونیستیم۔»

مطرف بن عامر کنانی گوید: پدرم نخستین کسی بود که آنروز سخن کرد
وی شاعر و مسخندان بود، از آن پس که حمد خدا گفت و ثنای او کرد گفت: «اما بعد،
حجاج درباره شما همان نظر دارد که گوینده سلف داشت وقتی به برادر خویش
می گفت: غلامت را براسب نشان اگر هلاک شد، شده و اگر نجات یافت از آن
تست. حجاج اهمیت نمی دهد که شما را به خطر افکند و شما را سوی دیاری پر از
کوه و دره براند که اگر ظفر یافتید و غنیمت یافتید، ولایت را بخورد و مال را به
تصرف آورد و موجب فزونی قدرت او شود و اگر دشمنان ظفر یافت شما دشمنان
مبغوض باشید که رنجشان را اهمیت ندهد و نگاهشان ندارد. دشمن خدا را خلع
کنید و با عبدالرحمان بیعت کنید شما را شاهد می گیرم که من نخستین کسم که او
را خلع می کنم.»

گوید: کسان از هر سو بانگ زدند. «چنین کردیم، چنین کردیم، دشمن خدا
را خلع کردیم.»

گوید: عبدالؤمن بن شیب تمیمی دومی بود که برخاست. وقتی عبدالرحمان
آمده بود وی سالار نگهبانی او بود گفت: «ای بندگان خدا اگر اطاعت حجاج کنید
تا هستید این ولایت را ولایت شما کند و چون فرعون که سپاه را دور از دیار
می داشت شما را دیر بدارد، که شنیده ام وی نخستین کس بود که سپاهیان را دیر
می داشت. و چنان دانم که هرگز محبوبان را نیستید تا بیشترتان بمیرید. با امیرتسان
بیعت کنید و سوی دشمنان باز گردید و او را از دیارتان برانید.»

گوید: پس مردم به طرف عبدالرحمان جستند و با وی بیعت کردند
عبدالرحمان گفت: «با من بیعت می کنید بر خلع حجاج، دشمن خدا و یاری
من و نبرد با وی به همراه من تا وقتی که خدا او را از سرزمین عراق برون کند، و
مردم با وی بیعت کردند.»

گوید: در آنوقت از خلع عبدالملك سخنی نیاورد.

عمر بن ذر نقل گوی می گفت: که پدرش آنجا با عبدالرحمان بوده بود که وی را زده بود و بداشته بود به سبب آنکه وی همه به برادرش قاسم بن محمد پرداخته بود و چون کار مخالفت پیش آمد وی را پیش خواند و مرکب داد و جامه پوشانید و مقرری داد و او نیز با کسان همراه وی بیامد و نقل گوی و سخنور بود.

منخل بن حارث عبدی گوید: وقتی عبدالرحمان از سیستان باز آمد عیاض بن همیان بکری را امارت بست داد و عبدالله بن عامر تمیمی را امیر زرنک کرد، آنگاه کس پیش رتبیل فرستاد و با وی صلح کرد بر این قرار که اگر ابن اشعث غلبه یافت مادام که هست خراج بر او نباشد و اگر هزیمت شد و سوی رتبیل آمد وی را پناه دهد.

خشینه بن ولید عبسی گوید: وقتی عبدالرحمان از سیستان حرکت کرد و راه عراق گرفت اعشی براسبی پیش روی اومی رفت و شعری می خواند به این مضمون:

«بسیار فاصله است میان آن کس که

«خانه اش در ایوان است

«ایوان خسرو که گل ها دارد و دهکده ها

«و آنکه در زابلستان بوده است

«تقیف دو دروغپرداز دارد

دروغپرداز سلف و دروغپرداز دومین

«پروردگارم يك روز یا شب

«ما را بر نصف همدان تسلط دهد

«تا هرچه بوده تسلی یابد

«ما سوی کفر انگر قتنه افکن می رویم

«که از پس ایمان

«در کار کفر طغیان کرده است

«همراه ما سرور والاقدر، عبدالرحمان است

«یا جمعی از مردم قحطان

«به شمار چون ملخان

«و گروهی انبوه و پر سرو صدا از پسران عدنان،

«به حجاج دوستدار شیطان بگویی

«در مقابل جمع ذحج و همدان

«مقاومت آورد

«که جام زهر قاتل به او نوشاندند

«و سوی دهکده‌های پسر مروانش رانند»

گوید: عبدالرحمان، عطیه بن عمرو غنیری را بر مقدمه خویش گماشت. حجاج

سپاه سوی او فرستاد و با هر سپاهی مقابل می شد آنرا هزیمت می کرد. حجاج پرسید:

«این کیست؟»

گفتند: «عطیه»

اعشی درباره عطیه شعری دارد به این مضمون:

«وقتی دربندهای فارس را

«یکی یکی پشت سرمان نهادی

«عطیه را با سپاه روان کن

«که آنها را متوجه تو کند»

گوید: عبدالرحمان یا کسان روان بود. سراغ ابواسحاق سبیعی را گرفت

که وی را جزو یاران خویش نوشته بود و می گفته بود: «دایسی من هستی» بدو

گفتند: «چرا پیش عبدالرحمان نمی روی که سراغ ترا گرفته» اما نخواست پیش

وی آید.

گوید: عبدالرحمان برفت تا به کرمان رسید و خرش بن عمرو تمیمی را بر-
آنجا گذاشت، ابواسحاق نیز آنجا بماند و در فتنه‌ای دخالت نکرد تا جنگ جماجم
رخ داد.

گوید: وقتی کسان وارد فارس شدند، مردم با همدیگر فراهم آمدند و گفتند:
«ما که حجاج عامل عبدالملك را خلع کرده ایم، عبدالملك را نیز خلع کرده ایم» و
درباره عبدالرحمان هم سخن شدند.

نخستین کسی که عبدالملك بن مروان را خلع کرد چنانکه در روایت
ابوالصلت تمیمی آمده تبیحان بن ابجر بود، از مردم بنی تمیم الله، که به سخن ابستاد و
گفت: «ای مردم من ابوذبان را خلع می کنم چنانکه این پیراهنم را بیرون
می کنم.»

گوید: پس از آن مردم بجز اندکی، عبدالملك را خلع کردند و به طرف
ابن اشعث جستند و با وی بیعت کردند. بیعت وی چنین بود که بر کتاب خدا و سنت
پیغمبر خدا و خلع پیشوایان ضلالت و جهاد با منحرفان بیعت می کنید؟ و چون
می گفتند: «آری» با آنها بیعت می کرد.

گوید: و چون خبر خلع به حجاج رسید به عبدالملك نامه نوشت و کار
عبدالرحمان را بدو خبر داد و خواست که با شتاب سپاه سوی وی روانه کند.
گوید: آنگاه بیامد و در بصره جا گرفت.

گوید: و چنان بود که مهلب از مخالفت عبدالرحمان همانوقت که در سیستان
بود خبر یافت و بدو نوشت:

«اما بعد، ای پسر محمد به مرحله طغیانی دراز بر ضد امت محمدپای نهاده ای،
خدا را، خدا را، به خویشتن بنگر و خودت را به کشتن مده و خون مسلمانان را مریز
و جماعت را به تفرقه مینداز و بیعت را مشکن، اگر گویی از این کسان بر خویشتن
بیم دارم، حق است که از خدا بر خویشتن بیشتر از مردم بترسی. به سبب ریختن

خون و شکستن حرام، خویشتن را به معرض عقوبت خدای مبار و سلام بر تو باد.»
گوید: مهلب به حجاج نوشت:

«اما بعد، مردم عراق سوی تو روان شده اند چون سیلی که از بالا سرازیر شود و چیزی آنرا باز ندارد تا به قرارگاه رسد. مردم عراق در آغاز حرکت حریصند و مشتاق زنان و فرزندان خویش و چیزی آنها را باز ندارد تا به نزد کسان خویش افتند و فرزندان خویش را ببینند. در آنوقت با آنها مقابله کن که خدا ترا برضد آنها یاری کند ان شاء الله»

گوید: و چون حجاج نامه وی را بخواند گفت: «خدایش چنین و چنان کند به خدا در اندیشه من نبوده بلکه خبر خواهی عموزاده خویش کرده است.»
گوید: و چون نامه حجاج به عبدالملک رسید سخت بیمناک شد از سخت خویش به زیر آمد و کس فرستاد و خالد بن یزید بن معاویه را پیش خواند و نامه را بدو داد که بخواند و چون نگرانی سخت وی را بدید گفت: «ای امیر مؤمنان اگر این حادثه از جانب سیستان است بیم مکن اگر از جانب خراسان بود می بایست بررسی.»

گوید: عبدالملک برون شد و میان کسان به سخن ایستاد و حمد خدا گفت و ثنای او کرد، آنگاه گفت: «مردم عراق عمر مرا دراز یافته اند و در سرانجام من شتاب دارند، خدا یا دلیران شام را بر آنها مسلط کن تا به رضایت تو واصل شوند و چون به رضایت تو واصل شدند به خشم تو نرسند»، آنگاه فرود آمد.

گوید: حجاج در بصره بماند، برای مقابله ابن اشعث آماده می شد و رأی مهلب را ندیده گرفت. هر روز صد و پنجاه و ده و کمتر از سواران شام بر اسبان برید از جانب عبدالملک به نزد وی می رسید. نامه ها و فرستادگان وی نیز هر روز به نزد عبدالملک می رسید با خبر ابن اشعث که به کدام ولایت فرود آمده و از کدام ولایت حرکت می کند و کدام يك از مردم بدو پیوسته اند.

فضیل بن خدیج گوید: من جزو دیوان کرمان بودم، چهار هزار کس از مردم کوفه و بصره آنجا بودند و چون ابن اشعث بر آنها گذشت با وی حرکت کردند. گوید: حجاج مصمم شد برای مقابلهٔ ابن اشعث حرکت کند یا مردم شام برفت تا به شوستر جای گرفت. مطهر بن حر عکی یا جذامی و عبدالله بن رمیثه طایبی را پیش فرستاد که مطهر، سالار جمع بود که برفتند تا به دجیل رسیدند، ابن اشعث گروهی را به سالاری عبدالله بن ابان خازنی جدا کرده بود با سیصد سوار که پیشتازان وی و سپاه وی بود بودند و چون مطهر بن حر به آنها رسید عبدالله بن رمیثه طایبی را نگفت که به آنها حمله برد، گروه عبدالله هزیمت شد و سوی وی باز گشت و یارانش زخمدار شده بودند.

ابو الزبیر همدانی گوید: جزویاران ابن اشعث بودم که آنها را فراهم آورد و گفت: «از این محل به طرف حریف عبور کنید. کسان از همانجا که گفته بود اسب به دجیل رانند، به خدا خیلی زود بیشتر سواران ما عبور کردند و هنوز کامل نشده بودند که به مطهر بن حر و طایبی حمله بردیم به روز قربان سال هشتاد و یکم و هزیمتشان کردیم و بسیار کس از آنها را بکشتیم و اردوگاهشان را به تصرف آوردیم.»

گوید: وقتی خبر هزیمت به حجاج رسید که با کسان سخن می کرد ابو کعب ابن عبید بن سرجس بالای منبر رفت و خبر هزیمت کسان را با وی بگفت که گفت: «ای مردم سوی بصره حرکت کنید که محل اردو و جنگاوران و آذوقه و لسوازم است و اینجا که ما هستیم تحمل سپاه نداید: آنگاه راه بازگشت گریافتند می کشتند و بنه‌ها را که از، سواران مردم عراق از دنیال وی مانده‌ی را کونیک

زاویه رسیدند و کس فرستاد که آذوقهٔ بازرگانان را که در بازار بصره بود بگریفتند و پیش متعلق به آنها بود تصرف می کردند. حجاج برفت و به چیزی نمی پرداخت تا به

وی آوردند و بصره را به مردم عراق وا گذاشت. عامل وی در آنجا حکم بن ایوب نفی بود.

گوید: مردم عراق بیامدند تا وارد بصره شدند. حجاج وقتی این آسیب را دید و راه بازگشت گرفت نامه مهلب را خواست و آنرا بخواند و گفت: «پدر خوب، چه جنگ آزموده مردیست، رای درست را به ما گفت، اما نپذیرفتیم.»

به روایت دیگر در آن هنگام عامل بصره حکم بن ایوب بود که کار نماز و زکات را عهده دار بود و عبدالله بن عامر بن مسمع عهده دار نگهبانی بود حجاج سپاه خویش بیامد تا به رستخیز جا گرفت که از توابع دستوی بود از ولایت اهواز و آنجا اردو زد. ابن اشعث نیز بیامد و به شوشتر جا گرفت که میان آنها رودی فاصله بود. حجاج، مطهر بن حر عکی را با دوهزار کس فرستاد که پادگانسی را از آن ابن اشعث تارومار کردند، ابن اشعث شتابان بیامد و با آنها تیرد کرد و این به شبانگاه عرقه بود به سال هشتاد و یکم.

گویند که یک هزار و پانصد کس از مردم شام را بکشتند و باقیمانده به هزیمت پیش وی آمدند. حجاج پنجاه هزار هزار همراه داشت که میان سران سپاه خویش بخش کرد و منعهد آن کرد. آنگاه به هزیمت سوی بصره روان شد.

گوید: ابن اشعث با یاران خویش سخن کرد و گفت: «حجاج که چیزی نیست، ما آهنگ تیرد عبدالملك داریم.»

گوید: مردم بصره از هزیمت حجاج خبر یافتند، عبدالله بن عامر بن مسمع می خواست پل را در مقابل وی ببرد اما حکم بن ایوب یکصد هزار یدو رشوه داد که از این کار دست برداشت. حجاج وارد بصره شد و کس پیش ابن عامر فرستاد و یکصد هزار را از او پس گرفت.

ابو الزبیر همدانی گوید: وقتی عبدالرحمان بن محمد وارد بصره شد همه کسانی که آنجا بودند از قاریان و کهنسالان، بر تیرد حجاج و خلع عبدالملك با وی بیعت

کردند.

گوید: یکی از مردم ازد، از تیره جهاضم، به نام عقبه بن عبدالغافر که صحبت پیمبر یافته بود شتابان بیامد و با عبدالرحمان برنبرد حجاج بیعت کرد.
گوید: حجاج به دور خویش خندق زد، عبدالرحمان نیز به دور بصره خندق زد. ورود عبدالرحمان به بصره در آخر ذی حجه سال هشتاد و یکم بود.
در این سال سلیمان بن عبدالملک سالار حج بود. از ابومعشر چنین روایت کرده اند، واقعی نیز چنین گفته است.

تولد ابن ابی ذئب در این سال بود.

در این سال عامل مدینه ابان بن عثمان بود، عامل عراق و مشرق، حجاج بن یوسف بود. عامل جنگ خراسان مهلب بود، و عامل خراج آنجا مغیره بن مهلب بود از جانب حجاج. قضای کوفه با ابو برده پسر ابوموسی بود، قضای بصره با عبدالرحمان بن اذینه بود.

آنگاه سال هشتاد و دوم در آمد.

سخن از حوادث

سال هشتاد و دوم

از جمله حوادث سال، نبردهایی بود که در زاویه میان حجاج و عبدالرحمان رخ داد.

این زبیر همدانی گوید: ورود عبدالرحمان به بصره در آخر ذی حجه بود، در محرم سال هشتاد و دوم نبرد کردند، روزی از دوسوی حمله آغاز کردند و نبردشان سخت شد و مردم عراق آنها را هزیمت کردند که تا پیش حجاج رفتند و عراقیان بر کنار خندقها با آنها نبرد کردند و همه قویشان و ثقیبان هزیمت شدند.

عبید بن موهب غلام حجاج در این باب شعری دارد به این مضمون:

«براء و عموزاده اش مصعب

«گریزان شدند

«قرشیان نیز گریزان شدند

«مگر خاندان سعید.»

گوید: آنگاه در محرم، در آخرین روز ماه همان روز که مردم عراق مردم شام را هزیمت کردند حمله از دوسوی آغاز شد و پهلوی راست و چپ شامیان عقب رفت. نیزه‌ها درهم ریخت و صفشان شکست چنانکه عراقیان به ما نزدیک شدند و چون حجاج چنین دید زانو زد و در حدود يك وجب از شمشیر خود را از نیام در آورد و گفت: «چه مردی بود مصعب، چه بزرگوار بود وقتی حادثه بر او فرود آمد» به خدا دانستم که آهنگ قرار ندارد.

گوید: با چشم به پدرم اشاره کردم که اجازه دهد و او را با شمشیر بزنم، اما پدرم اشاره‌ای تند به من کرد که آرام ماندم، و چون يك نگریستم سفیان بن ابرد کلبی را دیدم که از پهلوی راست به آنها حمله برد و هزیمتشان کرد. گفتم: «ای امیر بشارت که خدا دشمن را هزیمت کرد» به من گفت: «برخیز و بنگر.»

گوید: برخاستم و نگریستم و گفتم، «خدا هزیمتشان کرد»

گفت: «ای زیاد برخیز و بنگر»

گوید: پس او برخواست و نظر کرد و گفت: «درست است خدایت قرین صلاح بدارد، به طور قطع هزیمت شده‌اند» پس او به سجده افتاد.

گوید: وقتی باز گشتم پدرم دشنام داد و گفت: «می‌خواستی من و خاندانم را به هلاکت دهی»

گوید: عبدالرحمان بن عوسجه پدر ابوسفیان نهمی در تبردگاه کشته شد، عقبه بن عبدالغافر از دی جهضمی و گروه قاریان به یکجا کشته شدند. عبدالله بن رزام حارثی نیز کشته شد. عبدالله بن عامر بن مسمع نیز کشته شد و سر او را پیش حجاج

آوردند که گفت: «نمی دانستم این از من جدا شده تاکنون که سر او را پیش من آوردند.»

گوید: سعید بن یحیی آنروز با یکی هم‌اوردی کرد و او را بکشت پنداشته‌اند وی آزاد شده مفضل بن عباس بود و مردی دلیر بود به نام نصیر و چون حجاج راه رفتن وی را میان دو صف بدید و چنان بود که ترتیب راه رفتن وی را نمی‌پسندیده بود گفت: «هرگز او را بر این گونه راه رفتن ملامت نمی‌کنم.»

گوید: طفیل بن عامر بن وائله نیز کشته شد وی در فارس هنگامی که با عبدالرحمان از کرمان سوی حجاج می‌آمده بود شعری گفته بود به این مضمون:

«به حجاج بگویند که عذاب

«بر اوسایه افکنده است

«وقتی به کوفه و بصره رسیدم

«اوقرافی شود

«و ملعون زاده راه فرار ندارد»

حجاج گفت: «چیزی را برای ما خواستی که خدا می‌داند در خور تو بود و در دنیا به توداد، در آخرت نیز عذاب خواهد کرد»

گوید: کسان مزیمت شدند، عبدالرحمان سوی کوفه رفت، کسانی از مردم کوفه که با وی بودند همراهی رفتند و نیز آن گروه از سواران بصره که نیروی رفتن داشتند.

گوید: وقتی عبدالرحمان سوی کوفه رفت مردم بصره به طرف عبدالرحمان ن عباس مطلبی رفتند و با وی بیعت کردند که به همدستی آنها پنج روز با حجاج به سختی نبرد کرد، آنگاه برفت و به ابن اشعث پیوست گروهی از مردم بصره نیز از پی مطلبی رفتند و به ابن اشعث پیوستند.

گوید: حریش بن هلال سعدی از مردم بنی‌انف الناقه، که زخمی بود سوی

سفوان رفت و از زخم خویش بمرد. زباده بن مقاتل از مردم بنی قیس بن ثعلبه در نبردگاه کشته شد و ی سالار جمع بنی یکر بن وائل بسود و در سپاه اشعث سالاری پیادگان داشت.

هشام بن ایوب ثقفی گوید: حجاج باقیمانده محرم و اول صفر را در بصره بود آنگاه ایوب بن حکم ثقفی را بر بصره گماشت.

گوید: ابن اشعث سوی کوفه رفت که حجاج، عبدالرحمان حضرمی را که جدش هم پیمان حرب بن امیه بوده بودیر آنجا گماشته بود.

یونس بن ابی اسحاق گوید: وی چهار هزار کس از مسرمد شام را با خود داشت.

سهم بن عبدالرحمان جهنی گوید: شامیانی که با عبدالرحمان حضرمی بودند، دوهزار کس بودند.

گوید: و چنان بود که حنظله بن وراذ، از بنی رباح و ابن عتاب بن ورفا کار مداین را به عهده داشتند، مطربن ناجیه یربوعی کار کمکها را داشت وقتی از کار ابن اشعث خبر یافت بیامد تا نزدیک کوفه رسید و ابن حضرمی از بیم وی با شامیانی که همراه داشت در قصر حصاری شد. مطر آنها را محاصره کرد که به صلح آمدند که برون شوند و قصر را به وی واگذارند و با آنها صلح کرد.

یونس بن ابی اسحاق گوید: آنها را دیدم که شتابان از قصر فرود می آمدند درهای قصر را برای مطربن ناجیه گشوده بودند، کسان بر در از دحام کردند و مطر به زحمت افتاد شمشیر خویش را کشید و لب استسری از آن مردم شام را که از قصر برون می شدند بزد و بینداخت، سپس وارد قصر شد و کسان بر او فراهم آمدند و هر کدام را دو بست درم داد.

گوید: دیدم که درمها را میان آنها تقسیم کرد، ابوالسفر از جمله کسانی بود که درم گرفت. پس از آن ابن اشعث به مزیمت سوی کوفه رفت و کسانی از دنبال

وی آنجا آمدند.

ابوجعفر گوید: به گفته بعضی ها جنگ دیرالجمام میان حجاج و ابن اشعث در همین سال بود.

واقعی گوید: جنگ دیرالجمام در شعبان همین سال بود.

اما به گفته بعضی ها به سال هشتادوسوم بود

سخن از جنگ دیرالجمام
و سبب رفتن ابن اشعث به آنجا
و آنچه میان وی و حجاج رفت

ابوالزیر همدانی ارحبی گوید: من زخممدار بودم وقتی ابن اشعث سوی کوفه رفت مردم کوفه به پیشواز وی آمدند و از بل زیبارا گذشته بود که بدو رسیدند وقتی نزدیک بل رسید به من گفت: «رای من اینست که از راه بگردی که مردم زخم ترا نبینند که من خوش ندارم که بازخمیان به آنها برسم، چنین کن»

گوید: من از راه بگشتم و کسان بیامدند، وقتی ابن اشعث وارد کوفه شد همه مردم بدو گرویدند، مردم همدان پیش از همه آمدند و به نزدیک خانه عمرو بن حریث اطراف او را گرفتند. اما گروهی از مردم تمیم که زیاد نبودند پیش مطربن ناجیه رفتند و میخواستند به دفاع از او بپردازند اما تاب نبرد کسان نمیآوردند. عبدالرحمان بگفت تا نردبانها و قرقره ها آورند و نهادند که کسان بالای قصر روند که برفتند و قصر را بگیرند. مطر را پیش عبدالرحمان آوردند که بدو گفت: «مرا زنده بدار که من بهترین سواران توام و از همه کارآمدترم»

گوید: عبدالرحمان بگفت تا مطر را بداشتند، پس از آن وی را پیش خواند و از او درگذشت. مطر با وی بیعت کرد. آنگاه مردم بیامدند و با او بیعت کردند. مردم بصره نیز بیامدند، پادگانها و مرزداران نیز تسلیم شدند. از جمله کسانی که از بصره

پیش‌وی آمدند عبدالرحمان بن عباس مطلبی بود که بدین شهره بود که پس از برون شدن ابن اشعث از بصره به مدت سه روز در آنجا با حجاج نبرد کرده بود. وقتی این خبر به عبدالملك بن مروان رسید گفت: «خدا عدی‌الرحمان را بکشد که فرار کرد اما جوانان قریشی سه روز پس از او جنگ کردند.»

گوید: حجاج از بصره بیامد و در دشت راه پیمود تا مابین قادسیه و عذیب رسید. وی را از ورود به قادسیه مانع شدند. ابن اشعث، عبدالرحمان بن عباس مطلبی را با سپاهی انبوه از مردم کوفه و بصره به مقابله او فرستاد که نگذاشتند وارد قادسیه شود. آنگاه هماهنگ وی راه پیمودند تا به وادی السباع رسیدند. آنگاه برفتند تا حجاج در دیرقره فرود آمد و عبدالرحمان بن عباس در دیرالجماجم فرود آمد. پس از آن ابن اشعث نیز بیامد و در دیرالجماجم جا گرفت و حجاج همچنان در دیرقره بود. بعدها حجاج می‌گفته بود مگر عبدالرحمان وقتی دید که من در دیرقره جای دارم و او در دیرالجماجم جای گرفته فال نمی‌زد.

گوید: مردم کوفه و بصره و مرزداران و پادگانها در دیرالجماجم فراهم آمدند و نیز قاریان دوشهر درباره جنگ با حجاج همسخن شدند که همگی وی را منصور داشتند. در این هنگام یکصد هزار جنگاور بودند، از جمله مقرری بگیران، و به همین شما را از آزادشدگان خویش همراه داشتند.

گوید: برای حجاج نیز از آن پیش که در دیرقره فرود آمد از طرف عبدالملك ابن مروان کمک رسیده بود. حجاج پیش از آنکه در دیرقره جای گیرد می‌خواست بود به طرف هبت و ناحیه جزیره رود به این منظور که نزدیک شام و جزیره باشد، که کمک شام از نزدیک بدو رسد و نیز به جزیره که قیمتهای آن از آن بود نزدیک باشد، اما چون به دیرقره رسید گفت: «این منزلگاه از امیر مؤمنان دور نیست. فلا لیسج و عین‌النمر نیز مجاور ماست» و آنجا فرود آمد اما به دور اردوگاه خود خندق زده بود. ابن اشعث نیز خندق زده بود.

گوید: کسان هر روز برون می شدند و نبرد می کردند و چنان بود که یکی از دو گروه خندق خویش را به گروه دیگر نزدیکتر می کرد و چون گروه دیگر چنین می دید، خندق خویش را به حریف نزدیکتر می کرد.

گوید: نبرد میان دو گروه سخت شد و چون سران قریش و مردم شام که به نزد عبدالملك بودند و وابستگان او خبر یافتند گفتند: «اگر برداشتن حجاج مردم عراق را راضی می کند برداشتن حجاج، از نبرد با مردم عراق آسانتر است و ی را بردار تا مردم عراق به اطاعت آیند و خونهای ما و آنها محفوظ ماند.»

گوید: عبدالملك پسر خویش عبدالله را فرستاد و کس پیش برادر خویش محمد بن مروان فرستاد که بسوزمین موصل بود و گفت پیش حجاج رود که هر دو به نزد وی فراهم آیند و هر کدام با سپاه خویش بودند. به آنها دستور داده بود که با مردم عراق سخن کنند که حجاج از آنجا برداشته شود و مقرریهایشان را نیز چون مقرری مردم شام بدهند، ابن اشعث به هریک از ولایتهای عراق که بخواهد جای گیرد و تا زنده است و عبدالملك زمامدار است و لایق دار آنجا باشد، اگر این را پذیرفتند حجاج از عراق برداشته شود و محمد بن مروان امیر عراق باشد و اگر نخواستند بپذیرند حجاج سالار جمع شامیان است و عهده دار نبرد و محمد بن مروان و عبدالله بن عبدالملك مطیع وی باشند.

گوید: هیچ چیز برای حجاج سخت تر و خشم انگیز تر و دردناک تر از این نبود که بیم داشت بپذیرند و از عراق برداشته شود. پس به عبدالملك نوشت:

«ای امیر مؤمنان، به خدا اگر مرا به خاطر مردم عراق برداری «چیزی نمی گذرد که به مخالفت تو برخیزند و سوی تو آیند. این کسار «جریشتان را فرون می کند. مگر ندیدی و نشنیدی که مردم عراق با اشتر «برضد پسر عقان برخاستند و چون از آنها پرسید که چه می خواهند؟ «گفتند: برداشتن سعید بن عاص. و چون او را برداشت سال به سر نرفته

«بود که سوی وی رفتند و خونس بریختند، در آهن، آهن کارگر شود، خدا
در آنچه خواهی برای توییکی آرد و سلام بر تو باد.»

گوید: اما عبدالملك مصر بود که به منظور جلوگیری از نبرد این چیزها
به مردم عراق عرضه شود. وقتی محمد و عبدالله با حجاج فراهم آمدند، عبدالله بن
عبدالملك برون شد و گفت: «ای مردم عراق، من عبدالله پسر امیر مؤمنانم و او چنین
و چنان به شما عرضه می کند» و آن چیزها را یاد کرد.

گوید: گفتند: «امشب باز می گردیم» و رفتند و پیش ابن اشعث فراهم آمدند
و هیچ سردار و سرور قوم و بکه سواری نبود که نیامد. ابن اشعث حمد خدای گفت
و ثنای او کرد سپس گفت:

«اما بعد اکنون چیزی به شما می دهند که گرفتن آن فرصتی است و بیم دارم
که فردا برای مردم صاحب رأی مایه حیرت شود اکنون با آنها برابرید، اگر زاویه
را به حساب می گیرند شما نیز جنگ شوشتر را به حساب دارید، آنچه را عرضه
می دارند بپذیرید که نیرومندید و توانا و قوم از شما بیمناکند و شما آنها را به کاستی
برده اید به خدا اگر بپذیرید تا وقتی که هستید پیوسته نسبت به آنها جسور باشید و
به نزد آنها نیرومند به شمار آید»

گوید: اما کسان از هر سوی بر جستند و گفتند: «خدای آنها را به هلاک انداخته
و اینک در سختی و تنگی و گرسنگی و کمبودی و ذلت اند و ما شمار بسیار و
نرخ ارزان و اذوقه نزدیک داریم، نه به خدا نمی پذیریم.» و بار دیگر عبدالملك را
خلع کردند.

گوید: عبدالله بن ذؤاب سلمی و عمیر بن تیحان، نخستین کسانی بودند که در
جماجم عبدالملك را خلع کردند، و اتفاق قوم در کار خلع وی که در جماجم رخ داد،
از اتفاقشان که در فارس بود، کاملتر بود.

گوید: محمد بن مروان و عبدالله بن عبدالملك پیش حجاج رفتند و گفتند:

«اینک تو و اردوگاه و سپاه، مطابق رای خویش کار کن که ما دستور داریم شتوا و مطیع تو باشیم.»

حجاج گفت: به شما گفته بودم که در این کار جز شما هدفی ندارند.» سپس گفت: «من برای شما نبرد می‌کنم، که قدرت من قدرت شماست»
گوید: از آن پس وقتی با وی ملاقات می‌کردند به عنوان امارت به وی سلام می‌گفتند.

گوید: به پندار ابو یزید سکسکی حجاج نیز وقتی آنها را می‌دید سلام امارت می‌گفت اما کار نبرد را به وی وا گذاشتند که به عهده گرفت.

محمد بن سائب کلبی گوید: وقتی کسان در جماعه فراموش شدند که عبدالرحمان بن محمد می‌گفت: «به خدا پسران مروان را به زن کبود چشم عیب می‌کنند، به خدا نسبتی درستتر از آن ندارند، بدانید که پسران ابی‌العاص کافرانی از مردم صفوریه‌اند، اگر خلافت از آن قریش باشد شوکت قریش به دست من شکسته شد، و اگر از آن عربان باشد من پسر اشعث بن قیس» و صدای خود را بلند کرد که کسان بشنوند.

گوید: آنگاه برای نبرد آماده شدند، حجاج، عبدالرحمان بن سلیم کلبی را بر پهلوی راست خویش نهاد و عماره بن تمیم لخمی را بر پهلوی چپ خویش نهاد و سفیان بن ابرد کلبی را بر سواران خویش گماشت و عبدالرحمان بن حبیب حکمی را بر پیادگان خویش گماشت.

ابن اشعث نیز حجاج بن جاریه خثعمی را بر پهلوی راست خویش گماشت، ابرد بن قره تمیمی را بر پهلوی چپ گماشت، عبدالرحمان بن عباس بن ربیع هاشمی را بر سواران خویش گماشت و محمد بن سعد بن وقاص را بر پیادگان خویش گماشت عبدالله بن رزام حارثی را بر سوارانی گماشت که اسبانشان زره داشت، جبلة بن زحر بن قیس جفی را بر قاریان گماشت، پانزده کس از مردم قریش و از جمله عامر

شعبي و سعيد بن جبیر و ابوالبختري طایي و عبدالرحمان بن ابی لیلی با وی بودند. گوید: پس از آن هر روز به یکدیگر حمله می بردند و نبرد می کردند لوازم مردم عراق از کوفه و اطراف آن می رسید و چنانکه می خواستند در رفاه بودند اما برادرانشان از مردم بصره و شام درسختی بودند، قیمت هاشان گران بود و خوردنی کم داشتند و گوشت نداشتند و چنان بودند که گفتی در محاصره اند.

با وجود این صبحگاه و پسین سوی مردم عراق می آمدند و به سختی نبرد می کردند. یکبار حجاج خندق خویش را نزدیک می برد، بار دیگر آنها نزدیک می آوردند، تا روزی که جبلة بن زحر کشته شد.

در آن روز، کسان را به مقابله کعیل بن زیاد نخعی فرستاد که مردی بسود در نبرد معتبر و دلیر و به نزد کسان معتد، و دسته سوار وی دسته سوار قاریان نام داشت، که از حمله حریفان از جای نمی رفتند و چون حمله می بردند به جان می کوشیدند و به این ترتیب شهره بودند. روزی این دسته به نبرد آمدند، کسان نیز آمدند، حجاج نیز یاران خویش را بیاراست آنگاه با صفهای خویش حمله آورد، ابن اشعث با هفت صف بیامد که یکی از پی دیگری بود، حجاج برای مقابله با دسته سوار قاریان که با جبلة بن زحر بود، سه دسته سوار معین کرد و جراح بن عبدالله حکمی را بر آنها گماشت که سوی دسته سوار قاریان رفتند.

ابویزید سکسکی گوید: به خدا من جز و سپاهی بودم که برای مقابله جبلة بن زحر معین شد.

گوید: سه بار بر او و یارانش حمله بردیم، هر دسته سوار یکبار حمله می برد و به خدا چیزی از آنها نکاستیم.

در این سال مغیره بن مهلب در خراسان درگذشت.

مفضل بن محمد گوید: مغیره بن مهلب در مرو جانشین پدر بود بر همه کار وی، و در دحب سال هشتاد و دوم بمرد. خبر به یزید رسید و مردم از او بدانستند

اما به مهلب نگفتند، یزید می‌خواست وی را خبردار کند و به‌گفتن تا زنان فغان برداشتند.

مهلب گفت: «این چیست؟»

گفتند: «مغیره بمرد»

گوید: مهلب ائاله گفت و بنالید چنانکه نالیدن براو چیره شد و یکی از خاصانش اورا ملامت کرد، پس مهلب، یزید را پیش خواند و سوی مرو فرستاد، هنگامی که درباره کارها بدو دستور می‌داد اشک بر ریشش سرازیر بود.

گوید: حجاج به مهلب نامه نوشت و مرگ مغیره را تسلیت گفت که سرور بود.

گوید: وقتی که مغیره بمرد مهلب مقیم کش ماوراءالنهر بود که با مردم آنها جنگ داشت.

گوید: یزید با شصت و به قوی هفتاد سوار روان شد که مجاعه بن عبدالرحمان عتکی و عبدالله بن معمر بن سمیریشکری و دینار سیستانی و هشتم بن منخل جرموزی و غزوان اسکاف، بزرگ زم که به دست مهلب مسلمان شده بود، و ابو محمد زمی و عطیه وابسته عتیک از آنجمله بودند.

گوید: در بیابان NSF پانصد کسی از ترکان به آنها رسیدند و پرسیدند: «شما کیستید؟»

گفتند: «بازرگانانیم»

گفتند: «پس بارهائتان کو؟»

گفتند: «از پیش فرستاده ایم»

گفتند: «چیزی به ما بدهید»

گوید: یزید دریغ کرد، اما مجاعه جامه و مقداری کرباس و یک کمان به آنها داد که برفتند، آنگاه نامردی کردند و باز سری آنها آمدند.

یزید گفت: «من آنها را بهتر می‌شناختم.»

گوید: با ترکان فیرد کردند و فیردشان سخت شد، یزید براسی کوتاه بود، یکی از خوارج نیز با وی بود که وقتی یزید او را گرفته بود گفته بود: «ما زنده ندار» و یزید از او در گذشته بود، بدو گفت: «بیار آنچه داری» و خارجی به ترکان حمله برد و با آنها در آمیخت و پشت سر آنها رسید و یکی از آنها را بکشت، بار دیگر حمله برد و با آنها در آمیخت و از آنها جلو افتاد و یکیشان را بکشت، آنگاه پیش یزید باز گشت.

گوید: یزید نیز یکی از بزرگانشان را بکشت، ساق یزید تیر خورد، کار ترکان بالا گرفت، ابو محمد زمی بگریخت. یزید در مقابل آنها پایمردی کرد تا به یکوشدند و گفتند: «ما نامردی کرده ایم ولی نخواهیم رفت تا همگی بمیریم یا شما بمیرید یا چیزی به ما دهید.»

گوید: یزید قسم یاد کرد که چیزی به آنها نخواهد داد.

مجااعه گفت: «ترا به خدا مغیره هلاک شد و دیدی که مهلب از مصیبت وی چه کشید، ترا به خدا خودت را به کشتن مده»

گفت: «مغیره از مدت خویش بیشتر نماند و من نیز از مدت خویش بیشتر نخواهم ماند»

گوید: مجااعه يك عمامه زرد سوی ترکان انداخت که بگرفتند و برفتند.

گوید: آنگاه ابو محمد زمی با چند سوار و خوراکی بیامد. یزید بدو گفت:

«ای ابو محمد ما را به دشمن تسلیم کردی؟»

گفت: «رفته بودم برای شما کمک و خوراکی بیارم»

گوید: رجزگوی جماعت رجزی به ابن مضمون خواند:

«یزید، ای شمشیر ابوسعید

«کسان و سپاهیان و جماعت دانند

«که در جنگ ترکان سر سخت بودی.»
 وهم اشقري در اين باب شعري گفت به اين مضمون:
 «ترکان دانند که وقتی
 «با جمعشان مقابل شد
 «شهابی دیدند که ظلمات را می شکافت
 «با جوانانی همانند شیران بیشه
 «که بجز همیاری و صبوری
 «پناهگاهشان نبود
 «می دیدیم که خون بر قوم می ریخت
 «اما باک نداشتند و آزرده نبودند.
 «بر اسبانی بودند که چندان
 «در نبردگاه می رفتند
 «که خون می بلعیدند
 «در قلمرو مرگ تا وقتی که شب تاریک شد
 «هیچیک از دو گروه
 «نه پشت بکردند
 «و نه هزیمت شدند.»

در این سال مهلب با مردم کش در مقابل فدیهای صلح کرد و از آنجا به آهنگه
 مرو حرکت کرد

سخن از سبب
 باز آمدن مهلب از کش

مفضل بن محمد گوید: مهلب از گروهی از مردم مضر بدگمان شد و آنها را

بداشت، و چون از کش بیامد آنها را به جا گذاشت، حریت بن قطبه آزاد شده خزاعه را نیز آنجا نهاد و گفت وقتی فدیّه را به تمام گرفتی گروگانها را پس بده.

گوید: مهلب از نهر عبور کرد و چون به بلخ رسید آنجا بماند و به حریت نوشت که بیم دارم اگر گروگانها را به آنها بدمی به تو حمله آرند وقتی فدیّه را گرفتی گروگانها را رها مکن تا به سرزمین بلخ رسی.

گوید: حریت به شاه کش گفت: «مهلب به من نوشته گروگانها را نگه دارم تا به سرزمین بلخ رسم، اگر آنچه را به عهده داری زودتر به من بدهی گروگانها نیست را بدهم و بروم و به او بگویم که وقتی نامه او رسید که آنچه را به عهده داشتند گرفته بودم و گروگانها را داده بودم»

گوید: پس با شتاب مال صلح را بگرفت و کسانی از آنها را که به دست داشت پس داد و به راه افتاد. ترکان راه بر او گرفتند و گفتند: «برای خودت و همراهانت فدیّه بده که ما به یزیدین مهلب بر خوریم و او نیز برای خویشمن فدیّه داد.»

حریت گفت: «در این صورت مرا نیز مادر یزید زاده» و با آنها نبرد کرد و از آنها بکشت و اسیر گرفت که در مقابل اسیران فدیّه دادند که بر آنها منت نهاد و آزادشان کرد و فدیّه را نیز پس داد.

گوید: این سخن حریت که در این صورت مرا نیز مادر یزید زاده به مهلب رسید و گفت: «این بنده خوش ندارد که خویشاوندش او را زاده باشد و خوشمگین شد.»

گوید: و چون حریت به بلخ پیش مهلب رسید از او پرسید: «گروگانها چه شد؟»

گفت: «چیزی را که به عهده داشتند گرفتم و آنها را رها کردم»

گفت: «مگر نوشته بودم که آنها را رها نکنی؟»

گفت: «وقتی نامه تو رسید که آزادشان کرده بودم و چیزی را که از آن بیمناک

بودی از پیش برداشتم.»

گفت: «دروغ می گویی، به آنها و شاهشان تقرب جستی از نامه من که به تو نوشته بودم مطلعش کردی» و بیگفت تا او را برهنه کنند.

گوید: حریت از برهنه شدن بنالید چندان که مهلب پنداشت که پیس دارد. پس او را برهنه کرد و سیصد تازیانه بزد.

حریت گفت: «خوش داشتم ششصد تازیانه ام زده بود اما برهنه ام نکرده بود که برهنه شدن را خوش نداشتم و از آن شرم داشتم.»

گوید: آنگاه حریت قسم یاد کرد که مهلب را بکشد.

گوید: یک روز مهلب برنشسته بود، حریت نیز برنشسته بود وقتی پشت سر مهلب می رفت به دو غلام خویش گفت که او را ضربت بزنند. یکیشان در پیغ کرد و از او جدا شد و برفت و آن دیگری که تنها ماند جرئت نیاورد که به مهلب حمله کند.

گوید: وقتی حریت بازگشت به غلام خویش گفت: «چرا از کشتن وی باز ماندی؟»

گفت: «به خدا بر تو بیم داشتم، به خدا درباره خودم نگران نبودم، می دانستم که اگر او را بکشم تو کشته می شوی، ما نیز کشته می شویم، با تو نظر داشتم و اگر می دانستم از کشته شدن مصون می مانی او را کشته بودم.»

گوید: پس از آن حریت پیش مهلب نرفت و چنان وانمود که بیمار است. مهلب خبر یافت که او بیمارنمایی می کند و قصد کشتن وی دارد و به ثابت بن قطبه گفت: «برادرت را پیش من بیا که او مانند یکی از فرزندان من است و آنچه درباره وی کردم به خاطر وی و تأدیب وی بود. گاه باشد که یکی از فرزندانم را بزنم و ادب کنم.»

گوید: ثابت پیش برادر رفت و او را قسم داد و از او خواست که برنشاند و پیش مهلب

رود، اما حریت دریغ کرد و از مهلب بیم کرد و گفت: «به خدا از پس آنکه با من چنان کرد پیش وی نمی آیم، از او اطمینان ندارم، او نیز از من اطمینان ندارد.»
 گوید: «موجون ثابت برادر حریت چنین دید بدو گفت: «به خدا اگر رأی تو چنین است بیا پیش موسی بن عبدالله بن خازم رویم» که ثابت بیم داشت حریت مهلب را به غافلگیری بکشد و همگی شان کشته شوند.
 گوید: پس با سیصد کس از خدمه و خاصان عرب خویش حرکت کردند.
 ابو جعفر گوید: در این سال مهلب بن ابی صفره درگذشت.

سخن از سبب
 درگذشت مهلب و جای آن

مفضل گوید: وقتی مهلب از کش بازگشت آهنگ مرو داشت و چون به زامغول
 مروروز رسید بیماری باد در تنش افتاد و به قولی بیماری ای طاعون مانند گرفت،
 پس حبیب و دیگر فرزندان خویش را که آنجا بودند پیش خواند و چند تیرخواست
 که به هم بسته شد و گفت: «می توانید این تیرها را یکجا بشکنید؟»
 گفتند: «نه»

گفت: «می توانید وقتی پراکنده شد آنرا بشکنید؟»
 گفتند: «آری»

گفت: «جماعت نیز چنین است. درباره رعایت خویشاوند به شما سفارش
 می کنم که رعایت خویشاوند عمر را دراز می کند و مال را بسیار می کند و شمار را
 فروز. مبادا از خویشاوندان ببرید که بریدن از خویشاوند عذاب جهنم دارد و مایه
 ذلت و کاستی می شود، دوستی کنید و رعایت همدیگر کنید و کار خویش را فراهم
 آرید و اختلاف نکنید. با همدیگر نیکی کنید تا کارتان فراهم آید، فرزندان یک مادر
 اختلاف می کنند چه رسد به فرزندان زنان مختلف. مطیع حکومت و قرین جماعت

باشید، کرداران بهتر از گفتار باشد که من خوش دارم که مرد به عمل بیشتر از سخن باشد، از خبره گویی و خطای گفتار بپرهیزید، که باشد که مرد را قدم بلغزد و به هلاکت افتد. حق ملازمان خویش را بشناسید، کسی که صبح و پیمین پیش شما آید همین خدمت او را بس، بخشش را برامساك برگزینید. مرد عرب که چون وعده دهی پیش روی توجان دهد، وقتی با وی نیکی کنی چه می کند؟ در کار نبرد تأمل و تدبیر کنید که در کار نبرد، از شجاعت سودمندتر است و چون تلافی شود قضا فرود آید، اگر کسی دور اندیشی کند و بر دشمن چهره شود گویند: به کار از راهش در آمد و ظفر یافت و او را ستایش کنند و اگر از پس تأمل ظفر نیافت گویند: خطر نکرد و تباهی نیاورد، قضا غالب بود. از خواندن قرآن و آموختن سنت و رسوم صلحا باز تمناید در مجالس خویش از سبکسری و پرگویی بپرهیزید. یزید را جانشین خویش می کنم حییب را به کار سپاه می گمارم تا آنها را پیش یزید برساند، بایزید مخالفت مکنید.»

گوید: مفضل گفت: «اگر یزید را برتری نداده بودی ما او را برتری می دادیم.»

گوید: آنگاه مهلب بمرد، با حییب وصیت کرده بود و حییب بر او نماز کرد آنگاه سوی مرورفت. یزید، در گذشت مهلب را برای عبدالملك قوشت و اینک هوی را جانشین خویش کرده است.

گوید: به قولی مهلب به هنگام مرگ و وصیت گفته بود اگر کار به دست من بود سرور فرزندانم حییب را به کار می گماشتم.

گوید: در گذشت وی در ذی حجه بود به سال هشتاد و دوم.

گوید: نهار بن توسعه نعیمی در رثای وی شعری گفت به این مضمون:

«بدانید که از پس مهلب

غزای غنا بخش برقت

«و گشاده دستی و بخشش بمرد

«که این هردو در مرور و

«در گور وی جای گرفت

«و از مشرق و مغرب نهان ماند

«وقتی گویند کدام يك از کسان

«بیش از همه به کسان نعمت داد؟

«مهلَب را نام بریم و بلك نداریم

«سرزمینهای هموار و سنگلاخ را

«بر روی ماگشود

«با سپاهيانی که گفتی

«دسته های شتر مرغ بودند

«که با نیزه ها بدان می زدیم

«و گفتی آنرا با ارغوان تازه می آراستیم

«مردم قحطان و قبایل هم پیمان آن

«از طوایف بکرو تغلب

«آنجا فراهم آمدند

«قبایل معد به پرچم او پناه آورده بودند

«و جان و مادر و پدر به فدای او می کردند.»

در این سال حجاج بن یوسف از پس مرگ مهلب یزید بن مهلب را ولایتدار خراسان کرد.

در همین سال عبدالملك، ابان بن عثمان را از مدینه برداشت. به گفته واقعی برداشتن وی سیزده روز رفته از جمادی الآخر بود.

گوید: در همین سال عبدالملك، هشام بن اسماعیل مخزومی را ولایتدار

مدینه کرد و چون هشام ولایتدار مدینه شد نوفل بن مساحق عامری را از قضای مدینه برداشت، یحیی بن حکم بود که نوفل بن مساحق را به قضای مدینه گماشته بود و همینکه یحیی از مدینه برداشته شد و ابان ولایتدار شد وی را بر قضای مدینه باقی گذاشت. مدت ولایتداری ابان در مدینه هفت سال و سه ماه و سیزده روز بود.

گوید: وقتی هشام بن اسماعیل، نوفل بن مساحق را از قضای مدینه برداشت عمرو بن خالد زرقی را به جایش گماشت.

در این سال چنانکه در روایت ابی معشر آمده ابان بن عثمان سالار حج بود. حجاج ولایتدار کوفه و مشرق بود، ولایتدار خراسان یزید بن مهلب بود از جانب حجاج.

آنگاه مال هشتاد و سوم در آمد

سخن از حوادث

سال هشتاد و سوم

از جمله حوادث این سال هزیمت عبدالرحمان بن محمد بن اشعث بود که در دیر الجماعه رخ داد.

سخن از سبب هزیمت

عبدالرحمان بن محمد

ابوزبیر همدانی گوید: من جزو سواران جبلة بن زحر بودم و چون مردم شام پیایی بدو حمله بردند عبدالرحمان بن ابی لیلی فقیه به ما بانگ زد و گفت: «ای گروه قاریان، قرار هیچیک از مردم زشت تر از فرار شما نیست. شنیدم علی، که خدا در صف صالحان منزلتش را بالا برد و وی را نیکوترین پاداش شهیدان و صدیقان دهد، به روزی که با مردم شام مقابل شدیم می گفت: «ای مردم هر که ببیند مسمی

می کنند یا به منکری می خوانند و به دل منکر آن شود قرین سلامت و برائت باشد و اگر به زبان منکر آن شود پاداش باید و از یار خویش برتر باشد و هر که باشمشیر به انکار آن برخیزد که کلمه خداوند برتر شود و کلمه ستمگران پایین رود، راه هدایت یافته و قلبش از یقین روشن شده. با این متحرفان حادثه آور بدعتگر که جاهل حقند و آثار شناخته اند و به ستم پرداخته اند و منکر آن نیستند نبرد کنید.»

گوید، ابوالبختری گفت: «ای مردم برای حفظ دین و دنیای خویش با آنها نبرد کنید که به خدا اگر بر شما غلبه یابند دینتان را تباه کنند و بر دنیایتان مسلط شوند.»

گوید: شعبی گفت: «ای مردم اسلام، با آنها نبرد کنید و از نبردشان با کم دارید که به خدا در بسط زمین قومی را نمی شناسیم که از آنها ستمگرتر باشند و در کنار حکومت جابرتر، سوی آنها بشتابید.»

گوید: سعید بن جبیر گفت: «با همت و یقین با آنها نبرد کنید و از نبردشان باز نمانید که گنه کارند و در کار حکومت جبار و در کار دین ستمگر، ضعیفان را زبون کرده اند و نماز را از میان برده اند.»

ابوالزبیر گوید: برای حمله به آنها مهیا شدیم، جبلة به ما گفت: «وقتی حمله بردید از سر صدق حمله کنید و روی مگردانید تا صفشان را بشکافید.»

گوید: به آنها حمله بردیم و در کار نبردشان بکوشیدیم و نیرو نمودیم و سه گروه را بزدیم تا از هم جدا شد آنگاه برفتیم تا صفشان را شکافتیم و چندان ضربتشان زدیم که از صف برفتند. آنگاه باز گشتیم و جبلة را دیدیم که از پا در آمده بود و ندانستیم چگونه کشته شده بود.

گوید: و این، ما را متزلزل کرد و بر رسیدیم و به جایی که بودیم توقف کردیم، قاریان ما فراهم بودند و با همدیگر از مرگ جبلة بن زحر سخن داشتیم، گفتی هر يك از ما با مرگ وی پدر یا برادر خویش را از دست داده بود، بلکه در آنجا مرگ

وی برای ما سخت‌تر می‌نمود.

گوید: ابوالبختری طایی به ما گفت: «مرگ جبلة بن زحر چنین در شما اثر نکند، وی یکی از شما بود که مرگش به هنگام در رسید و نمی‌شد که اجلس پیش و پس شود، همه تان آنچه را که وی چشیده می‌چشید و دعوتان می‌کنند و اجابت می‌کنید.»

گوید: در چهره قاریان نگریستم، آثار غم بر چهره‌هاشان عیان بود، زبانه‌ها از کار افتاده بود و نومیدی آنها آشکار بود.

ابویزید سکسکی گوید: وقتی جبلة و یارانش به ما حمله کردند عقب رفتیم، به تعقیب ما آمدند و يك گروه ما جدا شد و به يك سو رفت. نيك نگریستیم یاران جبلة یاران ما را تعقیب می‌کردند و او در انتظار بازگشت یاران خویش بر بلندی ای ایستاده بود، یکی از ما گفت: «به خدا این جبلة بن زحر است، اکنون که یارانش به نبرد اشتغال دارند و از او غافلند حمله ببرد شاید او را بکشید.»

گوید: پس بدو حمله بردیم، شهادت می‌دهم که عقب ترفت، بلکه با شمشیر به ما حمله آورد و چون از بلندی فرود آمد بانیزه‌ها بدو ضربت زدیم و از اسبش بینداختیم که بی‌جان بیفتاد. در این وقت یارانش ما را بدیدند و چون آنها را بدیدیم، از آنها دور شدیم و چون او را کشته دیدند، از اقالله گفتن و نالیدنشان خرسند شدیم و این را در اثنای نبرد کردن و حمله آوردنشان بدانستیم.

عبدالرحمان جهنی گوید: وقتی جبلة کشته شد، کسان از کشته شدن وی متزلزل بودند تا بسطام بن مصقلة شیانی پیش ما آمد و مردم از آمدنش دل گرفتند و گفتند: «این، جای جبلة را می‌گیرد.»

گوید: ابوالبختری این سخن را از یکیشان شنید و گفت: «رو سیاه باشید اگر وقتی یکتان کشته شد پندارید که بر شما تسلط یافته‌اند، اگر اکنون ابن مصقلة کشته شود، دل به هلاکت نهید و گوید هیچکس نم‌اند که همراه وی نبرد توان کرد، حقا

باید از شما نومید بود.»

گوید: بسطام از ری آمده بود، در راه با قتیبه تلاقی کرده بود که قتیبه او را سوی حجاج و مردم شام خوانده بود اما بسطام وی را سوی عبدالرحمان و مردم عراق خوانده بود و هیچیک از دیگری نپذیرفته بود. بسطام گفته بود: «اگر با مردم عراق بمیرم بهتر از آنست که با مردم شام زندگی کنم.»

گوید: بسطام در ماسبذان بوده بود وقتی پیامد به عبدالرحمان گفت: «مرا سالار سواران ربیعہ کن» و عبدالرحمان چنان کرد. بسطام به سواران ربیعہ گفت: «ای مردم ربیعہ، مرا هنگام جنگ خشونتی هست آنرا تحمل کنید.»

گوید: بسطام مردی دلیر بود، يك روز برای نبرد با کسان برفت و با سواران ربیعہ حمله برد، تا وارد اردوگاه حریفان شد و آنجا نزدیک به سی زن از کنیز و آزاده گرفتند که آنها را بیاورد و چون نزدیک اردوگاه خویش رسید، آنها را پس فرستاد که برفتند و وارد اردوگاه حجاج شدند.

گوید: حجاج گفت: «برایشان بهتر بود، این قوم زنان خویش را محفوظ داشتند، به خدا اگر آنها را پس نفرستاده بودند، فردا که غلبه می یافتم زنانشان را اسیر می کردم»

گوید: پس از آن روز دیگری نبرد کردند، عبدالله بن ملیل همدانی با گروه سواران خویش حمله برد تا وارد اردوگاه حریفان شد و هیچده زن را اسیر نکرد. طارق بن عبدالله اسدی نیز که تیراندازی ماهر بود با وی بود. پیری از مردم شام از خیمه خویش در آمد، اسدی به یکی از یاران خویش می گفت: «حایل این پیرمباش شاید به تیرش بزخم یابد و حمله برم و با نیزه بزخمش» اما شنید که پیر با صدای بلند می گفت: «خدا یا ما و آنها را به سلامت فراهم کن»

گوید: مرد اسدی گفت: «خوش ندارم چنین کسی را بکشم»

گوید: آنگاه ابن ملیل زنان را، نه چندان دور، بیاورد، آنگاه رهاسان کرد و

حجاج سخنی همانند سخن پیشین گفت.

هشام به نقل از پدرش گوید: ولید بن نحبیت کلبی از مردم بنی عامر با گروه خویش سوی جبله بن زحر آمد و از بلندی ای سوی وی سرازیر شد ولید مردی چهارشانه بود و چون تلاقی کردند ضربتی به سر جبله زد که بیفتاد و هزیمت در بارانش افتاد و سراسر او را بیاوردند.

عوانه کلبی گوید: وقتی سر جبله بن زحر را پیش حجاج آوردند آنرا بر دو نیزه کرد، آنگاه گفت: «ای مردم شام، بشارت که این آغاز فتح است، به خدا هرگز فتنه‌ای نبوده که خاموش شود مگر آنکه یکی از بزرگان یمنی در اثنای آن کشته شود، این از بزرگان آنهاست.»

گوید: يك روز دیگر به نبرد آمدند، یکی از مردم شام بیامد و «هاورد خواست، حجاج بن جاریه سوی اورفت و حمله برد و با نیزه بزد و وی را بپاینداخت، بارانش حمله آوردند و او را بسپردند، معلوم شد یکی از مردم خثعم بود به نام ابوالدردام.

گوید: حجاج بن جاریه گفت: «تا وقتی که افتاد شناختمش، اگر شناخته بودمش با او «هاوردی نمی کردم خوش ندارم یکی همانند او از قوم من کشته شود.»

گوید: ابو حمید، عبدالرحمان بن عوف روایی، به نبردگاه آمد و «هاورد خواست، پرموی وی که از مردم شام بود سوی وی آمد با شمشیر نبرد کردند و هر کدامشان می گفتند: «من جوان کلبیم» آنگاه به همدیگر گفتند: «تو کی هستی؟» و چون از یکدیگر پرسش کردند، جدا شدند.

گوید: عبدالله بن رزام حارثی سوی گروه حجاج رفت و گفت: «یکی یکی سوی من آید» یکی سوی وی آمد که او را بکشت و سه روز چنین کرد که هر روز یکی را می کشت، و چون روز چهارم شد، باز بیامد، گفتند: «آمد، خدایش نیارد»

وقتی هم‌آورد طلبید حجاج به جراح گفت: «به مقابله او رو.»

گوید: پس جراح به مقابله اورفت و عبدالله بن رزام که دوست وی بود بدو گفت: «وای تو، ای جراح چرا به مقابله من آمدی؟»

گفت: «به بلیه افتادم.»

گفت: «می‌خواهی کار خبری کنم؟»

گفت: «چگونه؟»

گفت: «از مقابل تو هزیمت شوم و نوسوی حجاج برگردی و به نزد وی جلوه کنی و ستایش تو کند. من نیز گفته‌ام که آن را درباره هزیمت خویش از مقابل تو به خاطر سالم ماندن تحمل می‌کنم که نمی‌خواهم از قوم خویش یکی چون تو را بکشم.»

گفت: «چنین کن»

گوید: پس حمله آورد که با وی همسازی کرد.

گوید: و چنان بود که زبان کوچک حارثی قطع شده بود و زود تشنه می‌شد. غلام وی همراهش بود که قمقمه آبی همراه داشت و همین که تشنه می‌شد غلام آبش می‌داد، حارثی همسازی کرد و جراح مصممانه بدو حمله برد که قصد کشتن وی داشت. غلامش بدو بانگ زد که این مرد به کشتن تو مصمم است. پس حارثی به طرف اورفت و با گرز به سرش کوفت که از پای بیفتاد و به غلام خویش گفت: «از آب قمقمه به چهره‌اش بزن و آبش بده» و غلام چنان کرد.

گوید: آنگاه حارثی گفت: «ای جراح، بدجوری پاداش مرا دادی من برای تو سلامت خواستم و تومی‌خواستنی مرا یکشی»

جراح گفت: «چنین قصدی نداشتم»

حارثی گفت: «برو که ترا به سبب خویشاوندی و هم طایفگی رها می‌کنم.»

صالح بن کیسان گوید: سعید حرشی می‌گفت: «من آنروز در صف نبرد بودم

که یکی از مردم عراق به نام قدامه بن حریش تمیمی بیامد و میان دو صف ایستاد و گفت: «ای گروه عجم زادگان شام، ما شما را به کتاب خدای و سنت پیمبر وی دعوت می کنیم، اگر نمی پذیرید یکی از شما به مقابله من آید.»

گوید: پس یکی از مردم شام به مقابله وی آمد که او را بکشت و همچنان تا چهار کس را بکشت و چون حجاج چنین دید، بانگ زنی را گفت که بانگ زند: کسی به مقابله این سگ نرود.

گوید: پس مردم از مقابله وی خودداری کردند.

سعید حرشی گوید: من به حجاج نزدیک شدم و گفتم: «خدای، امیر را قرین صلاح بدارد، تو چنان دیده ای که کس به مقابله این سگ نرود. این کسان که هلاک شده اند به سبب اجلشان هلاک شده اند، این مرد نیز اجل دارد و امیدوارم اجلش رسیده باشد، به یاران من که همراه آمده اند اجازه بده که یکی از آنها به مقابله وی رود.»

حجاج گفت: «عادت این سگ چنین است و مردم را مرعوب کرده است، به یاران اجازه می دهم هر که می خواهد برود.»

صالح بن کیسان گوید: سعید حرشی سوی یاران خویش رفت و به آنها خبر داد، و چون آن مرد بانگ زد و همآورد خواست یکی از یاران حرشی به همآوردی وی رفت و قدامه او را بکشت و این به سعید گران آمد و تحمل ناپذیر بود به سبب سخن حجاج.

گوید: پس از آن قدامه بانگ زد و همآورد خواست. سعید نزدیک حجاج رفت و گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد به من اجازه بده به مقابله این سگ روم.»

گفت: «این کار از تو ساخته است؟»

سعید گفت: «آری چنانم که خواهم.»

حجاج گفت: «شمشیرت را به بینم»

گوید: پس اوشمشیر خویش را به حجاج داد. حجاج گفت: «شمشیری سنگین تر از این به نزد من هست» و شمشیر را بدو داد. آنگاه به سعید نگرینست و گفت: «زردات خوب است و است نیرومند، نمی دانم با این سنگ چگونه خواهی بود؟» سعید گفت: «امیدوارم خدا مرا بر او ظفر دهد»

حجاج گفت: «با برکت خدای برو»

سعید گوید: به مقابله وی رفتم و چون نزدیکش رسیدم گفت: «ای دشمن خدای بایست» و من ایستادم و از این کار وی خرسند شدم، گفت: «برگزین: یا فرصت دهی و من سه ضربه به تو زنم یا من فرصت دهم و سه ضربه به من زنی، آنگاه فرصت دهی که من بزนม.»

گفتمش: «به من فرصت ده»

گوید: پس اوسینه به قریوس* زین نهاد و گفت: «بزن» و من شمشیرم را بآدم دست گرفتم و به زره سرآوردم که فرصت داده بود اما کاری نساخت و از شمشیر و ضربت خویش دلگیر شدم، آنگاه چنان دیدم که ضربتی به شانه او بزدم که یا آنسرا قطع کنم یا دست وی را در کار ضربت زدن سست کنم. پس ضربتی زدم که کاری نساخت و از این، دلگیر شدم. کسانی نیز که حاضر نبودند و در اردوگاه بودند و کار مرا شنیدند دلگیر شدند. ضربت سوم نیز چنین بود.

گوید: اوشمشیر کشید و گفت: «فرصت بده» و من فرصت دادم و او ضربتی به من زد که مرا بینداخت. آنگاه از اسب خویش پیاده شد و بر سینه ام نشست و از پاپوش خویش خنجرری، یا کاردی، درآورد و آنرا به گلوی من نهاد و می خواست سرم را ببرد بدو گفتم: «ترا به خدا، از کشتن من به اندازه رها کردنم اعتبار و نیکنامی نخواهی یافت.»

گفت: «نو کیستی؟»

گفتم: «سعید حرشی»

گفت: «بهنر، ای دشمن خدا برو و آنچه را دیدی با یارت بگو.»

سعید گوید: «من شتابان رفتم تا پیش حجاج رسیدم که گفت: «چه دیدی؟»

گفتم: «امیر بهنر داند»

ابویزید گوید: ابوالبختری طایی و سعید بن جبیر می گفتند: «روا نیست که هیچکس بمیرد مگر با اجازه خدا که مکتوبی مدت دار است هر که پاداش دنیا خواهد از آتش دهیم و هر که پاداش آخرت خواهد از آتش دهیم» آنگاه حمله می بردند تا صف را بشکافند.

ابوالمخارق گوید: یکصد روز با آنها نبرد کردیم که من روزها را شمار می کردم.

گوید: صبحگاه روز سه شنبه يك روز رفته از ماه ربیع الاول سال هشتاد و سوم همراه ابن اشعث در دیر الجماجم جای گرفتیم و به روز چهارشنبه چهارده روز رفته از جمادی الآخر هنگام نیمروز هزیمت شدیم، در صورتی که هیچوقت نسبت به آنها جسورتر از آن روز نبودیم و آنها را ناچیزتر نمی دیدیم.

گوید: به روز چهارشنبه، چهارده روز رفته از جمادی الآخر به مقابله آنها رفتیم، آنها نیز به مقابله آمدند. بیشتر روز به خوبی با آنها نبرد کردیم. از هزیمت بیمی نداشتیم که بر آن قوم برتری داشتیم، در آن هنگام سفیان بن ابرد کلبی با سواران از جانب پهلوی راست یاران خویش بیامد تا نزدیک ابرد بن قره تمیمی رسید که بر پهلوی چپ سپاه عبدالرحمان بن محمد بود، به خدا چندان جنگ نکرد که هزیمت شد و کسان از کار وی متعجب شدند که مردی دلیر بود و به فرار

۱- ما کان لنفس ان تموت الا بان الله کتابا مؤجلاد من یرد ثواب الدنيا فوته منها ومن یرد ثواب الاخرة فوته منها (سوره آل عمران آیه ۱۳۹)

عادت نداشت کسان پنداشتند که وی را امان داده‌اند و قرار کرده که کسان را به هزیمت دهد.

گوید: و چون ابرد تمیمی به هزیمت رفت درست وی صفها درهم ریخت و کسان سرخویش گرفتند و به هر سو روی نهادند، عبدالرحمان به منبر رفت و بنا کرد بانگ می‌زد که ای بندگان خداسوی من آیید، من ابن اشعث.

گوید: عبدالله بن رزام حارثی بیامد و زیر منبر ابن اشعث بایستاد عبدالله بن ذواب سلمی نیز بیامد و نزدیک وی بایستاد و ثبات ورزید تا مردم شام بدو نزدیک شدند که تیرهایشان بدومی رسید. گفت: «ای ابن رزام به این پیادگان و سوارگان حمله کن.» پس ابن رزام به آنها حمله برد تا دور شدند آنگاه سواران و پیادگان دیگر از شامیان آمدند که گفت: «ای ابن ذواب به آنها حمله کن» و او حمله برد تا دور شدند و او همچنان بود و از منبر دور نشد تا مردم شام وارد اردوگاهش شدند و تکبیر گفتند.

گوید: عبدالله بن یزید از دی که ملیکه دختر برادرش زن عبدالرحمان بود، بالای منبر رفت و گفت: «فرود آی که یم دارم اگر فرود نیایی اسیر شوی، شاید اگر بروی به وقت دیگر جمعی را برای مقابله با دشمن فراهم آری که خدا به وسیله آن ملاکشان کند» پس ابن اشعث فرود آمد. مردم عراق اردوگاه را رها کردند و هزیمت شدند و به چیزی نمی‌پرداختند.

گوید: ابن اشعث با ابن جعد بن هبیره رفت، کسانی از خاندانش تیر با وی بودند و چون در قلوچه مقابل دهکده بنی جعد رسیدند وسیله عبوری خواستند و برای عبور در آن نشستند، بسطام بن مصقله به آنها رسید و گفت: «ابن اشعث در این کشتی است؟» اما بدو جواب ندادند و بدانست که میان آنهاست و شعری به این مضمون خواند:

«جانی که بر آن بیمناکی نجات نیابد

«قیس ولایت را به آتش کشید

«و چون بفریخت گریزان شد.»

پس از آن برفت تا به خانه خویش رسید، سلاح داشت و بر اسب خویش بود، فرود نیامد، دخترش پیش وی آمد و در او آویخت، کسانش نیز آمدند و گریستن آغاز کردند، آنها را اندرز داد و گفت: «گریه مکنید پندارید اگر از شما جدا شوم چه مدت میان شما می مانم تا بمیرم؟ اگر بمیرم آنکه اکنون روزیتان می دهد زنده است و نمرد نیست و از پس مرگ من نیز چون وقت زنده بودم شما را روزی می دهد» آنگاه با کسان خویش وداع گفت و از کوفه برون شد.

محمد بن سایب کلبی گوید: به وقت نیمروز بود که هزیمت شدند، من دوان بیامدم، نیزه و شمشیر و سپر همراهم بود، همان روز پیش کسان خود رسیدم و چیزی از سلاح را نینداخته بودم.

گوید: حجاج گفت: «رهاشان کنید که پراکنده شوند، تعقیبشان مکنید» و بانگزن بانگ زد که هر که برود در امان است. پس از جنگ نبرد، محمد بن مروان سوی موصل بازگشت و عبدالله بن عبدالملک سوی شام رفت و عراق را به حجاج وا گذاشتند.

گوید: حجاج بیامد و وارد کوفه شد و مصقلة بن کسرب عسلی را که مردی سخندان بود پهلوی خویش نشانید و گفت: «صفت هر کس را رو برو بگوی، کسانی را که با آنها نکویی کرده ایم ناسپاسی و زشت پیمانیشان را بگوی و از هر کس عیبی می دانی عیب او را بگوی و تحقیرش کن.»

گوید: و چنان بود که هر کس می خواست بیعت کند بدو می گفت: «شهادت می دهی که کافر شده ای؟»

اگر می گفت: «بله» با وی بیعت می کرد و گرنه او را می کشت. گوید: یکی از مردم خثعم که آن سوی فرات از کسان کناره گرفته بود پیش

وی آمد که از وضع وی پرسید.

گفت: «آن سوی این آب کناره گرفته بودم و منتظر کار کسان بودم تا تو غلبه یافتی و آمدم که همراه دیگر کسان با تو بیعت کنم.»

گفت: «در انتظار ماندی؟ شهادت می دهی که کافری؟»

گفت: «چه بد مردی هستم اگر از پس آنکه هشتاد سال خدا را پرستیده ام، به کفر خویش شهادت دهم.»

گفت: «در این صورت ترا می کشم.»

گفت: «اگرم بکشی، به خدا از عمر من بیش از مدت نشسته شدن خری نمانده و صبح و شب در انتظار مرگم.»

گفت: «گردنش را بزنید و گردن او را بزدند.

گویند: اطراف حجاج قرشی و شامی با کسی از دو گروه نبود که بر او رحمت نفرستاد و از کشته شدن وی غمین نشد.

گوید: کمیل بن زیاد نخعی را پیش خواند و بدو گفت: «تو بودی که می خواستی از عثمان امیر مؤمنان قصاص گیری؟ همیشه می خواستم به تو دست یابم.»

گفت: «به خدا نمی دانم از کدامان بیشتر خشمگینی؟ از عثمان که خویشان را به معرض قصاص آورد یا از من که از او در گذشتم» آنگاه گفت: «ای مرد ثقی، دندان برای من فشار و چون توده شن بر من مریز و چون گرگ دندان منمای! به خدا از عمر من بیشتر از مدت نشسته شدن خری نمانده که صبحگاه آب می خورد و شامگاه می میرد شبانگاه آب می خورد و صبحگاه می میرد، هر چه می خواهی بکن که وعده گاه به نزد خداست و از پس کشته شدن حساب هست.»

حجاج گفت: «حجت بر ضد تو است»

گفت: «اگر دآوری به دست تو باشد چنین است»

گفت: «بله، از جمله قاتلان عثمان بوده‌ای و امیر مؤمنان را خلع کسرده‌ای بکشیش.»

گوید: پس او را پیش آوردند و بکشتند. قاتل وی ابوالجهیم بن کنانه کلبی بود، از بنی عامر بن عوف پسر عم منصور بن جمهور.

گوید: پس از کمیل یکی دیگر را پیش حجاج آوردند که بدو گفت: «مردی رامی بینم که گمان ندارم به کفر خویش شهادت دهد.»

گفت: «مرا در مورد خود می‌فریبی، من کافرترین مردم روی زمینم، و کافرتر از قرقون مقتدر.»

گوید: حجاج بخندید و او را رها کرد.

گوید: حجاج یکماه در کوفه بماند و مردم کوفه را از خانه‌های کوفه برکنار داشت.

گوید: وهم در این سال، از آن پس که ابن اشعث در دیر الجماجم هزیمت شد، در مسکن میان وی و حجاج نبرد رخ داد.

سخن از سبب نبرد
مسکن و کیفیت آن

ابویزید سکسکی گوید: از پس نبرد جماجم محمد بن سعد بن ابی وقاص برفت و در مداین جا گرفت و بسیار کس بر او فراهم آمد. عبیدالله بن عبدالرحمان قرشی سوی بصره رفت که ایوب بن حکم عموزاده حجاج عامل آنجا بود و شهر را بگرفت. آنگاه عبدالرحمان بن اشعث سوی بصره رفت و عبیدالله پیش وی آمد و گفت: «قصده جدایی از تو نداشتم و بصره را برای تو گرفتم.»

گوید: حجاج برون شد و از مداین آغاز کرد و پنج روز آنجا بمساند و کسان را بنزد گذرگاه‌ها می‌برد و چون محمد بن سعد از عبور آنها خبر یافت بایاران خود

به ابن اشعث پیوست، حجاج سوی آنها رفت و کسان با ابن اشعث سوی مکن رفتند که بر کنار دجیل بود، مردم کوفه و فراریان از اطراف سوی وی آمدند و کسان به سبب فرار همدیگر را ملامت کردن گرفتند و بیشترشان با بسطام بن مصقله پیمان مرگ کردند. عبدالرحمان برای یاران خویش خندق زد و از يك سوی آب انداخت که جنگ از يك سمت باشد.

گوید: خالد بن جریر قسری با جمعی از سپاهیان کوفه از خراسان پیش وی آمد و پانزده روز از ماه شعبان را به سختی نبرد کردند تا زیاد بن غنیم قینی که عهده دار پادگانهای حجاج بود کشته شد و کشته شدن وی حجاج و یاران وی را به سختی متزلزل کرد.

ابوجهضم از دی گوید: حجاج همه شب میان ما راه می رفت و می گفت: «شما اهل اطاعتید و آنها اهل معصیت، شما در کار رضای خدا می کوشید و آنها در کار خشم خدا می کوشند، خدای را با شما رسمی نگو هست که در هر نبردی صمیمانه بکوشید و در مقابل آنها صبوری کنید به دنبال آن نصرت و ظفرتان دهد. صبحگاهان مصممانه سوی آنها روید که من در ظفر شك ندارم ان شاء الله»

گوید: هنگام سحر ما را آرایش داده بود و چون صبح شد به مقابله آنها رفتیم و سخت بجنگیدیم.

گوید: عبدالملك بن مهلب با گروهی پیش ما آمد که گروهی به دور وی بود در آنوقت سواران سفیان بن ابرد هزیمت شده بودند حجاج بدو گفت: «ای عبدالملك این پراکندگان را فراهم آر، شاید من با آنها حمله برم» و چنان کرد و کسان از هر سو حمله بردند و مردم عراق نیز هزیمت شدند، ابوالبحتری طایی و عبدالرحمان بن ابی بلبل کشته شدند پیش از آنکه کشته شوند گفته بودند: «مردم فراری شدن برای ما زشت است» و کشته شدند.

گوید: بسطام بن مصقله با چهار هزار کس از مردم مصم کوفه و بصره پیش

رفت که نیام شمشیرها را شکستند. مصفله به آنها گفت: «اگر چنان بود که وقتی از مرگ می‌گریزیم از آن نجات می‌یافتیم، می‌گریختیم ولی می‌دانیم که مرگ به‌زودی به ما می‌رسد پس، از آنچه به ناچار می‌رسد، کجا می‌گریزیم، ای قوم شما بر حقیقت، در راه حق بجنگید، به خدا اگر برحق نبوده باشید مردن با عزت از زندگی با ذلت بهتر است.»

گوید: بطام و یارانش نبردی سخت کردند که در اثنای آن بارها مردم شام را عقب‌رانندند و عاقبت حجاج گفت: «تیراندازان را بیارید و جز آنها کسی با اینان نبرد نکند». و چون تیراندازان به مقابله آنها آمدند و کسان از هرسو درمیانشان گرفتند یکسره کشته شدند بجز اندکی.

گوید: بکیرین ربیعہ ضبی را به اسیری گرفتند ویش حجاج آوردند که او را بکشت.

ابوالجهم گوید: اسیری را بیاوردم که حجاج او را به دلبری می‌شناخت و گفت: «ای مردم شام از جمله کارهای خدا برای شما این است که این جوان، یکسره سوار مردم عراق را به اسیری آورده که من گردنش را بزنم» و او را کشت.

گوید: ابن اشعث همراه هزیمتیان سوی سیستان رفت، حجاج، عماره بن تمیم لخمی را به تعقیب آنها فرستاد محمد پسر حجاج نیز با وی بود اما عماره سالار جمع بود. عماره از پی عبدالرحمان برقت و در شوش بندو رسید که لختی از روز بجنگید آنگاه با یاران خویش هزیمت شد که برفتند تا به شاپور رسیدند، کردان نیز به جمع عبدالرحمان پیوستند و به دور وی فراهم آمدند و عماره بن تمیم بر سر گردنه با آنها نبردی سخت کرد. عاقبت عماره با بسیار کس از یارانش زخم‌دار شدند و گردنه را به آنها وا گذاشتند و عبدالرحمان برقت تا به کرمان رسید.

وافدی گوید: نبرد زاویه به نزدیک بصره در محرم سال هشتاد و سوم رخ داد.

منخل بن حابس عبیدی گوید: وقتی عبدالرحمان بن محمد وارد کرمان شد، عمرو بن لقیط عبیدی که از جانب وی عامل کرمان بود پیامد و ضیافتی ترتیب داد که فرود آمد. پیری از مردم عبدالقیس به نام معقل پیامد و گفت: «به خدا ای ابن اشعث شنیده‌ایم که ترسو بوده‌ای.»

عبدالرحمان گفت: «به خدا ترسو نبودم پیادگان را مقابل پیادگان فرستادم، سواران را به سواران پیوستم، سواره نبرد کردم، پیاده نبرد کردم، در هیچ نبردی هزیمت نشدم و عرصه را به حریف وا نگذاشتم مگر وقتی که جنگاوری در مقابل ندیدم و کسی نبود که همراه من نبرد کند با ملکی در افتادم که مدت معین دارد.» گوید: آنگاه عبدالرحمان با همراهان خویش برفت و به بیابان کرمان زد. هشام بن ایوب ثقفی گوید: وقتی ابن اشعث به بیابان کرمان رفت و مردم شام از پی او رفتند، یکی از مردم شام در بیابان وارد قصری شد. در آنجا نوشته‌ای دید که یکی از مردم کوفه چیزی از شعرا بوجلد بشکری را نوشته بود، از قصیده‌ای دراز، به این مضمون:

«ای دریغ وای اندوه وای داغ دل

«از آنچه بر ما رخ داد

«دین و دنیا هر دو را وا گذاشتیم

«حلیله‌ها و فرزندان را رها کردیم

«نه مردم دیندار بودیم که

«وقتی به بلیه افتادیم صبوری کنیم

«ونه مردم دنیا بودیم که اگر

«به دینی امیدوار نیستیم

«از دنیا دفاع کنیم

«خاته‌های خویش را

»یہ اوباش عک و نبطیان دھکدھکے اور اشعریان
»واگذاشتیم«

گوید: ابن اشعث برفت تا بہ زرنگ رسید کہ شہر سیستان بود و یکی از
مردم بنی تمیم بہ نام عبداللہ بن عامر بعار از طایفۃ بنی مجاشع بن دارم عامل آنجا
بود کہ عبدالرحمان وی را گماشتہ بود و چون عبدالرحمان بہ ہزیمت آنجا رسید در
شہر را بیست و نگذاشت وارد شہر شود، عبدالرحمان چند روزی آنجا بماند امید
داشت در شہر گشودہ شود و وارد شود و چون دید بہ شہر دسترس ندارد حرکت
کرد و سوی ہست رفت کہ یکی از مردم بکر بن وائل بہ نام عیاض پسر ہمیان پدر
ابوہشام سندوسی را بر آنجا گماشتہ بود.

گوید: عیاض از ابن اشعث پیشواز کرد و گفت: «فرود آی» و عبدالرحمان
بیامد و آنجا فرود آمد. عیاض انتظار کشید و چون یاران عبدالرحمان غافل شدند و
از دور وی پراکنده شدند، بدو تاخت و اورا بہ بند کرد کہ می خواست با تسلیم وی از
حجاج امان بگیرد و بہ نزد وی منزلت یابد.

گوید: رتبیل کہ از آمدن عبدالرحمان خبر یافتہ بود، با سپاہیان خویش بہ
پیشواز وی روان شد، و بیامد تا بست را محاصرہ کرد و آنجا فرود آمد و کس پیش مرد
بکری فرستاد کہ بہ خدا اگر آزارش کنی کہ خردہ چیزی بہ چشمش افتد یا زیانش
زنی یا یک موی از او کم شود، از اینجا تروم تا ترا پایین بکشم و با ہمہ کسانت
بکشم و فرزندانتان را اسیر کنم و اموالتان را میان سپاہ تقسیم کنم.

گوید: بکری بدو پیغام داد: «ما را بہ جان و مال امان بده و ما عبدالرحمان را
بہ حال سلامت با ہمہ اموالش بہ تو تسلیم می کنیم.»

گوید: پس رتبیل بہ این قرار با آنها صلح کرد و امانشان داد کہ در را بر روی
ابن اشعث گشودند و اورا رها کردند کہ پیش رتبیل آمد و گفت: «این، برای شہر عامل
من بود و وقتی اورا گماشتم مورد اعتماد و اطمینان من بود و امان خیانت کرد و با من

چنان کرد که دیدی، اجازه بده اورا بکشم.»

گوید: رتبیل گفت: «من او را امان داده‌ام و خوش ندارم که با وی نامردی کنم.»

گفت: «پس اجازه ده اورا فرو کشم و میازارم و تحقیر کنم»

گفت: «این کار رواست»

گوید: عبدالرحمان بن اشعث با مرد بکری چنان کرد. آنگاه با رتبیل وارد ولایت او شد. رتبیل وی را به نزد خویش جای داد و حرمت کرد و بزرگ داشت بسیار کس از هزیمتیان نیز با وی بودند.

گوید: پس از آن بیشتر هزیمتیان و جمع یاران عبدالرحمان و کسانی از سران و سرداران که امید امان نداشتند و در همه جنگها همراه ابن اشعث برضد حجاج عمل کرده بودند و بار اول امان او را نپذیرفته بودند و برضد وی به جان کوشیده بودند از پی ابن اشعث و به جستجوی وی آمدند تا به سیستان رسیدند که در آنجا از جمع آنها و پیروانشان از مردم سیستان و مردم شهر نزدیک به شصت هزار کس فراهم شد که به نزدیک عبدالله بن عامر بعار فرود آمدند و وی را محاصره کردند و به عبدالرحمان که به نزد رتبیل بود نامه نوشتند و از آمدن و شمار و جماعت خویش بدو خبر دادند.

گوید: عبدالرحمان بن عباس مطلبی، پیشوای نماز آنها بود. به ابن اشعث نوشتند سوی ما بیا شاید سوی خراسان حرکت کنیم که سپاهی بزرگ از ما آنجا هست و شاید با ما برای نبرد با اهل شام بیعت کنند، خراسان ولایتی فراخ است و آنجا مردان و قلعه‌ها هست.

گوید: عبدالرحمان با یاران خویش سوی آنها رفت و عبدالله بن عامر بعار را محاصره کردند تا از قلعه فرود آوردند و عبدالرحمان بگفت تا او را بزدند و عذاب دادند و بداشتند.

گوید: عماره بن نمیم با مردم شام سوی آنها آمد، یاران عبدالرحمان بدو گفتند: «از سیستان برویم و اینجا را به وی واگذاریم و سوی خراسان شویم.» عبدالرحمان گفت: «یزید بن مهلب در خراسان است، جوانی است دلیر و سرسخت و حکومت خویش را به شما وانمی‌گذارد، اگر وارد آنجا شوید با شتاب سوی شما آید، مردم شام نیز از تعقیبتان دست بر نمی‌دارند نمی‌خواهم که مردم خراسان و مردم شام بر ضد شما فراهم آیند و بیم دارم که به منظور نرسید.»

گفتند: «مردم خراسان از ما هستند و امیدواریم اگر وارد آنجا شدیم کسانی از آنها که تبعیت ما می‌کنند، بیشتر از آنها باشند که با ما نبرد می‌کنند، خراسان سرزمینی دراز و پهناور است. در آنجا هر چه خواهیم دور رویم و بمانیم تا خدا حجاج یا عبدالملک را هلاک کند، یا کار خویش را بنگریم.»

عبدالرحمان گفت: «به نام خدای حرکت کنید»

گوید: پس برفتند تا به ولایت هرات رسیدند و ناگهان عبیدالله بن عبدالرحمان فرشی با دوهزار کس از اردوی ابن اشعث برون شد و از او جدایی گرفت و راهی جز راه آنها گرفت. صبحگاهان ابن اشعث میان کسان به سخن ایستاد و حمد خدا گفت و ثنای او کرد آنگاه گفت: «اما بعد، در این نبرد با شما بودم و در هر نبرد همراهتان ثبات آوردم تا وقتی که کس از شما در نبردگاه نماند و چون دیدم که نبرد نمی‌کنید به پناهگاه و امانگاهی آمدم و آنجا بودم، آنگاه نامه‌های پتان پیش من آمد که سوی ما بیا که فراهم شده‌ایم و کارمان یکی شده شاید با دشمن خویش نبرد کنیم. من پیش شما آمدم و چنان دیدید که سوی خراسان شوم و پنداشتید که به دور من فراهم می‌شوید و از من جدا نمی‌شوید. اینک عبیدالله بن عبدالرحمان چنان کرد که دیدید، مرا همین حادثه از شما بس، هر چه می‌خواهید بکنید، من نیز سوی همان یارم می‌روم که از پیش وی به نزد شما آمدم، هر کس از شما که خواهد همراه من بیاید، بیاید و هر که این را خوش ندارد، در پناه خدا هر جا می‌خواهد برود.»

گوید: گروهی از آنها از وی جدا شدند و گروهی با وی بماندند، بیشتر سپاه بجای ماند و چون ابن اشعث برفت سوی عبدالرحمان بن عباس رفتند و با وی بیعت کردند ابن اشعث به نزد رقیل رفت. آن گروه نیز راه خراسان گرفتند تا به هرات رسیدند و آنجا به رقاد ازدی برخوردند که از طایفه عتیک بود و او را بکشتند و یزید بن مهلب به مقابله آنها آمد.

اما مفضل بن محمد گوید که وقتی ابن اشعث در نبرد مسکن هزیمت شد، سوی کابل رفت و عبدالله بن عبدالرحمان سوی هرات رفت و ابن اشعث را به سبب فراری شدن نکوهش کرد و عیب او گفت.

گوید: عبدالرحمان بن عباس به سیستان آمد که یاران فراری ابن اشعث بدو پیوستند و با جمعی که گویند بیست هزار کس بود سوی خراسان رفت و در هرات جای گرفت که آنجا با رقاد بن عبیدعتکی دوبه رو شدند و او را بکشتند.

گوید: عبدالرحمان بن منذر از مردم عبدالقیس نیز همراه عبدالرحمان بن عباس مطلبی بود.

گوید: یزید بن مهلب کس پیش عبدالرحمان مطلبی هاشمی فرستاد که ولایتهای دیگر گسترده است و کسان هستند که آسانتر از من خورده می شوند و نیروی کمتر دارند. سوی ولایتی رو که جزو حکومت من نباشد که نبرد ترا خوش ندارم، اگر خواهی برای کمک به این سفر مالی بتو دهم دریغ نکنم.

گوید: عبدالرحمان هاشمی بدو پیغام داد که ما برای نبرد با اقامت به این ولایت نیامده ایم می خواهیم بیاساییم آنگاه برویم ان شاء الله و حاجتی به مال تو نداریم.

گوید: فرستاده یزید برفت، اما هاشمی خراج گرفتن آغاز کرد و چون خبر به یزید رسید گفت: «کسی که می خواهد بیاساید و برود خراج نمی گیرده پس مفضل را با چهار هزار و به قولی شش هزار کس فرستاد و خود با چهار هزار کس از

بی وی روان شد.

گوید: یزید خویشان را با سلاح وزن کرد که چهارصد رطل بود. گفت: «چنین می بینم که برای جنگیدن سنگین شده ام، کدام اسب مرا تواند برداشت.» آنگاه اسب خویش، کامل، را خواست و بر آن نشست و جدیع بن یزید دایی خویش را بر مروجانشین کرد و از راه مرورود حرکت کرد و پیش پدر رسید و سه روز آنجا بیود و به هر کدام از همراهان خویش صد درهم داد. آنگاه سوی هرات رفت و کس پیش عبدالرحمان هاشمی فرستاد که «بیا سودی و چاق شدی و خراج گرقتی خراجی که گرفته ای از آن تو باشد اگر بیشتر خواهی بیشترت دهیم برو که به خدا خوش ندارم که با تو برد کنم».

گوید: اما عبدالرحمان هاشمی جز نبرد نخواست. عیدالله بن عبدالرحمان نیز با وی بود. آنگاه هاشمی تهانی کس پیش سپاهیان یزید فرستاد و وعده های خوب داد و آنها را سوی خویش خواند، بعضی از آنها به یزید خبر دادند که گفت: «کار از حدود گله گذشت از آن پیش که این، مرا شام کند او را نداشتا کنیم.» گوید: آنگاه یزید سوی هاشمی رفت و دو سپاه نزدیک هم رسیدند و برای نبرد آماده شدند، برای یزید کرسی ای نهادند که بر آن نشست و مفضل برادرش را به کار نبرد گماشت.

گوید: یکی از یاران هاشمی به نام خلید عیین از مردم عبدالقیس بر اسب خویش بیامد و به بانگ بلند شعری خواند که می خواست یزید را تحریک کند و او دیر مدت خاموش ماند چندان که پنداشتند به هیجان آمده آنگاه یکی را گفت بانگ بز و صدای خویش را به گوش اینان برسان.

خلید بار دیگر شعری خواند و یزید را تحقیر کرد. یزید به مفضل گفت: «سواران خویش را سپاه پیش ببر» پس او با سواران پیش رفت و دو گروه درگیر شدند و چندان جنگی در میانه نرفت که کسان از اطراف عبدالرحمان هاشمی پراکنده

شدند. عبدالرحمان پامردی کرد و جمعی از اهل همت با وی ثبات ورزیدند. بنی عبد نیز با وی ثبات کردند، سعد بن نجد قدوسی به حلیم شیبانی که پیش روی عبدالرحمان بود حمله برد، حلیم با نیزه او را بزد و از اسبش بینداخت، اما یارانش به حمایت او آمدند. حریفان بر یاران عبدالرحمان فزونی گرفتند و آنها هزیمت شدند، یزید گفت: «از تعقیبشان دست بدارند.» هر چه را که در اردوگاهشان بود به تصرف آوردند و گروهیشان را اسیر گرفتند، یزید، عطاء بن ابی سائب را به اردوگاه گماشت و گفت: «هر چه را در آنجا هست مضبوط دار.» سیزده زن گرفتند که پیش یزید آوردند که آنها را به مرة بن عطاء سپرد که سوی دو طیس برد، آنگاه به عراق فرستاد.

گوید: یزید به سعد بن نجد گفت: «کی با نیزه ترا زد؟»

گفت: «حلیم شیبانی، اما به خدا من وقتی پیاده باشم از او در حال سواری نیرومندترم.»

گوید: این سخن به حلیم رسید و گفت: «به خدا دروغ می گوید، من سوار باشم یا پیاده از او نیرومندترم.»

گوید: عبدالرحمان بن منذر فراری شد و سوی موسی بن عبدالله بن خازم رفت.

گوید: محمد بن سعد بن ابی وقاص و عمر بن موسی بن عبید و عباش بن اسود زهری و هلقام بن نعیم و فیروز حصین و ابوالعلاج و ابستة عبیدالله بن معمر و یکی از خاندان ابی عقیل و سوار بن مروان و عبدالرحمان بن طلحه و عبدالله بن فضاله زهرانی جزو اسیران بودند.

گوید: عبدالرحمان هاشمی سوی سند رفت و عبیدالله بن عبدالرحمان سوی مرو رفت.

گوید: پس از آن یزید سوی مرو رفت و اسیران را همراه صبرة بن نخف

سوی حجاج فرستاد و این طلحه و عبدالله بن فضاله را آزاد کرد، کسانی در باره عبیدالله ابن عبدالرحمان سعایت کردند که یزید او را بگرفت و به زندان کرد.

جابر بن عماره یکی از مردم بنی حنیفه گوید: یزید بن مهلب، عبداللّٰه رحمان بن طلحه را به نزد خویش برداشت و او را امان داد و او قسم یاد کرده بود که هر جا یزید این مهلب را ببیند به سپاسداری از منت وی، برود و دستش را ببوسد.

گوید: محمد بن سعد بن ابی وقاص به یزید گفت: «ترا به حق دعوتی که پدرم از پدرت کرد قسم می‌دهم» و یزید آزادش کرد و این سخن که درباره دعوت پدرش از پدر یزید گفت حدیثی دارد که تا حدی دراز است.

هشام بن ایوب ثقفی گوید: یزید بن مهلب باقیمانده اسیران را پیش حجاج فرستاد، از جمله عمر بن موسی بود که حجاج بدو گفت: «تو سالار نگهبانی عدی-الرحمان بودی؟»

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد فتنه‌ای بود که نکوکار و بدکار در آن افتاد. خدا را بر مائسلط داد اگر بیخشی از بردباری و بزرگواری تو است و اگر عقوبت کنی ستمگران گنهکار را عقوبت کرده‌ای»

حجاج گفت: «این که گفنی که نیکوکار و بدکار به فتنه افتاد دروغ گفنی که بدکاران در آن افتادند، و نیکوکاران پرکنار ماندند. این که به گناه خویش معترف شدی شاید سودت دهد»، پس او را کنار زدند و کسان امید داشتند به سلامت ماند تا وقتی که هلقام بن نعیم را بیاوردند و حجاج بدو گفت: «به من بگوی از پسر وی عبدالرحمان چه امید داشتی؟ امید داشتی که جانشین شوی؟»

گفت: «آری، چنین امید داشتم و طمع می‌داشتم که مرا به مقامی برد که تو نسبت به عبدالملک داری.»

گوید: پس حجاج خشمگین شد و گفت گردنش را بزنند که او را کشتند.

گوید: در این وقت به موسی بن عمر نگر بست که وی را به کناری نگهداشته

بودند و گفت: «گردنش را بزنید» آنگاه بقیه اسیران را نیز کشتند.

گوید: حجاج، عمرو بن ابی قرد کندی حجری را که مودی معتبر بود و خاندانی کهن داشت امان داده بود، بدو گفت: «ای عمر توبه من می‌گفتی که ابن اشعث را خوش نداری و پیش از او اشعث را خوش نمی‌داشته‌ای آنگاه پیرو عبدالرحمان شدی به خدا پیروی آنها را ناخوش نداشتی، اما از این کار طرفی نیستی.»

گوید: وقتی کسان در جماعه هزیمت شدند بانگزن حجاج بانگ زده بود که هر که به ری پیش قتیبه بن مسلم رود، همین رفتن امان اوست، و بسیار کس پیش قتیبه رفتند که عامر شعبی از آن جمله بود.

گوید: روزی حجاج از شعبی سخن آورد و گفت: «کجاست و چه می‌کنی؟» بزید بن مسلم بدو گفت: «ای امیر شنیده‌ام به ری پیش قتیبه بن مسلم رفته است.»

گفت: «کس می‌فرستم که او را پیش ما آرند.»

گوید: پس حجاج به قتیبه نوشت: «اما بعد وقتی در این نامه من نگرستی شعبی را پیش من فرست و سلام بر تو باد» و شعبی را سوی حجاج روانه کردند. شعبی گوید: من دوست ابن ابی مسلم بودم، وقتی مرا پیش حجاج می‌بردند ابن ابی مسلم را دیدم و گفتم: «مرا مشورت گوی»

گفت: «به خدا نمی‌دانم چه مشورت دهم اما هر چه می‌توانی بپوش بخواد.»

گوید: دیگر نیکخواهان و دوستان من نیز چنین گفتند. وقتی پیش حجاج رفتم به خدا چنان دیدم که به خلاف رأی آنها کار کنم، سلام امارت گفتم آنگاه گفتم: «ای امیر! کسان به من گفته‌اند به خلاف آنچه به نزد خدای، حق به شماست، از تو پوش نخواهم اما به خدا در اینجا جز حق نخواهم گفت، به خدا برضد تو برخاستیم و

تحريك كرديم و هر چه توانستيم كوشيديم اما كارى از پيش نبرديم، نه نيرومندان
بدكار بوديم نه پرهيزكاران نكوكار، خدا ترا يارى كرد و بر ما ظفر داد اگر سطوت
كنى به سبب گناهان ماست و كارهايى كه كرده ايم و اگر ببخشى به اقتضاى بردبارى
تو است كه بر ضد ما حجت داشته اى.»

حجاج گفت: «به خدا سخن ترا خوشتر دارم از آنكه پيش ما آيد كه شمشيرش
از خونهاي ما چكان است و گويد نكردم و نبودم، اى شعبى به نزد ما امان دارى،
برو.»

گويد: چون كمى برفتم گفتم: «شعبى بيا»
گويد: دلم يمناك شد، اما گفتار وى را كه شعبى امان دارى بياد آوردم و
دلم آرام گفتم، حجاج گفت: «شعبى پس از جدابى از ما مردم را چگونه
يافتى؟»

گويد: وى مرا حرمت مى كرده بود، گفتمش: «خدا امير را قرين صلاح
بدارد، به خدا از پس تو پيوسته بپيخواب بودم، عرصه را تنگ يافتم، قرين ترس
شدم و ياران شايسته را از دست دادم و كسى را همانند امير نيافتم.»
گفت: «شعبى برو و من برفتم.»

خالد بن قطن حارثى گويد: اعشى همدان را پيش حجاج آوردند كه گفت:
«بيا، اى دشمن خدا شعر خويش را كه گفته اى: بزرگواري بين اشج است و قيس،
بخوان، بيت خويش را بخوان.»

اعشى گفت: «شعري را كه درباره تو گفته ام مى خوانم»

گفت: «بخوان»

گويد: واو شعري را خواندن گرفت به اين مضمون:

«خدا نور خويش را كامل مى كند

و نور بدكاران را خاموش مى كند»

«اهل حق را در همه جا غلبه می دهد
 «و هر که را سرسخت باشد
 «با ضربت شمشیر اصلاح می کند
 «و عراق و مردم آنرا ذلیل می کند
 «به سبب آنکه پیمان محکم را شکسته اند
 «و بدعت آورده اند و گفتاری حیرت آور
 «که به پیشگاه خدا راه ندارد
 «و به سبب این که بیعت از پس بیعت شکسته اند
 «که امروز بسته اند و فردا خلاف آن کرده اند
 «و پروردگارشان دلهایشان را
 «از ترس آکنده است
 «که تنها از روی بیم به کسان نزدیک شوند
 «نه راستی گفتار دارند نه صبوری
 «همه گردنفرازی دارند و زیاده طلبی
 «دیدند که خدای جمعیان را پراکنده کرد
 «و در ولایتها متفرق کرد
 «کشتگان، کشتگان ضلالت و فتنه اند
 «و قومشان ذلیل و فراری شده
 «آن صبحگاه که به ابن یوسف حمله بردیم
 «و جوش و خروش به راه انداختیم
 «دو خندق را سپردیم اما
 «سوی مرگ رفتیم که در کمینگاه بود
 «حجاج مقابل صفهای ما بکوشید

«و برای این کار وعده‌ای نهاده بود
 «با صفی که وقتی خودهای آن جلوه می کرد
 «گفتی برق در اطراف آن بود
 «با صفهای فشرده سوی او رفتیم
 «و چیزی نگذشت که حجاج شمشیر کشید
 «و جمع ما هزیمت شد و پراکنده شد
 «سپاه امیر مؤمنان و سواران و قدرت وی
 «عزیز و مؤید شد
 «امیر مؤمنان را این ظفر
 «بر قومی که ستمگران و حسودان بودند
 «مبارک باد
 «قومی که به پا خاستند
 «و از ستم امیران خویش شکایت داشتند
 «ولی خودشان از همه ستمگران ستمگرتر بودند
 «بنی مروان را بهترین پیشوایان یافتیم
 «و به حلم و بزرگواری از همه مردم برتر»
 با اشعاری دیگر که دراز است.

گوید: مردم شام گفتند: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد نکو گفته» اما حجاج
 گفت: «نه نکو نگفته، شما نمی دانید از آن چه منظور داشته» آنگاه گفت: «ای دشمن
 خدا ما ترا بر این گفتار نمی ستاییم که این سخنان را از روی تأسف گفته‌ای که چرا
 حریفان ما غلبه نیافته‌اند و مظفر نشده‌اند، ترا از این نپرسیدیم، گفته خویش را بیار
 که گویی: بزرگواری میان اشج است و قیس»
 گوید: اعشی آن شعر را بخواند تا به آتجا رسید که گفته بود: «به به از این

پدر و فرزند.»

در اینجا حجاج گفت: «به خدا پس از این هرگز برای کسی به به نخواستی نگفت.»

گویی: پس او را پیش آورد و گردنش را بزد.

ابوجعفر گوید: ابومعنف درباره کسانی که یزید بن مهلب اسیر کرده بود و پیش حجاج فرستاده بود و هزیمتیان ابن اشعث در نبرد مسکن روایت دیگر آورده از جمله این که وقتی ابن اشعث هزیمت شد با دیگر هزیمتیان سوی ری رفت که عمرو بن ابی الصلت وابسته بنی نصر بن معاویه بر آنجا تسلط داشت، عمر سواری به نام بود، هزیمتیان بدو پیوستند پس از آن قتیبه بن مسلم از جانب حجاج سوی ری آمد که وی را ولایتدار آنجا کرده بود و آن کسان که از پیش گفتم که مهلب اسیرشان کرد و پیش حجاج فرستاد و دیگر هزیمتیان ابن اشعث که به ری رفته بودند، به عمر ابن ابی الصلت گفتند ترا سالار خویش می کنیم که همراه ما با قتیبه نبرد کنی. عمر با پدرش، ابوالصلت مشورت کرد که گفت: «پسرم به خدا اگر اینان زیر پرچم تو بیایند، اهمیت نمی دهم که همین فردا کشته شوی.»

گویی: پس عمر پرچم بست و روان شد اما هزیمت شد و یارانش نیز هزیمت شدند و سوی سیستان گریختند، هزیمتیان، آنجا فراهم آمدند و به عبدالرحمان بن محمد نامه نوشتند که نزد رئیل بود. پس از آن کار آنها با یزید بن مهلب چنان شد که از پیش یاد کردم.

ابوعبیده گوید: وقتی یزید بن مهلب می خواست اسیران را پیش حجاج فرستد، برادرش حبیب گفت: «اگر ابن طلحه را بفرستی با چه رویی به مردم یمنی نگاه خواهی کرد؟»

یزید گفت: «در کار حجاج دخالت نمی توان کرد.»

گفت: «دل به معزولی ده و ابن طلحه را بفرست که وی را بر ما منت

است.»

گفت: «منت او چه بوده؟»

گفت: «در مسجد جماعت مهلب را به مطالبه دوست هزار نگهداشته بودند که طلحه پرداخت.»

گوید: پس یزید، ابن طلحه را رها کرد و دیگران را فرستاد و فرزدق شعری گفت به این مضمون:

«ابن طلحه در جنگ هرات

«وقتی قوم خویش را بدید

«آنها را قومی نکویافت.»

گویند: وقتی اسیران را از پیش یزید بن مهلب به نزد حجاج آوردند به حاجب خویش گفت: «وقتی سرور آنها را خواستم فیروز را بیار» تخت وی را نهادند، در آن هنگام وی در واسط نی بود که هنوز شهر واسط بنیان نشده بود آنگاه به حاجب خویش گفت: «سرورشان را بیار» واوبه فیروز گفت: «برخیز»

حجاج به فیروز گفت: «ای ابو عثمان چرا یا اینان همراه شدی که نه گوشت نواز گوشت آنهاست و نه خونت از خونشان؟»

گفت: «فتنه ای بود که همه را گرفت ما نیز در آن بودیم»

گفت: «اموال خویش را بنویس.»

گفت: «پس از آن چه؟»

گفت: «اول بنویس.»

گفت: «پس از آن جانم در امان است؟»

گفت: «بنویس. سپس ببندیشم»

گفت: «غلام، بنویس: يك هزار هزار، دو هزار هزار» و از مال بسیار سخن

آورد.

حجاج گفت: «این مالها کجاست؟»

گفت: «پیش من است.»

گفت: «همه را بده»

گفت: «جانم در امان است؟»

گفت: «به خدا می‌دهی و پس از آن ترا می‌کشم»

گفت: «به خدا مال و جانم را باهم نگیری»

حجاج به حاجب گفت: «کنارش ببر» که او را کنار برد.

سپس حجاج گفت: «محمد بن سعد بن ابی وقاص را بیان». حجاج او را پیش

خواند و گفت: «هی، ای سایه شیطان و گردن‌افراز تر و مغرورتر از همه‌کان، از

بیعت یزید بن معاویه باز میمانی و مانند حسین و ابن عمر می‌شوی، پس از آن بانگ‌زن

بنده بنی نصر منظرش عمر بن ابی الصلت بود- می‌شوی»، این بگفت و با چوبی

که به دست داشت چندان به سراو زد که خونین شد.

محمد بن دو گفت: «ای مرد تسلط یافته‌ای، ناساهل کن»

حجاج دست از او برداشت. محمد گفت: «اگر خواهی به امیر مؤمنان بنویس

اگر جواب بخشش آمد در آن شریکی و مورد ستایش، و اگر جز آن باشد معذور

باشی.»

حجاج دیر بیندیشید، آنگاه گفت: «گردنش را بزن» و گردنش را زدند.

آنگاه عمر بن موسی را پیش خواند و گفت: «ای بنده زن، با گرز بالای

پسر زن بافته می‌ایستی، در حمام فارس با وی شراب می‌خوری و چنان سخن

می‌گویی، فرزودق کجاست؟ برخیز و شعری را که درباره او گفته‌ای بخوان.» و فرزودق

شعری به این مضمون خواند:

«...ت را برای زنان رنگه کردی

«اما کسی نبود که به روز نبرد

«دلیران را رنگ کنی»

گفت: «به خدا آنرا از زنان والاقلرتو برداشتم»

پس حجاج بگفت تا گردن او را زدند.

پس از آن عبدالله بن عبدالرحمان را پیش خواند که پسر ی نوسال بود و

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، من گناهی ندارم پسر ی کمسال بودم همراه

پدر و مادرم، کاری به دست من نبود، هر جا بودند با آنها بودم»

گفت: «در همه این فتنه ها مادرت همراه پدرت بود؟»

گفت: «بله»

گفت: «لعنت خدا بر پدرت»

آنگاه هلقام بن نعیم را پیش خواند و گفت: «گیرم ابن اشعث آن خواست که

می خواست، تواز همراهی او چه امید داشتی؟»

گفت: «امید داشتم ملك از آن وی شود و مرا ولایتدار عراق کند چنانکه

عبدالملك ترا ولایتدار کرد.»

گفت: «حوشب گردنش را بزن»

حوشب برخاست، هلقام بدو گفت: «ای پسر لطیفه، دمل را می فشاری؟» و

حوشب گردنش را بزد.

آنگاه عبدالله بن عامر را پیش آوردند و چون پیش روی حجاج

بایستاد بدو گفت: «ای حجاج چشمت بهشت نبیند اگر از کارهای پسر مهلب در

گفتری؟»

گفت: «چه کرد؟»

عبدالله شعری خواند به این مضمون:

«وی در رها کردن کسان خاندان خویش

«ز رنگی کرده اما مردم مضرا

«در بندهای آهنین سوی تو کشانیده است
 «قوم ترا در مقابل مرگ خاندان خویش
 «سپرد کرده که قوم توبه نزد وی
 «کم اهمیت تر بوده است.»

گوید: حجاج سر فرو برد و دیر بیندیشید، سخن در قلب وی نشست اما
 گفت: «این به توجه مربوط! گردنش را بزن» که گردنش را زدند.
 گوید: اما این سخن در خاطر حجاج بود تا وقتی که بزدن مهلب را از
 خراسان برداشت و وی را بداشت.

گوید: آنگاه بگفت تا فیروز را شکنجه دادند، از جمله شکنجه‌ها که بوی داد این
 بود که تراشه‌های نی پارسی بر او می‌بستند و روی زمینش می‌کشیدند تا تنش را
 بدرد آنگاه سر که و نمک بر او می‌ریختند و چون به حال مرگ افتاد به مأمور
 شکنجه گفت: «مردم تردید ندارند که من کشته شده‌ام، مالهایی پیش کسان سپرده‌ام
 که هرگز به شما نخواهند داد، مرا به مردم بنمایانید تا بدانند که من زنده‌ام و مال
 را بدهند.»

گوید: پس او را به در شهر بردند که میان کسان بانگ زد و گفت: «هر که
 مرا می‌شناسد می‌شناسد، و هر که نمی‌شناسد من فیروز حصینم، مرا پیش کسان مالهاست،
 هر که چیزی از من پیش وی هست بر او حلال است و یکدم از آنرا به کسی ندهد،
 حاضر به غایب بگوید.»

گوید: پس حجاج بگفت تا او را بکشتند.
 این را از ابوبکر هذلی روایت کرده‌اند.
 این شواذب گوید: عاملان حجاج بدو نوشتند که زمین مسلمان شده‌اند و به
 شهرها آمده‌اند.

گوید: پس حجاج به بصره و دیگر شهرها نوشت که هر که ریشه از دهکده‌ای

دارد بایدیه آنجا رود. کسان برون شدند و اردو زدند، و گریستن آغاز کردند و بانگ می زدند: «وای محمدم، وای محمدم» و نمی دانستند کجا روند، و قاریان بصره به فکر افتادند که همراه ابن اشعث با حجاج نبرد کنند.

شیبانی گوید: حجاج در جنگ زاویه یازده هزار کس را کشت تنها یکی از آنها را نگهداشت که پسرش در مکتب حجاج بوده بود و بدو گفت: «می خواهی به خاطر تو پدرت را ببخشم؟»
گفت: «آری»

گوید: پس او را به پسرش وا گذاشت

گوید: حجاج کسان را به عنوان امان فریب داد، یا نگزنی را گفت که هنگام هزیمت یا ننگ زد: «بدانید که فلانی و فلانی امان ندارند» و کسانی از بزرگان قوم را نام برد اما نگفت مردم امان دارند. و عامه گفتند: همه مردم جز این چند کس امان یافته اند و به حوزه تسلط وی آمدند و چون فراهم آمدند به آنها گفت: اسلحه خود را بگذارند، آنگاه گفت: «اکنون کار شما را با کسی وامی گذارم که میان شما و آنها خویشاوندی ای نیست» و عماره بن تسیم لخمی را بگفت تا آنها را پیش آورد و همه را بکشت.

هشام بن حسان گوید: شمار کسانی که حجاج دست بسته آنها را کشت به یکصد و بیست یا یکصد و سی هزار رسید.

درباره هزیمت ابن اشعث روایت دیگری جز آنچه گذشت آورده اند از جمله این که ابن اشعث و حجاج در مسکن از سرزمین ابزقباد فراهم آمدند، سپاه ابن اشعث بر کنار رودی بود به نام خداش که منتهای رود نبوی بود، حجاج نیز بر کنار رود افرید فرود آمد، هر دو سپاه مابین دجله و سیب و کرخ بود. یکماه و به قولی کمتر، نبرد کردند و حجاج به جز راهی که در آنجا دو گروه تلافی می کردند راهی به طرف حریفان نمی دانست. پس از آن يك پیر چوپان را به نام زورقا پیش وی آوردند

که راهی را از پشت کرخ بدون نشان داد که شش فرسنگ طول داشت و از بیست هزارها و بائلافها می گذشت. حجاج چهار هزار کس از معتبران مردم شام را برگزید و به سردارشان گفت: «این بومی پیش روی تو برود، این چهار هزار درم نیز با تو باشد، اگر ترا نزدیک اردوگاه آنها برد این مال را بدو بده و اگر دروغ گفته بود گردنش را بزن، اگر دیدیشان با همراهان خویش به آنها حمله کن و شعارتان ای حجاج ای حجاج باشد.»

پس سردار هنگام نماز پسین برفت، و چون او با همراهان خویش برفت سپاه حجاج و سپاه ابن اشعث مقابل شد و این به وقت نماز پسین بود و تا شبانگاه نبرد کردند، آنگاه حجاج عقب نشست و از سیب عبور کرد که بر آن پل بسته بود، ابن اشعث وارد اردوگاه وی شد و هرچه را آنجا بود غارت کرد. بدو گفتند بهتر است حجاج را تعقیب کنی.

گفت: «خسته و وامانده ایم، هوسوی اردوگاه خویش باز گشت، باران وی سلاح بیفکندند و بیمار میدند که از جان خویش ایمن بودند که ظفر یافته بودند. گوید: هنگام نیمشب آن گروه به کسان ابن اشعث حمله بردند و شعار خویش را بانگ می زدند و کسی که از گروه ابن اشعث بود نمی دانست به کدام سو رو کند، دجیل از راست بود و دجله پیش روی که سیلابی پیماند در آن روان بود، غرق شدگان بیشتر از کشتگان بودند، حجاج بانگ را شنید و از سیب به طرف اردوگاه خویش عبور کرد و سواران خویش را به طرف حریفان روان کرد. دو گروه در اردوگاه ابن اشعث تلاقی کردند، ابن اشعث با سیصد کس از نبردگاه کناره گرفت و از کناره دجله برفت تا به دجیل رسید و با کشتی از آن گذشت، اسبان خویش را پی کردند و در کشتی ها به طرف بصره سرازیر شدند.

گوید: حجاج وارد اردوگاه ابن اشعث شد و هرچه را آنجا بود غارت کرد و هر که را به دست می آورد می کشت تا آنجا که چهار هزار کس را بکشت گویند

عبدالله بن شداد جزو کشتگان بود. بسطام بن مصقله و عمر بن ضبیعه رفاشی و بشر بن منذر و حکم بن مخرمه، هر دو ان عیدی، و بکیر بن ربیعہ ضبی نیز کشته شدند و سرهاشان را بر سپری پیش حجاج آوردند و او سر بسطام را می نگریست و شعری به این مضمون می خواند:

«وقتی به دره مارتری می گذری

«برو و بگذار تا من زحمت مار دره را

«تحمل کنم»

آنگاه سر بکیر را دید و گفت: «چرا این تیره روز را با اینان افکنده اید غلام گوشش را بگیر و از این میانه بینداز»

سپس گفت: «این سر را پیش روی مسمع بن مالک بگذار»

گوید: و چون سر را پیش روی مالک نهادند بگریست.

حجاج بدو گفت: «چرا می گری، از غم آنها؟»

گفت: «نه، بلکه از این غم که به جهنم می روند»

در این سال حجاج واسط را بنیان نهاد.

سبب بنای واسط چنانکه گفته اند، آن بود که حجاج سپاهی بر مردم کوفه مقرر کرده بود که سوی خراسان روند و در حمام اعین اردو زدند، یکی از جوانان کوفه از مردم بنی اسد که همان تازگیها با دختر عم خویش عروسی کرده بود شبانه از اردوگاه سوی دختر عم خویش رفت، یکی پشت در آمد و سخت یکوقت، معلوم شد مستی از مردم شام است، دختر عمو به مرد خویش گفت: «از این شامی به زحمت افتاده ایم، هر شب چنین می کند که می بینی و قصد بد دارد، از او به پیران قومش شکایت برده ام و این را دانسته اند.»

مرد گفت: «بگذار بیايد»

گوید: چنان کردند و در را بست، زن منزل خویش را آراسته بود و بوی

خوش زده بود. شامی گفت: «وقتشه» و مرد اسدی بدو حمله برد و سرش را بیفکند. و چون اذان صبحدم گفته شد، مرد سوی اردوگاه رفت و به زن خویش گفت: «وقتی نماز صبح بکردی، کس پیش شامیان فرست که یسار خویش را ببرند، ترا پیش حجاج می برند خبر را چنانکه بوده باوی بگویی.»

گوید: زن چنان کرد، کشته شدن شامی را به حجاج خبر دادند، زن را به نزد وی بردند. عنبسه بن سعید پیش وی بر تخت بود، به زن گفت: «چه شده؟» و زن قصه را با وی بگفت.

حجاج گفت: راست گفتی آنگاه به کسان شامی گفت: «پارتان را به گور کنید که مقتول خداست و به جهنم می رود. نه قصاص دارد نه خونبها.»

گوید: آنگاه بانگزن حجاج بانگ زد: هیچکس نباید پیش کسی منزل گیرد، که همه برون شدند و اردو زدند و حجاج کسان فرستاد تا برای وی منزلگاهی بجویند، و برفت تا در اطراف کسکر فرود آمد، در آن اثنا که در محل واسط جای گرفته بود راهبی بر خر خویش بیامد و از دجله گذشت و چون به محل واسط رسید خر را فراخ کرد و زهراب ریخت، راهب فرود آمد و جای زهراب را بکند و برداشت و در دجله انداخت حجاج این را می دید و گفت: «راهب را پیش من آرید.»

گوید: و چون راهب را بیاوردند، گفت: «چرا چنین کردی؟» گفت: «در کتابهای خویش می یابیم که در این محل مسجدی ساخته می شود که تا وقتی یکی در زمین باشد که خدا را یکتا شمارد خدای را در آن عبادت کنند.»

گوید: پس حجاج شهر واسط را خط کشی کرد و مسجد را در همانجا بنا نهاد.

در این سال چنانکه واقعی گوید، عبدالملک، ابان بن عثمان را از مدینه

برداشت و هشام بن اسماعیل مخزومی را عامل آنجا کرد.

و هم در این سال هشام بن اسماعیل سالار حج بود، این را از ابو معشر روایت کرده‌اند.

و هم در این سال عاملان ولایات بجز مدینه، همان عاملان سال پیش بودند، عامل مدینه را نیز یاد کردیم.

آنگاه سال هشتاد و چهارم در آمد

سخن از حوادث

سال هشتاد و چهارم

در این سال عبدالملک بن مروان به غزای روم رفت و مصیبه را بگشود و اقدی چنین گفته است.

و هم در این سال، حجاج، ایوب بن قریه را کشت. وی جزو یاران ابن اشعث بود. سبب قتل وی، چنانکه گسیند، این بود که پس از بازگشت از دیر - الجماجم پیش حوشب بن یزید می‌رفت که از جانب حجاج عامل کوفه بود و حوشب می‌گفت: «این را که با من ایستاده بنگرید که فردا یا پس فردا نامه‌ای از امیر می‌رسد که چاره‌ای جز اجرای آن ندارم.»

یک روز که حوشب ایستاده نامه‌ای از حجاج به حوشب رسید:

«اما بعد، تو پناهگاه منافقان مردم عراق و مرجع آنها شده‌ای، وقتی در این نامه من نگرستی، دست این قریه را به گردنش ببند و همراه یکی از معتمدان خویش پیش من فرست.»

وقتی حوشب نامه را خواند آنرا پیش وی افکند که خواند و گفت: «شنوایی و اطاعت داریم» پس حوشب او را به بند کرد و پیش حجاج فرستاد و چون به نزد وی وارد شد بدو گفت: «ای ابن قریه، برای چنین موقعی چه چیز مهیا کرده‌ای؟»

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، سه کلمه که گویی کاروانی مهیا است. دنیا و آخرت و نیکی.»

گفت: «آنچه را گفنی توضیح کن»

گفت: «چنین می کنم، دنیا مال آماده است که نیکو کار و بدکار از آن بخورد آخرت میزان عادل است و مقامی که باطل در آن راه ندارد، نیکی این است که اگر چیزی بر ضد من باشد اعتراف کنم و اگر از آن من باشد بر گیرم.»

گفت: «و اگر چنین نباشد، به شمشیر که بر تو فرود آید گردن نهی»

گفت: «خدا امیر را قرین صلاح بدارد، از خطای من در گذر و آسوده خاطر مکن که اسب اصیلی نیست که تلغزد و دلیری نیست که هزیمت نیابد.»

حجاج گفت: «نه به خدا جهنم را به تو نشان می دهم»

گفت: «پس راحت مکن که گرمی آنرا می یابم»

گفت: «كشيك بان او را پیش بیار و گردنش را بزن»

و چون حجاج او را نگریست که در خون خویش غوطه می زد گفت: «بهنر بود این قریه را و امی گذاشتیم که از سختان وی بشنویم» آنگاه بگفت تا او را بیرون بردند و بینداختند.

عوانه گوید. وقتی حجاج ابن قریه را از سخن کردن منع کرد، ابن قریه گفت: «به خدا اگر من و تو برابر بودیم آرام می گرفتیم یا به من دست نمی یافتی.» در این سال یزید بن مهلب در بادغیس قلعه نيزك را بگشود.

سخن از سبب فتح قلعه نيزك

به دست یزید بن مهلب

مفصل بن محمد گوید: نيزك در قلعه بادغیس مقر داشت، یزید برای گشودن قلعه فرصت می جست خبر گیران نهاده بود و خبر یافت که نيزك از قلعه بیرون شده و

سوی آنجا رفت، نیزك خبر یافت و باز آمد و بایزید صلح کرد که خزاینی را که در قلعه هست بدهد و با زن و فرزند خویش از آنجا برود.

کعب بن معدان اشعری در این باب شعری گفت به این مضمون:

«دژ بادغیس که هر که

«در اوج آن جامی گرفت

«بر شاهان تفوق داشت

«و هر چمی خواست می کرد،

«دژ بلند جای که پیش از آن

«هر پادشاهی قصد آن کرده بود

«با سپاهی مقابلی شده بود که او را

«عقب رانده بود

«از بس که دور است پنداری آتش آن

«به هنگام شب یکی از ستارگان است

«وقتی آنرا محاصره کرد

«دلهایشان در سینه تنگ شد

«و به حکم وی تسلیم شدند

«ساکن قلعه از پس دوران عزت

«به ذلت افتاد و خراج داد

«و به ذلت و مغلوبیت اعتراف کرد

«از پس آن و از پیش نیز

«روزها بود که تو

«محنت و مستم را از پیش برداشتی

«نقدای روزی رسان

«که روزی را میان کسان تقسیم می کند
 «این را به توداد وهر که را
 «محروم کند محروم ماند
 «دو دست تو چنانست که با یکی
 «به دشمن زهر می خورانی و دست دیگر
 «بخشش آن دایم است
 «عطای یزید و عطا گیر وی
 «همانند فرات است و نیل
 «وقتی که طغیان کرده باشد.
 «فرات و نیل وقتی سرشار باشد
 «وزمینهای بلند را بپوشاند
 «از او بخشنده تر نباشد»

گوید: نیزك قلعه را اهمیت می داد و چون آنرا می دید مسجد می برد.
 گوید: یزید خبر فتح قلعه را برای حجاج نوشت. ناممهای یزید را که برای
 حجاج می فرستاد، یحیی بن عمر عدوانی می نوشت که هم پیمان طایفه هذیل بود و
 چنین نوشت:

«اما بعد، با دشمن مقابل شدیم، خدای آنها را مغلوب ما کرد، گروهی از آنها
 را کشتیم و گروهی را اسیر گرفتیم و گروهی به قلعه کوهها و عمق درهها و کنار شیها
 و دل رودها پوستاند.»

حجاج گفت: «دیر یزید کیست؟»

گفتند: «یحیی بن عمر.»

گوید: حجاج به یزید نوشت که او را بر اسبان برید فرستاد و او را دید که از
 همه کسان فصیحتر بود. بدو گفت: «کجا زاده ای؟»

گفت: «در اهواز»

نست: «و این فصاحت از کجاست؟»

گفت: «سخنان پدرم را که مردی فصیح بود به خاطر سپردم.»

گفت: «از آنجا بوده، به من بگو آیا عیسه بن سعید غلط می گوید؟»

گفت: «آری، بسیار»

گفت: «فلانی»

گفت: «آری»

گفت: «به من بگو، من نیز غلط می گویم»

گفت: «آری، غلط نامعلوم می گویی، حرفی میفرزایی و حرفی می گاهی
آن را (با الف زیر دار و تون تشدید دار) به جای ان (با الف زیر دار و نون

تشدید دار) می آری و ان (زیردار) را به جای ان (زیردار) می آری.»

حجاج گفت: «سه روز مهلت می دهم، اگر پس از سه روز به سرزمین عراق
یافتمت ترا می کشم» و اوسوی خراسان بازگشت.

در این سال هشام بن اسماعیل مخزومی سالار حج بود، این را از ابو معشر
روایت کرده اند. عاملان ولایات در این سال، همان عاملانی بودند که از این پیش

ضمن سال هشتاد و سوم نام بردم.

آنگاه سال هشتاد و پنجم در آمد

□ سفرنامه رضاقلی میرزا نایب‌الایامه
به اهتمام امیر فرمانفرمائی قاجار

□ سفرنامه فرخ‌خان امین‌الدوله
به اهتمام کریم‌اصف‌پانیان، قدرت‌الله روشنی

□ گنجعلیخان
نوشته دکتر محمدابراهیم پاستانی پاریزی
چاپ دوم

□ تاریخ طبری (جلد ۱۵)

نوشته محمدبن جریر طبری
ترجمه ابوالقاسم پاینده
چاپ سوم

□ دنباله تاریخ طبری

نوشته عرب‌بن سعد قرطبی
ترجمه ابوالقاسم پاینده
چاپ سوم

□ احوال و آثار طبری

نوشته دکتر علی‌اکبر شهابی

□ الکامل فی التاریخ (جلد اول)

نوشته عزالدین ابن‌الیر
ترجمه دکتر محمد حسین روحانی

□ الکامل فی التاریخ (جلد دوم)

نوشته عزالدین ابن‌الیر
ترجمه دکتر محمد حسین روحانی

□ رجال وزارت خارجه عهد ناصری

نوشته مستعین‌الدوله شقایق
به اهتمام ایرج افشار

□ خاطرات ظل‌السلطان (جلد ۲)

نوشته مسعود میرزا ظل‌السلطان
به اهتمام حسین خدیوچم

□ تاریخ اسماعیلیه

نوشته محمدبن زین‌العابدین خراسانی
به اهتمام دکتر الکساندر سیمونوف

□ سمط‌العلی للحضرة العلیا

نوشته ناصرالدین منشی کرمانی
به اهتمام استاد عباس اقبال آشتیانی

□ تاریخ سلاجقه

نوشته محمودبن محمد آقسرائی
به اهتمام پروفیسور عثمان توران

□ چهل سال تاریخ ایران (جلد اول)

نوشته محمد حسن‌خان اعتمادالسلطنه
به اهتمام ایرج افشار

□ چهل سال تاریخ ایران (جلد دوم)

نوشته حسین محبوبی اردکانی
به اهتمام ایرج افشار

□ چهل سال تاریخ ایران (جلد سوم)

تنظیم و استخراج ایرج افشار

□ چنگیزخان

نوشته ولادیمیر تسف
ترجمه دکتر شیرین بیانی
چاپ دوم

□ رجال عصر مشروطیت

نوشته ابوالحسن علوی
به اهتمام ایرج افشار، حبیب پشمائی

□ زین‌الاحیاء

نوشته ابوسعید عبدالحی گردیزی
به اهتمام دکتر عبدالحی حبیبی

□ گفتارهای تاریخی (جلد ۳)

گردآوری دکتر یحیی مهدوی، ایرج افشار

رجال آذربایجان در عصر مشروطیت

نوشته مجتهدی

به اهتمام ایرج افشار

- دیوان سید حسن غزنوی
 به اهتمام استاد محمدتقی مدرس رضوی
 □ ترجمان البلاغہ
 نوشته محمد بن عمر رادویاشی
 به اهتمام پروفیسور احمد آتش
 □ مقالات علامہ محمد قزوینی (جلد ۵)
 به اهتمام عبدالکریم جرہزہ دار
 □ شرح التعرف لمذهب التصوف (جلد ۵)
 نوشته مستملی بخاری
 به اهتمام محمد روشن
 ہفت بند نای (جلد ۲)
 نوشته ادوارد ژوزف
 □ تبصرة النعمان فی معرفة مقالات الانام
 منسوب بہ سید مرتضیٰ بن داعی حسنی رازی
 به اهتمام استاد عباس اقبال آشتیانی
 □ منطق الطیر
 سرودہ شیخ فریدالدین عطار نیشاپوری
 به اهتمام دکتر احمد رنجبر
 □ سخنی چند درباره شاهنامہ
 نوشته عبدالحسین نوشین
 حافظ خراپاتی (جلد ۵)
 نوشته دکتر رکن الدین ہمایون فرخ
 کتاب تعرف
 نوشته محمد کلاآبادی
 به اهتمام دکتر محمد جواد شریعت
 کاخ بی گزند
 نوشته دکتر پرویز اہور
- حافظ عارف
 نوشته دکتر رکن الدین ہمایون فرخ
 نامہ های جمال زادہ
 به اهتمام علی دہباشی
 □ دیوان دقیقی طوسی
 به اهتمام دکتر محمد جواد شریعت
 □ دیوان حافظ
 تصحیح علامہ محمد قزوینی، دکتر قاسم فتی
 به اهتمام عبدالکریم جرہزہ دار
 چاپ دوم
 شرح اشعار و اصطلاحات منطق الطیر
 نوشته دکتر احمد رنجبر
 مقالات علامہ محمد قزوینی (جلد ۶)
 به اهتمام عبدالکریم جرہزہ دار
 جامع حافظ (جلد ۸)
 نوشته دکتر محمد جواد شریعت
 کلام خیال انگیز (جلد ۲)
 نوشته دکتر پرویز اہور
 نہج الادب
 نوشته نجم الغنی
 به اهتمام دکتر محمد جواد شریعت
 □ طوطیان
 نوشته ادوارد ژوزف
 اسرار الغیوب
 نوشته خواجہ ایوب
 به اهتمام دکتر محمد جواد شریعت
 احوال و آثار خواجہ نصیر الدین طوسی
 نوشته استاد محمدتقی مدرس رضوی

اساطیر و ادبیات جهان

چمنزارهای بهشت	بانو با سگ ملوس
جان اشتاین بك	آنتوان چخوف
ترجمه پرویز داریوش	ترجمه عبدالحسین نوشین
زیر چاپ	چاپ اول اساطیر
دوبلینی‌ها	موشها و آدمها
جیمز جویس	جان اشتاین بك
ترجمه پرویز داریوش	ترجمه پرویز داریوش
زیر چاپ	چاپ دوم
سایه گریزان	آوای وحش
گراهام گرین	جك لندن
ترجمه پرویز داریوش	ترجمه پرویز داریوش
چاپ اول اساطیر	چاپ دوم
وزارت ترس	سیذارتا
گراهام گرین	هرمان هسه
ترجمه پرویز داریوش	ترجمه پرویز داریوش
زیر چاپ	چاپ سوم
خیزابها	مایداهای زمینی
ویرجینیا وولف	آندره ژید
ترجمه پرویز داریوش	ترجمه پرویز داریوش و جلال آل احمد
زیر چاپ	چاپ اول اساطیر
خانم دالووی	آنها که دست دارند (۴ جلد)
ویرجینیا وولف	ایروینگ استون
ترجمه پرویز داریوش	ترجمه بابك بهداد
زیر چاپ	چاپ سوم

پراه خرابات در چوب تاج

ارنست همینگوی

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

داشتن و نداشتن

ارنست همینگوی

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

سیمای مرد هترآفرین در جوانی

جیمز جویس

ترجمه پرویز داریوش

چاپ اول

داستانهایی از یک جیب و از جیب دیگر

کارل چاپک

ترجمه دکتر ایرج نوبخت

زیر چاپ

رنج و سرمستی

ایروینگ استون

ترجمه باجلان فرخی

زیر چاپ

ماجرای لولا کرک

هوارد فاست

ترجمه عبدالحسین شریفیان

زیر چاپ

خورشید سوزان

جک لندن

ترجمه عبدالحسین شریفیان

زیر چاپ

مهاجران

هوارد فاست

ترجمه باجلان فرخی

زیر چاپ

ماه پنهان است

جان اشتاین بک

ترجمه پرویز داریوش

چاپ اول اساطیر

قام سایر

مارک تواین

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

انجیل یهودا

هتریک پائاس

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

گرگت بیابان

هرمان هسه

ترجمه کیکاووس جهانداری

چاپ اول اساطیر

جف سیاهه

تئودور درایزر

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

ماه و شش پشیز

سامرست موام

ترجمه پرویز داریوش

چاپ اول اساطیر

نوازنده تابینا

ولادیمیر کورلنگو

ترجمه گامایون

چاپ اول اساطیر

تیرانداز

الکساندر پوشکین

ترجمه ضیاءالله فروشانی

زیر چاپ

سگمهای جنگ

فردریک فورسایت

ترجمه ایرج خلیلی وارسته

چاپ اول

پرواز شبانه

آنتوان سنت اگزوپری

ترجمه پرویز داریوش

چاپ دوم

سلطان کمپبل

هاموند اینس

ترجمه ایرج خلیلی وارسته

چاپ اول

قصه‌های چینی

لین یو تانگ

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

عشق جاودانی است (جلد ۴)

ایروینگ استون

ترجمه پرویز داریوش

زیر چاپ

ظهور و سقوط هیتلر (جلد ۴)

جان تولند

ترجمه عبدالحسین شریفیان

زیر چاپ

روایت

ایوان تورگنیف

ترجمه آلك قازاریان

چاپ اول اساطیر

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

تهران - میدان فردوسی - اول ایرانشهر - ساختمان ۱۰ - تلفن ۸۴۱۴۷۳

این صفحه در نسخه اصلی سفید است